

Slavernij en de stad Utrecht

Slavernij en de stad Utrecht

Onder redactie van

Nancy Jouwe,

Matthijs Kuipers en

Remco Raben

WALBURGERS

Dit onderzoek kwam tot stand in opdracht van de gemeente Utrecht.

Redactie en beeldredactie: Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers, Remco Raben

Onderzoeksassistentie: Maud Groenewoud, Matthias Lukkes, Thomas Markhorst, Wesley Verboom, Anne Vereijken (stagiaires) en Marjet Douze

Met dank aan Alex van Stipriaan, Pepijn Brandon, Guno Jones, Mark Ponte, Renger de Bruin, Christiaan van Bochove en Wim Manuhutu. Tevens veel dank aan Joyce Pennings en Albert Hogewij van het Utrechts Archief en aan Kosmopolis Utrecht.

Eerste druk: juni 2021

Tweede druk: juli 2021

Afbeelding omslag: Gezicht op de gebouwen van het toenmalig stadhuis van Utrecht (de huizen Hasenberg en Lichtenberg) waar vanaf 29 januari 1712 de vredesbesprekingen voor de Vrede van Utrecht plaatsvonden. Rechts op de achtergrond winkeltjes langs de Vismarkt en de Dom (Rijksmuseum)

Omslagontwerp: Mijke Wondergem

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6249 768 9

e-ISBN 978 94 6249 769 6

NUR 691

© 2021 Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

© 2021 p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Slavernij en de stad Utrecht	
<i>Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben</i>	

Deel 1 Bestuurlijke en koloniale macht in Utrecht

Bestuurlijk Utrecht, koloniale belangen en slavernij	37
<i>Nancy Jouwe, Matthias Lukkes, Remco Raben</i>	
De Vrede van Utrecht (1713) en het <i>asiento</i>	47
<i>David Onnekink</i>	
De Utrechtse Compagnie	57
Investerings in slavernij	
<i>Matthias Lukkes</i>	

Deel 2 Utrecht, slavernij en de voc

Utrecht en de slavernij onder de voc	77
<i>Remco Raben</i>	
Slaafgemaakten en bestuurders van de VOC in Utrecht en Azië	95
<i>Matthias van Rossum</i>	
Steven van der Haghen en George Beens	103
Twee gezichten van de VOC	
<i>Wim Manuhutu</i>	

Deel 3 De elite en haar financiële belangen

Langs de Vecht	115
Buitenhuisen als machtsmiddel	
<i>Myrthe Minnaert</i>	

Utrechts slavengeld	125
<i>Alex van Stipriaan</i>	
Utrechtse negotiaties en de deftige notaris Dirk Wernard van Vloten	133
<i>Matthijs Kuipers</i>	
Sara Sibilla Verdion en Sibilla van Batavia	143
De verweven levens van een Utrechtse notabele en een Aziatische bediende	
<i>Esther Captain</i>	
Belle van Zuylen in koloniale zaken	153
<i>Caroline Drieënhuizen, met medewerking van Marjet Douze</i>	

Deel 4 De kerk en de abolitionisten

'De kinderen der heydenen'	173
Utrecht, de kerk en slavernij	
<i>Janneke Stegeman</i>	
Vrij van slavernij	183
Petronella Moens mengt zich in de slavernijdiscussie	
<i>Ans Veltman-van den Bos</i>	
Utrecht als centrum van het Nederlandse abolitionisme, 1840-1848	193
<i>Maartje Janse</i>	
Nicolaas Beets en Julien Wolbers	203
Twee abolitionisten in Utrecht	
<i>Carl Haarnack</i>	

Deel 5 Zwarte aanwezigheid in Utrecht

Eduard, Sitie, Pieter en Lizette	215
Vier eeuwen zwarte aanwezigheid in Utrecht	
<i>Nancy Jouwe</i>	
Een aaneenrijging van persoonlijke archieven	235
<i>Quinsy Gario</i>	
Nieuw Perspectief vraagt zich af hoe het nou eigenlijk zit	245
<i>Lulu Helder</i>	
Zwart Utrecht in beeld	255
Beeldessay	
<i>Nancy Jouwe</i>	
Epiloog	265
‘Het belangrijke woord is <i>legacy</i> .’	
Een gesprek met Natalja Macnack en Leroy Lucas, opgetekend door Nancy Jouwe	
Noten	273
Redactie en auteurs	313
Register	317

Inleiding

Slavernij en de stad Utrecht

Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben

*Misschien komt het brandmerken u wreed of barbaars voor,
maar het is nu eenmaal strikt noodzakelijk.*
(Utrechter Willem Bosman, 1703)

Het belangrijke woord is legacy, erfenis.
(Utrechter Leroy Lucas, 2021)

De Utrechtse samenleving is op talloze manieren verbonden met de geschiedenis van koloniale exploitatie, slavernij en mondiale slavenhandel. In het verleden hebben het stadsbestuur van Utrecht, talloze bestuurders en gewone Utrechters deelgenomen aan koloniale ondernemingen en geïnvesteerd in plantages, en hebben zij tot slaaf gemaakten verhandeld of in eigendom gehad. Regenten, notarissen, kooplieden, investeerders, kerkelijke overheden en universiteit hebben in de loop der eeuwen geprofiteerd van het koloniale systeem, dat in zowel West als Oost in grote mate steunde op de arbeid van tot slaaf gemaakten.

Deze kennis spreekt niet vanzelf. In Utrecht lijkt het koloniale verleden soms ver weg. De stad lijkt geen prominente instituties zoals handelscompagnieën te hebben gehuisvest en lijkt een bescheiden rol te hebben gespeeld in de mondiale geschiedenis van Europees en Nederlands kolonialisme en op slavernij gebaseerde exploitatie. De geschiedenis van kolonialisme, slavernij en slavenhandel maakt daarom nauwelijks deel uit van het historisch bewustzijn van veel Utrechtse inwoners. Dat geldt echter niet voor iedereen. In de loop van eeuwen zijn veel inwoners van de koloniën, onder wie ook (nazaten van) tot slaaf gemaakten in Utrecht komen wonen. Voor hen is de geschiedenis van kolonialisme en slavernij een vanzelfsprekend onderdeel van de eigen geschiedenis. Maar erkenning van het slavernijverleden is veelal uitgebleven, net als het besef dat Utrecht en Utrechters in verleden en heden een integraal onderdeel vormden van de mondiale geschiedenis van koloniale exploitatie en slavenhandel.

Het onderzoek

Op 11 juli 2019 nam de Utrechtse gemeenteraad een motie aan, ingediend door gemeenteraadsleden van de politieke partijen DENK, ChristenUnie en GroenLinks, met het verzoek onderzoek te laten doen naar 'de exacte rol die de stad Utrecht heeft gespeeld in de slavernijgeschiedenis van Nederland'.¹ De motie gaf aan dat Nederland medeverantwoordelijk was voor het vervoeren van meer dan 600.000 tot slaaf gemaakten, dat een deel van hun nakomelingen in Utrecht woont en in afwachting is van erkenning en eerherstel, en dat er signalen waren dat Utrecht 'mogelijk een aandeel heeft gehad in het slavernijverleden'.² Het gemeentebestuur zou daarvoor zijn verantwoordelijkheid moeten nemen.

Het Utrechtse onderzoeksteam ging in 2020 van start.³ Het onderzoek heeft plaatsgevonden in het tijdsbestek van nog geen jaar, waarin ook COVID-19 Nederland in zijn greep kreeg en archieven, universiteiten en bibliotheken soms open, maar vaker gesloten waren. Hoewel dit project oorspronkelijk als terreinverkenning was bedoeld, bleek al snel dat nieuw onderzoek noodzakelijk was als aanvulling op de weinig omvangrijke bestaande literatuur over de connecties tussen Utrecht en de slavernij. Uit het verkennende onderzoek van de auteurs in deze bundel bleek zonder uitzondering dat er meer over het onderwerp te vinden was dan op basis van de bestaande literatuur vermoed zou kunnen worden.

De leidende vraag in het onderzoek luidde als volgt: Wat was de betekenis van slavernij voor de stad Utrecht en zijn samenleving? Een belangrijk onderdeel van het onderzoek betrof de activiteiten van het bestuur en de bestuurders van de stad Utrecht in koloniale ondernemingen. Aangezien het bestuur nauw verweven was met de belangen van de stedelijke bovenlaag, hebben we veel aandacht besteed aan de kringen van de stedelijke (adellijke) elite en hun financiële belangen. Daarnaast is gekeken naar de betrokkenheid van kerkelijke instanties, de invloed van invloedrijke Utrechtse abolitionisten. Tot slot is de aanwezigheid van voormalige tot slaaf gemaakten en andere Afrikaanse en Aziatische migranten uit (voormalige) koloniën in Utrecht aan bod gekomen, evenals de doorwerking van deze geschiedenis in de herinneringscultuur van Utrecht. Deze onderwerpen zijn in vijf onderdelen samengebracht.

Het Utrechtse raadsinitiatief en het daaruit voortvloeiende onderzoek passen in een bredere trend in Nederland. De steden Rotterdam en Amsterdam gingen Utrecht al voor en inmiddels is er in andere gemeenten eveneens aandacht gevraagd voor de kwestie van het slavernijverleden.

Ook zijn er, naast acties en verzoeken tot het verwijderen van monumenten van koloniale heldenverering, initiatieven genomen om monumenten voor het slavernijverleden op te richten. Na Amsterdam, Middelburg en Rotterdam werd in 2018 een slavernijmonument in Hoofddorp geïnstalleerd, en Den Haag en Utrecht zijn bezig om in 2023 een slavernijmonument te onthullen. Het zijn stappen in een breder proces van groeiend maatschappelijk besef over het Nederlandse slavernijverleden.

In Utrecht is de afgelopen decennia een reeks van initiatieven genomen om slavernij te herdenken. Net als in andere steden bestonden er al rond het jaar 2000 Ketikoti-vieringen in Utrecht, georganiseerd door Tori Oso Utrecht. De bijeenkomsten waren vooral gericht op Afro-Caraïbische bezoekers uit Suriname en de Antillen. Ook de burgemeester kwam wel eens langs, maar de bestuurlijke bemoeienis reikte toen nog niet verder. In 2011 werd een wandelroute over de Utrechtse slavernijgeschiedenis in de stad opgezet, een jaar later gevolgd door een wandelgids, lezingen en filmvertoningen over het onderwerp, Ketikoti Tafels met Mercedes Zandwijken en een *artist in residence* met Surinaams beeldend kunstenaar Marcel Pinas, die met zeven Utrechtse scholen samenwerkte rondom het thema slavernij.⁴ Vooral vanaf 2013, toen 150 jaar afschaffing van de trans-Atlantische slavernij werd herdacht, groeide het besef dat het koloniale slavernijverleden ook Nederlandse geschiedenis is. Utrecht speelde daarin een bescheiden en onderbelichte voortrekkersrol. In juni 2013 vond de toonaangevende internationale conferentie The Colonial Legacy plaats aan de Universiteit Utrecht in het kader van de herdenking van de Vrede van Utrecht van 1713 – waarvan onderhandelingen over massale slavenhandel onderdeel uitmaakten – die werd gekoppeld aan de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse Caraïben. Internationaal bekende denkers en schrijvers als Françoise Vergès, Catherine Hall, Paul Gilroy, Achille Mbembe, Michael Rothberg en Gloria Wekker spraken in dezelfde ruimte waar ooit de Unie van Utrecht in 1579 was getekend.⁵ In de navolgende jaren zijn veel van dergelijke initiatieven door bezuinigingen getroffen. Wel ontstond er een stichting Ketikoti Utrecht rond 2018 die een Ketikoti-herdenking en -viering in de binnenstad initieerde en was er in 2019 de tentoonstelling *What is left unseen* in het Centraal Museum.⁶ Al deze initiatieven laten zien dat er onder betrokkenen en onder Utrechtse kennis- en erfgoedinstellingen een behoefte bestond om de connecties tussen Utrecht en de slavernij te agenderen.

Krabben aan het vernis van de stad

Voor veel mensen lijkt het misschien ver gezocht om Utrecht te verbinden aan de mondiale geschiedenis van slavernij. Juist in de jaren dat de Europese slavenkoloniën zich aan de kusten van de Atlantische en Indische Oceaan ontwikkelden, daalde de ster van Utrecht. Wat eens de grootste stad in de Noordelijke Nederlanden was geweest, had de boot gemist in de grote commerciële expansie van de westelijke provincies die in de zestiende eeuw was ingezet. Utrecht was geen groot handelscentrum. De stad lag ver van de open verbindingen met de zee. Het aantal inwoners van Utrecht bleef gedurende de gehele zeventiende en achttiende eeuw rond de 30.000 schommelen, terwijl Leiden in 1670 al 70.000 inwoners had en Amsterdam uitgroeide tot een metropool van meer dan 200.000 inwoners. In de oprichting van de Oost-Indische en West-Indische compagnieën had Utrecht dan ook geen aandeel. Er waren niet genoeg zakelijke belanghebbenden noch waren er eerdere compagnieën die de Utrechtse deelname konden verzekeren.

Kortom: de koloniën leken ver weg. Dat maakt de vraag wat Utrecht dan met de koloniën en vooral met slavernij en slavenhandel had des te belangrijker. Dat kooplieden en investeerders in Amsterdam, Rotterdam of Middelburg aan de handel op de koloniën verdienden, is geen nieuws – ook al zijn ook daar pas recent de banden met de slavernij in het volle licht gezet en is een poging gedaan de omvang van de koloniale belangen te berekenen.⁷ Maar wat had dan een stad als Utrecht met de slavernij en de koloniën van doen?

Het zoeken naar de banden tussen Utrecht en de slavernij is als het krabben aan het vernis van de stad. De koloniale dimensies van de stad bleven veelal achter de gevels verborgen. Het kolonialisme was nooit het verhaal van de stad geworden, zoals dat in elk geval in Amsterdam en in mindere mate Middelburg toch altijd het geval was geweest. Amsterdam heeft zijn West- en Oost-Indisch Huis, de vele gevelversieringen die verwijzen naar het koloniale verleden, de koloniale collecties van het Tropenmuseum en het Rijksmuseum. Utrecht heeft weliswaar zijn wijk Lombok – met vooral straatnamen van VOC-bestuurders en Indonesische eilanden – maar welke stad heeft niet een Indische buurt? Utrecht is dus anders, maar hóé anders?

Het Utrechtse onderzoek is niet alleen relevant voor de plaatselijke geschiedenis van Utrecht. Het gaat in wezen over het verhaal van de hele Republiek door te laten zien hoe een middelgrote stad op grote afstand

Traiectum Wttrecht. Kaart van de stad Utrecht. Anoniem, 1650 (Atlas van Loon)

van de maritieme snelweg toch op talloze manieren diep betrokken is geweest bij de geschiedenis van slavernij. De *Gids slavernijverleden Nederland* uit 2019 liet dat al zien.⁸ Dat is een belangrijke bevinding, omdat het bewustzijn van het bestaan van intensieve koloniale banden in de meeste plaatsen gering is. Dit onderzoek naar Utrecht laat zien dat onder het vernis van de stad een web van koloniale belangen verscholen ligt.

In de gangbare literatuur over Utrecht is over de koloniale banden van stad en stedelingen heel weinig te vinden. Zo zwijgt het monumentale overzicht van de Utrechtse geschiedenis *Een paradijs vol weelde*, uit 2000, in alle talen over de koloniën, en ook in andere geschiedwerken over de stad is het Nederlandse koloniale imperium ver weg.⁹ Ook in het jaarboek van de Vereniging Oud Utrecht is het hard zoeken naar artikelen over de koloniale geschiedenis van de stad.¹⁰ Dit onderzoek moest dus bijna bij nul beginnen. Gelukkig konden we terugvallen op eerder pionierswerk door Kosmopolis Utrecht en de *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht* van Esther Captain en Hans Visser.¹¹ De kennis bleef tot nu toe echter beperkt. Er was bijvoorbeeld weinig inzicht in de systematiek en omvang van investeringen in koloniale ondernemingen door de Utrechtse elite of de bemoeienis van het stadsbestuur.

Wapenschild met morenhoofden, Janskerkhof 12 (Kosmopolis Utrecht/Anna van Kooij)

De Utrechtse bestuurlijke elite

De banden tussen Utrecht en de koloniën waren veelvuldig en buitengewoon intensief. Uit ons onderzoek komt naar voren dat tot 40 procent van de Utrechtse vroedschapsleden en burgemeesters belangen hadden in het koloniale systeem en de slavenhandel. Dit is een zeer groot aandeel. De Utrechtse bestuurlijke elite was dus nauw verbonden met de koloniale ondernemingen. Die betrokkenheid kon veel verschillende vormen aannemen. Niet alleen investeerde de elite in koloniale ondernemingen en projecten, ook leverde de stad bewindhebbers aan de koloniale handelscompagnieën en kwamen veel Utrechters uit de hogere kringen op verantwoordelijke koloniale posten in Amerika, Afrika of Azië terecht.

Voor zijn eigen schatkist heeft de stad nooit deelgenomen aan koloniale ondernemingen, zoals de stad Amsterdam bijvoorbeeld wel deed door een belangrijk aandeel in de Sociëteit van Suriname te nemen. Maar daar houdt de bestuurlijke verantwoordelijkheid niet op. De Staten van Utrecht, het bestuur van de provincie dat aan het Janskerkhof zetelde, benoemden een eigen bewindhebber in de kamer Amsterdam van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) en een in de kamer van de Maze (Rotterdam) van de West-Indische Compagnie (wic), om zo toezicht te kunnen houden op de grote financiële subsidies die de Staten-Generaal

aan deze ondernemingen gaven. De Utrechtse bewindhebbers kwamen meestal uit de stedelijke elite. Ook stimuleerde het stadsbestuur de oprichting van de Utrechtse Compagnie, die investeerde in plantages in Suriname en de suikerhandel. Bovendien hadden veel burgemeesters en raden in de vroedschap grote belangen in de koloniale handel. Een aantal vroedschapsleden had zelf een carrière in de koloniën achter de rug of had naaste familie die overzee actief was.

Daarnaast waren er enkele duizenden Utrechters die dienst namen bij een van de handelscompagnieën en de tocht naar een van de andere continenten maakten. Daar werden zij zonder uitzondering geconfronteerd met de slavernij. Dat gold vanzelfsprekend voor de plantagehouders en de administrateurs van de plantages in de Caraïbische koloniën, maar ook de beambten, matrozen en soldaten van de handelscompagnieën. Wie meer was dan een matroos of soldaat en dus een eigen huishouden kon voeren, hield tot slaaf gemaakten. Sommigen namen tot slaaf gemaakten mee terug naar de Republiek. Niet wenigen zijn in de koloniën puissant rijk geworden en hebben zich na hun diensttijd bij de VOC weer in Utrecht gevestigd. Daar maakten ze deel uit van de kleine bovenlaag van de bevolking.

Sommige Utrechters waren zeer nauw bij de slavenhandel betrokken. Onder hen was Willem Bosman (Utrecht 1672-ca.1704), die als zestienjarige jongen in dienst van de WIC op de Afrikaanse westkust aankwam. In fort Elmina, het bestuurlijke centrum van de WIC in de regio waarvandaan miljoenen tot slaaf gemaakte Afrikanen naar Amerika werden verscheept, klom Bosman op van administratieve kracht tot opperkoopman, de belangrijkste functie na de directeur-generaal. Bosman was een steile calvinist die een straf bewind voerde. Hij hield toezicht op het vervoer van Afrikaanse tot slaaf gemaakten naar de Amerika's. Na veertien jaar keerde hij terug naar Utrecht waar hij over zijn verblijf in Elmina schreef. Zijn boek *Nauwkeurige beschrijving van de Guinese Goud- Tand- en Slave-kust* verscheen in 1703 en wordt nog steeds beschouwd als een van de belangrijkste bronnen over de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel. Het werd meermaals herdrukt en werd internationaal een succes met vertalingen in het Duits, Frans, Italiaans en Engels.¹²

Bosman was niet de enige Utrechter die zo'n centrale plaats in de slavenhandel innam. Ruim vier decennia later, was Jan van Voorst directeur-generaal in Elmina van 1747 tot 1754. Hij moest veel onderhandelen met de Ashanti over de moeilijkheden in de toevoer van tot

Kasteel Elmina aan noordwestzijde. Johannes Vingboons, c.1665-1668 (Publiek domein)

slaaf gemaakten naar Elmina. Na zijn diensttijd als belangrijkste man op Elmina, zorgde Van Voorst goed voor zichzelf, want in 1764 liet hij 275 tot slaaf gemaakten naar Suriname vershippen, waar ze voor 103.939 gulden werden verkocht, zo'n 375 gulden per persoon. Een jaar later kocht Jan van Voorst Janskerkhof 13, in Utrecht, nu een van de panden van de Universiteit Utrecht, waar religiewetenschappen huist.

Aan de andere kant van de wereld, in de Indonesische archipel, komen we in het midden van de achttiende eeuw George Beens tegen. Hij was resident van een afdeling in Zuid-Sulawesi en begaf zich op grote schaal in de particuliere slavenhandel tussen Makassar en Batavia. De vraag naar tot slaaf gemaakten was in die laatste plaats ongelimiteerd. Beens profiteerde daarvan en ontzag zich niet om mensen te ontvoeren en als tot slaaf gemaakte te verkopen. Na zijn terugkeer in Utrecht kocht hij voor zijn zoon het stadspaleis Klein Blankenburg aan de Oudegracht terwijl hijzelf vorstelijk op de Nieuwegracht ging wonen.

In Amerika, Afrika en Azië komen we veel Utrechters tegen die voor de handelscompagnieën, in het bestuur of op de plantages werkten. Wie met grote rijkdommen uit de koloniën terugkwam, kon zich een stadspaleis veroorloven. Ook op het Janskerkhof, de Drift, de Nieuwegracht en de Kromme Nieuwegracht zien we concentraties van koloniale

oudgedienden. Veel van de statige huizen werden bewoond door families met intensieve koloniale banden, zoals Nepveu, Van Voorst, Martens, Van Westreenen, Swellengrebel, Loten, Van Wijck, Smissaert, Van Mansvelt en Sichterman, en we vinden ze ook in kerkelijke graven, zoals Hendrik Swellengrebel, ooit gouverneur van de Kaapkolonie, die in de Janskerk begraven ligt, evenals zijn zoon. Allemaal families die plantages bezaten, hoge functies in Suriname, Nieuw Amsterdam, Essequibo, Elmina, Zuid-Afrika of de Indonesische archipel vervulden, of aanzienlijke investeringen hadden in het koloniale bedrijf.

We kunnen constateren dat Utrecht een belangrijk knooppunt was van waaruit veel geld geïnvesteerd werd in en verdiend werd aan het slavernijcomplex. Een groot deel van de Utrechtse elite had aanzienlijke belangen in de plantage- en handelskoloniën die op de arbeid van tot slaaf gemaakten dreven. Voor de stedelijke elite waren investeringen in koloniale ondernemingen een vanzelfsprekendheid. Vanaf het moment dat aandelen in de West- en Oost-Indische compagnieën beschikbaar werden, heeft de Utrechtse elite er ruimschoots in geïnvesteerd. Hoewel zeker de WIC lang niet altijd winstgevend was, waren haar aandelen toch in trek. Uiteraard gaven de aandelen in goede jaren dividenden, maar ze waren zelf ook een object van speculatie en vormden vaak een spaarpot. Dat was altijd in combinatie met andere, meer stabiele vormen van investering, meestal obligaties in de Staten van Utrecht of Holland. Met de toename van kapitaal en het teruglopen van de obligaties van de Staten na 1713, begonnen kapitaalkrachtige Utrechters steeds meer te investeren in buitenlandse obligaties en koloniale ondernemingen.

De investeringen en rijkdommen zijn te achterhalen in het notarieel archief van Utrecht.¹³ Wie in de notarisakten de kapitaalstromen en bezittingen van de Utrechtse regenten doorzoekt, treft in de periode 1600-1800 onder de zoekterm 'VOC' bijna vijfduizend akten en onder de zoekterm 'WIC' ruim zeshonderd. Het woord 'plantage' levert 335 akten op, Suriname 523, Demerara 181, Essequibo 20 en Berbice 31. De VOC-koloniën leveren zelfs nog meer hits op: Batavia ruim 1300, Colombo 81, Kaap de Goede Hoop 109. De akten betreffen vaak de verkoop van aandelen in een van de compagnieën of een opdracht tot het innen van salarissen of dividenden.

Dit graafwerk in de notariële archieven legt de koloniale fundamente van veel Utrechtse notabelen bloot. Een voorbeeld is het kapitaal van de familie Van Tuyll van Serooskerken – de eigenaren en bewoners van het Slot Zuylen, maar ook bewoners van Utrecht.

Het kapitaal van de beroemde schrijfster Belle van Zuylen – Isabelle van Tuyll van Serooskerken, later Isabelle de Charrière – was voor bijna 40 procent in koloniale compagnieën geïnvesteerd. De koloniale winsten maakten het mogelijk om een schrijvend leven in luxe te leiden. Ze bekritiseerde het instituut van de slavernij niet. Daarin verschilde zij van een andere achttiende-eeuwse schrijfster uit Utrecht, Elisabeth Maria Post. Haar vader Evert Post was mede-eigenaar van de suikerraffinaderij op het Lucasbolwerk. Deze Rotterdammer trouwde met Maria Johanna van Romondt, telg uit een rijk en machtig Utrechts geslacht, en werd zelfs raad in de vroedschap. Een zoon, Hermannus Hillebertus, werd een succesvol planter in Demerara. Zijn zuster Maria Elisabeth publiceerde in 1791-1792 haar roman *Reinhart, of natuur en godsdienst* over de ervaringen van haar broer. In de roman bekritiseerde zij de hardvochtige behandeling van tot slaaf gemaakten, hoewel zij er in de loop van de roman een draai van christelijke berusting aan gaf.¹⁴

Het zijn slechts enkele voorbeelden van de talloze verknopingen tussen slavernij, koloniaal profijt en de Utrechtse elite en cultuur. Het gaat hier over de persoonlijke activiteiten en verantwoordelijkheden van Utrechters in de slavenhandel en in de productie, verschepping en verwerking van koloniale goederen. Het gaat ook over de massale investeringen in plantages en compagnieën en over de bestuurlijke bemoeienis met het koloniale bedrijf. Maar de slavernij zit ook in de materiële cultuur van de stad, in de museumcollecties, de geschiedenis van de universiteit en in de betrokkenheid van kerkelijke instellingen bij de slavernij.

Het Utrechtse aandeel in het Nederlandse kolonialisme en het aandeel van de slavernij in de Utrechtse samenleving waren tot nu toe zo goed als onbekend terrein. Dit boek levert dus in veel opzichten pionierswerk. Het is een begin, een aanzet tot kennis over de koloniale grondslagen van de Nederlandse samenleving. Het brengt verschillende expertises bij elkaar – die van de lokale Utrechtse geschiedenis met die van het Nederlandse kolonialisme en de slavernij. Vanuit Utrecht trekken de auteurs lijnen naar de Nederlandse koloniën in Brazilië, Suriname, Berbice, Essequibo, Demerara, de Antillen, de kusten van West-Afrika, Zuid-Afrika, India, Sri Lanka en de Indonesische archipel. Het laat vooral zien hoezeer een stad als Utrecht, die schijnbaar zo buiten het commerciële rumoer van de Hollandse en Zeeuwse havensteden lag, op de golven van het koloniale fortuin van de Republiek meevoer.

Etablissement (klein hospitaal) Utrecht in Suriname. J.E. Muller, c.1890 (Tropenmuseum)

Slavernij

Het is hier niet mogelijk, en ook niet de bedoeling, om het precieze aandeel van de koloniale handel in de Utrechtse economie en kapitaalmarkt vast te stellen. Daarvoor zou een grootschalig en tijdrovend onderzoek naar de investeringen, markten en bedrijfsleven van Utrecht nodig zijn. Het gehele notariële archief van Utrecht zou doorgespit moeten worden, handelshuizen onderzocht, boedels gereconstrueerd. De vraag is of er voldoende materiaal voorhanden is om een precieze berekening mogelijk te maken. Het zou bovendien een kunstmatige afbakening vergen van wat we 'koloniaal' of 'slavernij-gerelateerd' willen noemen. Uiteindelijk is het zelfs binnen de koloniale economie onmogelijk het aandeel van slavernij in zijn geheel te isoleren. Uiteindelijk was elke activiteit in de koloniën afhankelijk van de arbeid van tot slaaf gemaakten.

Meestal associëren we slavernij met plantages. Dat is niet ten onrechte. Veel koloniale producten die naar Europa stroomden, waren verbouwd op plantages, meestal in Amerika. Denk aan suiker, koffie en katoen. Maar slavernij was veel wijder verbreid en de rol van tot slaaf gemaakten veel algemener. Zij waren niet alleen werkzaam op plantages, maar ook in de huizen en tuinen, in de havens en ambachtswerkplaatsen, zelfs als matrozen en soldaten. De slavenarbeid vormde dus niet alleen de ruggengraat van de productie op plantages, maar leverden essentiële arbeidsdiensten aan het hele koloniale apparaat.

Dat geldt niet alleen voor de koloniën in Amerika, maar ook voor die in Afrika en Azië. Onderzoek in de laatste decennia heeft uitgewezen dat naar de vestigingen van de VOC minstens evenveel zo niet meer tot slaaf gemaakt werden gevoerd als handelaren uit de Republiek over de Atlantische Oceaan versleepten.¹⁵ In Azië waren weliswaar minder plantages dan in Amerika, maar ook daar was geen enkele maatschappelijke activiteit denkbaar zonder de arbeid van tot slaaf gemaakt. Op verschillende plekken zijn tot slaaf gemaakt ingezet voor de productie van handelsgoederen, zoals op de nootmuskaatplantages op de Banda-eilanden, en voor de delving van grondstoffen, zoals in de goudmijnen van Sillida op West-Sumatra. Het merendeel woonde in en om steden als Batavia, Ambon, Malakka, Colombo en Kaapstad en werkte op de landerijen of in de huishouding. Elk zelfstandig Europees huishouden hield tot slaaf gemaakt. De echt rijken hielden er tientallen of zelfs enkele honderden. Hoewel wel is gesuggereerd dat het in Azië om lichtere vormen van slavernij ging dan in de plantagekoloniën in Amerika, is daar geen bewijs voor. Ook in Azië werden mensen door lokale slavenhalers uit hun oorspronkelijke woonomgeving geroofd en over honderden kilometers naar Nederlandse koloniale centra getransporteerd.

Alle grote koloniale handelscompagnieën in de Republiek hebben zich met de handel in mensen ingelaten. Voor de WIC en de Middelburgsche Commercie Compagnie was de slavenhandel een van de pijlers van het bedrijf. Gedurende enkele decennia van de zeventiende eeuw was de WIC zelfs de grootste slavenhandelaar in het Atlantische gebied. Ook de VOC, die eerder bekend staat als een handelaar in kruidnagelen en kaneel, heeft duizenden tot slaaf gemaakt uit Afrika, Madagaskar, India en Arakan (huidig Myanmar) weggevoerd en in de eigen vestigingen verkocht of aan het werk gezet. De leefomstandigheden op de VOC-schepen was voor tot slaaf gemaakt zo erbarmelijk, dat velen er de dood vonden. In de loop van de zeventiende eeuw liet de Compagnie de slavenhandel steeds meer aan particuliere handelaren over. Onder hen waren veel Compagniesdienaren die voor eigen rekening in tot slaaf gemaakt handelden.

Met deze geschiedenis zijn de levens van duizenden Utrechters verbonden, en wat wellicht belangrijker is, die van in totaal honderdduizenden tot slaaf gemaakt die uit hun dorpen en geboortestreek zijn geroofd, aan Europeanen verhandeld en in een van de koloniën in Amerika, Afrika of Azië zijn tewerkgesteld. Vaak werden zij honderden kilometers van hun huis vandaan vervoerd, werden zij van hun gezinnen

weggerukt en kregen ze nieuwe namen. De angst voor opstanden was reëel onder de plantagehouders en slaveneigenaren, hetgeen zij compenseerden met een hard regime. Ongehoorzaamheid werd vaak zwaar gestraft. Niet voor niets deden veel tot slaaf gemaakten een vluchtpoging. Alles was beter dan een leven in slavernij. Zoals Anton de Kom in zijn klassieke aanklacht *Wij slaven van Suriname* benadrukte, was de vlucht een laatste wanhoopsdaad van de zwarte arbeiders onder een gewelddadig arbeidsregiem.¹⁶ De individuele geschiedenissen van tot slaaf gemaakten zijn vaak moeilijk te achterhalen, maar ze vormen het canvas waarop de Utrechtse notabelen, de investeerders, suikerraffinadeurs, de kooplieden en matrozen van de VOC en de plantage-eigenaren in dit boek profiel krijgen.

Racisme en slavernij

De opkomst van rasdenken, Europees kolonialisme en slavernij zijn nauw met elkaar verweven. Raciale logica was al vroeg in deze geschiedenis aanwezig, zelfs al werd racisme – voor het ontstaan van het wetenschappelijk racisme – meestal in religieuze termen verwoord. De VOC zag zich in Azië bijvoorbeeld als een christelijke overheid, en in de vroege Atlantische wereld was er volgens historicus Katharine Gerbner nog niet zozeer sprake van een expliciete ideologie van *white supremacy* als wel van *protestant supremacy*.¹⁷ Dat het in de praktijk toch om raciaal onderscheid ging, en niet om religieus onderscheid, blijkt wel uit wat er gebeurde toen het christelijk geloof zich in toenemende mate onder tot slaaf gemaakten begon te verspreiden. Religieuze legitimeringen voor de slavernij maakten snel plaats voor een meer expliciete racistische ideologie. Dat bestendigde de raciale scheidslijnen alleen maar, waardoor we tegen het einde van de zeventiende eeuw in de Atlantische wereld kunnen spreken van een systeem waarin huidskleur allesbepalend was.¹⁸

In de Indische wereld lag dat weer net iets anders, omdat daar, anders dan in de westelijke koloniale wereld, ook altijd sprake was van een grote, vrije bevolking die vaak dezelfde etnische achtergrond had als de tot slaaf gemaakten. Dat zorgde voor een minder scherpe raciale tegenstelling, maar evengoed was dit een systeem op raciale grondslag waarin wit bovenaan de ladder stond. In beide systemen was ‘je huidskleur je paspoort’, zoals Susan Legêne het verwoord heeft – wit betekende per definitie vrij.¹⁹ Het besef dat er in Azië, net als in de Atlantische wereld,

ook slavernij heeft bestaan beklijft maar moeizaam en is pas recent tot een groter publiek doorgedrongen met de publicaties van *Daar werd wat gruwelijks verricht: Slavernij in Nederlands-Indië* van Reggie Baay en *Kleurrijke tragiek: De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* van Matthias van Rossum, beide gepubliceerd in 2015.²⁰

Het idee van witte superioriteit, dat in de koloniale context is ontstaan, heeft sterk bijgedragen aan de latere, negentiende-eeuwse ontwikkeling van biologische theorieën over raciale verschillen binnen de mensheid. Een hardnekkige hedendaagse misvatting is dat er alleen maar racisme kan zijn als er zulke rassentheorieën bestaan. De geschiedenis van kolonialisme en slavernij laat zien dat racistische praktijken en ideologieën zich ook zonder die theorieën konden ontwikkelen en dat het wetenschappelijk racisme pas later ten tonele verscheen om een saus van objectiviteit over al bestaande racistische opvattingen en praktijken te gieten. In de woorden van de Amerikaanse essayist Ta-Nehisi Coates: ‘Ras is het kind van racisme, niet de vader.’²¹

Na de Tweede Wereldoorlog zijn de negentiende-eeuwse wetenschappelijke theorieën over ras als pseudowetenschap ontmaskerd, maar dat betekent niet dat er sindsdien geen rasdenken of racisme meer bestaat. Zoals racisme zich kon ontwikkelen zonder een formele rassentheorie, zo kon het ook na het in diskrediet raken van die rassentheorieën blijven bestaan.²² In wat, in navolging van Britse sociologen als Martin Barker en Paul Gilroy, ook wel het ‘nieuwe racisme’ genoemd wordt, wordt de plek van rassentheorieën ingenomen door het idee dat bepaalde culturele eigenschappen onveranderlijk zijn en dus in de praktijk even vaststaand zijn als erfelijke eigenschappen.²³ Dat is ook de traditie waarin Nederlandse wetenschappers op het gebied van racisme werken. Philomena Essed benadrukt in het voorwoord bij de recente heruitgave van haar klassieke studie *Alledaags racisme* bijvoorbeeld dat “ras” niet het biologische “feit” is uit de negentiende eeuw, maar de verbeelding van een mengeling van kenmerken, waaronder fysiek uiterlijk, etniciteit en cultuur’.²⁴

Ras en racisme zijn onmisbare begrippen bij het bestuderen van het heden en verleden van de slavernij. Desondanks is de wetenschappelijke omgang met het begrip racisme op zijn zachtst gezegd moeizaam te noemen. Het begrip wordt vaak het liefst gemedend. Aan de Universiteit Utrecht is er, zeker sinds de opkomst van vrouwenstudies, wel aandacht voor het onderwerp ontstaan, maar tegelijkertijd mag het veelzeggend genoemd worden dat de door Gloria Wekker bekleedde leerstoel

Black Lives Matter demonstratie, Jaarbeursplein, 5 juni 2020 (Myrthe Minnaert)

‘Gender en Etniciteit’ met haar emeritaat in 2012 verdwenen is. Ook vandaag de dag heeft het onderwerp racisme geen structurele plek in het universitaire curriculum, al zijn er vakken over het onderwerp binnen opleidingen als taal- en cultuurstudies, geschiedenis, culturele antropologie en genderstudies, en verzorgt die laatste afdeling een minor postkoloniale studies. Desondanks bevindt racisme zich in de marges van het universitaire curriculum en is het er vooral te vinden bij de gratie van individuele docenten en studenten die het onderwerp agenderen.

Racisme is zo in veel historisch onderwijs en onderzoek een blinde vlek. Het risico daarvan is dat het slavernij reduceert tot een systeem van economische uitbuiting, zoals ook in veel sociaal-economische studies uit de jaren zeventig en tachtig het geval was. Zulk onderzoek ziet de ideologische, racistische component – die een wezenlijk onderdeel vormde van het slavernijcomplex – gemakkelijk over het hoofd en mist bovendien de doorwerking daarvan in het heden.²⁵ De raciale waardensystemen die in de koloniale praktijk zijn ontstaan gingen een eigen leven leiden, verankerden zich in de breedte en bestaan nog steeds, terwijl slavernij al lang is afgeschaft. Die verankering wordt al zichtbaar als we kijken naar de verspreiding van racistische wereldbeelden in de achttiende en negentiende eeuw. We zien ze niet alleen bij plantage-eigenaren en slavenhouders – waar je ze kunt verwachten

– maar ook bij sommige van hun abolitionistische tegenstrevers. In de zeer diverse beweging die streed voor de afschaffing van de slavernij kwamen verschillende motieven samen. Soms was dat een geloof in universele gelijkheid, maar soms was dat ook een minder emancipatoir gedachtegoed. Zelfs de beroemde Britse voorvechter van de afschaffing van de slavernij, William Wilberforce (1759-1833), geloofde in een door ras bepaalde sociale hiërarchie. Als de slavernij eenmaal was afgeschaft, zo geloofde Wilberforce – die er verder vooral antirevolutionaire ideeën op nahield – dan zouden de vrijgemaakten een ‘dankbare boerenstand’ vormen die dezelfde plantagearbeid zouden verrichten als hun tot slaaf gemaakte voorgangers.²⁶ Wilberforce was op zijn beurt een groot voorbeeld voor Nederlandse abolitionisten. De Utrechtse predikant en voorvechter van de afschaffing van de slavernij Nicolaas Beets (1814-1903) had zelfs een borstbeeld van Wilberforce in zijn huis staan.

Tegen slavernij zijn stond een geloof in raciale ongelijkheid dus niet in de weg. De Britse historica Catherine Hall heeft dit misschien wel het treffendst verwoord door te stellen dat ‘de Engelsen weliswaar een hekel hadden aan slavernij, maar evengoed aan slaven’.²⁷ De vraag is of hetzelfde gezegd kan worden over Nederlandse, of zelfs Utrechtse, abolitionisten. Historici kenmerken het Nederlandse verzet tegen de slavernij over het algemeen in ieder geval als minder radicaal in vergelijking met Groot-Brittannië. Volgens historicus Maarten Kuitenbrouwer werd het debat over de afschaffing van slavernij op alle fronten gekenmerkt door gematigdheid: er waren niet alleen ‘weinig radicale abolitionisten’, maar ook ‘weinig aanhangers en vooral een meerderheid die slavernij als een noodzakelijk kwaad zag’.²⁸ Ook de abolitionisten van radicalere snit, die er wel degelijk waren, zo schrijft historicus Maartje Janse, ‘probeerden de schijn van gelijkenis met het opgetogen enthousiasme van de fanatieke Britse filantropen te vermijden’.²⁹ Desondanks deelden ze het geracialiseerde hiërarchische wereldbeeld met hun Britse voorlopers. Een van de bekendste Nederlandse abolitionisten uit de negentiende eeuw, Wolter Robert baron van Hoëvell (1812-1879), vond bijvoorbeeld ook dat tot slaaf gemaakten ‘op een lagere trap van geestontwikkeling’ stonden in vergelijking met Europeanen, maar ‘in aanleg boven het Maleisische, Amerikaansche en andere menschenrassen’ stond.³⁰ Ook in het in Utrecht uitgegeven abolitionistische tijdschrift *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven*, dat tussen 1844 en 1848 verscheen, vinden we ideeën over verschillende ‘trappen van beschaving’.³¹ Rasdenken was dus niet

alleen voorbehouden aan koloniale houwdegens, het liet ook zijn sporen na in de wereldbeelden van abolitionisten. Toch moeten we ook niet concluderen dat dit denken in termen van ras en van beschavingstreden een kenmerk van de tijd was, dat simpelweg door iedereen gedeeld werd. In hetzelfde tijdschrift vinden we ook kritiek op rasdenken.³²

De doorwerking van racisme heeft dus verschillende componenten. Ten eerste is er het langetermijneffect van de economische ongelijkheid van de slavernij. Dat wordt misschien nog wel het best geïllustreerd door de vergoedingen die in 1863, toen de slavernij in de Nederlandse Caraïben werd afgeschaft, wél werden uitgekeerd aan de voormalige slaveneigenaren, als vergoeding voor hun bezitsverlies, maar niet aan de voormalige tot slaaf gemaakten, die niets kregen ter vergoeding voor vrijheidsberoving en dwangarbeid. Enkele tientallen Utrechtse eigenaren van plantages en tot slaaf gemaakten in Suriname zijn in 1863 voor de emancipatie van hun arbeiders gecompenseerd. Iemand als Christiaan Willem Weidner, die voor 100 procent eigenaar was van de Surinaamse plantage Goosen en op de Wittevrouwensingel woonde, ontving 24.600 gulden. Aangezien de schadevergoeding 300 gulden per vrijgelatene bedroeg, bezat hij dus minstens 82 tot slaaf gemaakten. Deze personen werden keurig geregistreerd. Zo vinden we onder de namen van vrijgemaakte mensen bijvoorbeeld Andries Nicolaas Spanert, slavennaam Klaas, die op het veld had gewerkt.³³ Slaveneigenaar Weidner werd overtroffen door Anna Magdalena barones van Hangest d'Yvoy, eigenaresse van de plantage Johan en Margaretha, die niet minder dan 76.500 gulden voor haar 255 tot slaaf gemaakten kreeg.³⁴

Ten tweede is er de doorwerking van de sociale patronen en culturele verbeelding die bij de slavernij hoorden. De uitingsvormen daarvan zijn divers, maar zijn vaak terug te voeren op ideeën en opvattingen over wie of wat wordt gezien als competent of professioneel, wie voor een baan in aanmerking komt, wie kritiek mag geven of juist moet ontvangen, of over wie er onvoorwaardelijk bij hoort en wie niet. De gaten in de curricula op scholen en universiteiten horen ook in dit rijtje. Soms is het een kwestie van ontbrekende leerstof – de oorlog in Indonesië, als sluitstuk van meerdere eeuwen kolonialisme en slavernij, is bijvoorbeeld in veel lesmethoden simpelweg afwezig of slechts marginaal aanwezig – maar nog vaker is het een kwestie van welke verhalen er wel of niet verteld worden, en welke woorden daarvoor gebruikt worden.³⁵ Op het gebied van terminologie uit zich dat met name in onze keuze ‘tot

slaaf gemaakt' te gebruiken in plaats van 'slaaf', naar analogie met het Engelstalige *enslaved* in plaats van *slave*. Dat is een keuze die snel aan terrein wint in de geschiedschrijving, die vooral moet benadrukken dat slavernij geen natuurtoestand was, maar het gevolg van een actieve handeling: je werd niet als slaaf geboren, maar door anderen tot slaaf gemaakt. Daar waar een auteur zelf uitdrukkelijk koos voor de term 'slaaf', hebben wij deze keuze gerespecteerd. Dit onderzoek naar het slavernijverleden hebben we meer willen laten zijn dan het doen van onderzoek naar geldstromen en percentages – het moet oude verhalen bevragen en nieuwe verhalen vertellen.

Opzet van het boek

De nieuwe verhalen die dit boek brengt, zijn in vijf thematische delen ondergebracht. De in totaal twintig artikelen diepen elk een aspect uit van de langdurige en intensieve relatie tussen de stad Utrecht en de slavernij, inclusief de erfenissen van die geschiedenis en de wijze waarop zij tot op de dag van vandaag wordt herinnerd en herdacht. Vier van de vijf onderdelen bevatten een *longread*, een langer artikel waarin nieuw onderzoek centraal staat. In het eerste onderdeel gaan de auteurs in op de wijze waarop de bestuurlijke en ondernemende elite in Utrecht was verbonden met koloniale ondernemingen en macht. Nancy Jouwe, Matthias Lukkes en Remco Raben hebben de koloniale belangen van de bestuurlijke elite in de stad in kaart gebracht en laten zien dat in de zeventiende eeuw 21,5 procent en in de achttiende eeuw 34 procent van de Utrechtse vroedschapsleden (inclusief burgemeesters) directe belangen had in de koloniën en in koloniale ondernemingen. Kijken we ook naar hun naaste familieleden, dan stijgen de percentages naar respectievelijk 26 en 42 procent. David Onnekink beschrijft hoe de Utrechtse binnenstad het decor vormde voor het sluiten van de Vrede van Utrecht (1713), waarbij het *asiento*, het alleenrecht om tot slaaf te maken voor de Spaanse kroon te verhandelen, een belangrijk punt van onderhandeling was. Matthias Lukkes (*longread*) vertelt het verhaal van de Utrechtse Compagnie, een onderneming die handelde in suiker en tot slaaf maakte. Zijn onderzoek laat zien dat de Utrechtse bovenlaag niet alleen bestond uit passieve investeerders.

Het tweede deel gaat specifiek in op Utrecht en de VOC. Utrecht had weliswaar geen eigen kamer van de VOC (noch van de WIC), maar de stad had wel afgevaardigden in kamers van andere steden. De VOC was bovendien een belangrijke werkgever in de stad. De verschillende artikelen diepen de levens van verschillende Utrechtse VOC-beambten en van tot slaaf gemaakten uit. In de bijdrage van Remco Raben (*longread*) wordt duidelijk dat, eenmaal terug in Utrecht, koloniaal kapitaal zich vertaalde in maatschappelijk kapitaal. Koloniale renteniers bezaten landhuizen en namen zitting in de vroedschap, de Staten van Utrecht, en zelfs de Staten-Generaal. Ook tijdens hun actieve carrière werden de banden met Utrecht onderhouden, zo laat Matthias van Rossum in zijn bijdrage zien. VOC-dienaars stuurden kapitaal terug naar de achterblijvers in Utrecht, waardoor de statige huizen langs de gracht en de uitgestrekte landgoederen rond de stad direct zijn te verbinden met door tot slaaf gemaakten verzette arbeid. Wim Manuhutu schetst vervolgens het spectrum aan houdingen die Utrechtse VOC-dienaren konden innemen: van gewetensbezwaarde, zoals de zeventiende-eeuwse admiraal Steven van der Haghen, tot potentaat, zoals de achttiende-eeuwse resident George Beens, die een waar schrikbewind voerde in zijn afdeling op het eiland dat nu Sulawesi heet.

In het derde onderdeel staan de financiële belangen van de Utrechtse elite centraal. Veel gegoede inwoners van Utrecht zouden namelijk nooit naar Azië of Amerika reizen. Hun betrokkenheid bij de koloniën en bij slavernij uitte zich in de vorm van investeringen in koloniale compagnieën of in plantages. Hun bemoeienis gebeurde op afstand van de koloniën, of werd overgelaten aan tussenpersonen. In Myrthe Minnaerts hoofdstuk wordt duidelijk hoe die financiële verbintenissen een inherent onderdeel waren van de buitenhuizencultuur langs de Vecht. Alex van Stipriaan legt vervolgens uit hoe het hart van de Utrechtse binnenstad, grofweg het gebied tussen het Janskerkhof en de Kromme Nieuwegracht, gezien kan worden als het zenuwcentrum van Utrechtse slavernijbelangen. Van die belangen profiteerde de prominente burgerij, maar ook kleinere beleggers hadden via beleggingsfondsen geld zitten in plantages en koloniale ondernemingen. Hoe dat in zijn werk ging, wordt verder uitgediept in het artikel van Matthijs Kuipers, waarin de notaris Dirk Wernard van Vloten centraal staat. Deze notaris was een spilfiguur in het opzetten van die beleggingsfondsen, en was zo verantwoordelijk voor een aanzienlijk deel van de achttiende-eeuwse Utrechtse investeringen in slavernij. Esther Captain beschrijft het

De Utrechtse Poort in Batavia. Op de voorgrond enkele slaafgemaakten en een Europees gezelschap. Johannes Rach, c. 1760-1780 (Perpustakaan Nasional, Jakarta)

leven van Sara Sibilla Verdion, grootaandeelhouder van de Utrechtse Compagnie, en haar Aziatische bediende Sibilla van Batavia, die om de hoek van het Utrechtse stadhuis woonden. In het laatste artikel van deel drie beschrijft Caroline Drieënhuizen, in samenwerking met Marjet Douze (*longread*), het leven van de beroemde Belle van Zuylen, wiens vaak aangehaalde motto: 'Ik heb geen talent voor ondergeschiktheid', een nieuwe dimensie krijgt door haar sterke betrokkenheid bij koloniale investeringen.

In het vierde onderdeel richten de auteurs zich op de kerk en abolitionisten. Utrecht was lang een religieus centrum voor zowel katholieken als protestanten in de Noordelijke Nederlanden. Janneke Stegeman legt aan de hand van de Utrechtse theologen Voetius en Hoornbeeck uit dat het christendom een rol speelde in de ontwikkeling van het idee van Europese christelijke superioriteit, waaruit raciale categorieën voortkwamen. In de bijdragen van Ans Veltman-van den Bos, Maartje Janse en Carl Haarnack passeren respectievelijk Petronella Moens, als abolitionist avant la lettre, en de abolitionisten Jan Ackersdijck, en Nicolaas Beets en Julien Wolbers de revue.

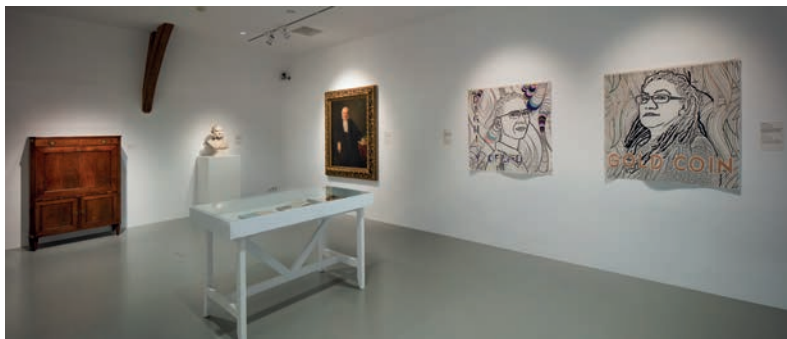
In het laatste onderdeel staat de zwarte aanwezigheid in Utrecht in de afgelopen vier eeuwen centraal. Nancy Jouwe (*longread*) vertelt het verhaal van diverse Utrechters van kleur, vanaf de zeventiende eeuw tot aan het Utrecht van de jaren 1960. Quinsy Gario gaat in op het

beroemde Rotterdamse Caraïbisch Carnaval, dat eigenlijk in Utrecht begon in 1982, en over zijn kunstproject Zwarte Piet Is Racisme uit 2011. Lulu Helder diept de geschiedenis van Nieuw Perspectief op, een netwerk van jonge zwarte intellectuelen die bijeenkomsten in Achter Sint Pieter organiseerden. Gario en Helder schrijven beiden vanuit een auto-etnografisch perspectief. In een kort beeldessay stelt Nancy Jouwe enkele acties en evenementen van zwarte cultuur in de twintigste en eenentwintigste eeuw centraal. In de epiloog gaat zij vervolgens in gesprek met Leroy Lucas, voorzitter van Ketikoti Utrecht, en Natalja Macnack, bestuurslid van Tori Oso Utrecht, over de herinneringscultuur rondom slavernij in Utrecht.

Deze twintig artikelen leggen een wereld bloot waar we tot nu toe weinig weet van hadden, een wereld waarin koloniën en metropool onlosmakelijk met elkaar verweven zijn, van de zeventiende eeuw tot aan 2021. In 2019 schreef Nancy Jouwe, als co-curator van de tentoonstelling *What is left unseen* in het Centraal Museum in Utrecht, het volgende in de begeleidende catalogus:

‘Tegenwoordig kennen we in Nederland nog steeds relatief weinig Nederlanders die diep verweekeld waren in de slavernij. We kunnen ons de witte Nederlandse elite van die tijd nauwelijks voorstellen als mensen die zichzelf verrijkten met het bezitten en verhandelen van tot slaaf gemaakte mensen. Wanneer witte lichamen onderdeel uitmaken van het koloniale narratief, dan zien we vooral ondernemende handelaren (de zogenaamde VOC-mentaliteit) en dappere zeemannen (denk aan Michiel de Ruyter). Wanneer we echter terugblikken op de tijd van de slavernij, dan vinden we ook stemmen die zich keerden tegen dit systeem van onderdrukking en dehumanisering. Alhoewel er in Nederland weinig abolitionisten waren (het was hier geen brede beweging), kan Beets gezien worden als een van die weinige Nederlandse abolitionisten. Toch staat hij hierom nauwelijks bekend in Nederland.’³⁶

In dit onderzoek hebben we een groot aantal Utrechters langs laten komen die actief betrokken waren als slaveneigenaren en investeerders in slavernij. Daarnaast zijn diverse Utrechtse abolitionisten de revue gepasseerd maar ook Utrechters van kleur die in Utrecht woonden en wonen, als (slaafgemaakte) bedienden, vrije zwarten en postkoloniale migranten en hun nazaten. Zij geven de banden van Utrecht met slavernij een gezicht.

Wat Niet Gezien Wordt/What is Left Unseen, expositie Centraal Museum voorjaar 2019 (Centraal Museum)

Conclusies

Dit onderzoek had als doel de rol bloot te leggen die de stad Utrecht heeft gespeeld in de Nederlandse slavernijgeschiedenis, en moest een antwoord geven op de vraag wat de betekenis van de slavernij voor stad en samenleving was. De artikelen in dit boek wijzen erop dat het slavernijverleden en de op slavernij gebaseerde productieketens een integraal onderdeel uitmaakten van de geschiedenis van Utrecht. De conclusies die uit dit onderzoek te trekken zijn en de aanbevelingen die daaruit voortvloeien, hebben we hieronder puntsgewijs samengevat:

De stad Utrecht was in formele, institutionele zin betrokken bij de slavernij. De omvang van die betrokkenheid was relatief gering in vergelijking met een stad als Amsterdam, maar was groter dan het bestaande geschiedbeeld doet vermoeden. Utrecht speelde vooral een rol via het provinciale bestuur, de Staten van Utrecht, die onder meer de oprichting van een Utrechtse Compagnie in 1721 instigeerden. Deze Utrechtse Compagnie had directe belangen in plantages en slavenhandel. De bestuurlijke betrokkenheid uitte zich verder in de Utrechtse bewindhebbers die namens de Staten van Utrecht plaatsnamen in de kamers van de VOC en de WIC in respectievelijk Amsterdam en Maze (Rotterdam). Ze hielden zo toezicht op de subsidies van de Staten-Generaal (en dus indirect van de Staten van Utrecht) aan die compagnieën.

Er bestond een grote mate van persoonlijke betrokkenheid van Utrechtse bestuurders in koloniale exploitatie. Een groot deel van de Utrechtse bestuurlijke elite had directe, persoonlijke belangen bij de

handelscompagnieën van de WIC en de VOC en in koloniën, inclusief plantages in de Amerika's. Zij hadden aandelen in die compagnieën en plantages, namen deel aan negotiatieën, waren bewindhebber in een van de compagnieën of hadden een functie in het koloniale apparaat in Nederland of overzee. In hoge koloniale ambten was Utrecht oververtegenwoordigd, wat waarschijnlijk te verklaren is door de aanwezigheid van een universiteit en door de grote omvang van de Utrechtse adel. Van de vroedschapsleden inclusief burgemeesters hebben we kunnen vaststellen dat in de zeventiende eeuw 21,5 procent en in de achttiende eeuw 34 procent directe, persoonlijke belangen had in op slavernij gebaseerde koloniale exploitatie. Het percentage burgemeesters tussen 1600 en 1863 met directe financiële belangen in de koloniale economie bedroeg ten minste 30 procent. Rekenen we directe familieleden mee, dan lopen de percentages op tot 38 procent van de burgemeesters over de gehele periode en zelfs 42 procent van de vroedschapsleden in de achttiende eeuw.

De betrokkenheid van Utrecht bij de slavernij – zowel in institutionele zin, als in de vorm van persoonlijk profijt van haar inwoners – betrof alle gebieden in de Nederlandse koloniale wereld en alle onderdelen van het koloniale systeem. Utrechters waren intensief betrokken bij slavernij en slavenhandel in zowel de trans-Atlantische wereld ('de West') als in het gebied van de Indische Oceaan en de Indonesische archipel ('de Oost'). Hoewel de context van slavernij per plaats verschilde, geldt voor nagenoeg de gehele koloniale wereld dat geen enkele economische activiteit kon worden ondernomen zonder de arbeid van tot slaaf gemaakten.

Het onderzoek naar de koloniale connecties van Utrecht en de Utrechters is een goed voorbeeld van hoe betrokkenheid bij het slavernijverleden eruitziet in steden die zelf geen grote koloniale instituties herbergden. De casus Utrecht is daarmee een ideaal testterrein om de algemene verwevenheid van Nederland met de op slavernij gebaseerde productieketens te onderzoeken. Het opzetten van soortgelijk onderzoek in andere middelgrote Nederlandse steden strekt tot aanbeveling, want alleen zo valt de structurele verwevenheid van Nederland als geheel met het verleden van kolonialisme en slavernij goed te begrijpen.

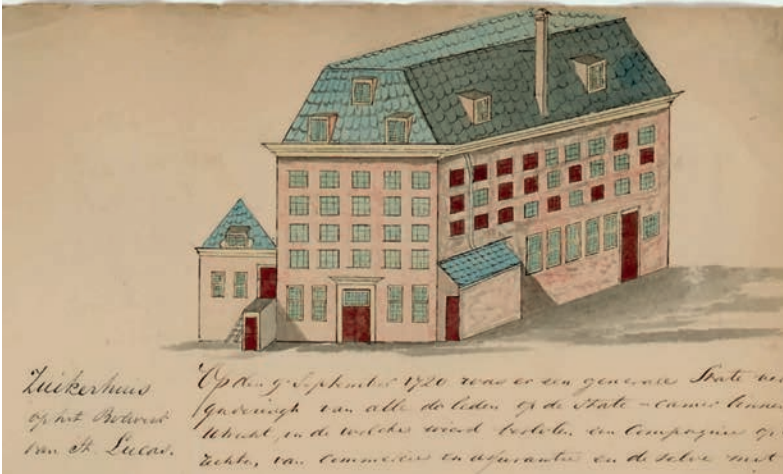
Het imperium en de betrokken organisaties waren van groot belang voor de Utrechtse werkgelegenheid. Alleen al 2800 Utrechters hebben

in de achttiende eeuw (tot 1795) emplot gevonden bij de VOC, wat erop neerkomt dat er elk jaar bijna dertig mannen uit Utrecht de reis naar Azië aanvingen. De Compagnie was dus een grote werkgever. Van andere compagnieën en ondernemingen zijn nog geen cijfers bekend. Hoewel de totale economische impact op de stad Utrecht van aan slavernij gerelateerde economische activiteit lastig te reconstrueren is, suggereren dit soort cijfers dat de totale impact substantieel moet zijn.

De betrokkenheid van Utrechtse bestuurders en inwoners bij kolonialisme en slavernij is evident maar lang onzichtbaar gebleven. Die onzichtbaarheid heeft haar wortels al in de koloniale tijd zelf. Beleggingsfondsen en andere nieuwe financiële constructies zorgden er bijvoorbeeld voor dat veel Utrechters op kleine schaal en in relatieve anonimiteit konden profiteren van de slavernij. Dit onderzoek heeft uitgewezen dat het krabben aan het vernis van welk onderdeel van de Utrechtse samenleving ook, de verbanden met het koloniale imperium blootlegt. Dat zelfbeeld van Utrecht als een stad ver weg van alle koloniale activiteit moet daarom worden bijgesteld.

De zwarte aanwezigheid in de stad Utrecht is lang buiten beeld gebleven. Al in de zeventiende eeuw kwamen tot slaaf gemaakte dienaren, maar ook vrije mensen van kleur, naar Utrecht en bouwden daar een leven op. In de eeuwen daarna is die aanwezigheid nooit verdwenen, maar zelden als integraal onderdeel van de stad beschouwd. Rekenschap geven van de verweven geschiedenissen van stad en slavernij betekent ook het erkennen van die aanwezigheid, voor de bijdrage die zij heeft geleverd aan het Utrechtse leven en voor de doorwerking van in de slavernij ontstane denkpatronen en sociale verhoudingen.

Utrecht kan gezien worden als een centrum van abolitionisme. Het pleidooi voor afschaffing van de slavernij van personen als Petronella Moens, Nicolaas Beets en Jan Ackersdijck was vaak religieus gemotiveerd en kan niet los gezien worden van de status van Utrecht als belangrijk religieus centrum, met onder meer de aanwezigheid van een theologische faculteit. Het gedachtegoed van de verschillende Utrechtse voorstanders van de afschaffing van de slavernij was divers: allen pleitten zij voor de afschaffing van het instituut slavernij, maar over de weg daarnaartoe en over de gewenste invulling van een maatschappij vrij van slavernij verschilden zij van inzicht.

Het Suikerhuis op het Lucasbolwerk in Utrecht. N van der Monde, c. 1840 naar een tekening van E. van Engelen c. 1720, (Het Utrechts Archief)

Alle grote instituties in Utrecht hebben geprofiteerd van de slavernij en van de koloniale exploitatiesystemen die op de arbeid van tot slaaf gemaakten steunden. De gemeente, de rooms-katholieke kerk, de zendingsverenigingen, musea en de universiteit hebben hun voordeel gedaan met de koloniale connecties van Nederland en de rijkdommen die uit die koloniale relatie en dus uit patronen van gedwongen arbeid voortvloeiden. Deze organisaties kenmerken zich door vaak diepgaande institutionele betrokkenheid en persoonlijke belangen van functionarissen bij de koloniale exploitatie en handel in mensen.

Deel 1

Bestuurlijke en koloniale macht in Utrecht

Bestuurlijk Utrecht, koloniale belangen en slavernij

Nancy Jouwe, Matthias Lukkes, Remco Raben

Had bestuurlijk Utrecht belangen in slavernij? Het is een vraag waar- aan historici nog nauwelijks aandacht hebben besteed. Toch is de vraag relevant. Inmiddels is duidelijk dat stadsbesturen van de grote Nederlandse havensteden nauwe banden hadden met de overzeese koloniën en de slavernij, zoals ook blijkt uit de recente publicaties over de slavernijgeschiedenis van Amsterdam en Rotterdam.¹ Minder goed onderzocht is de rol van regenten van steden zoals Utrecht, die een schijnbaar minder centrale plaats innamen in de koloniale handel. Welke banden hadden zij met slavernij?

Utrecht had zijn grootste bloeiperiode in de middeleeuwen gekend. Met de opkomst van de maritieme en koloniale handel in de zeventiende eeuw verschoof het economische zwaartepunt naar de Hollandse en Zeeuwse steden. In Utrecht werd geen kamer gevestigd van de VOC of de WIC. Toch waren Utrechters op allerlei manieren zeer nauw betrokken bij de productie van en handel in goederen die op slavenarbeid waren gebaseerd.

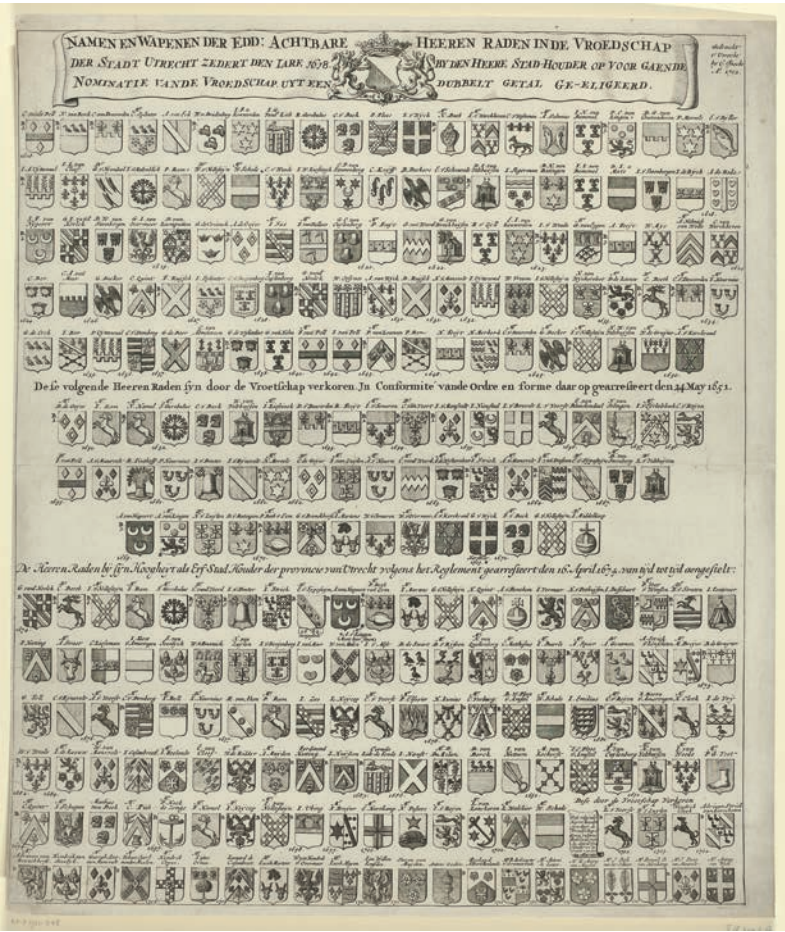
In dit hoofdstuk verkennen we dit vraagstuk. De nadruk ligt daarbij op de zeventiende en achttiende eeuw, de vroegmoderne periode, door de beperking in tijd maar ook omdat we juist van die periode, een van grote koloniale bloei in de Nederlandse republiek, relatief weinig weten over de Utrechtse bestuurlijke bemoeienis. Het stadsbestuur was tijdens de Republiek anders georganiseerd dan vandaag de dag. Enig begrip van de manier waarop het bestuur van de stad was ingericht en welke plaats de regenten in de stad innamen, is dus wel nodig. Vervolgens onderzoeken we de verbinding tussen het Utrechtse stadsbestuur en de koloniën. We baseren ons hierbij op een verkennend onderzoek naar de leden van de vroedschap in de zeventiende en achttiende eeuw aan de hand van gegevens in het notariële archief en een beperkt aantal andere bronnen. Tot slot zullen we enkele Utrechtse bestuurders kort uitlichten.

Bestuursmacht en prestige

Utrecht was een van de oudste steden in de Noordelijke Nederlanden.² De plaats kreeg al in 1122 stadsrechten. Dat betekende dat de stad al vroeg eigen wetten en rechtspraak kreeg, een stadsmuur, jaarmarkten, tolrecht en gilden. Het stadsbestuur bestond in deze eerste periode uit een schout en schepenen, die door de bisschop voor het leven werden benoemd. Deze stadsbestuurders waren altijd mannen uit de families van rijke grondbezitters. Geleidelijk kwamen de gilden op – verenigingen voor de opleiding, regulering en vertegenwoordiging van bepaalde ambachten – en zij gingen deelnemen aan het stadsbestuur. Daarnaast bestond er een raad van vertegenwoordigers uit de burgers, die een adviserende rol vervulde. Deze raad ontwikkelde zich in de zestiende eeuw tot de vroedschap, waaruit burgemeesters en schepenen werden gekozen of aangesteld.

Utrecht werd in 1528 in het Habsburgse rijk opgenomen. Dat ging ten koste van de politieke macht van de bisschop en de gilden en werden bestuurders door de stadhouder namens de landsheer (de vorst) benoemd.³ De stadhouder zou ook tijdens de Republiek dominant blijven. In Utrecht werd dat nog eens bevestigd door de wetsverzetting (een ingreep van een stadhouder in tijden van crisis) die prins Maurits als stadhouder in 1618 pleegde om zijn gezag in Utrecht te vestigen. Hij verwijderde niet alleen de remonstranten uit het stadsbestuur, maar brak ook de macht van de landbezittende adel in de vroedschap en benoemde vooral mannen uit de stedelijke bovenlaag. De raden in de vroedschap, veertig in totaal, werden door de stadhouder voor het leven benoemd, behalve in de stadhouderloze tijdperken (1650-1672 en 1702-1747), toen nieuwe vroedschapsleden door coöptatie werden geselecteerd. Vroedschapsleden moesten een huis hebben in de stad en protestants zijn. Elk jaar werden uit de vroedschapsraden twee burgemeesters en twaalf schepenen genomineerd en door de stadhouder benoemd.⁴

Gaandeweg de zeventiende en achttiende eeuw werd het lidmaatschap van de vroedschap een zaak van een kleine groep van stedelijke regentenfamilies. Die klasse was echter nooit helemaal gesloten; we zien altijd nieuwe namen opduiken. Ook leidde het herstel van het stadhouderlijk gezag in 1674 en 1747 tot tal van nieuwe benoemingen.⁵ Maar buiten die periodieke schokgolven bleek het regentendom een vrij exclusief gebeuren. Benoeming tot raad in de vroedschap – en van daaruit in andere bestuurlijke functies – gaf aanzien. Veel regenten

Overzicht van de namen en wapens van de leden van de vroedschap van de stad Utrecht van 1618 tot 1719. Anoniem, 1702-1719 (Rijksmuseum)

investeerden in land binnen en buiten de stad en kochten functies in de religieuze instellingen in de stad, zoals het domkapittel.

De formele bevoegdheden van de vroedschapsleden en burgemeesters stonden niet los van hun persoonlijke fortuin: welvaart, sociaal aanzien, maatschappelijke functies en politieke macht waren nauw verbonden en versterkten elkaar. Wie een groot kapitaal verwierf, investeerde dat in land- en huizenbezit in de stad en de provincie Utrecht, wat groot aanzien verschafte. Huwelijken waren belangrijk voor het smeden van netwerken. Nieuwkomers trouwden in de regentenfamilies van Utrecht in en werden in de bestuurskringen opgenomen. Een van de

kanalen naar het regentendom waren de verdiensten uit koloniale ondernemingen en hoge posities in het koloniale imperium.

Regenten en koloniale winsten

De betrokkenheid van het Utrechtse stadsbestuur met slavernij kunnen we op verschillende manieren benaderen. In de eerste plaats kunnen we kijken naar de formele betrokkenheid van het bestuur met koloniale belangen. De bestuurders van de stad en provincie Utrecht hebben zich op een aantal momenten nadrukkelijk met de koloniale handel bemoeid. In de eerste plaats eisten de Staten van Utrecht – waarbinnen de stad Utrecht een dominante positie innam – in 1614 een eigen bewindhebber op in het bestuur van de kamer Amsterdam – de grootste van de zes kamers – van de VOC en later ook in de WIC-kamer van de Maze (Rotterdam). De reden was dat de Staten-Generaal de VOC grote financiële steun hadden toegezegd en de Staten van Utrecht, die daardoor belanghebbende waren geworden, de zaak in de gaten wilden houden. In de tweede plaats steunden de Staten in 1720 het plan om een Utrechtse Compagnie op te richten. Dit mondde uit in de aankoop van een koffieplantage in Suriname, de aankoop en exploitatie van een aantal slavenschepen en de bouw van een suikerraffinaderij op het Lucasbolwerk. In de hoogtijdagen van de Utrechtse Compagnie was bijna een kwart van de vroedschap aandeelhouder (zie het artikel van Matthias Lukkes).

Maar de betrokkenheid reikte verder. Veel bestuurders van de stad Utrecht hadden persoonlijke belangen bij een of meer van de koloniale ondernemingen. Flink wat Utrechtse vroedschapsleden hebben als bewindhebber van de WIC of VOC gediend. Zij werden door de Staten van Utrecht aangewezen. Niet zelden waren dit leden van de vroedschap of waren eraan geparenteerd. Bewindhebbers moesten zelf grootinverteerders in de compagnieën zijn – aandelen bezitten ter waarde van minstens zesduizend gulden – dus al deze mannen hadden een aanzienlijk belang in de handel van een van beide compagnieën. Anderen maakten carrière in de koloniën in dienst van de VOC of WIC of als bezitter van plantages – en dus van slaafgemaakten. Vooral hogere posities in de handelscompagnieën waren vaak lucratief. Als de koloniale oudgasten zichzelf na terugkeer in Utrecht niet in de vroedschap wisten in te werken, lukte het een zoon of ander familielid vaak wel (zie de artikelen van Remco Raben en Alex van Stipriaan).

Verreweg de meest gebruikelijke vorm van betrokkenheid bij koloniale ondernemingen was die van belegging. Investeren was een zeer gebruikelijke manier van kapitaalvermeerdering, ook voor de Utrechtse elite. Investeren in een compagnie kon lucratief zijn. De VOC keerde sinds 1630 bijna jaarlijks dividend uit en bleef dat doen, ook toen de winsten dat aan het einde van de achttiende eeuw niet meer toelieten. De hoogte van dividenden schommelde, maar liep vaak tegen de 10 of 12 procent, wat heel hoog was. Aandelen in de WIC waren veel minder lucratief, we komen ze ook veel minder vaak tegen. In de meeste jaren werd verlies geleden en dividenduitkeringen waren weinig frequent en doorgaans laag.⁶ Daarnaast was het bezit van aandelen ook een spaarpot: je kon op een lucratieve manier geld wegzetten. Veel koloniaal geld vond zijn weg in de vorm van deze 'actiën' in een van de compagnieën. Lang niet iedereen investeerde in koloniale handel, maar volgens onze berekeningen had ten minste 25 procent van de vroedschapsleden in de achttiende eeuw financiële belangen in de koloniën. Dat is een hoog aantal. Uiteraard verschilde de mate van betrokkenheid, maar vaak ging het om duizenden guldens in aandelen.

Investeringsen werden altijd gespreid. Zo hadden de meeste regenten ook obligaties van een van de provincies. Dat was een veel voorzichtiger en stabielere investering. Ook stopten opvallend veel Utrechtse regenten kapitaal in landbezit, dat hun veel status verschafte. In de loop van de achttiende eeuw lijken investeringsmogelijkheden uit te breiden. De markt voor obligaties raakte verzadigd. De aandelenmarkt werd internationaler. Veel regenten investeerden in buitenlandse obligaties, zoals die van de Engelse East India Company of South Sea Company. In de tweede helft van de achttiende eeuw ontstonden voor de Surinaamse plantages investeringsfondsen, de zogenoemde negotiatiefondsen, die ook veel Utrechtse investeerders trokken (zie het artikel van Matthijs Kuipers).

De betrokkenheid van bestuurders is ook in cijfers uit te drukken. Een onderzoek naar de koloniale belangen van de vroedschapsleden (1600-1800) en burgemeesters (1600-1863) laat de omvang van de koloniale belangen zien. Door hun namen te koppelen aan gegevens uit het notariële archief van de stad Utrecht konden we voor iedere persoon vaststellen of er koloniale connecties bestonden. Uit deze eerste grondige verkenning is gebleken dat ten minste 30 procent van de burgemeesters in de periode 1600 tot 1863 een eigen belang had in koloniale ondernemingen (in de vorm van aandelen of van een

De leden van de vroedschap van Utrecht leggen in het stadhuis de eed af op het nieuwe regeringsreglement op 20 maart 1786. Carel Frederik Bendorp naar ontwerp van Jan Bulthuis, c.1786 (Rijksmuseum)

bewindhebberschap of andere functie in binnenlandse of buitenlandse koloniale compagnieën, negotiaties en plantages). Als het gaat om de vroedschapsleden liggen die percentages op 21,5 procent voor de zeventiende eeuw en 34 procent voor de achttiende eeuw. Als we ook de indirecte belangen meetellen (koloniale belangen van een eerste- of tweedegraads familielid waar de bestuurder baten van had), dan stijgen die percentages naar 38 procent van de burgemeesters en 26 en 42 procent van de vroedschapsleden in respectievelijk de zeventiende en achttiende eeuw.⁷ Dat zijn grote aantallen. Koloniale carrières en investeringen vormden dus een integraal onderdeel van de bestuurlijke elite van de stad Utrecht.

Directe betrokkenheid van Utrechtse bestuurders: drie casestudies

De betrokkenheid kan het best geïllustreerd worden aan de hand van een drietal concrete verhalen van Utrechtse bestuurders met rechtstreekse koloniale belangen: Hendrick van Asch van Wijck, Daniël de Leeuw en

Gerard Blydenbergh. Deze prominente bestuurders bezaten netwerken, familiebanden en handelsgeest, en profiteerden van een koloniaal bestel, plantagebezit en de plantage-economie.

Hendrick van Asch van Wijk (1707-1784), burgemeester en plantagehouder

Hendrick van Asch van Wijk was een telg van een bekende Utrechtse regentenfamilie. Hij werd in 1738 vroedschapslid in Utrecht en in de jaren daarna negenmaal schepen en drie keer burgemeester. Hij woonde onder meer op de 'Nieuwegracht bij de Plompentoren', wat nu de Plompetorengracht is.⁸ Zijn zoon Michiel Antonij was op zijn beurt de vader van het latere vroedschapslid en de Utrechtse burgemeester Hubert Matthijs Adriaan Jan van Asch van Wijk, naar wie de Van Asch van Wijckskade is vernoemd.

In 1739 was Hendrick van Asch van Wijk zowel vroedschapslid als bewindhebber van de wic.⁹ In die hoedanigheid was hij betrokken bij de stichting van verschillende plantages in Suriname.¹⁰ Als heer van Prattenburg beschikte Van Asch van Wijk over het landgoed Prattenburg,

Straatnaambord van de Van Asch van Wijckskade in Utrecht, vernoemd naar burgemeester Hubert Matthijs Adriaan Jan van Asch van Wijk (1774-1843) (Nancy Jouwe)

vlakbij Rheenen. *Prattenburg* was tevens de naam van een VOC-schip dat tussen 1715-1738 naar Oost-Indië voer.¹¹ Waarschijnlijk ontleende dit schip zijn naam aan het landgoed, dat eerder beheerd werd door de achteroom van Hendrick, namelijk Jacob van Wijck, oud-bewindhebber van de WIC in Amsterdam.

Van Asch van Wijck was tevens een belangrijke aandeelhouder in de Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie, die een koffieplantage met de naam Utrecht in Suriname bezat, waar slaafgemaakten koffie teelden. Ook investeerde deze Compagnie meerdere malen in slavenschepen (zie het artikel van Matthias Lukkes). Het is goed mogelijk dat Van Asch van Wijck als aandeelhouder betrokken raakte bij de Utrechtse Compagnie door zijn zwager, de in Oost-Indië geboren Hendrik Maurits van Eyck, bewindhebber van de Utrechtse Compagnie. Toen de Compagnie in 1754 uiteenviel, besloot een aanzienlijke groep aandeelhouders de plantage te behouden. Onderdeel van die groep waren Van Asch van Wijck en zijn vrouw Anna Maria van Breugel. Ze zouden daarmee ruim vijfentwintig jaar mede-eigenaar van plantage Utrecht zijn.¹²

Daniël Cornelis de Leeuw (1747-1834), vroedschapslid en plantagehouder

Daniël Cornelis de Leeuw was eigenaar en mede-eigenaar van verschillende plantages in de West. Zo bezat hij tussen 1776-1782 de plantage Vreedestein in Demerara en plantage De Eenzaamheid in Essequibo. Demerara en Essequibo liggen in het huidige Guyana. Deze koloniën waren voor een groot deel van de zeventiende en achttiende eeuw in Nederlandse handen.

De suikerplantage Vreedestein werd gesticht met het geld dat Daniël Cornelis de Leeuw in 1777 inlegde. Het lijkt erop dat De Leeuw hierbij onderdeel uitmaakte van een negotiatie van de Amsterdamse koopman Pieter Willem van den Heuvel (zie het artikel van Matthijs Kuipers). In een brief uit 1777 werd gesproken over de voortgang van de aanleg van Vreedestein. Deze liep voorspoedig: ook de 'slaaven [konden] niet beter weesen', zo stelde de plantage-opzichter.¹³ Alleen het kookhuis was nog niet voltooid, de plek waar de suiker werd gekookt om deze te laten indikken. De Leeuw verkocht de plantage in 1782 voor 60.000 gulden, waarvan een kwart deel hem toekwam.¹⁴

Over de plantage De Eenzaamheid in Essequibo is weinig meer bekend dan dat zij op het eiland 'Caraboe' lag. Vroedschapslid De Leeuw was deeleigenaar van de plantage, samen met onder andere Willem Maurits Swellengrebel, zoon van Hendrik Swellengrebel, gouverneur van Kaap de Goede Hoop (zie het artikel van Remco Raben). Zelf was Daniël Cornelis de Leeuw zoon van Egbert Antoni de Leeuw, eveneens lid in het Utrechtse stadsbestuur en bewindhebber van de WIC in Amsterdam.¹⁵ Van hem erfde Daniël Cornelis een huis op de Minrebroederstraat, evenals een huis op het Janskerkhof 13a in 1768, nu onderdeel van de universiteit. Daniël verkocht dit laatste huis al vrij snel. In 1774 ging hij op Janskerkhof 24 wonen.¹⁶

Gerard Blydenbergh (1712-1766), vroedschapslid en bewindhebber Utrechtse Compagnie

Gerard Blydenbergh was tussen 1752-1766 raad in de vroedschap van Utrecht. Tevens was hij in de jaren 1746-1752 actief als bewindhebber voor de Utrechtse Compagnie. Gedurende zijn bewindhebberschap investeerde deze compagnie diverse malen in schepen die slaafgemaakten tussen Afrika en Amerika vervoerden. Bovendien was hij aandeelhouder, wat hem mede-eigenaar van de koffieplantage Utrecht maakte. Hij bleef mede-eigenaar van de plantage tot aan zijn dood in 1766.

Zijn vader, Gerard Drijver Blydenbergh, was een Amsterdamse koopman die een tijd lang voor de VOC had gewerkt als onderkoopman in Batavia. Uit enkele documenten is op te maken dat Gerard Drijver op de terugweg naar de Republiek tijdens een tussenstop in Kaapstad twee slaafgemaakten verkocht: Jan van Makassar en Liesbeth van Tonkin.¹⁷ Ook Blydenbergh's overgrootvader, Hendrick Hamel, voer reeds als WIC-bewindhebber van de kamer Amsterdam naar Brazilië. Daar gaf hij vanaf 1646 korte tijd leiding aan deze kersverse kolonie van de Republiek.¹⁸ De familiebanden met de overzeese koloniën in Oost en West gingen dus al ver terug.

Ook andere familieleden van Gerard Blydenbergh waren actief in de koloniën. Zo was zijn neef, Gerard Willem Blydenbergh, oppercommies in de raad van de Kust Guinea en had hij de leiding over een van de drie forten Axim, Mouree of Accra of van de factorij in Fida.¹⁹ Vanaf deze forten werden gedurende de zeventiende en achttiende eeuw talloze slaafgemaakten ingescheept naar Amerika. Gerard Willem had zijn oom

en vroedschapslid Gerard gevraagd zijn financiën te regelen gedurende zijn afwezigheid, hetgeen Gerard deed.²⁰

Conclusie

Utrechtse regenten namen zitting in het bestuur van de VOC en de WIC of trokken oceanen over om fortuin te maken in de koloniën. Zij keerden vaak met hun vergaarde rijkdommen naar Utrecht terug. De koloniale ondernemingen boden daarnaast een geschikt object van investering, waarmee veel Utrechtse regenten hun slag sloegen. Koloniale belangen maakten integraal onderdeel uit van de regentenfamilies die Utrecht eeuwen hebben geregeerd. Zowel veel vroedschapsleden als hun directe familieleden hadden financiële belangen en aandelen, of maakten carrière in de koloniën.

We kunnen dus concluderen dat de Utrechtse regentenklasse zeer grote belangen had in de koloniale handel en slavernij. Zelfs als we alleen de – aangetoonde – directe betrokkenheid meten, zien we dat percentages van 20 tot 40 procent realistisch zijn. Dat de aard en omvang van de belangen per familie en individu verschilden, hoeft geen betoog. Als het onderzoek iets duidelijk maakt, is het dat de bestuurlijke elite collectief op verdiensten dreef uit koloniale ondernemingen en op slavernij gebaseerde productieketens. Bijna elke regentenfamilie had leden die in koloniale zaken investeerden of naar de koloniën reisden, of trouwden in koloniale families in. Dergelijke belangen en familiebanden tonen aan dat voor veel bestuurders de kolonie en slavernij allesbehalve een ver verschijnsel waren. Integendeel: vaak maakten deze een belangrijk onderdeel uit van hun leven en inkomsten.

Met veel dank aan de stagiairs Maud Groenewoud, Thomas Markhorst en Wesley Verboom voor hun grondige onderzoek in de notariële archieven, en aan Matthijs Kuipers voor zijn adviezen en begeleiding.

De Vrede van Utrecht (1713) en het *asiento*

David Onnekink

Het huidige pand aan de Kromme Nieuwegracht 80 in Utrecht was in 1712 het toneel van een verhitte discussie over de trans-Atlantische slavenhandel. Engelse en Nederlandse diplomaten vochten om het exclusieve contractuele recht om Afrikaanse slaafgemaakten te verkopen in Spaans-Amerika. De Utrechtse gezant Frederik Adriaan van Reede van Renswoude was getuige van een felle woordenwisseling tussen zijn Hollandse collega en de Engelse ambassadeur die 'seer hoogh gelopen heeft'. In de maanden die volgden, werden de onderhandelingen voortgezet aan de Kromme Nieuwegracht en de residenties van de Engelse ambassadeurs aan de Plompetorengracht en in de Ridderschapsstraat.¹ De gesprekken waren onderdeel van de vredesonderhandelingen die in Utrecht plaatsvonden. De Vrede van Utrecht beëindigde de Spaanse Successieoorlog (1702-1713), waarin het Europese machtsevenwicht en de overzeese slavenhandel de inzet waren. Het was een grootschalig conflict tussen enerzijds de Republiek, Engeland en de Habsburgse keizer, die de Grote Alliantie vormden, en aan de andere kant Frankrijk en Spanje. Dit hoofdstuk legt uit hoe en waarom de Vrede van Utrecht een mijlpaal in de geschiedenis van de trans-Atlantische slavenhandel was.

De WIC en de trans-Atlantische slavenhandel

De trans-Atlantische slavenhandel kwam op gang vanaf 1510, toen de Spaanse kroon op grote schaal Afrikaanse slaafgemaakten begon in te kopen via Portugese handelaren die op de Afrikaanse kust actief waren. Het contract, het *asiento de negros*, gaf hun het exclusieve recht om jaarlijks tussen de 3500 en 4250 slaafgemaakten te leveren. De contractant kreeg een licentie om een bepaalde hoeveelheid *piezas de India* in te voeren, een eenheid die een volwassen, gezonde slaaf representeerde. Slaafgemaakten werden dus gereduceerd tot gedehumaniseerde handelswaar.² De slavenhandel werd tot 1640 gedomineerd door de Portugezen, maar daarna nam de internationale concurrentie

Zinnebeeldige prent over de Vrede van Utrecht, fotoreproductie uit 1967 van een prent van John Drapentier te Londen, 1713 (Het Utrechts Archief)

toe. Daar maakte de Nederlandse West-Indische Compagnie (wic) goed gebruik van. De wic kocht de slaafgemaakten vooral aan de Goudkust, de Slavenkust en Angola in. In de jaren 1650 groeide Curaçao uit tot een belangrijk regionaal entrepot voor de slavenhandel in het Caribisch gebied en kwalificeerde de wic zich als een belangrijke partij voor de Spaanse kroon. Tussen 1685 en 1688 heeft de wic het *asiento* eenmalig in handen gehad door toedoen van Balthasar Coymans, een Nederlandse koopman in Cádiz. Tussen 1662 en 1711 was de wic bovendien achttien keer subcontractant en mocht de compagnie slaafgemaakten leveren aan degene die op dat moment het *asiento* in handen had.³

De slavenhandel op Spaans-Amerika was belangrijk voor de positie van de Nederlanders in de ontluikende wereldeconomie omdat een enorme hoeveelheid zilver in handen kwam van Nederlandse handelaren in Cádiz en Sevilla. Slaafgemaakten werden betaald in zilveren munten die nodig waren voor de handel op China.⁴ De wic profiteerde ook van het *asiento* als ze niet zelf het contract had verworven. Ten eerste trad de wic meestal op als subcontractor van en leverancier voor *asiento*-houders die zelf niet altijd konden voldoen aan de vraag. Ten tweede

werd er in de Spaanse koloniën in de praktijk vaak illegaal gehandeld in slaafgemaakten. Ten derde bleef ook vanuit de Nederlandse, Franse en Engelse koloniën in de Nieuwe Wereld de vraag naar slaafgemaakten toenemen. In sommige handelskringen in de Republiek was er zelfs juist kritiek op het *asiento*, omdat slaafgemaakten rechtstreeks vanuit Afrika naar Spaans-Amerika konden worden vervoerd, waarbij Curaçao niet werd aangedaan.⁵

In de periode tussen 1658 en 1729 hebben de Nederlanders ongeveer honderdduizend slaafgemaakten over de Atlantische Oceaan vervoerd. Willem Klooster stelde dat ze in die periode bovendien de Spaans-Amerikaanse slavenhandel domineerden.⁶ Over het belang van de slavenhandel voor de wic verschillen historici van mening. Henk den Heijer constateerde dat de goudhandel veel belangrijker was dan de handel in slaafgemaakte mensen. De Spaanse historicus Manuel Herrero daarentegen stelde dat de wic ‘in feite een slavenhandelbedrijf’ was.⁷

Voor deze betrokkenheid van de wic bij de trans-Atlantische slavenhandel was de Vrede van Utrecht, die de Spaanse Successieoorlog afsloot, een historisch omslagpunt. De Engelsen verwierven het *asiento* voor langere tijd en sloten daarbij de wic uit. De aanleiding voor die oorlog was het testament van de Spaanse koning Karel I, die in 1700 een kleinzoon van Lodewijk XIV, hertog Filips van Anjou, aanwees als zijn universele erfgenaam. Nadat hij de troon besteeg als Filips V van Spanje vielen Franse troepen de Spaanse Nederlanden binnen om zijn erfenis veilig te stellen. Bovendien wees Filips op 27 augustus 1701 het *asiento* toe aan de Franse Compagnie de Guinée et de l'Assiente du Royaume de la France. De Republiek, Engeland en de keizer steunden de Oostenrijkse aartshertog Karel, die aanspraak maakte op de Spaanse troon. Ze sloten de Grote Alliantie en verklaarden samen de oorlog aan Spanje en Frankrijk omdat zij vonden dat er een te groot machtsblok was ontstaan in Europa. Tussen 1702 en 1713 woedde de Spaanse Successieoorlog tussen de geallieerden en de ‘twee kronen’ in Europa die deels ook werd uitgevochten in de overzeese koloniën en op de wereldzeeën.

Hoewel de Fransen tijdens het conflict het *asiento* hadden, ging de wic, met steun van de gouverneur van Curaçao, tijdens de oorlog gewoon door met het handelen in slaafgemaakten op Spaans-Amerika. Dat kon gebeuren omdat de Franse Compagnie de Guinée niet voldoende slaafgemaakten kon leveren en daarom voor een deel afhankelijk was van Nederlandse slavenschepen. Dit zorgde echter voor frictie tussen de Nederlanders en hun Engelse bondgenoot, die

juist Spaans-Amerika economisch wilde afsluiten.⁸ Tijdens de Spaanse Successieoorlog arriveerden er zeker nog zo'n duizend slaafgemaakten per jaar op Curaçao. In de loop der jaren nam de handel wel sterk af en de WIC overwoog om de slavenhandel naar Sint-Eustatius te verplaatsen en zich meer te richten op Engelse koloniën. Ten tijde van de Vrede van Utrecht was de slavenhandel van de WIC dan ook enorm geslonken. Toch heeft de WIC tijdens de Spaanse Successieoorlog volgens schattingen nog ongeveer 21.000 slaafgemaakten naar Spaans-Amerika vervoerd.⁹

Hoewel het *asiento* dus niet noodzakelijk was voor de Nederlandse slavenhandel kan het belang van dat contract moeilijk overschat worden, omdat het gezien werd als sleutel tot de gehele handel op Spaans-Amerika. Tijdens intensieve onderhandelingen over de Spaanse erfenis in 1698 en 1700 toonden koning-stadhouder Willem III en raadpensionaris Anthonie Heinsius nog weinig interesse in het Caribisch gebied, en ze hadden er ook weinig kennis over. De secretaris van de Admiraliteit van Amsterdam verzekerde Heinsius echter in 1703 dat de 'vaert op Curacao ende vandaer naer de Spaansche Westindiën is van een seer groote consideratie'. Ook Jacob van Surendonck, secretaris en adviseur van Heinsius, schreef in 1701 dat de toewijzing van het *asiento* aan Frankrijk verstrekken gevolgen zou hebben, 'om dat Vranckrijk zich van tijd tot tijd meer meester zal maacken van de Spaansche havens, en van de Spaansche Westindien'. Daardoor zouden 'zij alleen meester van de negotie ... zijn, tot ruine van die van Engeland en Holland'.¹⁰

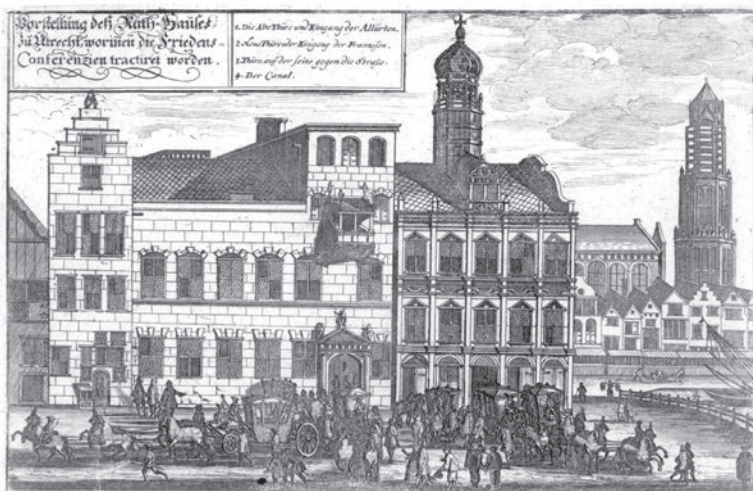
Ook binnen de Grote Alliantie ontstond onenigheid, omdat de Engelsen hun kans schoon zagen het contract voor zichzelf te bedingen. In 1707 slaagden zij erin om Barcelona te veroveren voor aartshertog Karel van Oostenrijk. Als blijk van erkenning zegde deze als 'Karel III van Spanje' het *asiento* toe aan Engeland.¹¹ De toezegging had geen waarde, omdat hij geen feitelijke macht over het Spaanse rijk uitoefende. Vanaf 1710 begonnen de Engelsen daarom directe geheime onderhandelingen met de Fransen, die de basis zouden vormen voor de vredesonderhandelingen in Utrecht. In augustus 1711 reisde een Franse gezant naar Londen en zegde hij het *asiento* in het geheim toe aan de Engelsen als onderdeel van een pakket aan vredesvoorwaarden. De Nederlandse gezant in Londen, Willem Buys, wist hier niets van af en was juist van plan 'om met Englant t'saemen te handelen met coningh Carel over d'assiento en de negroshandel'.¹²

De vredesonderhandelingen in Utrecht

De vredesconferentie ging in Utrecht van start in januari 1712. Namens de Republiek werden acht gezanten afgevaardigd, twee uit Holland en een uit elke andere provincie. De delegatie werd per brief aangestuurd door raadpensionaris Anthonie Heinsius in Den Haag. De Nederlanders wilden samen met de Engelsen de slavenhandel naar zich toe trekken, maar bij aanvang van de conferentie in Utrecht in januari 1712 werd hun duidelijk dat de Engelsen het *asiento* voor zichzelf claimden. Al bij de eerste besprekingen 'over de egaliteyt van commercie van de slave, of assiento van de negros' schrokken de Staatse ambassadeurs van de 'hauteur en expressiën' van een van de twee Engelse onderhandelaars, de graaf van Strafford. De Nederlandse onderhandelaars gingen omzichtig te werk, omdat ze geen conflict wilden riskeren over het *asiento*. De Engelsen spannen zich immers in om voor de Republiek de Barrière veilig te stellen, een aantal steden in de Spaanse Nederlanden waarin de Nederlanders garnizoenen mochten legeren als verdediging tegen eventuele Franse agressie in de toekomst.¹³

Terwijl de Engelsen de Nederlanders onder druk zetten om het *asiento* te laten schieten, werd er vanuit de Hollandse handelssteden juist gelobbyd om het te verkrijgen. De WIC streefde ernaar om ten minste een deel van het *asiento* binnen te slepen en wilde bijvoorbeeld het eiland Puerto Rico gebruiken voor 'the security of the Curacao trade, and the furnishing of negroes to the north side of the Spanish West Indies'. De raadpensionaris eiste tevergeefs een tegemoetkoming van de Engelsen. Toen de Nederlanders voet bij stuk hielden, dreigden de Engelsen het op een akkoordje te gooien met Frankrijk. Engelse politici konden niet begrijpen 'dat men alhier jalours was van soo cleyne saack [het *asiento*]: de Republiek kreeg immers een enorme Barrière als compensatie. Op 26 april 1712 maakten de Engelsen hun geheime deal met de Fransen over het *asiento* bekend aan de Nederlanders. Medio mei gooiden de Nederlanders de handdoek in de ring.¹⁴

De onderhandelaars bleven lang vasthouden aan het *asiento* omdat er grotere belangen meespeelden. Willem Buys vermoedde dat de Engelsen het *asiento* wilden gebruiken om een afzetmarkt te openen voor 'haare manufacturen [producten] op geheel America'. Inderdaad geloofden de Engelsen dat het *asiento de negros* hun een legale manier verschafte om het Spaanse handelsmonopolie in Amerika te breken. Bovendien wilden ze het *asiento*-contract gebruiken om zich te vestigen op het vasteland

Gezicht op de Stadhuisbrug in Utrecht met de huizen De Gulden Arend, Klein en Groot Lichtenberg, en Hasenberg. Op de voorgrond de koetsen van de gevolmachtigden voor de onderhandelingen van de Vrede van Utrecht. Anoniem, c.1713 (Het Utrechts Archief)

van Spaans-Amerika. Die territoriale strategie kwam vooral uit de koker van de Torypartij, die in 1710 in Engeland aan de macht was gekomen.¹⁵

Engeland sloot het *asiento*-traktaat met Spanje op 26 maart 1713, twee weken voor het vredesverdrag van Utrecht zelf.¹⁶ Het *asiento*-traktaat heeft een enorme invloed gehad. Tussen 1714 en het aflopen van het *asiento* in 1739 als gevolg van de *Guerra del Asiento* arriveerden er gemiddeld zo'n twintig slavenschepen van de Engelse South Sea Company per jaar in de havens van Spaans-Amerika. Bovendien mochten de Engelsen slaafgemaakten huisvesten en handelswaar opslaan, zodat ze ook vaste grond onder de voeten kregen in Buenos Aires. Zo consolideerden ze dankzij het slavencontract hun positie en legden ze de basis voor hun maritieme suprematie in de Atlantische Oceaan. De winst van de South Sea Company kon gebruikt worden om de staatsschulden van de Spaanse Successieoorlog af te lossen.¹⁷

Pas in juni 1714 sloten de Staten-Generaal een apart handelstraktaat met Spanje.¹⁸ Voor de Nederlanders betekende de Vrede van Utrecht ook een keerpunt. Ze speelden een kleinere rol in de trans-Atlantische slavenhandel, alhoewel ze ook na 1713 nog illegaal slaafgemaakten naar Spaans-Amerika verhandelden. Dankzij hun goede contacten met lokale Spaanse overheden konden zij hun smokkelactiviteiten voortzetten. Tot 1734 waren er nog open slavenmarkten op Sint-Eustatius en Curaçao

Gondelvaart met fakkels en muziek door de Drift bij de Jansdam (rechts Janskerkhof 12), aangeboden door de graaf van Tarouca, de Portugese ambassadeur en onderhandelaar bij de Vrede van Utrecht op 13 juli 1714. N. Chevalier, 1714 (Het Utrechts Archief)

die uiteindelijk veel minder winstgevend bleken te zijn. Het aantal slavenschepen dat op Curaçao aankwam, daalde scherp.¹⁹

De Vrede van Utrecht en het *asiento*

De Vrede van Utrecht was een mijlpaal in de geschiedenis van de trans-Atlantische slavenhandel. Andrea Weindl merkt op dat het *asiento* voor het eerst een overeenkomst werd tussen twee staatshoofden, Filips v van Spanje en Anna van Engeland, en niet zozeer van een private handelsmaatschappij. Daarmee werden de contracten onderdeel van het internationale recht en werd slavenhandel in Europa ook door de politiek gesanctioneerd.²⁰ Lucien Bély concludeerde daarom dat de internationale gemeenschap zich nu meer bewust was geworden van het economisch belang van de slavenhandel.²¹ Recentelijk werd bovendien bevestigd dat het *asiento*-contract fungeerde als 'a catalyst for the rise of Great Britain as the dominant economic and imperial power in the world'.²²

Tijdgenoten zagen het belang van het *asiento* ook in. In een Engels pamflet werd benadrukt 'how intirely the Prosperity of our West-India Plantations depend, beyond Exception, upon the African Trade'.²³ De aanhangers van de South Sea Company geloofden dat de slavenhandel de acute kredietcrisis voor Engeland kon oplossen.²⁴ Vooraanstaande propagandaschrijvers zoals Jonathan Swift en Daniel Defoe ondersteunden publiekelijk het Engelse *asiento*-beleid.²⁵ De Nederlanders daarentegen geloofden dat het verlies van het *asiento* rampzalige gevolgen zou hebben voor de overzeese handel, wat bijvoorbeeld blijkt uit de *Korte Schets van 's landts welwezen* (1714). In dit pamflet werd geconstateerd dat de handel op Spaans-Amerika veel rijkdom had opgeleverd, maar dat die 'voordelen door de tegenwoordige Vrede vernietigt blijven, indien het Tractaet van Assiento en Commerce tussen Engeland en Spanie geslote na de letter door de groote Zeemagt der Britten uitgevoerd wort'.²⁶

Moeilijker in te schatten is in hoeverre het lot van Afrikaanse slaafgemaakten bekend was bij een breder publiek, maar het lijkt erop dat het onderwerp bijna volledig werd genegeerd. Nederlandsen kranten maakten in de zeventiende eeuw sporadisch melding van nieuwe contracten van *asiento*.²⁷ Bijzonder is het boek van de in Utrecht geboren Willem Bosman, *Nauwkeurige beschrijving van de Guinese Goud- Tand- en Slavekust*, gepubliceerd in 1704 tijdens de Spaanse Successieoorlog, dat een breed publiek bekend maakte met de gang van zaken rond slavenhandel op Elmina. Rond de Vrede van Utrecht zijn er in de Republiek echter bijna geen specifieke referenties aan het *asiento* en er lijkt geen publiek debat te zijn geweest over slavenhandel. Dat is opmerkelijk, omdat in de zeventiende eeuw predikanten nog wel hadden gediscussieerd over de moraal van slavenhandel, met voor- en tegenstanders. Pas in de loop van de achttiende eeuw zou dit debat weer opklaaien.²⁸

Deze retorische stilte roept de vraag op of de vanzelfsprekende inhumane juridische en commerciële taal waarin de slavenhandel werd besproken de slaafgemaakten onzichtbaar heeft gemaakt. De Vrede van Utrecht herbergt een paradox: diplomaten waren heel zichtbaar in de stad Utrecht, maar de belangrijkste besluiten, met name over de slavenhandel, werden in het geheim genomen. Bély heeft gesteld dat juist deze geheime aard van de onderhandelingen over de slavenhandel ervoor gezorgd heeft dat die 'onzichtbaar' werd voor de Europese bevolking, waardoor het gemakkelijker werd 'to forget about the barbaric aspects of this trade'.²⁹

Bedienden en Utrechtse burgers tussen twee lange tafels met broden en schotels met gebraden vogels, aangeboden door de graaf van Osuna, Spaans gezant bij de Vrede van Utrecht, 23 september 1713. N. Chevalier, c.1713 (Het Utrechts Archief)

Zo werd het lot van vele duizenden slaafgemaakten in de achttiende eeuw voor een belangrijk deel bepaald door diplomatieke onderonsjes in de Utrechtse binnenstad. De Vrede van Utrecht lijkt een paradox te vormen in de geschiedenis van de trans-Atlantische slavenhandel.

Aan de ene kant markeert het *asiento* een enorme toename van de slavenhandel en de legitimering daarvan in de Europese cultuur, politiek en het internationaal recht. Aan de andere kant kenmerkt Utrecht zich juist door een stilte in het morele debat over slavernij en slavenhandel. Zo luidde de Vrede van Utrecht van 1713 een tijdperk in van ongebreidelde en gesanctioneerde slavenhandel, totdat in Engeland door toenemende kritiek in 1807 een verbod tot stand kwam. De paradox van de Vrede van Utrecht echoot na tot in de eenentwintigste eeuw. In 2013 vierde de stad Utrecht de driehonderdste verjaardag van een verdrag dat vrede en vrijheid in Europa had bewerkstelligd, maar voor veel Afrikanen juist tot slavernij had geleid.³⁰

De Utrechtse Compagnie

Investerings in slavernij

Matthias Lukkes

In 1720 werd de Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie opgericht. Deze Utrechtse Compagnie was een particulier initiatief dat tot stand kwam met inmenging van de Staten van Utrecht. Het doel van de Compagnie was om de eigen bestuurders en aandeelhouders te verrijken en om de directe omgeving van het gewest Utrecht een economische boost te geven. Vanuit het oude Ammunitieshuis aan de Kromme Nieuwegracht 62 werkten de bestuurders van deze Utrechtse investeringsmaatschappij daarom verschillende financiële plannen uit. Grote winsten bleven echter uit: sommige van de initiatieven kwamen nooit van de grond, terwijl andere minder geld in het laatje brachten dan was gehoopt. De Utrechtse Compagnie werd in 1752 dan ook alweer opgeheven.¹

De lotgevallen van de Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie (hierna: de Utrechtse Compagnie) zijn al eerder beschreven, waarbij vooral haar aandeel in de beurskrach van 1720 en haar corrupte bestuurlijke praktijken in de jaren daarop centraal hebben gestaan.² Minder bekend is dat de Utrechtse Compagnie nauw betrokken was bij de trans-Atlantische slavernij. De Compagnie kocht onder meer een koffieplantage in Suriname, die niet geheel toevallig de naam Utrecht zou dragen, en voerde de directie over een suikerfabriek op het Lucasbolwerk, waar suiker uit de koloniën werd geraffineerd om vervolgens verkocht te worden aan de Utrechtse bevolking. Daarnaast investeerde de Compagnie meermaals in slavenschepen die slaafgemaakten van Afrika naar de Amerika's transporteerden. Terwijl de Utrechtse Compagnie dit deed, stond het in nauw contact met de Utrechtse stedelijke elite en het stadsbestuur, wat geïllustreerd wordt door het aanzienlijke aantal Utrechtse regenten dat aandelen had in de Compagnie.

Door de Utrechtse Compagnie centraal te stellen biedt dit hoofdstuk een unieke inkijk in de koloniale oriëntatie van een aanzienlijke groep prominente Utrechtse in de achttiende eeuw. Onder welke omstandigheden werd de Utrechtse Compagnie opgericht? Wat deed

Gezicht op de Kromme Nieuwegracht vanuit het noorden met rechts de kapel die diende als het Compagnieshuis. Op de plek van de kerk is nu Ottone gehuisvest, op Kromme Nieuwegracht 62. Voordien bekend als Ammunitieshuis. Jan de Bijer, c.1744 (Het Utrechts Archief)

deze compagnie en wie waren de betrokkenen? En hoe verhielden de verschillende plannen die de compagnie ontwikkelde zich precies tot slavernij in de Nederlandse koloniën?

De aanleiding: speculatiedrift en maritieme ambities

In de zomer van 1720 diende de Utrechtse ondernemer Johan Werner Meinertzhagen een plan in bij de Staten van Utrecht om een ‘actie-compagnie’ op te richten, een bedrijf, vergelijkbaar met een hedendaagse beursgenoteerde naamloze vennootschap. Het was een roerige zomer: de Republiek bevond zich op dat moment midden in een golf van speculatiedrift. Het jaar daarvoor hadden handelaren in Parijs en Londen de winstgevende mogelijkheden van speculeren ingezien, waarna ondernemers in de Republiek, zoals Meinertzhagen, in 1720 kans zagen hun eigen slag te slaan. In totaal werden er tussen juni en oktober veertig bedrijfsvoorstellen ingediend bij lokale stads- of provinciale besturen om een actiecompagnie op te mogen richten. Dit gebeurde in heel de Republiek, van Harlingen tot Middelburg.³

Die actiecompagnieën van 1720 waren allemaal gebaseerd op min of meer hetzelfde principe: de wildste financiële constructies en plannen werden bedacht om maar zoveel mogelijk winst te kunnen maken. De plannen waren afhankelijk van de lokale mogelijkheden en verschilden per compagnie. Ze liepen uiteen van het aanbieden van verzekeringen, het opzetten van rederijen en het verlenen van diensten in handel en transport, tot het beheren van loterijen voor een stad of het realiseren van infrastructurele projecten.⁴ Om deze plannen uit te kunnen voeren beoogden deze compagnieën het kapitaal te gebruiken dat ze kregen van investeerders, die aandelen ('actiën') konden kopen in deze bedrijven, om er vervolgens dividend over te krijgen of ze tegen een hogere prijs door te verhandelen. Zo'n bedrijfsvoorstel moest eerst goedgekeurd worden door de provinciale staten of, in het geval van Zeeland en Amsterdam, door de stedelijke overheden.⁵ Van de 40 plannen om 'actiecompagnieën' op te richten, werden er in de Republiek uiteindelijk 24 goedgekeurd en uitgevoerd.⁶ Het plan van de Utrechtse Compagnie was gericht op het drijven van handel, het sluiten van verzekeringen, het oprichten van een wisselbank en het organiseren van de loterijen van de stad.⁷

De Staten van Utrecht waren enthousiast over de plannen van Meindertszagen, omdat zij deze als een mogelijkheid zagen om de Utrechtse stad en provincie een broodnodige economische impuls te geven. Utrecht was in de late middeleeuwen een belangrijke handelsstad geweest, maar al sinds het einde van de zestiende eeuw bleef zijn economische groei achter bij de meeste Hollandse steden.⁸ Bovendien was veel van de Utrechtse handel en nijverheid naar Amsterdam getrokken, dat zich door de expansie van de maritieme handel gedurende de 'Gouden Eeuw' had ontwikkeld tot het absolute handelscentrum van de Republiek.⁹ Dit verlies aan bedrijvigheid in steden zoals Utrecht, Zwolle, Hoorn, Alkmaar en Nijmegen aan Amsterdam zette zich door in de achttiende eeuw. Utrecht was dan ook niet de enige stad die een actiecompagnie als een economisch heilmiddel zag: veel van de actiecompagnieën uit 1720 werden gesteund door provinciale staten in de hoop lokale bedrijvigheid te steunen. Het achterliggende idee was dat zo de neergang van economische activiteit ten koste van Amsterdam tegengegaan kon worden.¹⁰

De wil van regionale bestuurders om lokale bedrijven te steunen had te maken met een groot verlangen in die steden en provincies om oude dromen te verwezenlijken.¹¹ Ook Utrecht had zo'n droom: het aanleggen van een kanaal dat de noordelijke kop van de domstad via de rivier de

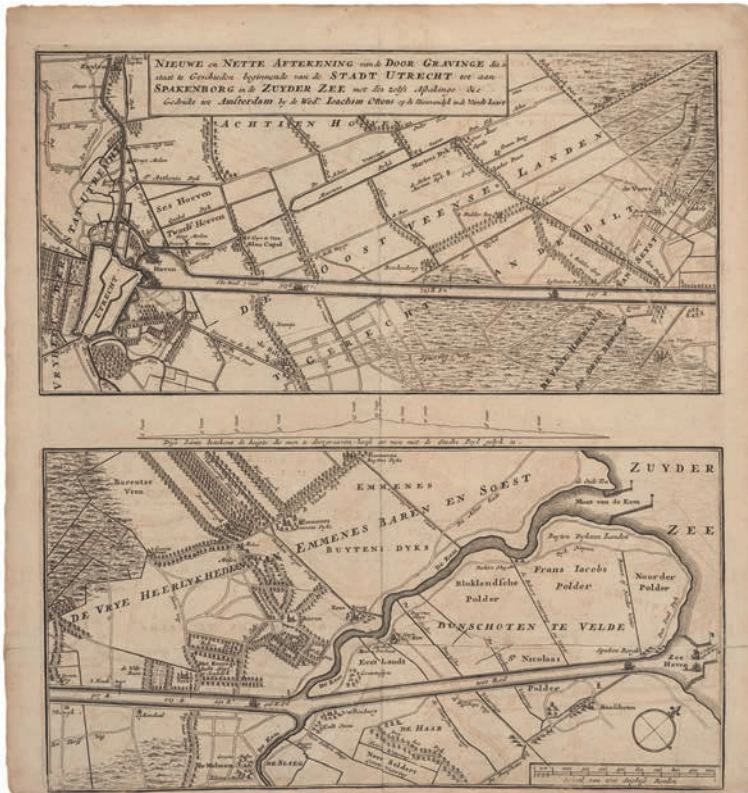
Eem zou verbinden met de Zuiderzee. Utrecht wilde met de aanleg van een nieuw kanaal zijn toegang tot de profijtelijke maritieme handel, waaronder ook koloniale handel, verbeteren.¹²

De voornaamste verbinding van Utrecht met het ruime sop was op dat moment de Vecht. Deze rivier was echter door haar vele kronkelingen en versmallingen niet de ideale handelsader voor een stad met grote maritieme ambities. Bovendien stroomde de Vecht in het noorden door Hollands gebied, waardoor de Staten van Utrecht niet de volledige controle over de rivier hadden. Er werd langs de Hollandse loop van de Vecht hoge tol geheven bij de sluizen, vooral in Muiden, waar de Vecht uitmondde in de Zuiderzee. Dat drukte zwaar op de winstmarges van Utrechtse handelaren. Sommigen van hen besloten daarom zelfs hun handel vanuit Muiden te gaan drijven om zo de tol te vermijden.¹³ Voor Utrecht betekende dit een verder verlies aan economische activiteit.

Concrete plannen voor de aanleg van een vaart tussen de domstad en de Eemrivier bestonden al sinds de zeventiende eeuw. De aanleg ervan zou het mogelijk moeten maken om gemakkelijker, onafhankelijker en rendabeler overzeese handel te drijven. Vanaf 1640 werd het plan tot drie keer toe van stal gehaald, maar elke keer maakte een gebrek aan financiering de realisatie van deze 'Eemvaart' onmogelijk.¹⁴

Toen koopman Meinertzhagen in 1720 aankwam bij de Staten van Utrecht met het plan om een actiecompagnie op te richten, zagen de Utrechtse regenten dan ook hun kans schoon. Als voorwaarde bij de goedkeuring van Meinertzhagens plan stelden de Staten van Utrecht de voorwaarde dat de Utrechtse Compagnie zich zou moeten ontfemen over de aanleg van de Eemvaart.¹⁵ Meinertzhagen ging akkoord, waarop de Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie een octrooi voor dertig jaar kreeg om de loterijen en waaggelden van de stad te mogen beheren, om een wisselbank op te richten (die er overigens nooit zou komen) en om zich daarnaast bezig te houden met de aanleg van een kanaal.¹⁶

Aanvankelijk had de Utrechtse Compagnie dus weinig specifieke koloniale ambities, anders dan toegang te willen tot de maritieme handel, inclusief de koloniale handel. Al gauw bleek echter dat het plan om een Eemvaart aan te leggen niet levensvatbaar was. Een gebrek aan vertrouwen onder investeerders zorgde ervoor dat er, net als bij eerdere pogingen, te weinig kapitaal was om het project te doen slagen. Daarnaast speelden de slecht uitgewerkte plannen van de compagnie een rol. De combinatie van een gebrek aan vertrouwen onder investeerders

Plannen voor de constructie van de Eemvaart in 1720. Uit: *Het grote tafereel der dwaasheid* (z.p. 1720). Aaltje Fredericks Ottens (Curiosity Collections, Harvard University)

en onrealistische plannen bleek een algemeen probleem van de in 1720 opgerichte compagnieën, en had nog in datzelfde jaar de eerste internationale beurskrach in de wereldgeschiedenis tot gevolg.¹⁷

De meeste compagnieën die in 1720 opgericht waren in de Republiek, hielden hierdoor in hetzelfde jaar alweer op te bestaan. Toch waren er ook drie compagnieën die het overleefden: de Middelburgsche Commercie Compagnie, die zich vanaf 1740 zou opwerpen als de belangrijkste private slavenhandelsmaatschappij in de achttiende eeuw; de Stad Rotterdam, de eerste verzekeringsmaatschappij van Nederland, die vanaf haar oprichting meerdere slavenschepen zou verzekeren; en de Utrechtse Compagnie.¹⁸ Om deze laatste levensvatbaar te houden werd ze door de Staten van Utrecht ontslagen van de verplichting om de Eemvaart aan te leggen.¹⁹ De bewindhebbers van de Utrechtse Compagnie bedachten daarna nieuwe plannen om de Compagnie rendabel te maken voor

de aandeelhouders. Bij deze nieuwe plannen zouden de koloniën wel degelijk een centrale rol krijgen.

Hoofdparticipanten, commissarissen, bewindhebbers

Net als bij hedendaagse beursgenoteerde naamloze vennootschappen bepaalden de aandeelhouders de koers van de Utrechtse Compagnie.²⁰ Investeerders konden aandeelhouder worden door in te tekenen op actiën, hetgeen op 16 september 1720 in de Statenkamer aan het Janskerkhof gebeurde. Het bedrag dat ze moesten betalen, konden ze dan later in termijnen afbetalen. Daarnaast was het mogelijk actiën van andere aandeelhouders over te nemen. Binnen de grote groep aandeelhouders van de Utrechtse Compagnie waren het de 'hoofdparticipanten' (grootaandeelhouders die vijftien of meer actiën hadden) die daadwerkelijk zeggenschap hadden over de koers.²¹ Zij stelden de bewindhebbers aan (met uitzondering van het eerste bestuur, dat al was gevormd vóórdát de actiën waren verdeeld), evenals de zes commissarissen, die de opdracht hadden de werkzaamheden van de bewindhebbers te controleren. De zeven bewindhebbers die werden aangesteld in 1720 waren Jacob Hiskia Machado, Henri Pagez, Frederik Middendorp, Andries Oortman, Balthasar Ardinois, Jeremias van Waeij en Otto Willem Falck.

Dat het nodig was de bewindhebbers te controleren, werd in de jaren daarna al snel duidelijk: zwendel, corruptie en leugens kenmerkten deze vroege jaren van de Utrechtse Compagnie.²² Veelzeggend zijn de verhalen die over de bovengenoemde bewindhebbers de ronde deden: ze bivakkeerden tot in de late uren in het 'Compagnies-huis', zoals het hoofdkwartier aan Kromme Nieuwegracht 62 genoemd werd, waarna de deurwaarder de volgende ochtend 'heele stapels asch van verbrande papieren' aantrof.²³ Corrupte praktijken, zoals de verdonkeremaning van bedrijfspapieren, waren voor dit eerste bestuur niet ongevoelen, en die zouden voortduren tot het jaar 1729, toen alle bewindhebbers vervangen werden.²⁴

Wie waren de grootaandeelhouders? In de lijsten van 'hoofdparticipanten' in 1744 en 1754 staan veel bekende Utrechtse namen die hadden ingetekend om grootaandeelhouder te worden: notaris Dirk Wernard van Vloten, Sara Sibilla Verdion, Godard van Tuyl van Serooskerken en andere leden van die laatste familie, onder wie dochter Isabelle Agnes van Thuijl van Serooskerken, beter bekend als Belle van Zuylen (zie de

artikelen van Matthijs Kuipers, Esther Captain en Caroline Drieënhuizen). Opvallend was ook de vertegenwoordiging van bestuurlijk Utrecht in het aandeelhouderschap van de Utrechtse Compagnie. Tussen 1744 en 1754 stonden er van de zittende leden van het Utrechtse stadsbestuur steeds acht of negen ingeschreven als aandeelhouder, bijna een kwart van het totale stadsbestuur, dat uit veertig leden bestond.²⁵ Drie van hen, Everhard van Harscamp, Joseph Elias van der Muelen en Hendrick van Asch van Wijck, werden later burgemeester van Utrecht.²⁶

Het is niet zo gek dat het Utrechtse stadsbestuur zo betrokken was. Bij de meeste, zo niet alle compagnieën die in 1720 opgericht werden, was de regionale bestuurlijke elite nauw betrokken.²⁷ Bij de Utrechtse Compagnie is dit nadrukkelijk terug te zien in de lijsten van hoofdparticipanten, maar ook bij de bewindhebbers: Gerard Blydenbergh en Jacob de Jonkheere waren vroedschapsleden en tegelijkertijd tot 1752 medebewindhebbers van de Utrechtse Compagnie. Bovendien hadden de Staten van Utrecht een stem in het kiezen van de zes commissarissen die de bewindhebbers controleerden.²⁸ Een van deze commissarissen, Johan Hendrik Strick van Linschoten, was eveneens vroedschapslid. Deze hevige bestuurlijke inmenging werd al van het begin af aan afgedwongen bij de verdeling van de actiën in 1720: bij oprichting van de Compagnie gingen 5.070 van de in totaal 10.000 actiën uit naar leden van vroedschappen van Utrechtse steden, leden van de Staten van Utrecht en de initiatiefnemer Meinertzhagen. De bestuurlijke elite van Utrecht had dus vanaf het begin een grote vinger in de pap van de Compagnie.

Zoektocht naar rendabiliteit: het Suikerhuis (1721-1744)

Na het fiasco van de Eemvaart wendden de bewindhebbers zich tot andere plannen, in de hoop alsnog voldoende rendement te creëren voor de Compagnie en haar aandeelhouders.²⁹ Zo kwamen ze uit op de raffinage van koloniale suiker, waarvoor zij op 10 februari 1721 een octrooi van de Staten van Utrecht kregen. Dit betekende dat de Utrechtse Compagnie het alleenrecht kreeg om een suikerraffinaderij in Utrecht te bouwen én te exploiteren voor een periode van dertig jaar. De raffinaderij, later in de volksmond gedoopt tot 'het Suikerhuis', werd gebouwd op het Lucasbolwerk, ongeveer op de plek waar vandaag de dag de Stadsschouwburg staat. De bouw werd het jaar daarop al voltooid, waarna de raffinaderij voor de rest van de achttiende eeuw zou ronken

Zicht op de Wittevrouwenpoort en -brug, met op de achtergrond het Suikerhuis op het Lucasbolwerk. Isaac Ouwater, 1780 (Het Utrechts Archief)

om de door slaafgemaakten geproduceerde ruwe suiker te verwerken tot het luxe, witte goed dat gegeten werd door de Utrechtse bevolking.

Waarom was het beheer van een suikerfabriek interessant voor de Utrechtse Compagnie? In het Utrechts Archief ligt een document dat mogelijk een aanwijzing geeft. In het document, daterend uit het begin van de achttiende eeuw – dus voordat de Compagnie met haar Suikerhuis zou komen – vraagt koopman Adriaan van Wijngaarden toestemming aan de Staten van Utrecht om een suikerraffinaderij in Utrecht te mogen bouwen. Van Wijngaarden legt de voordelen uit: Utrecht had op dat moment nog geen suikerfabriek en was daarom afhankelijk van geraffineerde suiker uit andere steden. Een eigen fabriek zou de transportkosten van suiker drukken, en daarmee voor de Utrechtse bevolking de prijs van suiker verlagen. Bovendien zou een eigen suikerraffinaderij meer werkgelegenheid creëren, zo stelde Van Wijngaarden.³⁰

Of dit ook de beweegredenen voor de Utrechtse Compagnie waren, is niet met zekerheid te zeggen. Feit is dat de Nederlandse suikerindustrie in 1720 *booming business* was, en de Utrechtse Compagnie had waarschijnlijk alle intentie hiervan te profiteren. Sinds 1688 was de prijs

van suiker gestaag gestegen, waarna de suikerproductie in koloniën als Suriname een sterke groei doormaakte. Dit ging gepaard met een grote toename van het aantal plantages dat werd aangelegd langs de Surinaamse rivieren.

De ruwe suiker die geraffineerd werd in de suikerfabrieken rond 1750 kwam voor het overgrote deel uit de koloniën in de Amerika's.³¹ Daar werd door slaafgemaakten ruwe suiker gewonnen uit het suikerriet dat op suikerplantages werd verbouwd. Het suikerriet werd gekapt, waarna het werd geperst in molens om ervoor te zorgen dat het suikersap uit het riet vrijkwam. Dit sap werd daarna in ketels gekookt totdat het stroperige suiker was geworden. Dit stroperige goedje werd vervolgens in tonnen gedaan, waarna het na enkele weken uitlekken werd verscheept naar Europa.

Eenmaal gearriveerd in de Hollandse havens werd de suiker verscheept naar raffinaderijen zoals het Utrechtse Suikerhuis. De ruwe suiker kon in raffinaderijen verwerkt worden tot verschillende producten, zoals kandij-suiker, poederbroden en lomp suiker (suikerbroden).³² De vraag van de suikerhuizen naar ruwe suiker was dusdanig groot, dat de suiker die in de tweede helft van de achttiende eeuw in de Republiek werd geïmporteerd en geraffineerd, voor 50 procent uit de Franse Caraïben kwam.³³

Het productieproces van ruwe suiker op de plantages was niet zonder risico voor de slaafgemaakten, en was vaak zelfs rondit gevaarlijk. Bij het tussen de rollers van de molen schuiven van het suikerriet kwam weleens een hand of arm vast te zitten. Het enige wat dan gedaan kon worden, was het afhakken van de vastgeklemd ledemaat met de bijl die voor dergelijke noodgevallen altijd klaarstond bij de molens. Nog gevaarlijker waren de werkzaamheden in het kookhuis, waar ketels hingen waarin het suikersap gekookt werd. Een slaafgemaakte kon hier uitglijden en in de kokendhete ketel terecht komen.³⁴

Het raffineren van suiker verbindt het Suikerhuis op het Lucasbolwerk dus onlosmakelijk met de vaak gruwelijke slavernijpraktijken op de suikerplantages in de West. In hoeverre Utrechtse burgers zich bewust waren van deze verwevenheid is onzeker. In het betoog van koopman Van Wijngaarden wordt de slavernij in ieder geval niet genoemd. Na alle argumenten vóór een Utrechtse suikerfabriek opgesomd te hebben, concludeert hij 'dat soodanig een fabricq aen niemant ter Werelt eenig nadeel kan aenbrenge...'³⁵

Ondanks de grote populariteit van suiker bracht het Utrechtse Suikerhuis niet de gewenste opbrengsten voor de Utrechtse Compagnie. In

Gezicht vanuit het noorden op het Lucasbolwerk met het Suikerhuis. Rechts het woonhuis en daarachter de fabriek. A. Oberman, c.1808 (Het Utrechts Archief)

de eerste jaren zou het Suikerhuis onder meesterknecht Arie Hakman redelijke winst hebben gemaakt.³⁶ Cijfers tonen echter aan dat daarna, tussen 1736 en 1742, in totaal bijna 60.000 gulden verlies werd geleden.³⁷ Misschien kwam dit doordat er enkele prijzige investeringen waren gedaan, maar aannemelijker is dat het de compagnie simpelweg niet lukte de fabriek rendabel te maken. Volgens een rapport van commissarissen uit 1726 waren de bewindhebbers zelf schuldig hieraan en belemmerden zij meesterknecht Arie Hakman in zijn werk. Zo zouden de bewindhebbers niet hebben geluisterd naar Hakmans adviezen over de juiste momenten om goedkoop suiker in te kopen, bezuinigde het bestuur op personeel waar het juist meer knechten kon gebruiken, en stond de raffinaderij soms dagenlang stil zonder duidelijke reden.³⁸ Bovendien droegen de bewindhebbers Hakman op geen boekhouding bij te houden van grote leveringen ruwe suiker, wat een goed voorbeeld is van de corrupte bedrijfsvoering in de eerste jaren van de Utrechtse Compagnie.

In hoeverre de lage opbrengsten van het Suikerhuis daadwerkelijk te wijten zijn aan de bestuursstijl van de Compagnie is op basis van de bronnen lastig te zeggen. Zeker is wel dat de aandeelhouders van

de compagnie graag van de suikerraffinaderij af wilden. In 1744 werd de suikerraffinaderij verkocht, nadat de bewindhebbers 'eijndelijk' kopers hadden gevonden, namelijk de Rotterdamse kooplieden Gerrit en Evert Post.³⁹ In de jaren daarna zou de raffinaderij nog door de handen van verschillende Utrechters gaan, waaronder die van notaris Dirk Wernard van Vloten (zie het artikel van Matthijs Kuipers).⁴⁰ Na de ontdekking, aan het einde van de achttiende eeuw, dat suiker ook gewonnen kon worden uit suikerbieten, besloot de toenmalige eigenaar en oud-burgemeester Jacob Frederik Gobius niet lang daarna om het Suikerhuis om te vormen tot een suikerbietenraffinaderij.⁴¹ Vanaf dat moment verwerkte de raffinaderij niet langer door slaafgemaakten geproduceerde rietsuiker.

Koffieplantage Utrecht (1734-1792)

Voordat het Suikerhuis werd verkocht, kocht de Utrechtse Compagnie rond 1734 een koffieplantage in de Surinaamse kolonie. De plantage, die de naam Utrecht kreeg, had een grootte van 375 akkers (iets meer dan 161 hectare) en lag in een kronkel van de rivier de Commewijne. Het besluit tot de aankoop van een koffieplantage had waarschijnlijk te maken met de tegenvallende prestaties van de suikerraffinaderij, de loterijen en de tolheffingen. Dat de Compagnie bleef zoeken naar nieuwe manieren om winsten te maken blijkt eveneens uit de investeringen die de Compagnie tussen 1737 en 1745 deed in de schepen *Jonge Pedro*, *Genova Maria* en *Anna Galley*. Dit waren slavenschepen die tussen 1738 en 1746 meermaals slaafgemaakten vanuit Afrika vervoerden naar de Amerika's.⁴² Bij elkaar opgeteld werden door deze schepen 1094 slaafgemaakten vervoerd in de jaren dat de Compagnie investeerde in deze tochten. 1013 van hen overleefden de oversteek van de Atlantische Oceaan. De investeringen leverden de Compagnie ongeveer 2500 gulden winst op, waarmee de Compagnie weer even kon overleven.

Uiteindelijk zouden ook deze investeringen niet het einde van de Utrechtse Compagnie kunnen voorkomen: vanwege de lage opbrengsten zagen de Staten van Utrecht in 1754 geen reden tot het verlengen van het octrooi voor de loterijen en het heffen van de tolleren voor de stad, waarmee de Compagnie haar belangrijkste bestaansrecht verloor en werd ontbonden.⁴³ Een grote groep oud-aandeelhouders van de Utrechtse Compagnie besloot daarop de plantage Utrecht nog wel in eigendom te

willen houden. Ze zouden die plantage nog tot 1792 bezitten. Ze zagen waarschijnlijk nog kansen voor de plantage, aangezien de vraag naar koffie, suiker en katoen vanaf 1750 explosief was toegenomen.⁴⁴ Een aanzienlijke groep vooraanstaande Utrechters bezat zo tussen 1734 en 1792 de koffieplantage Utrecht, inclusief alle slaafgemaakten die daar moesten werken.

Er is weinig bekend over het leven van de slaafgemaakten op de koffieplantage Utrecht. De plantage lag op de plek waar eerst de grotere plantage Bruinsberg lag, totdat die plantage in 1732 werd opgedeeld in kleinere kavels.⁴⁵ De kavel die later de plantage Utrecht zou worden, werd op een veiling gekocht door Johan Augustus van Bögen, een kapitein in dienst van de Sociëteit van Suriname.⁴⁶ Hoe de Utrechtse Compagnie in het bezit is gekomen van de plantage is onduidelijk, maar zeker is dat ze in 1734 in het bezit was van de Compagnie. In dat jaar moesten de bewindhebbers namelijk een nieuwe directeur van de plantage aanstellen, nadat de vorige directeur, de eerdere eigenaar Van Bögen, was overleden.⁴⁷ Zicht op de inkomsten en uitgaven van de plantage is er pas vanaf 1736. In dat jaar wordt meer dan 45.000 gulden aan uitgaven vermeld, waarvan 25.000 gulden voor de aankoop van slaafgemaakten was bestemd: 48 mannen, 32 vrouwen en 5 kinderen. In de twee daaropvolgende jaren kwamen daar nog 24 mannen, 11 vrouwen en 1 kind bij, waardoor er in 1738 121 slaafgemaakten op de plantage waren.⁴⁸

Tussen 1734 en 1754 was de plantage Utrecht in het bezit van de Utrechtse Compagnie, en daarmee van alle aandeelhouders van de Compagnie. Gedurende deze tijd waren het de bewindhebbers die de zaken omtrent de koffieplantage regelden: zij stelden de administrateurs van de plantage aan die in Suriname voor de teelt en transport van de koffiebonen moesten zorgen.⁴⁹ Deze administrateurs kregen tijdens hun aanstelling ook het recht tot de aankoop van slaafgemaakten in de Surinaamse kolonie.⁵⁰ De bewindhebbers en de aandeelhouders van de Utrechtse Compagnie hebben daardoor zelf nooit voet op Surinaamse grond hoeven zetten. Hoogstwaarschijnlijk heeft geen van de plantage-eigenaren de plantage ooit gezien, noch de slaafgemaakten die zij tot hun bezit rekenden.

In de loop van de achttiende eeuw, met de opkomst van de plantage-economie, werd dit zogeheten *absenteeïsm* – de fysieke afwezigheid van de plantage-eigenaar op de plantage – steeds gebruikelijker. Waar plantage-eigenaren eerst vaak op hun eigen plantage woonden en van daaruit de werkzaamheden op de plantage overzagen, zaten eigenaren

Kaart van Suriname. Alexander de Lavaux, c.1737 (Rijksmuseum)

van plantages in de tweede helft van de achttiende eeuw vaak thuis in de Republiek.⁵¹ Zij lieten het beheer van de plantage over aan iemand die daarvoor werd gemachtigd. Deze 'beheerder' of 'administrateur' had vervolgens contact met de directeur van de plantage in Suriname.

Bij de Utrechtse Compagnie ging dit ook zo: grootaandeelhouders als Godard van Tuyll van Serooskerken en vroedschapsleden Everhard van Harscamp en Jan Jacob van Mansvelt lieten de meeste beslissingen over aan de bewindhebbers van de compagnie. De bewindhebbers stelden vervolgens mensen aan die in de kolonie de werkzaamheden op de plantage overzagen, onder wie verschillende directeuren van de plantage en in één geval een timmerman. Die timmerman was Jan de Kivit, een Utrechter die in 1752 door bewindhebbers van de Compagnie aangesteld werd om als timmerman en 'blankofficier' het eerste schip naar Suriname te pakken om op de plantage Utrecht te gaan werken. Als 'blankofficier' had hij daar de taak toe te zien op alle werkzaamheden die gedaan werden op de plantage, om dit vervolgens te rapporteren aan de directeur.⁵²

Toen de Compagnie in 1754 werd ontbonden en een groep grootaandeelhouders overbleef, werd een 'sociëteit' opgericht, in een soortgelijke constructie als die van de Utrechtse Compagnie.⁵³ De aandeelhouders van deze Utrechtse Sociëteit, voor het overgrote deel oud-grootaandeelhouders van de Utrechtse Compagnie, stelden twee Amsterdammers aan, Jan Gysberto de Mey en Samuel Ximenes, om de plantage te beheren vanuit de Republiek. Zij werkten samen met

de administrateur van de plantage in Suriname, Samuel Felleman, die eveneens door de aandeelhouders in 1754 was aangesteld. Felleman was verantwoordelijk voor alle werkzaamheden in Suriname, terwijl De Mey en Ximenes de eindverantwoordelijkheid hadden, inclusief de verkoop van de koffiebonen in de havens van Amsterdam. De werkzaamheden van De Mey en Ximenes werden door drie aandeelhouders gecontroleerd, de zogeheten gecommiteerden. In 1754 waren dat Hendrik Maurits van Eyck, Jacob de Jonkheere en Jacob van Dam, waarvan de laatste twee ook lid waren van de vroedschap van Utrecht.⁵⁴ Ook Jan Kol, een van de oprichters van de latere Utrechtse bank Vlaer & Kol, en oud-burgemeester Everhard van Harscamp waren in een later stadium Utrechtse gecommiteerden, evenals Johan Hendrik Strick van Linschoten, eigenaar van het huis te Linschoten en raad in de vroedschap van Utrecht. Zij behartigden dus als gecommiteerden de belangen van alle andere aandeelhouders.

Alleen voor grotere beslissingen werd aan alle aandeelhouders gevraagd hun stem uit te brengen. Dit betekende echter niet dat de aandeelhouders geen aanzienlijke invloed hadden op de directie van de plantage. Dit komt sterk naar voren in de notulen van 1790, waar een discussie vermeld wordt over het ofwel aankopen van nieuwe slaafgemaakten, ofwel het in zijn geheel verkopen van de plantage. Hierover werd vergaderd in het Nieuwe Kasteel van Antwerpen, een gebouw aan Ganzenmarkt 14, waar tegenwoordig Theater Kikker is gevestigd.⁵⁵ De plantage had al enige jaren te kampen met productieproblemen, met als gevolg dat er weinig koffiebonen van de plantage naar Amsterdam gestuurd konden worden. In 1790 was de koffie-industrie juist weer aangetrokken na een dip, maar de plantage Utrecht kon hier vanwege de lage productie niet van meeprofiteren.⁵⁶

De administrateurs in Amsterdam, Jan Gysberto de Mey en Abraham d'Aveiga (Ximenes was inmiddels overleden), weten de lage opbrengst in de eerste plaats aan een 'manquement aan slaven', zoals ze dat vermeldden in hun rapporten. Veel slaafgemaakten op de plantage waren oud en ziek, claimden ze, en het aantal slaafgemaakten op de plantage was tussen de jaren 1755 en 1783 sterk afgenomen: van de 95 'koppen' waren er nog 68 over. Op de plantage waren in diezelfde tijd bijna 20.000 nieuwe koffiebonen bijgeplant, waardoor het aantal bomen met ruim een derde was toegenomen. In de dertig jaar dat de Utrechtse Sociëteit de plantage Utrecht beheerde, was de hoeveelheid werk dus toegenomen, terwijl het aantal slaafgemaakten afnam. De extra druk die hier het gevolg

96	Transport	5152: 5
<i>Wonen</i>		
3. Aad. Kuyper	500:—	
4. Francina Plom	400:—	
5. Viana idem	400:—	
6. Pieter idem	500:—	
7. Pieter	400:—	
8. Anthon	500:—	
9. Jaba	400:—	
10. Japha	500:—	
11. Lize	450:—	
12. Adjaba idem	100:—	
13. Luna	450:—	
14. Ede	400:—	
15. Alva	450:—	
16. Andria, Swager	500:—	
17. Catharina	400:—	
18. Agatha	500:—	
19. Berget Plom	100:—	
20. Susanna	500:—	
21. Johanna met ongewone broet	400:—	
22. Princes	500:—	
23. Apollonia met Drade	000:—	
24. Europa met 1/2 de legel idem	50:—	
25. Alva	75:—	
26. Radelen idem met 1/2 de legel	000:—	
27. Viana idem idem		
28. Eva idem idem		
29. Princes idem idem		
30. Joanna idem idem		
31. Fortuna idem idem		
32. Kotte idem idem		
<i>Tongers</i>		
1. Grint	250:—	
2. Wilhem	80:—	
3. Loe	25:—	
Tongers		602: 5

Inventaris van de plantage Utrecht. Een gedeelte van de lijst van slaafgemaakten die in 1791 nog op de koffieplantage Utrecht leefden, 12 en 13 september 1791 (Nationaal Archief)

van geweest moet zijn, zou een goede verklaring kunnen zijn voor de hoge sterfte onder de slaafgemaakten. Die sterfte hield ook daarna aan: tussen 1783 en 1788 liep het aantal slaafgemaakten op de plantage nog eens verder terug tot 65 mensen.

Zij die nog over waren en in de 15 'negerhuisjes' op de plantage woonden, waren voor de administrateurs van weinig waarde: het betrof vooral 'veele zieken en ouden en tot den meesten arbeid onbekwame subjecten'.⁵⁷ Hiermee doelden de leden van de Utrechtse Sociëteit waarschijnlijk op vrouwen als Diana, Eva, Princes, Fortuna, Koffie en kokkin Madelon, die in een inventaris van alle slaafgemaakten van de plantage in 1791 als 'oud en afgeleefd' werden bestempeld. Zij werden getaxeerd op een waarde van 0 gulden, net als de mannen Avontuur, Jupiter en Baboen. Bij die laatste werd als verklaring gegeven dat hij blind was. Overigens zullen aandeelhouders als Belle van Zuylen (zie het artikel van Caroline Drieënhuizen en Marjet Douze), kanunnik Willem Eliza Grothe of de Utrechtse vroedvaders Rudolph Hendrik Nahuys en Floris Petrus van Ewijck, de namen van deze slaafgemaakten nooit gekend hebben, aangezien de inventaris waarin ze voorkomen slechts onderdeel was van de bedrijfsvoering in Suriname, en Nederland niet bereikt zal hebben.

Er speelde echter nog iets dat bijdroeg aan het niet goed lopen van de koffieplantage. Tussen 1770 en 1790 werden verschillende koffieplantages in Suriname getroffen door hetzelfde probleem: de bomen die tijdens de opkomst van koffie in het tweede kwart van de achttiende eeuw waren geplant, waren inmiddels oud geworden. De koffieboomen waren te lang gebruikt en de oogst per boom daalde. Bovendien raakte de bodem steeds meer uitgeput. Dit gold ook voor koffieplantage Utrecht. De Utrechtse plantage-eigenaren hoopten de dalende productie tegen te gaan door veel nieuwe bomen te planten naast de oudere bomen. Deze enorme beplanting had echter niet alleen een negatief effect op de werklust van de slaafgemaakten, maar zorgde ook voor verdere bodemuitputting, met nog slechtere oogsten tot gevolg. De investeerders wilden vooral op korte termijn snelle winst maken en wilden niet wachten totdat de jonge bomen gegroeid waren.⁵⁸

Kortom, de plantage lag er vanuit bedrijfsmatig oogpunt aan het einde van de achttiende eeuw slecht bij, en de administrateurs zagen geen mogelijkheden om de plantage winstgevend te krijgen. Zij gaven daarom de aandeelhouders het advies de plantage te verkopen. Indien de aandeelhouders toch vastberaden waren de plantage te behouden, dan moest de Sociëteit accepteren dat er ten minste 'zes slaven of meer' aangekocht dienden te worden, om vervolgens van jaar tot jaar slaafgemaakten aan te kopen, 'zo verre de cassa leijden kann'. Dit diende net zolang te gebeuren totdat het aantal slaafgemaakten op een dusdanige

‘quantiteit’ was gebracht, dat het tot een betere cultivering van de plantage zou leiden, zoals volgt uit een rapport uit 1790.⁵⁹ Dit moet de aandeelhouders hebben afgeschrokken, want er werd inderdaad tot verkoop overgegaan. In 1792 werd de plantage verkocht aan François de Mey, heer van Lekkerland, voor een bedrag van 15.300 gulden.⁶⁰ Hoe het mannen als Phaeton, Cupido, Cesar en Schoonheid of vrouwen als Agatha, Europa en Luna daarna is vergaan, als slaafgemaakten onder deze nieuwe eigenaar, is vooralsnog onbekend.

Conclusie

Het moge duidelijk zijn dat Utrechters waarschijnlijk niet veel rijker zullen zijn geworden van de activiteiten van de Utrechtse Compagnie, en later van de Utrechtse Sociëteit. Het Suikerhuis aan het Lucasbolwerk leed in de eerste jaren verlies, en de aandeelhouders hadden al snel de wens om de raffinaderij weer te verkopen. Hoeveel winst er uit de koffieplantage is gehaald is niet met zekerheid te zeggen, maar uit de aktes volgt dat bewindhebbers moeite hadden om de plantage rendabel te maken, in tegenstelling tot de over het algemeen voortvarende koffie-industrie in de achttiende eeuw. De winsten zullen dus ook hier niet al te groot zijn geweest.

De vraag is echter in hoeverre dit ertoe doet. Het is namelijk duidelijk geworden dat de aandeelhouders van de Utrechtse Compagnie bereid waren hun geld te investeren in de slavenhandel en industrieën die zwaar leunden op slavenarbeid. Dat deze investeringen zich niet altijd terugverdienden, doet niet af aan de bereidwilligheid van de Utrechtse elite, waaronder diverse burgemeesters en meerdere leden van de vroedschappen, om zichzelf te verrijken ten koste van de vrijheid en levensomstandigheden van slaafgemaakten aan de andere kant van de oceaan. Verschillende prominente Utrechters, die vaak in dienst waren van de stad of de provincie, investeerden in een economisch systeem dat gebaseerd was op slavernij, of namen daaraan zelfs actief deel.

Voor de activiteiten van de Compagnie was de stad Utrecht het overduidelijke centrum. Alles draaide om Utrecht: de intekening voor het aandeelhouderschap vond plaats in de Statenkamer op het Janskerkhof, de suikerraffinaderij was prominent aanwezig in de stad op het Lucasbolwerk, en de vergaderingen over de plantage Utrecht

vonden plaats in een hotel op de Ganzenmarkt. Terwijl bewindhebbers en aandeelhouders kwamen en gingen, bleven de Utrechtse straten en gebouwen het decor waar alle plannen van de Compagnie werden bedacht en uitgewerkt.

Het was dus ook in de schaduw van de Domtoren waar werd beslist over het lot van slaafgemaakten. De besluitvorming van een aanzienlijke groep prominente Utrechters was onlosmakelijk verbonden met de levens van slaafgemaakten in de Amerika's, die daar de koffiebonen plukten op de plantage Utrecht, of de suiker produceerden voor het Suikerhuis. De zucht naar winstmaximalisatie van aandeelhouders die woonden op het Janskerkhof, aan de Plompetorengracht of aan de Kromme Nieuwegracht lag daarmee aan de basis van de uitbuiting van mensen als Agatha, Koffie en Avontuur.

Met grote dank aan Pepijn Brandon, Alex van Stipriaan, Marjet Douze, Christiaan van Bochove en de redacteurs Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben voor hun hulp bij de totstandkoming van dit stuk.

Deel 2

Utrecht, slavernij en de voc

Utrecht en de slavernij onder de voc

Remco Raben

Utrecht en de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Het verband lijkt wat vergezocht. Anders dan in Amsterdam, Middelburg, Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen, was er in Utrecht geen kamer (afdeling) van de voc. Utrecht was geen grote handelsstad en het lag verwijderd van open water. De relatie tussen Utrecht en de zeescheepvaart is moeilijk voor te stellen, laat staan tussen de stad en het Aziatische imperium van de voc. Toch had Utrecht grote belangen in de handel van de voc. Niet alleen investeerden veel Utrechters er hun geld in, maar ook namen veel stadsbewoners dienst bij de voc. Relatief veel Utrechters bekleedden hoge functies in het Aziatische imperium en streken met hun vergaarde koloniale rijkdommen weer in Utrecht neer. Daar gaat dit hoofdstuk over.

Utrecht was in de zeventiende eeuw een vrij welvarende provinciestad, maar profiteerde niet van de komst van Zuid-Nederlandse migranten en de expansie van de zeehandel die daarmee gepaard ging, zoals de grote steden in Holland en Zeeland deden. Toch hebben de provincie en de stad Utrecht pogingen gedaan om een vinger in de pap te krijgen. Omdat de Staten-Generaal de voc met grote subsidiebedragen steunden, bedongen de Staten van Utrecht in 1614 het recht een 'extraordinaire' bewindhebber in de voc-kamer van Amsterdam te benoemen. Dat veel bewindhebbers namens Utrecht ook uit de stad zelf kwamen, zal niet verbazen (zie het artikel van Jouwe, Lukkes en Raben en dat van Matthias van Rossum).

Het stadsbestuur zelf investeerde niet in de Compagnie. De stadsfinanciën leunden voor verreweg het grootste deel op belastingheffing en opbrengsten uit vastgoed, niet op overzeese investeringen.¹ Indirect profiteerden de stedelijke financiën via de belastingheffing wel van de koloniale welvaart in de stad. Er waren bovendien talloze bestuurders en burgers die aandelen hadden in de voc. Het notarieel archief van Utrecht, dat geheel gedigitaliseerd is, geeft bijna vijftuizend treffers op de term 'voc'. Verreweg het grootste deel van de notariële akten betreft zogenoemde procuraties: rechthebbenden gaven anderen de opdracht aandelen te verkopen of geld bij een van de kamers van de voc te innen, meestal dividenden op aandelen in de compagnie of de gages van voc-dienaren die nog in Azië werkten. Dividenden werden zo goed

als jaarlijks uitgekeerd, vaak met een rendement van 12 procent.² Dat was een aantrekkelijke belegging voor kapitaalcrachtige Utrechters, die dan ook op grote schaal in de VOC investeerden. Onder hen waren veel burgemeesters en vroedschapsleden, maar ook inwoners uit de rijkere koopmansklasse.

Slavernij in Azië

Wie in de VOC belegde, investeerde in een imperium dat op de arbeid van slaafgemaakten dreef. Mensen in Nederland associëren de VOC vooral met handel in specerijen en luxeproducten uit Azië, niet met mensenhandel en gedwongen arbeid. Dat is een vergissing. De laatste jaren is er steeds meer aandacht gekomen voor de slavernij die er ook onder het bewind van de VOC bestond.³ Onderzoek heeft uitgewezen dat de handel in slaafgemaakten in vestigingen van de VOC vermoedelijk groter was dan de Nederlandse slavenhandel over de Atlantische Oceaan.⁴ De aard van de slavenhandel onder de VOC in Azië was enigszins anders dan in de Amerikaanse plantagekoloniën. Zo handelde de VOC zelf zeker in slaafgemaakten, zoals de West-Indische Compagnie en de Middelburgsche Commercie Compagnie dat in het Atlantische gebied ook deden, maar in de VOC-vestigingen werden de meeste slaafgemaakten door particuliere Aziatische en Europese handelaren aangebracht. Ook VOC-dienaren deden voor persoonlijke rekening aan die handel mee. Vaak namen zij een of meer slaafgemaakten mee op hun tochten en verkochten deze op hun plaats van aankomst.⁵

Het ging in de slavenhandel in het VOC-gebied om grote aantallen. Op het hoogtepunt, in de laatste helft van de achttiende eeuw, werden jaarlijks enkele duizenden slaafgemaakten naar Batavia gebracht. Daar woonden in 1779 ruim veertigduizend slaafgemaakten.⁶ Ook leefden er duizenden afstammelingen van vrijgelatenen. Kortom: de gehele samenleving droeg de sporen van de slavernij. Er waren in de Nederlandse koloniën in Azië minder plantages dan in Suriname en de Caraïben, maar slaafgemaakten leverden wel de arbeid op bijvoorbeeld de nootmuskaatplantages op de Banda-eilanden en in de goud- en zilvermijnen van Sillida op West-Sumatra.⁷ Ook op de landerijen rond Batavia werd veel van slavenarbeid gebruikgemaakt, niet alleen in de huiselijke sfeer, zoals vaak wordt benadrukt, maar ook in de landbouw.

Slaafgemaakten werken op het landgoed van de lutherse predikant Jan Brandes ten oosten van Batavia, c. 1779-1785 (Rijksmuseum)

Ook liet de VOC zelf op alle posten slaafgemaakten voor zich werken, niet alleen als sjouwers, maar ook als ambachtsslieden en matrozen. In 1665 woonden er 1500 slaafgemaakten in het 'ambachtswartier' van de VOC in Batavia.⁸ In 1697 waren er in Colombo, op Ceylon, 1741 slaafgemaakten onder de Compagnie.⁹ Eerst waren zij gehuisvest in armzalige hutten op het strand, aan de voet van de muren van het VOC-kasteel. Later woonden zij op het zogenoemde Slaveneiland, buiten

het kasteel en de stad.¹⁰ De activiteiten van de Compagnie in Azië, de particuliere handel en het huiselijk leven van de Compagniesdienaren was ondenkbaar zonder slaafgemaakten. Daarmee is niet gezegd dat de VOC de slavernij in Azië heeft uitgevonden of geïntroduceerd. Voor de komst van de Europese koloniale mogendheden bestonden in de meeste samenlevingen al slavernij en andere vormen van (vaak tijdelijke) afhankelijkheid. Wel heeft de komst van de Nederlanders en hun enorme behoefte aan werkrachten een revolutie in de vraag naar slaafgemaakten ontketend, zo sterk zelfs dat lokale vorsten klaagden dat ze geen slaafgemaakten meer konden krijgen.¹¹ Door de onlesbare dorst naar slaafgemaakten in VOC-vestigingen werden steeds meer gebieden het slachtoffer van de raids van slavenhalers, vooral in het noorden en oosten van de Indonesische archipel. De komst van de VOC droeg dus bij aan de destabilisering van de regio en aan een verhevigde mensenjacht.¹²

Utrechters in Azië

Alle Europeanen in de VOC-koloniën kwamen in aanraking met de slavernij en profiteerden ervan. Dat gold dus ook voor de talloze inwoners van Utrecht die in de loop der jaren bij de VOC zijn aangemonsterd, de meesten in lagere rangen als matroos of soldaat, maar een aanzienlijk aantal ook in verantwoordelijke rangen. Een database van alle opvarenden van de VOC-schepen in de achttiende eeuw noemt van in totaal 2808 VOC-dienaren Utrecht als stad van herkomst – dat waren gemiddeld zo'n dertig Utrechtse VOC'ers per jaar.¹³ Ze was dus een belangrijke werkgever voor Utrechters, al bleven de absolute aantallen VOC-dienaren ver achter bij die van bijvoorbeeld Amsterdam – dat bijna tien keer zo groot was als de domstad en kon bogen op een VOC- en WIC-kamer en een verbinding met open zee.

Onder de Aziëgangers waren ook enkele vrouwen. Als dit hoofdstuk nogal een mannengeschiedenis lijkt, komt dat doordat er weinig bekend is over de Utrechtse vrouwen die naar Azië reisden. Vrouwen waren ver in de minderheid. Toch komen we ze tegen. Een voorbeeld zijn de zusters Maria Anna en Amalia Constantia Falck, opgegroeid in Utrecht, die in 1735 met hun broer op hetzelfde schip naar Azië reisden, de eerste als gezelschapsdame van barones van Imhoff. Beiden zouden er trouwen met hoge VOC-beambten, Maria Anna zelfs drie keer, het laatst met een predikant in Batavia, en Amalia Constantia met de koopman Adriaan

Bisdom uit Haastrecht, die in 1755 directeur van het VOC-kantoor in Bengalen zou worden. Hij werd beschuldigd van verduistering, maar werd niet vervolgd. Hij maakte meer dan een miljoen gulden over naar Europa, een bedrag dat ruim 35 keer hoger was dan zijn officiële VOC-gage.¹⁴ Het echtpaar Bisdom vestigde zich na hun terugkeer naar Europa in Utrecht.¹⁵

Utrecht blijkt het thuis te zijn van een groot aantal prominente dienaren van de VOC. De meest opzienbarende is de gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk, die de hoogste post voor de VOC in Azië van 1775 tot 1777 bekleedde en bekend stond als een van de meest welvarende mensen in Batavia. Deze predikantszoon vertrok in 1735 op 23-jarige leeftijd als sergeant naar Azië, waar hij snel overstapte naar de civiele tak van het bedrijf en met behulp van de bescherming van zijn oom, gouverneur-generaal Adriaan Valckenier, gestaag opklom tot directeur-generaal en uiteindelijk in 1775 tot gouverneur-generaal. Lang kon hij er niet van genieten, want hij stierf al na twee jaar, in 1777.

Van Riemsdijk woonde met zijn uitgebreide gezin binnen de muren van Batavia aan de chique Tijgersgracht, waar hij niet minder dan tweehonderd slaafgemaakten hield. Tezamen waren zij 33.000 rijksdaalders waard – ze werden immers gezien als handelswaar –, in die dagen een reusachtig kapitaal.¹⁶ Maar dat was nog niet alles. Naast zijn overvolle huis in de stad bezat Van Riemsdijk nog een groot landgoed ten oosten van Batavia, bij Ancol, waar blijkens een tekening van Johannes Rach rond 1780 ook nog talloze slaafgemaakten werkzaam waren. Jeremias' kinderen en kleinkinderen lijken allemaal in Azië te zijn gebleven, waar ze invloedrijke landbezitters op West-Java zijn geworden. Er leiden daarom geen sporen meer terug naar Utrecht, met uitzondering van wat transacties vanwege de boedelverdeling na de dood van Jeremias.

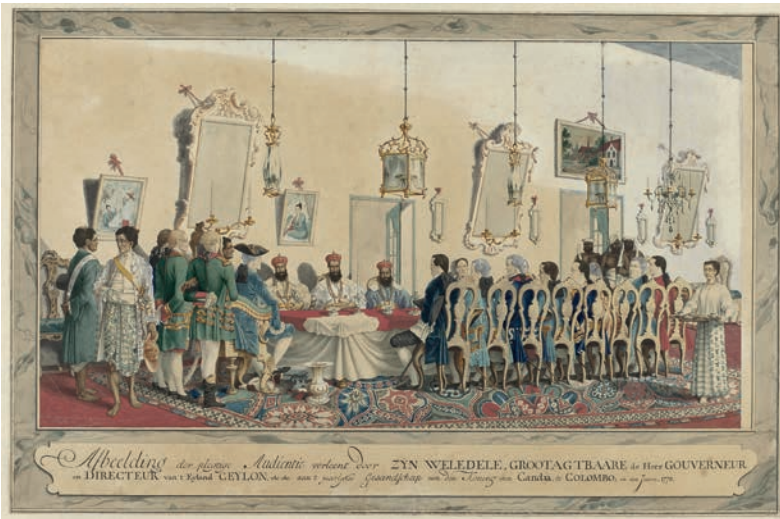
Utrecht was de geboorteplaats van een groot aantal andere prominente VOC-dienaren die aan het hoofd van de vestigingen in Azië kwamen te staan. Allen waren afkomstig uit de gegoede burgerij van Utrecht. Kennelijk was de VOC een aantrekkelijke werkgever voor de zoons uit Utrechtse regentenkringen. Zo leverde Utrecht niet minder dan vier gouverneurs van Ceylon: Cornelis Simons van de Wouwer, Diederik van Domburch, Gerard Johan Vreelandt en Joan Gideon Loten. Van hen zijn Simons en Loten na hun werk voor de VOC naar Utrecht teruggekeerd en hebben daar tot hun dood gewoond. Ook een vijfde gouverneur van Ceylon, Iman Willem Falck (1736-1785), had sterke banden met Utrecht. Zijn grootvader Otto Wilhelm was rond 1721 uit Oost-Friesland in Utrecht gearriveerd. Zijn zwager was Johan Werner

Portret van gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk.
Toegeschreven aan Josephus Franciscus Fricot, c.1775-1779 (Rijksmuseum)

Het landgoed van gouverneur-generaal Jeremias van Riemsdijk bij Ancol. Johannes Rach, c.1780 (Perpustakaan Nasional Indonesia, Jakarta)

Ontvangst van de gezanten van de koning van Kandy door gouverneur Iman Wilhelm Falck. Carel Frederik Reimer, 1772 (Rijksmuseum)

Meinertzhagen, de initiatiefnemer van de Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie. Hij wist Otto Wilhelm meteen te strikken voor het bewindhebberschap van deze actiëncompagnie (zie het artikel van Matthias Lukkes). Door het echec van de Utrechtse Compagnie kreeg de familie Falck het financieel moeilijk. De meeste kinderen zouden in VOC-dienst komen of VOC-dienaren trouwen. De tweede zoon Frans Willem, de enige die had gestudeerd, voer als onderkoopman uit en klom in Ceylon op tot *dessave* (hoofd van een provincie). Daar werd ook zijn zoon Iman Willem geboren. Deze verloor zijn vader toen hij nog maar één jaar was. Door zijn stiefvader werd hij voor zijn opvoeding naar de Republiek gestuurd, bij zijn grootmoeder in Utrecht. Hij zou er de school doorlopen, rechten studeren aan de universiteit, en er promoveren. Van de 45 jaargenoten zouden er ten minste 6 een belangrijke functie in een van de koloniën of compagnieën vervullen. Omdat zijn moeder nog in Azië verbleef, monsterde Iman Willem meteen aan en vertrok – geholpen door familieconnecties – als onderkoopman voor de VOC naar Azië. Hij klom op tot gouverneur van Ceylon (1765-1785).¹⁷

Utrecht was de broedplaats van een hele reeks andere prominente bestuurders van VOC-bezittingen in Azië. Soms komen we de namen van bekende patriciërsfamilies tegen. Als we in Zuid-Azië blijven, ontmoeten we de Utrechter Gerrit van Westreenen (1670-1730) als gouverneur van

Coromandel (in de huidige Indiase deelstaat Tamil Nadu). Malabar, in het huidige Kerala in Zuid-India, had eind achttiende eeuw de Utrechtse commandeur Jan Lambertus van Spall (zie het artikel van Matthias van Rossum). Surat, meer noordwestelijk aan de Indiase kust, had Sybrand Abbema als directeur. In Perzië waren Dirck Sarcerius en Hendrick van Wijck (zoon van de Utrechtse bewindhebber van de WIC Zeger van Asch van Wijck) opperhoofd. In Japan waren Ferdinand de Groot en Gerardus Bernardus Visscher opperhoofd. Daarnaast waren er in Kaap de Goede Hoop maar liefst vijf gouverneurs met Utrechtse banden. Daniël van den Henghel, Ryk Tulbagh, Pieter van Reede van Oudtshoorn en Simon Hendrik Frijkenius waren er geboren, Hendrik Swellengrebel zou zich na zijn gouverneurschap in Utrecht vestigen.

Zo kunnen we doorgaan. Dit is alleen nog maar de absolute toplaag van de VOC in enkele gewesten buiten de Indonesische archipel, allen mannen die vaak door jarenlang ploeteren in Compagniesburelen, forten en pakhuizen, en met behulp van patronage en gevele tot de hoogste posten opklommen. Het blijven namen, ontdaan van vlees en bloed en van de gebeurtenissen die een persoon uit het verleden tot leven brengen. Toch is het van belang ze te noemen, om te laten zien dat de relatief kleine stad Utrecht een groot aantal prominente mannen leverde die het maritieme rijk van de Republiek in Azië runden en er veel aan verdienden. Het is ook goed te beseffen dat al deze mannen in het bezit waren van slaafgemaakten, niet zelden van grote aantallen. In alle vestigingen van de VOC gold dat de hoogste functionarissen de meeste slaafgemaakten voor zich hadden werken. Het was voor elke gouverneur die een eigen huishouden had heel gewoon tientallen slaafgemaakten te hebben rondlopen. Had hij een landgoed, dan kon dat aantal snel oplopen.

Een aantal van deze hoge VOC-beambten kwam na hun carrière in Azië terug naar de Republiek. Vooral als zij in een hoge functie waren geëindigd, hadden zij financieel en sociaal kapitaal opgebouwd waarmee zij, eenmaal in Utrecht gevestigd, zich in de kringen van notabelen en regenten konden inwerken – indien ze er niet al uit waren voortgekomen. Drie van hen laat ik hier de revue passeren.

Gideon Boudaen

Een van de VOC-dienaren die zich na hun diensttijd in Azië in Utrecht vestigden, was Gideon Boudaen Courten (1686-1744). Zijn vader Johan

Boudaen Courten was bewindhebber van de VOC in Middelburg. Gideons moeder was Anna Maria Hoeufft, afkomstig uit een Dordts regentengeslacht, waarvan de nazaten zich in Utrecht hadden gevestigd. Gideon, in 1686 in Middelburg geboren, zal zijn benoeming bij de VOC wel aan de invloed van zijn vader te danken hebben gehad. Hij had rechten gestudeerd en werd in 1711 in de functie van independent-fiscaal naar Azië uitgezonden, een verantwoordelijke gerechtelijke functie die in 1687 in het leven was geroepen om de corruptie van hoge VOC-dienaren aan banden te leggen. In de praktijk bleken ze vaak in de problemen te komen, omdat ze hun juridische gezag niet konden laten gelden en ze, indien ze ambitieus waren, zich onmogelijk maakten.¹⁸

Gideon Boudaen Courten werd in Surat geplaatst, in Noordwest-India. Daar richtte hij niet veel uit, en de particuliere handel tegengaan deed hij al helemaal niet. Hij klaagde over het klimaat in Surat, dat hem ziek maakte.¹⁹ In 1714 mocht hij als opperkoopman naar Batavia overkomen, waarna hij al snel de prestigieuze post kreeg van opperhoofd van Japan. In 1716 keerde hij terug naar de Republiek, als commandeur van de retourvloot – een eervol teken. Het was een korte carrière in de Oost, maar een die hem geen windeieren legde. Hij vestigde zich na zijn terugkeer in Utrecht en trouwde in 1717 met zijn 28-jarige nicht Isabella Johanna Boudaen Courten.²⁰ Gideons moeder was in Utrecht opgegroeid en veel telgen uit zijn moeders familie (Hoeufft) waren er terechtgekomen. Ook zijn oom Gideon Hoeufft woonde in Utrecht, waar hij hoge posten bekleedde, zoals kanunnik, Statenlid van Utrecht en afgevaardigde van Utrecht in de Staten-Generaal. Het echtpaar woonde eerst aan het Predikherenkerkhof, maar huurde in 1719 een groot pand aan het Janskerkhof. In 1724, het jaar dat hij ook uitgestrekte landgoederen kocht, schafte Gideon op een openbare verkoping een ‘groot, schoon en weldoortimmerd huis’ aan de Mariaplaats aan, voor een bedrag van 8850 gulden.²¹

Hoewel zijn vader al in 1716 was overleden, zullen diens naam, connecties en kapitaal Gideons positie in zijn nieuwe woonplaats gunstig hebben beïnvloed. Al in 1719 werd hij benoemd tot extraordinair bewindhebber van de VOC namens de Staten van Utrecht, een post die hij twee jaar later en tussen 1725 en 1727 opnieuw zou vervullen. In 1726 werd hij ook verkozen in de Utrechtse vroedschap, een functie die hij, zoals de meeste vroedschapsleden, tot zijn dood bekleedde. Daarnaast was hij in 1731 ook schepen van Utrecht.²²

Medaillon met portret van Gideon Boudaen. Constantijn Netscher, c.1722-1724
(privécollectie/RKD)

Hoewel independent-fiscaals waren aangesteld om de privéhandel van hoge functionarissen te bestrijden, lijkt Boudaen Courten het financieel beter te hebben gedaan dan zijn salaris kan verantwoorden. Ook uit de familie lijkt hij het een en ander te hebben ontvangen, want in de jaren na zijn repatriëring inden hij en zijn broer en zuster regelmatig dividenden op aandelen in de kamer Zeeland van de voc. Zelf ging

hij niet in koloniale zaken, maar investeerde liever in landerijen in de provincie Utrecht. In 1724 kocht hij de heerlijkheid Hardenbroek, in het zuidoosten van de provincie, waarna hij zich Heer van Hardenbroek mocht noemen. Daarmee toonde hij zich een op-en-top Utrechtse patriciër, met sterke familienetwerken in de stad, een statig domicilie binnen de muren en landelijke bezittingen in de provincie.

Joan Gideon Loten

Een verre verwant van Gideon Boudaen was Joan Gideon Loten (1710-1789). Hij was de kleinzoon van Boudaens tante en dus een generatie jonger. De familie Loten was nauw verknoot met de handel op Azië. Afkomstig uit Vlaanderen, kwamen de Lotens in de zestiende eeuw in Leiden en later Amsterdam terecht, waar zij zich ontwikkelden tot kooplieden in oosterse producten en beleggers in de droogleggingen. Joan Gideons grootvader Joan trouwde met Constantia Hoeufft uit een Utrechts patriciërsgezicht. Haar vader was bewindhebber van de VOC. Ook Joan Gideons oom Joseph Loten had succes in de koloniën gehad als independent-fiscaal in Bengalen. Al corruptie bestrijdend had hij een klein fortuin vergaard, en hij was na terugkeer kanunnik in het domkapittel geworden.²³

Joan Gideon werd in 1710 geboren op een boerenhoeve in Groenekan, iets ten noordoosten van de stad. Hij ging in Utrecht naar de Latijnse school en naar de universiteit, waar hij rechten studeerde. Hij brak zijn studie af om als klerk bij de VOC in Amsterdam aan het werk te gaan. Ondanks de koopmansglorie van de eerdere generaties behoorden de Lotens niet tot de inner circle van de Utrechtse regentenklasse en moest een loopbaan elders worden gezocht. In december 1731 vertrok Joan Gideon op 21-jarige leeftijd voor de kamer Amsterdam als onderkoopman naar Azië. Het lijkt erop dat familieconnecties hem aan deze goede functie hielpen, die bij een jongen uit de rijke bovenklasse toch meer paste dan het klerkendom op het Oost-Indisch Huis.²⁴

Na aankomst in Batavia werd Loten al snel benoemd tot fiscaal in Semarang, op Java's noordkust. Mede dankzij zijn goede connecties maakte hij vlot carrière. In 1743 werd hij gouverneur van Makassar, op Zuid-Sulawesi, en in 1752 gouverneur van Ceylon. Makassar was de spil in de slavenhandel in de Indonesische archipel. In deze periode was de VOC zelf niet actief als slavenhaler, maar particuliere handelaren waren buitengewoon agressief in de mensenhandel. Dit leidde tot kidnapping

en mensendiefstal, zelfs binnen de stad Makassar. Aziatische slavenhalers leverden de slaafgemaakten in Makassar vooral aan Europese burgerhandelaren, die de route naar Batavia voor hun rekening namen. In de achttiende eeuw ging het om honderden slaafgemaakten per jaar. Daarnaast namen ook VOC-dienaren op grote schaal slaafgemaakten mee op hun tochten van Makassar naar Batavia en verkochten hen daar voor eigen rekening. De behandeling op de schepen schijnt zo erbarmelijk te zijn geweest dat zelfs de bewindhebbers in de Republiek op betere verzorging aandrongen.²⁵

Op Ceylon waren in de achttiende eeuw vermoedelijk relatief minder slaafgemaakten dan in Batavia of Makassar.²⁶ Dat kwam vooral doordat de slavenhandel in zuidelijk India zeer onregelmatig was en Ceylon niet kon bogen op een groot achterland waar slavenhalers in dezelfde hoeveelheden mensen konden stelen of opkopen als in de Indonesische archipel. Toch was er een levendige handel in mensen vanuit zuidelijk India, vooral uit Malabar (het huidige Kerala), en werden slaafgemaakten uit Zuidoost-Azië ingevoerd. Op Ceylon had de VOC honderden slaafgemaakten voor zich werken en hadden VOC-ambtenaren allemaal slaafgemaakten in huis. Zeker in de hogere rangen was een aantal van tien of meer slaafgemaakten in huis geen uitzondering.²⁷

Als gouverneur in Makassar en Ceylon had Loten rechtstreekse bemoeienis met de regulering van de slavenhandel, en als privépersoon hield hij natuurlijk ook slaafgemaakten. Tot zijn dood had Loten in zijn huishouden overigens een Buginese vrouw (uit Zuid-Sulawesi), Siti (Siti) genaamd. Hij ontkenste dat ze slaafgemaakte was, omdat zij een geschenk was geweest van de vorst van Bone, het Buginese koninkrijk op Zuid-Sulawesi.²⁸ Daardoor is ze niet in de slavenregisters terechtgekomen en kon ze voor een 'vrije' bediende doorgaan (zie ook het artikel van Nancy Jouwe).

In 1758, na 25 jaar in Azië verbleven te hebben, kwam Loten terug naar Utrecht, waar zijn ouders nog steeds woonden en zijn broer Arnout bij de terugkeer van het stadhouderschap in 1748 – en het recht van de stadhouder Willem IV om benoemingen te doen – tot de Olympus van de Utrechtse vroedschap was toegetreden en als schepen en later als burgemeester fungeerde. Joan Gideon kwam in de hoogste gelederen van de Utrechtse society terecht en kon dankzij zijn koloniale inkomsten op grote voet leven. Het is onmogelijk te bepalen hoeveel Loten precies te danken had aan zijn activiteiten voor de VOC. Hij zei zelf dat hij als gouverneur van Makassar niets overhield. Toch kon hij dat later

kennelijk goedmaken, want hij zou uiteindelijk een enorm fortuin uit Azië wegsluizen. Hij had in de 25 jaar in Azië een totaal van ruim 690.000 gulden naar de Republiek overgemaakt, een bedrag dat nu ruim 16 miljoen euro waard zou zijn.²⁹ Nog na zijn terugkeer naar Europa kreeg Loten duizenden guldens uit Batavia opgestuurd.³⁰ Dit geld kwam niet alleen van zijn gage, dat als gouverneur van Ceylon 350 gulden per maand bedroeg, maar ook van de vele bijverdiensten. Daarnaast had hij nog aandelen in de Amphioensociëteit, een onderneming in de opiumhandel in Azië, waarin hooggeplaatste voc-dienaren konden investeren. Dat leverde hem jaarlijks nog enkele duizenden guldens op, in goede jaren wel achtduizend.

Detail van een kist van Hendrik Swellengrebel, 1753 (The Black Archives)

In Utrecht ging Loten – zijn vrouw was in 1755 in Colombo gestorven – in de Nieuwstraat wonen, maar ondanks de nabijheid van zijn ouders en broer kon hij niet aarden, en hij vertrok na tien maanden naar Londen, waar hij zich overgaf aan zijn wetenschappelijke, natuurhistorische belangstelling. Hij bleef pendelen tussen Engeland en de Republiek. Met zijn tweede, Engelse vrouw vestigde hij zich pas in 1781 voorgoed in Utrecht, aan Drift 27, de huidige universiteitsbibliotheek, een van de schitterendste locaties in de stad. Loten kon zijn grote staat dus voeren dankzij de enorme inkomsten uit zijn Aziatische loopbaan. Hij werd er buurman van Johannes Willem Swellengrebel, deken van de Domkerk, die getrouwd was met een dochter van een naaste collega van Loten in Batavia. Hij ontmoette er ook Pieter Quint Ondaatje, de zoon van een Tamil-predikant en een Utrechtse moeder, die in de patriottentijd een grote politieke rol zou spelen. Als zijn vorstelijke leefomgeving hem al niet regelmatig deed terugdenken aan zijn Aziatische jaren, dan deed zijn Utrechtse kennissenkring dat wel.

Hendrik Swellengrebel

Het octrooigebied van de VOC – het deel van de wereld waar de VOC handel mocht drijven en een monopolie bezat – strekte zich uit van Japan tot Kaap de Goede Hoop, de zuidelijke punt van huidig Zuid-Afrika. De Kaap was een beetje een buitenbeentje in het VOC-imperium, omdat de vestiging niet belangrijk was voor de exploitatie van producten op de Europese markt, maar zich van een verversingsstation ontwikkelde tot een vestigingskolonie, een plek waar veel Europeanen zich vestigden. Onder hen natuurlijk ook Utrechtse. Een van hen was Hendrik Swellengrebel. Zijn leven begon in Kaap de Goede Hoop, maar zou wel in Utrecht eindigen. De voorouders van Hendrik kwamen uit Stettin, in het huidige Polen, en waren handelaars. Zijn vader, Johannes Balthasar, was geboren in Moskou en was naar de Republiek getrokken om dienst te nemen bij de VOC. Hij kwam in Kaap de Goede Hoop terecht en klom op tot lid van de politieke raad. In 1716 nam hij ontslag en werd een zogenoemde vrijburger. Hij concentreerde zich op het beheer van zijn grote landgoederen bij de Tijgerberg en de Liesbeekrivier.

Hendrik werd in 1700 in Kaap de Goede Hoop geboren en kwam al op dertienjarige leeftijd als assistent, een lage administratieve functie, in dienst bij de VOC. Zijn carrière begon laag maar ging snel: in 1739 was hij gouverneur van de Kaap. Hij was in 1727 getrouwd met Helena Wilhelmina ten Damme, de dochter van een chirurgijn, met wie hij acht kinderen kreeg. De Swellengrebels waren de spil in een machtig netwerk aan de Kaap. Hendriks zuster was getrouwd met Ryk Tulbagh (1699-1771), die in Utrecht was geboren en in 1751 Hendrik Swellengrebel als gouverneur zou opvolgen. Tulbagh werd onder meer bekend vanwege de codificatie van wetten die de leefregels van slaafgemaakten aan de Kaap vastlegden.

In de jaren rond het midden van de achttiende eeuw ontwikkelde Kaap de Goede Hoop zich tot een bloeiende kolonie. Dat ging ten koste van het leefgebied van de herdersgemeenschappen van Khoe-San, die er al voor de komst van de VOC leefden. Er ontstond een klasse van gegoede Europese landheren die hun land lieten bewerken of beweiden door slaafgemaakten. Rond 1750 woonden er ruim 1300 VOC-dienaren, 4000 Europeanen, 5500 slaafgemaakten en 350 'vrije zwarten', dus afstammelingen van slaafgemaakten. De Khoe-San werden niet geteld. Aan het eind van de achttiende eeuw woonden er zelfs 25.000 slaafgemaakten. De Kaap was een slavensamenleving. Iedereen bezat

slaafgemaakten en gebruikte hen in het huishouden en de landbouw. Ook de Swellengrebels, die uitgebreide landgoederen bezaten.

Er waren kennelijk goede contacten met Utrecht. Zoals veel hooggeplaatste Europese VOC-beambten deden, stuurde Hendrik zijn drie oudste zoons voor opvoeding naar de Republiek. Die verbleven gedurende hun schooltijd bij de predikant Jacobus Schermer in Utrecht. Het was ook naar die stad dat Hendrik Swellengrebel zich begaf toen hij zich in de Republiek vestigde na afloop van zijn gouverneurschap. In maart 1751 reisde hij met zijn vier overgebleven kinderen naar Utrecht.³¹ Hij werd er meteen opgenomen in de regentenklasse. Opvallend is dat de Swellengrebels al in 1742 het poorterschap van Utrecht hadden verkregen (en dus burgerrechten bezaten), naar verluidt doordat Hendrik een afschrift van een koran aan de bibliotheek van de stad had geschonken.³²

Hoe rijk Hendrik Swellengrebel is geworden aan de Kaap is niet goed te achterhalen, maar hij was een gefortuneerd man. We zien hem na zijn aankomst bij de VOC voor tienduizenden guldens wisselbrieven en assignaties innen. Vermoedelijk had hij de uitgebreide landerijen aan de Kaap verkocht en er goed aan verdiend. Het jaar na zijn aankomst in Utrecht kocht Hendrik het uitgestrekte landgoed Schoonoord in Doorn voor 26.000 gulden. Het bestond uit een hofstee, stallen, koetshuis, duifhuis, tuinen, boomgaarden, lanen, vijvers en bossen, akkerland, een boerderij en een herberg. Het gezin zou er de zomers verblijven. Een jaar later kocht hij een huis in de Korte Breedstraat, nu het Predikherenkerkhof, met een koetshuis en stallen aan de Jacobijnenstraat. Het huis was daarvoor van Johan Daniel d'Ablaing geweest, de raad van de Staten van Utrecht en lid van de Staten-Generaal. Het was maar een deel van Swellengrebels fortuin, want hij had nog tientallen duizenden guldens geïnvesteerd in obligaties, vooral van de Staten van Utrecht. Die dienden, zo lijkt het, vooral als een veilige spaarpot. Dat bleek toen Hendriks vrouw Helena Wilhelmina ten Damme in 1755 overleed. Hendrik deed aan zijn drie onvolwassen kinderen een schuldbekentenis van elk 30.000 gulden voor hun moeders erfdeel. Elk kind kon aanspraak maken op een bedrag dat nu meer dan 323.000 euro zou bedragen. Als onderpand voor de in totaal 90.000 gulden dienden 84 obligaties. Voor zover bekend had Swellengrebel geen aandelen in de VOC. Kennelijk investeerde hij liever in onroerende goederen en veilige obligaties.

Hendrik stierf in 1760. Zijn zoon Hendrik Jr. (1734-1803), in de Kaapkolonie geboren, erfde op zijn 26ste het uitgebreide landgoed Schoonoord in Doorn van zijn vader. Ook hij werd maar een halve

landheer, want hij behield een huis in Utrecht, mede omdat hij lid was van het domkapittel – zijn vader had die positie in 1752 gekocht – en regent was van het weeshuis, het aalmoezenhuis en de kostschool.³³ Op welke wijze hij zijn kapitaal kon vermeerderen is niet helemaal duidelijk, maar hij wist het landgoed Schoonoord nog verder uit te breiden. Hij beheerde vooral zijn landgoed en had tijd zich in botanie en wetenschap te verdiepen. Hij voelde zich toch nog gebonden aan de Kaap, want op zijn landgoed kweekte hij gewassen uit zuidelijk Afrika.³⁴ In 1775 was hij zelf naar de Kaap teruggereisd om zijn geboorteland te bezoeken, misschien wel met de gedachte zich er weer te vestigen. Hij ondernam enkele lange reizen door zuidelijk Afrika.³⁵ In later jaren, weer teruggekeerd in Utrecht, bleef hij in nauw contact staan met leden uit de Kaapse elite en hij poogde zelfs nog tijdens de politieke woelingen in de patriottentijd aan de Kaap gouverneur van de Kaap te worden.³⁶ Het werd echter Utrecht, waar de Swellengrebelers steeds sterker met de regentenkringen vervlochten waren geraakt. Zo trouwde Hendrik Jr.'s jongere zuster Claudia Constantia (1739-1767) met Adriaan van Romondt (1738-1818), telg uit een Utrechts patriciërsgezin en zelf raad in de vroedschap, en een van de initiatiefnemers van het investeringsfonds Voordeel en Voorsigtig (zie het artikel van Matthijs Kuipers). Zijn oudere broer Johannes Willem (1728-1798) werd kanunnik in het kapittel van Sint-Jan. Hij bezat twee grote panden aan de Drift: nr. 21 en 29. Het koloniale geld had de familie een stevige basis gegeven in het Utrechtse patriciërsnetwerk.

Oudgasten

Het zijn enkele grepen uit het rijke VOC-verleden van Utrecht. Uiteraard waren de meeste Utrechtse die dienst namen bij de Compagnie afkomstig uit de lagere klassen. Ze kwamen als matroos of soldaat in dienst. Maar ook een groot aantal leden van de regentenklasse beproefden hun geluk in Azië. In de kringen van de vroedschapsleden en burgemeesters zien we een enkeling die carrière in Azië of de Caraïben hadden gemaakt, zoals Gideon Boudaen. Maar de meeste regenten waren toch door beleggingen aan de koloniale productieketens gebonden. Het is onmogelijk om het aandeel van de slavernij daarin te bepalen of te berekenen, omdat alle activiteiten van de VOC nu eenmaal ten diepste verweven waren met het instituut van slavernij.

Er bestond in Utrecht een kring van oud-Indiëgasten die zich, dankzij hun afkomst en de welvaart die ze in de koloniën hadden verkregen, in de netwerken van patriciërs en regenten een plek konden verwerven. Het koloniale kapitaal verschaftte hun maatschappelijk kapitaal. Zouden ze met elkaar hebben teruggekeken naar hun jaren in dienst van de Compagnie? Het zou raar zijn als het niet zo was. Reizen naar Azië waren geen sinecure, en de ervaringen en ontmoetingen in de landen in Azië en Afrika moeten veel stof tot conversatie hebben opgeleverd. Al deze mannen (en de paar vrouwen) die in Azië hadden vertoefd, hadden slaafgemaakt in hun huishouden gehad. Ze hadden hen gekocht toen ze arriveerden en weer verkocht en soms vrijgelaten bij vertrek. Een enkeling nam een slaafgemaakte mee naar de Republiek.

Al met al heeft de VOC diepe sporen in de Utrechtse samenleving achtergelaten. Ze bood aan honderden bemiddelde Utrechters kansen voor investering, aan gestudeerden carrièremogelijkheden, aan onbemiddelden werkgelegenheid. Het maatschappelijk en bestuurlijk belang bij de koloniale handel was groot. Waarom Utrecht, als relatief kleine stad in de Republiek, zoveel hoge functionarissen in Azië heeft geleverd, is niet helemaal duidelijk. Het zal ongetwijfeld te maken hebben met het feit dat Utrecht een universiteit had, en ook een groot aantal notabele families huisvestte. Bovendien hadden veel Utrechtse families innige banden met de naburige Amsterdamse elite, die sterk in de koloniale handel was vertegenwoordigd.

De onzichtbaren in dit stuk zijn natuurlijk de slaafgemaakten zelf, de mannen, vrouwen, kinderen die door oorlog en rooftochten tot slavernij waren gedwongen en aan Nederlandse handelaren en opkopers werden verkocht. Een enkele keer komen we hen tegen, in de marge van tekeningen en schilderijen, zoals de onbekende slaafgemaakte vrouw in de tekening van Iman Willem Falck op Ceylon, of zoals Sitie, de vrouw die Joan Gideon Loten als geschenk had gekregen. Zij zijn de weinigen die voor ons een gezicht of een naam krijgen.

Slaafgemaakten en bestuurders van de VOC in Utrecht en Azië

Matthias van Rossum

Op 3 juli 1774 registreerde een klerk in de Zuid-Indiase stad Cochin, een vestiging van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, de verkoop van 'Utrecht' door Pieter Adriaan Gosenson aan Jan Lambertus van Spall. Door de verkoopakte weten we meer over de slaafgemaakte die deze uiterst onpersoonlijke slavennaam kreeg toebedeeld. Het ging om een jongen van dertien jaar oud, die eerder Koenjapen werd genoemd. Volgens de verkoopakte was hij een 'Chego' (Chekon), een term die duidt op een afkomst uit een gemeenschap van landarbeiders en palmwijnverkopers.

Het jongetje Koenjapen was verre van de enige persoon die als slaafgemaakte in Cochin werd verkocht in de periode dat de stad onder Nederlands bewind stond (1663-1795). Zo verkocht de boekhouder Pieter Adriaan Gosenson aan Van Spall onder meer de negentienjarige jongeman Canden (op 19 oktober 1770), het veertienjarige meisje Tevij (26 juli 1771), de twaalfjarige jongen Changaren (13 oktober 1772) en het zestienjarige meisje Kallij (21 juni 1774). Deze jonge slaafgemaakten kregen nieuwe namen opgedrongen. Zo werd Canden nu Anthonij, Tevij werd Rozelij, Kallij werd Malattij. Of nog onpersoonlijker: de in oktober verkochte Changaren werd October genoemd.¹

Maar waarom kreeg een slaafgemaakte in Zuid-India de naam van een stad als Utrecht opgeplakt? En dan specifiek ook de naam van deze domstad, gelegen in het midden van het land, niet aan zee, maar hooguit door kronkelende rivieren met de wijdere wereld verbonden? Op het eerste gezicht lijkt Utrecht weinig met overzeese slavernij en slavenhandel te maken hebben gehad, maar schijn bedriegt. Het waren niet alleen de grote handelssteden als Amsterdam en Rotterdam, of de kleinere havensteden, die profiteerden van slavernij en slavenhandel. Ook de stedelijke elite van Utrecht was betrokken bij de organisatie van koloniaal en op slavernij gebaseerd profijt, niet alleen in de Atlantische wereld, maar ook in het koloniale wereldrijk van de VOC in Azië. De uitoefening van koloniale macht door de Utrechtse stedelijke elite en de directe persoonlijke betrokkenheid bij slavenhandel in Azië waren twee kanten van dezelfde munt.

Plattegrond van de stad Cochin, India. Johannes Vingboons, 1665 (Nationaal Archief)

De stad Utrecht, slavernij en koloniaal profijt

Hoe kwam deze onbekende Utrechts-Aziatische slavernijconnectie tot stand? De VOC werd in 1602 opgericht als samenvoeging van verschillende voorlopers uit Amsterdam, Zeeland en kleinere Hollandse handelssteden. Deze Compagnie was al vroeg niet alleen meer een handelsonderneming, maar ontwikkelde zich tot koloniaal bedrijf dat namens de Republiek oorlog voerde, verdragen sloot en omvangrijke gebieden bestuurde in de Indische Oceaan en de Indonesische archipel. De VOC organiseerde als koloniale overheid de slavenhandel, slavernij en grootschalige stelsels van gedwongen arbeid op onder meer Sri Lanka (toen Ceylon genoemd), de Molukken en Java. Naar schatting werden in totaal 660.000 tot 1.135.000 slaafgemaakten naar VOC-gebieden vervoerd.²

Bij de vorming van de VOC in 1602 werd in Utrecht geen kamer (afdeling) van de VOC gevestigd. Wel kregen de Staten van Utrecht vanaf 1614 het recht om een bewindhebber in de kamer Amsterdam van de VOC te benoemen, om op deze manier zicht te houden op de grootschalige subsidies van de Staten-Generaal aan de Compagnie. In de Staten van Utrecht waren de steden, kapittels en ridderschap uit de provincie vertegenwoordigd, maar de stad Utrecht had een dominante rol. Dus werden vooral prominente Utrechters afgevaardigd als

voc-bewindhebbers, zoals de geleerde Aernout van Buchel of de latere burgemeester Aelbert van Benthem. De eerste Utrechtse bewindhebber was Willem van Sypesteyn (1575-1624), een telg uit een voornaam koopmans- en regentengeslacht. Willem van Sypesteyn was onder meer kanunnik van de Utrechtse dom, raad van de Zeeuwse admiraliteit en gedeputeerde in de Staten-Generaal namens Utrecht.³ Als bewindhebber kreeg hij een vergoeding van maar liefst 800 gulden per jaar van de VOC – deze nevenfunctie werd dus beloond met ruim zesenhalf keer het jaarsalaris van een gewone matroos.⁴ De activiteiten van Willem van Sypesteyn laten zien hoezeer de bestuurlijke elite van Utrecht via de Staten-Generaal en de VOC direct betrokken was bij het koloniaal bewind. Willem van Sypesteyn zat als bewindhebber bijvoorbeeld in commissies die instructies naar bestuurders van de VOC in Azië schreven. Zo ondertekende hij in maart 1616 met zes andere bewindhebbers een brief aan de (kort daarvoor overleden) gouverneur-generaal Gerard Reynst en de secondant (en daarmee interim-leider) Jan Pieterszoon Coen. Naast aanwijzingen om fraude te voorkomen, bevatte de brief de oproep om de Engelsen ‘met geweld van wapenen’ uit de Molukken en Banda te houden en alle ‘Indianen’ die met ze zouden samenwerken ‘rigoureuuselijk’ (zeer zwaar) te straffen.⁵

Ook Van Sypesteyns opvolger, Aernout van Buchel, raakte in koloniale politiek betrokken. Als bewindhebber (1619-1621) steunde hij bijvoorbeeld de teruggekeerde VOC-admiraal Steven van der Haghen (zie ook het artikel van Wim Manuhutu). Samen met de remonstrantse gouverneur-generaal Laurens Reael had Van der Haghen in 1618 in Azië zijn ontslag aangeboden uit verzet tegen de agressieve koloniale veroveringskoers die door de bewindhebbers in de Republiek was opgedragen.⁶ Deze conflicten over het beleid van de VOC waren onderdeel van een bredere machtsstrijd tussen contraremonstranten en remonstranten die op dat moment in de Republiek werd uitgevochten. Hun ontslag maakte Reael en Van der Haghen dan ook niet tot heldhaftige antikolonialen, zoals sommigen misschien in hen zouden willen zien. Weliswaar spraken zij zich uit tegen het agressieve en gewelddadige veroveringsbeleid, zoals onder gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen in een stroomversnelling zou komen. Maar ze stonden zeker niet voor een onthouding van koloniale handel of voor een vredelievend optreden in Azië. Zo was Van der Haghen verantwoordelijk geweest voor het afsluiten van een monopoliecontract dat de bevolking van Hitu op de Molukken al vanaf 1600 dwong om alle kruidnagels aan de VOC te leveren en had

hij leidinggegeven aan de verovering van Ambon in 1605 en van het noordelijker gelegen vorstendom Tidore.

Ook in het remonstrantse bolwerk Utrecht ontwikkelde een prominent deel van de stedelijke en bestuurlijke elite grote belangen bij de koloniale expansie en de overzeese slavernij. Zo nam de Utrechtse wijnkoopman Pieter de Gruyter de financiële zaken van zijn zwager Antonio van Diemen, de Culemborgse koopman die voor de VOC was uitgevaren en het in 1636 tot gouverneur-generaal schopte. In zijn functie van gouverneur-generaal liet Van Diemen meerdere malen bedragen van dertigduizend gulden of meer naar De Gruyter in Utrecht overmaken. De vrouw van Van Diemen, Maria van Aelst, keerde na zijn overlijden in 1645 terug. De weduwe reisde in het gezelschap van onder meer zeven slaafgemaakten en Bartholomeus de Gruyter, de zoon van Pieter. Hij was onder Van Diemen opgeklommen tot opperhoofd van de Coromandelkust, waar de VOC in deze periode op grote schaal slavenhandel dreef. Hij trouwde met de dochter van gouverneur-generaal Jacques Specx. Zijn succes in de koloniën vertaalde zich na zijn terugkomst in Utrecht in politiek aanzien. Hij werd in 1675 verkozen tot raad in de vroedschap en functioneerde van 1678 tot 1680 tweemaal als burgemeester.⁷ De banden met de elites van de VOC en kamersteden waren dan ook nauw. Zo liet de Utrechtse regent Willem van der Muelen, heer van Nieuwkoop en Portengen, bij zijn overlijden in 1690 maar liefst 30.500 gulden aan VOC-aandelen na. Willem was afkomstig uit een overgekomen Antwerps koopmangeslacht, maar was zelf in Utrecht geboren en opgeklommen tot schepen, raad en thesaurier (schatkistbewaarder) van de stad. Door zijn huwelijken raakte Willem verbonden met de prominente Amsterdamse koopmans- en regentenfamilies (en VOC-grootinvesteerders) Deutz, Coymans, Trip en Huydecoper.⁸ Zijn zoon werd namens Utrecht weer VOC-bewindhebber.

De slavenhandel van een Utrechtse commandeur

Gedurende de gehele zeventiende en achttiende eeuw verschaftte de VOC Utrechtse regenten- en koopmanszonen de kans om rijk te worden en aanzien te verwerven. Veel van hen verdienden geld met de handel in slaafgemaakten. Ruim een eeuw later dan Bartholomeus de Gruyter vertrok Jan Lambertus van Spall naar Azië, waar hij zich naast zijn officiële functies voor de VOC als slavenhandelaar zou ontpoppen. Hij was in

1748 geboren en in 1765 als onderkoopman in dienst van de VOC getreden. Hij kwam terecht in de vestiging Cochin in Zuidwest-India, waar hij opklom tot hoofdadministrateur en uiteindelijk tot commandeur van de Malabarkust (het huidige Kerala) in de jaren 1790. Zoals wel meer VOC-dienaren deden, trouwde Van Spall met vrouwen uit Cochin die toegang boden tot de handels- en patronagenetwerken in de vestiging.⁹ In 1770 trouwde hij met Maria Margaretha Bers, geboren in 1753 en waarschijnlijk de dochter van Philip Bers uit 'Havre' (vermoedelijk Le Havre in Frankrijk), die sinds 1743 in Cochin als constabel (kanonnier) werkzaam was.¹⁰ Na haar overlijden trouwde hij in 1778 met Aletta Augustina Thiel, in 1760 in Cochin geboren en de dochter van Hans Casper Thiel uit Holstein, die als Duitse soldaat naar Azië was gekomen en in Cochin was opgeklommen tot baas van de VOC-smidswinkel.¹¹ In 1786 hertrouwde Van Spall met Maria Petronella Cornelisz van Cochin, geboren in 1761, de dochter van de predikant Pieter Cornelisz, die zelf waarschijnlijk geboren was in Colombo (Sri Lanka) en vanaf 1761 dienst deed in Cochin.¹²

In de periode dat Jan Lambertus van Spall in Cochin werkzaam was, kocht hij er ten minste 38 slaafgemaakten. De meesten waren jonge mensen, soms met geschatte leeftijden van rond de achttien en twintig, maar vaak ook van tien, acht of zelfs vijf jaar. De achtergrond van deze slaafgemaakten was divers. De VOC-administratie vermeldde de groepering waar de slaafgemaakten onder werden geschaard – van heel algemene aanduidingen (kaffer) tot specifieke verwijzingen naar groepen van lagere sociale achtergrond, zoals Bettua (Vettuvan), Poelia (Pulaya), Chego (Chekon), Parea (Parayar), en soms van een hogere sociale status, zoals Nairo (Nair). De overgeleverde administratie van slavenverkoop is beperkt tot de stad Cochin en is niet compleet, dus het is mogelijk dat Van Spall nog veel meer slaafgemaakten kocht of elders verhandelde. Ten minste een deel van deze slaafgemaakten was ingekocht voor de export. Zo kocht hij in augustus en september 1780 een flink aantal slaafgemaakten van lokale lascorijns (Indiase soldaten). De registers van slavenverkoop vermelden dat slaafgemaakten als Kellen, Chatten, Choddij en Olleij door Van Spall namen kregen als Februarij, Januarij, Onverwagt en Malattij. Op 23 november 1780 betaalde Van Spall voor een groep van zeven slaafgemaakten een uitvoerpermissie, die de VOC verplicht stelde als slaafgemaakten van de Zuid-Indiase kust werden weggevoerd.¹³

Niet toevallig waren ook de schoonvaders van Van Spall nauw betrokken bij de handel in slaafgemaakten. Zo kocht Philip Bers in november

1755 van de lascorijn Anderinho Ande de twaalfjarige jongen Canden, die hij Augustus zou noemen.¹⁴ En in oktober 1764 kocht hij de jonge vrouw Coeroemba en het tweejarige jongetje Kellen van Maurits Lantrok, een korporaal die gestationeerd was op Chendamangalam, een militaire post die toezicht hield op de handhaving van het pepermonopolie van de VOC.¹⁵ Van Spalls latere schoonvader Hans Casper Thiel liet in Cochin tot aan zijn overlijden in 1769 minstens 38 slavenverkoop registreren. Hij handelde met lokale soldaten en toepassen (christelijke Indiase inwoners), bijvoorbeeld met de kapitein van de lascorijns Isaak Isaaksz, de boekhouder in Cranganor (Kodungallor) Willem Lucas, de boekhouder in Calicoilan (Kayankullam) Johannes Exspeel en de luitenant in Chettua (Chettuva) Anthonij Becker.¹⁶ Van de schoonvader en predikant Pieter Cornelisz zijn in de eerste paar jaar dat hij in Cochin werkzaam was (1761-1764) ten minste acht slavenverkoop bewaard gebleven. Ook in de jaren zeventig en negentig kocht hij slaafgemaakten. Zowel de predikant Pieter Cornelisz als de smid Hans Casper Thiel betaalden meermaals de permissie voor het wegvoeren van slaafgemaakten van de Malabarkust.¹⁷

Ondanks zijn diepe worteling in het overzeese koloniale bestuur bleef de band van Jan Lambertus van Spall met de stad Utrecht en zijn familie daar sterk. Zijn zoon Pieter van Spall keerde bijvoorbeeld terug naar Utrecht om daar te studeren. Ook bleef Jan Lambertus nauw contact onderhouden met zijn vader, ook Pieter genaamd, die secretaris was van het kapittel van Sint-Pieter in Utrecht. Deze Pieter van Spall had bij vertrek van zijn zoon de bevoegdheid gekregen om zijn zaken te behartigen. In het Utrechts notarieel archief zijn sporen bewaard gebleven van de geldstroom die in deze familie vanuit Azië naar Utrecht op gang kwam. Tot in de jaren tachtig inde vader Pieter het salaris van zijn zoon, dat steeds verder toenam vanwege diens voortvarende overzeese carrière. In sommige jaren haalde hij wel 480, 960 of zelfs 1920 gulden salaris en bijverdiensten op bij het kantoor van de VOC-kamer in Amsterdam. Het lijkt erop dat vader Pieter het geld gebruikte om aanzienlijke schulden af te lossen. Zo tekende hij in onder meer 1769 en 1772 schuldbekentenissen van tot wel 2500 gulden. Als we aannemen dat een gemiddelde zeeman of soldaat in dienst van de VOC zo'n 10 gulden per maand verdiende, ging het bij deze schuldbekentenissen om bedragen van meer dan twintig gemiddelde jaarsalarissen. Het is niet onwaarschijnlijk dat de private overzeese verdiensten van Jan Lambertus van Spall, bijvoorbeeld de winsten uit zijn slavenhandel in Zuid-India,

ook op andere manieren, zoals via wisselbrieven, naar Utrecht werden verzonden ten behoeve van vader Pieter of andere familieleden.

Ten slotte

Zo laat het leven van een Utrechtse commandeur de verwevenheden zien die op individueel niveau ontstonden tussen Utrecht en de slavernij: Utrechtse koopmanszonen zoals Van Spall raakten eenmaal overzees direct betrokken bij de slavenhandel, terwijl financieel profijt daarvan weer terugkeerde naar achterblijvers in Utrecht zelf. De stedelijke regentenelite van de domstad had een direct belang bij en invloed op het koloniaal bestuur, de koloniale handel en de overzeese slavernij onder het VOC-bestuur. De effecten strekten van de landhuizen in de groene polders en bossen rond Utrecht tot aan de kust van India, waar een slaafgemaakte dertienjarige rondliep met de opvallende naam 'Utrecht'.

Steven van der Haghen en George Beens

Twee gezichten van de VOC

Wim Manuhutu

In deze bijdrage staan twee mannen centraal die in de zeventiende en de achttiende eeuw in dienst waren van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en vooral in het oosten van de Indonesische archipel werkzaam waren. Beiden woonden na hun terugkeer naar de Republiek in Utrecht.

Het leven van Steven van der Haghen is direct verbonden aan het eiland Ambon, het eerste gebied waar de VOC als overheid optrad en rechtstreeks gezag uitoefende over een deel van de plaatselijke bevolking. Hoewel hij in tegenstelling tot collega's als J.P. Coen een gematigder politiek ten opzichte van de bevolking van de archipel voorstond, bleef hij een loyale werknemer van de VOC. Steven van der Haghen kan worden beschouwd als een van de grondleggers van het systeem dat de VOC in de loop der jaren uitbouwde en waarvan slavernij en slavenhandel deel uitmaakten.

Iemand die dat systeem gebruikte – of beter gezegd misbruikte – was George Beens, die in de jaren veertig van de achttiende eeuw als bestuurder van een gebied op Zuid-Celebes (het huidige Zuid-Sulawesi) was aangesteld. Regels en ethiek waren bij hem ondergeschikt aan persoonlijk gewin.

Steven van der Haghen en Utrecht

Het is opmerkelijk dat in de Utrechtse wijk Lombok wel gouverneurs-generaal zoals Jan Pieterszoon Coen, Laurens Reael, Pieter Both en Joan Maetsuyker als straatnaam voorkomen, maar die van Steven van der Haghen (ook wel geschreven als Van der Hagen) ontbreekt. Niet alleen was Van der Haghen admiraal van de eerste VOC-vloot die richting Azië voer, en verantwoordelijk voor de eerste Nederlandse vestiging in Azië, hij woonde nota bene jarenlang in Utrecht. Na zijn overlijden is hij in de Utrechtse Jacobikerk begraven.

Van der Haghen stond binnen de VOC kritisch tegenover het meedogenloze optreden van iemand als Coen. Zijn eigen ervaringen met de bevolking van het eiland Ambon en de omliggende eilanden speelden daarbij een rol.

Steven van der Haghen werd in 1563 in Amersfoort geboren als zoon van koopman Andries van der Haghen en Maria van Surckestein. Vader Andries was oorspronkelijk afkomstig uit Brugge.¹ Zijn moeder kwam uit een vooraanstaande Amersfoortse familie. Hij leerde het koopmansvak al vroeg in Noord- en Zuid-Europa.² Later voer hij als handelaar op West-Afrika. Deze leerschool én een erfenis van zijn moeder gaven hem de mogelijkheid om zelf in de handel te investeren.

Van der Haghen trouwde in 1598³ in Utrecht met Stephanie van der Made. Het echtpaar bezat in de twee decennia daarna verschillende huizen in Utrecht, zoals blijkt uit aan- en verkoopakten die door Peter Bakker bijeen zijn gebracht.⁴ In 1604 bezat het paar het pand Groot Vroetseijn aan de Vroetsteech (nu Drieharingstraat) en de Schupstoel, een groot versterkt huis, waarschijnlijk in de huidige Elisabethstraat, die uitkwam op de toenmalige stadsmuur waar ook het kasteel Vredendorgh lag.⁵ Van der Haghen was in deze tijd duidelijk geen onbemiddeld man.

In 1603 had hij zijn eerste vaart naar Azië al achter de rug, als admiraal van de Amsterdamse Oude Compagnie. Na vertrek uit Nederland in april 1599 kwam de vloot in 1600 in Banten aan, een van de belangrijkste handelscentra op het eiland Java. Van der Haghen voer met een aantal schepen door naar de Molukken, het productiegebied van de kruidnagel en nootmuskaat. Op Ambon, dat uit een noordelijk en een zuidelijk schiereiland bestaat, werden de Nederlanders welwillend ontvangen door de islamitische leiders van het noordelijke schiereiland Hitu, dat op dat moment in een strijd verwickeld was met de Portugezen, die hun machtsbasis hadden op Leitimor, het zuidelijke schiereiland. Daar stond ook een Portugees fort, midden in de stad Amboina (Ambon). Een deel van de Ambonese bevolking was gekerstend en werd als Portugees onderdaan beschouwd. Dat gold niet voor de Hituezen, die zich samen met de sultan van Ternate in de Noord-Molukken vanaf het einde van de zestiende eeuw tegen de Portugezen verzetten.

In ruil voor steun tegen de Portugezen sloten de Hituezen een verbond met de Nederlanders, waarbij zij voortaan hun kruidnagels aan de Nederlanders leverden in ruil voor militaire steun.⁶ Van der Haghen – in het Molukse geschiedverhaal Hikayat Tanah Hitu *Istin Warhage* genoemd – bouwde een versterking aan de noordkust van Hitu, het

Admiraal Steven van der Haghen. Aert Schouman naar een schilderij van Paulus Moreelse uit 1619, achttiende eeuw (Rijksmuseum)

Kasteel van Verre, de eerste Nederlandse vesting op Ambon.⁷ Het fort zou niet al te lang standhouden, omdat Van der Haghen bij zijn vertrek alleen een kleine bezetting achterliet, die geen partij bleek tegen een

Portugese vloot die na berichten van de aanwezigheid van Nederlanders op Ambon naar het eiland was gestuurd.

Het bleef voor Van der Haghen niet bij één bezoek aan Ambon. Op 21 februari 1605 keerde hij er terug, nu als admiraal van de eerste vloot die door de in 1602 opgerichte VOC was uitgerust. Hij slaagde erin na aankomst op 23 februari het Portugese fort op Ambon zonder al te veel moeite in handen te krijgen. Daarmee werd een deel van Ambon de eerste vestiging van de VOC in heel Azië. Van der Haghen benoemde Frederik de Houtman tot gouverneur van Ambon. Toch staat niet Van der Haghen beeltenis, maar die van zijn ondergeschikte De Houtman op het schilderij van het eiland Ambon dat naar aanleiding van de verovering van het eiland werd gemaakt en in het hoofdkwartier van de VOC in Amsterdam te zien was. Van der Haghen maakte later hiertegen bezwaar bij de Heren Zeventien, het centrale bestuurscollege van de VOC, en kreeg uiteindelijk genoegdoening in de vorm van een geldbedrag.⁸

In zijn beschrijving van de Molukken maakte Van der Haghen melding van het feit dat de plaatselijke elite tot slaaf maakten inzette voor de productie van kruidnagels en voor andere werkzaamheden. Hetzelfde gold voor de hoofden van Banda, het productiegebied van nootmuskaat. Van der Haghen zag wel mogelijkheden om op Ambon schepen te laten bouwen. De inwoners van Ambon waren goede timmerlui en het hout zou door tot slaaf gemaakt uit de bossen kunnen worden gehaald.⁹ In Ambon trof Van der Haghen ook voormalige tot slaaf gemaakt van de Portugezen aan, die Mardijkers werden genoemd. Deze waren uit verschillende delen van Azië afkomstig en waren na overgang tot het katholicisme vrijgelaten. Tot op de dag van vandaag herinnert de naam van een van de stadswijken van Ambon, Mardika, aan dat verleden. De VOC zou zelf in de decennia na de inname ook op grote schaal op de Molukken gebruikmaken van tot slaaf gemaakt.

Maar zover was het nog niet toen Van der Haghen eind 1605 weer richting de Republiek vertrok. Hij vestigde zich wederom in Utrecht, dit keer in een huis op de hoek van de Oudegracht en de Vroetsteek (Drieharingstraat) tussen de Bakkersbrug en de Jansbrug, waar hij met zijn vrouw en zoon woonde voordat hij in 1613 voor een derde keer naar Azië afreisde.

De loopbaan van Van der Haghen liep voor een deel parallel met die van Jan Pieterszoon Coen, die in dezelfde periode in Indië verbleef. In 1614 werden ze beiden benoemd tot lid van de Raad van Indië, het hoogste bestuursorgaan van de VOC in Azië. Tijdens zijn laatste verblijf nam Van

der Haghen tussen 1617 en 1619 de taak van gouverneur van Ambon over om de opgelopen spanningen met de voormalige bondgenoten op Hitu te bezweren. Van der Haghen werd daar vanwege zijn ervaring beter toe in staat geacht dan andere VOC-functionarissen.

Ondertussen zag hij met lede ogen aan dat de VOC onder leiding van Coen als gouverneur-generaal zich met geweld meester probeerde te maken van handelsplaatsen en lokale handelaren uit de markt drukte. Volgens Van der Haghen was het beter om op de Molukken de nadruk te blijven leggen op de handel en ruimte te geven aan lokale handelaren om de verhoudingen goed te houden, zeker omdat de VOC in deze jaren niet in staat bleek om in ruil voor de specerijen de door de bevolking gewenste producten te leveren, terwijl handelaren uit Java en Makassar dat wel konden.

Omdat Van der Haghen geen gehoor kreeg bij zijn meerderen, die de lijn van Coen bleven steunen, besloot Van der Haghen, inmiddels op leeftijd, ontslag aan te vragen. In 1619 keerde hij definitief naar de Republiek terug. Hij ging wonen aan de Vecht in huis Bleyestein, dat behalve een huis ook een boerderij, boomgaard en een weiland omvatte. In juli 1624 overleed Steven van der Haghen aan de pest. Hij werd in de Jacobikerk begraven.

Beens en de mazen van de VOC

Waar Van der Haghen een voorbeeld van een VOC-functionaris was die oog had voor de belangen van de lokale bevolking, kan van George Beens het tegenovergestelde worden gezegd. Beens was oorspronkelijk afkomstig uit Breda en monsterde in 1743 aan op het VOC-schip *Hartelust* als assistent-boekhouder.¹⁰ Zijn gezin bleef achter in Utrecht. De biograaf van Joan Gideon Loten, gouverneur van Makassar, vermeldt dat Beens waarschijnlijk een bekende was van Lotens vader en met diens introductie via Batavia op Celebes (het huidige Sulawesi) terechtkwam. Daar werd Beens een ondergeschikte van gouverneur Loten. In 1744 werd hij resident van de afdeling Boelecomba (Bulukumba) en Bonthain (Bantaeng), aan de baai van Bone ten zuiden van de hoofdplaats Makassar. Beens vroeg en kreeg toestemming om zijn gezin over te laten komen, hetgeen in 1746 ook gebeurde.

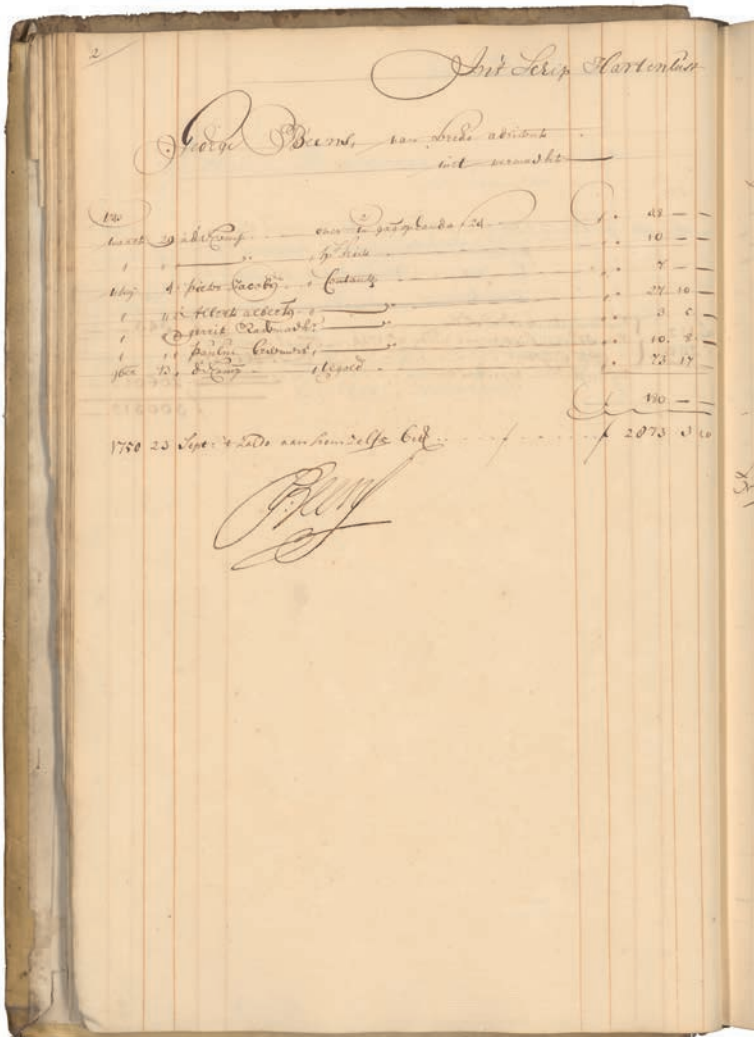
Buiten het zicht van gouverneur Loten ontpopte Beens zich als een ware potentaat, die ondergeschikten en lokale inwoners boetes gaf

Gezicht op het eiland Ambon met portret van Frederik de Houtman, eerste gouverneur van Ambon, 1605-1611. Anoniem, c.1617 (Rijksmuseum)

wanneer hem onvoldoende respect en eer werden bewezen. Hij glipte tussen de mazen van de VOC door en hield zich als privéhandelaar bezig met opiumhandel, die eigenlijk geheel aan de VOC was voorbehouden. Maar wat nog meer in het oog sprong dan deze opiumsmokkel was de grootschalige illegale slavenhandel waarin Beens actief was. Tot aan zijn vertrek in 1749 stuurde hij jaarlijks tussen de 180 en 200 tot slaaf gemaakten naar Batavia om daar verkocht te worden. Voor het transport had hij een eigen boot gekocht van de kapitein der Chinezen – het hoofd van de Chinese gemeenschap in Makassar. Ook dit deed hij, zeker gezien de aantallen, in de ogen van de VOC voor eigen rekening en gewin. Een van de manieren om aan tot slaaf gemaakten te komen was het om allerlei redenen in beslag nemen van schepen, waarna de opvarenden voor de verkoop werden afgevoerd.¹¹ Hij ging daarin meedogenloos te werk. De omvang van Beens praktijken zou uiteindelijk aan het licht komen nadat hij zich in 1749 op Zuid-Celebes in een onhoudbare positie had gemanoeuvreed.

Het zou zijn directe meerdere, gouverneur Loten in Makassar, nog lang achtervolgen dat hij deze illegale handel, evenals Beens' algemene gedrag, niet had weten te voorkomen. Pogingen van Loten om Beens tot de orde te roepen en de verhoudingen met lokale vorsten te respecteren, haalden niets uit. Het was uiteindelijk een wandaad jegens het vorstenhuis van Bone op Zuid-Sulawesi, die een einde maakte aan de carrière van Beens. De VOC was voor het welslagen van de handel en het bewaren van de rust afhankelijk van een goede relatie met lokale vorsten. Nadat

Soldijboek George Beens (Nationaal Archief)

Beens eerst een schip van een prins van Bone had aangehouden, had hij diens vrouw meegenomen en vervolgens verkracht. De prins zoon op wraak en kwam verhaal halen met manschappen, maar Beens liet de prins doden. De verhoudingen met Bone raakten begrijpelijkerwijs ernstig verstoord. Beens week in juni 1749 uit naar Batavia en vertrok later dat jaar naar de Republiek.

Het woonhuis van George Beens, Hoek Zuilenstraat en Nieuwegracht (Kosmopolis Utrecht/
Anna van Kooij)

Een door de VOC tegen Beens ingediende aanklacht vanwege misdragingen en corruptie liep op niets uit. Beens spande op zijn beurt aan zaak aan tegen de VOC en slaagde er in 1756 in om een vergoeding van ruim 26.000 gulden (bijna 300.000 euro) van de kamer Amsterdam van de VOC los te krijgen. Dit kwam bovenop de 55.000 gulden (ruim 600.000 euro) die hij vanwege zijn salaris en privéhandel op zijn tegoed kon laten bijschrijven. Zijn verblijf op Celebes had hem een vermogend man gemaakt.

Na zijn terugkomst in de Republiek ging Beens met zijn gezin in Utrecht wonen op de Nieuwegracht, waar hij een winkel uitbaatte in koloniale waren zoals koffie, thee en tabak. Beens was kapitaalkrchtig genoeg om ook het stadskasteel Klein Blankenburg aan de Oudegracht te kopen, dat deel uitmaakte van het Blankenburg-complex. In 1757 verhuisde Beens naar Culemborg, waar hij in wijn ging handelen. Vanuit Culemborg voerde hij nog een jarenlange strijd met zijn voormalige meerdere Joan Loten, die zich na zijn terugkeer uit de Indonesische archipel ook in Utrecht had gevestigd. Beens nam het Loten uitermate kwalijk dat hij hem niet tot het einde had gesteund en diende meerdere klachten tegen hem in. Hij benaderde daarbij zelfs familieleden en bekenden van Loten om hem zwart te maken en financiële genoegdoening te eisen.¹²

Tot slot

De levensgeschiedenissen van Steven van der Haghen en George Beens belichamen de connecties van de stad Utrecht met de complexe geschiedenis van de VOC in de Indonesische archipel. Utrecht had weliswaar geen kamer van de VOC, maar veel VOC-functionarissen waren uit Utrecht afkomstig of gingen daar na terugkeer wonen. In het geval van Beens is er een relatie tussen zijn met allerlei duistere praktijken vergaarde kapitaal en de aankoop van Klein Blankenburg aan de Oudegracht.

De connectie tussen Steven van der Haghen en Utrecht is nog veel duidelijker. Van der Haghen was een kritische maar loyale VOC-functionaris die weliswaar een meer gematigde houding ten opzichte van de lokale bevolking voorstond en zich niet kon vinden in een met geweld afgedwongen positie van de VOC, maar uiteindelijk wel deed wat hem opgedragen werd. Zo was hij als veroveraar van Ambon deel van de machtsopbouw van de VOC in de Indonesische archipel. Dat daarbij bondgenootschappen met lokale heersers van belang waren, had Van der Haghen goed door. Dat staat in schril contrast met het gedrag van George Beens meer dan een eeuw later. Voor hem stond alleen persoonlijk voordeel centraal. Daarvoor was Beens meer dan bereid om regels te overtreden door in opium te handelen en aan grootschalige illegale slavenhandel te doen. Ook van het adagium van Van der Haghen – het onderhouden van goede contacten met lokale heersers – trok hij zich niets aan. Van der Haghen bouwde mee aan een koloniaal imperium. Beens maakte er gebruik en misbruik van. Het toont twee gezichten van de VOC.

Deel 3

De elite en haar financiële belangen

Langs de Vecht

Buitenhuizen als machtsmiddel

Myrthe Minnaert

Wie weleens bij Maarssen of Breukelen langs de Vecht is gekomen, zal bekend zijn met de grote statige huizen die daar aan de oevers staan. Sommige staan er al eeuwen, en nog steeds zijn we er niet over uitgepraat. Televisieprogramma's als *Het Klokhuis* en *Denkend aan Holland* tonen de huizen en hun voormalige bewoners in al hun glorie. In de eerste Canon van Nederland, die van 2006 tot 2020 in het Nederlandse geschiedonderwijs werd gehanteerd, was zelfs een venster over de buitenhuizencultuur opgenomen. Maar wat meestal wordt overgeslagen, is het verhaal dat de toenmalige bewoners – met name afkomstig uit Amsterdam – verbindt met de koloniën. Veel van de huizen zijn gekocht en gebouwd met inkomsten uit koloniale handel, inclusief handel in tot slaaf gemaakten.

Deze koloniale connecties zijn vaak onbekend, maar nog steeds zichtbaar in de bebouwing, het landschap en zelfs in de naamgeving. De namen van veel van de toen gebouwde buitenhuizen en hun bewoners worden nog steeds gebruikt voor gebouwen, straten, bruggen of soms zelfs hele wijken. Zo zijn de wijk Op Buuren en de Ter Meerbrug vernoemd naar inmiddels verdwenen buitenplaatsen. Als iemand die in deze omgeving is opgegroeid, ben ook ik mij lange tijd niet bewust geweest van de geschiedenis van het land waarop ik leefde. Ik heb Maarssen nooit gezien als onderdeel van een mondiaal koloniaal netwerk. Laat staan dat ik mij realiseerde welke rol mijn eigen familie, de familie Hondius – mijn oma was een Hondius – hierin heeft gespeeld. Of dat ik op nog geen 400 meter afstand woonde van het huis waar mijn voorouders 350 jaar geleden woonden. Het mag lang geleden zijn, maar dat betekent niet dat deze geschiedenis is afgelopen. Dit hoofdstuk is een poging om een stukje ervan weer zichtbaar te maken.

Toen Hollandse en Zeeuwse handelaren aan het eind van de zestiende eeuw de handel op andere continenten in eigen hand hadden genomen, sloeg de drang naar welvaart en rijkdom onder de kooplieden en regenten in de Republiek goed aan. Nederlandse schepen voeren de hele wereld over op zoek naar producten die met winst verhandeld konden worden.

Door de Spaanse bezetting in de Zuidelijke Nederlanden vluchtten veel mensen, waaronder kooplieden, naar het Noorden. Hun koopmansgeest en kapitaal brachten niet alleen welvaart maar ook werkgelegenheid, waardoor ook veel arbeiders naar Amsterdam trokken. Mede hierdoor groeide Amsterdam van 27.000 inwoners in 1560 tot maar liefst 200.000 inwoners ruim een eeuw later. Uiteraard wilden Utrechtse regenten en handelaren ook profiteren van de lucratieve ondernemingen die de stad Amsterdam zoveel welvaart brachten. Zo erg zelfs, dat er in de zeventiende en achttiende eeuw plannen waren om een kanaal van Utrecht naar de Zuiderzee te graven, om zo onafhankelijk van andere havens handel te kunnen drijven.¹

De bloei van Amsterdam was voor de Utrechtse bestuurders en handelaren ook direct bedreigend. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw kochten veel Amsterdamse kooplieden land buiten de stad om buitenhuizen te bouwen. In de winter verbleven ze in hun huizen aan de Amsterdamse grachten, 's zomers trokken ze naar hun landgoederen buiten de stad. Langs de Vecht tussen Zuilen en Muiden ontstond zo een hele slinger aan buitenhuizen, opgericht van het nieuwe geld uit Amsterdam. Land dat eerst in het bezit was geweest van de Utrechtse adel kwam zo steeds meer in handen van Amsterdamse kooplieden. Bovendien kregen Amsterdamse kooplieden door het opkopen van heerlijkheden ook meer politieke invloed in de provincie Utrecht, tot ongenoegen van de Utrechtse adel.²

In dit hoofdstuk vertel ik aan de hand van de geschiedenis van twee handelsfamilies en van de leden van de Joodse gemeenschap in Maarssen meer over de koloniale achtergronden van een aantal buitenhuizen in Maarssen en Maarsseveen. Wie kochten hier in de zeventiende eeuw buitenhuizen, wat waren hun redenen daarvoor en welke bemoeienis hadden zij met de koloniale handel en slavernij? Tot slot komen ook hun relatie met de stad Utrecht en invloed in de Utrechtse politiek aan bod.

De familie Huydecoper: vastgoed als investering

Het eerste portret gaat over de familie Huydecoper. In 1608 kocht Jan Jacobsz Bal alias Huydecoper (1541-1624) – die zoals zijn naam al zegt in de leerlooierij groot was geworden – de hofstede de Goudenhoef in het gerecht Maarsseveen.³ Jan Huydecoper had na de politieke verschuivingen van de Alteratie in 1578, waarbij rooms-katholieken uit het

Wapenschild van de familie Huydecoper, op de gevel van het gemeentehuis van Maarssen, voormalig buitenhuis Goudestein (Het Utrechts Archief)

stadsbestuur werden gezet, een plek in de Amsterdamse vroedschap weten te bemachtigen. Hij werd ook actief in de koloniale handel. Hij investeerde zijn kapitaal mede in de eerste koloniale onderneming in Amsterdam, de Magelhaensche Compagnie, en werd een van de oprichters van de VOC. Bij zijn overlijden in 1624 liet hij een vermogen na van 170.000 gulden.⁴ Zijn zoon Joan Huydecoper (1599-1661) erfde de hofstede en liet deze tussen 1626 en 1628 verbouwen tot een van de

Gezicht over de Vecht in Maarssen vanuit het noorden, met links het huis Goudestein. D. Stopendaal, 1718-1719 (Het Utrechts Archief)

eerste buitenhuizen langs de Vecht: Goudestein. In 1628 kochten ook zijn zwager en schoonzus Pieter Belten en Maria Coymans grond langs de Vecht en lieten hier Huis ten Bosch bouwen.⁵

Joan Huydecoper investeerde net als zijn vader in peper en in aandelen van de VOC.⁶ Dit was niet zonder risico's: schepen konden vergaan of worden gekaapt. Investeren en handelen in land daarentegen was minder risicovol. Joan werd de eerste projectontwikkelaar aan de Vecht. Hij kocht het land, maakte het klaar voor bebouwing en verkocht het, soms in meerdere stukken, aan andere rijke Amsterdammers. Hiervan zijn in de archieven zeker 25 voorbeelden terug te vinden.⁷

Nouveaux riches als Joan Huydecoper hadden nog een andere reden om land te kopen: het verkrijgen van een adellijke titel. Financieel en politiek gezien was Joan zeer succesvol. In 1629 werd hij schepen van de stad Amsterdam en in 1634 bewindhebber van de VOC. Maar als afstameling van families uit de handelsklasse had hij niet het aanzien en de status die edelen wel hadden. In 1637 werd hij door de Zweedse koning benoemd tot ridder, een titel die hij in de Republiek wel mocht gebruiken maar die hem geen privileges verschaftte.⁸ Daarom kocht hij in datzelfde

Joan Huydecoper van Maarsseveen. Bartholomeus van der Helst, c.1650 (Centraal Museum)

jaar van de proost van de Sint-Janskerk in Utrecht, graaf van Solms, de heerlijkheden Tamen (bij Uithoorn) en Blokland (bij Montfoort). Als heer van Tamen en Blokland had hij zeggenschap over deze grondgebieden en maakte hij ook aanspraak op een stem in de Staten van Utrecht.

De Utrechtse adel was weinig enthousiast over de komst van deze nieuweling op het Utrechtse toneel, en door hun verzet werd de koop in 1639 ongeldig verklaard. Huydecoper en zijn Amsterdamse bondgenoten legden zich daar niet bij neer: zelfs stadhouder prins Frederik Hendrik, de zwager van graaf van Solms, werd erbij betrokken, en door zijn ingrijpen bemachtigde Huydecoper in 1641 de heerlijkheid Maarsseveen, waarmee hij heer van Maarsseveen werd.⁹

In latere generaties zien we dat de relatie tussen de oude adel en de nieuwe rijken veranderde en dat ze juist huwelijksverbintenissen met elkaar aangingen. Vanuit beide kanten een strategische zet: de oude adel kon zijn langzaam leeglopende schatkisten bijvullen en de nieuwe rijken konden aanspraak maken op eeuwenoude adellijke titels. Zo komen we verbintenissen tegen tussen de Huydecopers en onder andere de families Van Verschuer, Van der Muelen, Van Wyck, Van Asch van Wijck, Lockhorst, Van Tuyll van Serooskerken, Van Weede, Taets van Amerongen, Hardenbroek en Ram.

Bij Joans overlijden had hij een vermogen van ruim een half miljoen gulden.¹⁰ Het geslacht heeft burgemeesters in zowel Amsterdam als Maarsseveen voortgebracht, leden van de Eerste Kamer, de Tweede Kamer en de Gedeputeerde Staten van Utrecht. Verscheidene Huydecopers waren bewindhebber van de VOC of WIC of in dienst van de compagnieën, zowel in de Republiek als in het imperium overzee. Een van hen was directeur van de Sociëteit van Suriname, anderen waren bankdirecteur. Goudestein is tot 1955 in bezit gebleven van de familie Huydecoper en haar nazaten. Sinds 1961 wordt dit buitenhuis gebruikt als gemeentehuis.

De familie Hondius: koloniale handel was overal

Een tweede familie die zich aan de Vecht nestelde, was de familie Hondius. Tussen 1668 en 1709 hebben drie generaties Hondius op het buitenhuis Vechtenstein gewoond. Het verhaal van de Hondii begint bij Jodocus Hondius (1563-1612). Jodocus was een bekend cartograaf, die woonde en werkte vanuit *De Wakkere Hond* in de Kalverstraat in Amsterdam, op de plek van het huidige Madame Tussauds. In een tijd waarin Europeanen andere werelddelen steeds intensiever verkenden, speelden kaarten en cartografen een belangrijke rol. Jodocus Hondius sprak bijvoorbeeld meermaals met de Engelse zeevaarder Henry Hudson, naar wie de Hudson River en Hudson Bay zijn vernoemd.¹¹

Jodocus en zijn nazaten waren onderdeel van de koloniale handelselite. Het geslacht heeft cartografen en uitgevers, predikanten en een luitenant-ter-zee, die onder Tromp en De Ruyter diende, voortgebracht en ging regelmatig huwelijksverbintenissen aan met koopmansfamilies. Zo ook met Catharina van Hardenbergh (1629-1664),

wier grootvader, Cornelis van Exel, veel geld had verdiend met de handel via de VOC.

Het is via deze familie dat het huis Vechtenstein in handen van de Hondii kwam. In 1660 kocht Catharina's tante, Maria van Exel, het huis, en na haar overlijden in 1668 kwam het in handen van Johannes Hondius (1629-1673), weduwnaar van Catharina en kleinzoon van Jodocus Hondius. Johannes, geboren in Amsterdam, had theologie gestudeerd aan de Utrechtse universiteit en was sinds 1654 predikant in de St.-Pancratiuskerk in Maarssen, nu bekend als de Dorpskerk, die onder andere werd aangedaan door de familie Huydecoper. Johannes' zoon Lucas Hondius (1664-1704) was rentenier. Hij had een vermogen geërfd van ruim 247.000 gulden van familieleden van zowel vaders- als moederskant.¹² 's Winters woonde hij op de Keizersgracht in Amsterdam en 's zomers op Vechtenstein. Hij trouwde in 1683 met Cornelia Commelin (1659-1708), dochter van Johannes Commelin, botanicus en vanaf 1672 raad in de vroedschap van Amsterdam. Deze Johannes had in 1682 in opdracht van de Amsterdamse vroedschap, samen met de zoon van de eerdergenoemde Joan Huydecoper, de Amsterdamse hortus botanicus opgericht, waar planten en zaden uit gebieden waar Nederlanders handeldreven werden opgekweekt en bestudeerd.¹³

In 1698 kocht Lucas Hondius de bij Vechtenstein gelegen hofstede en heerlijkheid Oostwaard van Joost Taets van Amerongen, een belangrijk lid van de Utrechtse adel. Vanaf dat moment mocht hij zich heer van Oostwaard noemen en had hij politiek zeggenschap over het gebied dat in zijn bezit was. Daarmee kwamen de Hondii in de adels- en regentenkringen van Utrecht terecht. De Hondii zijn dan ook verbintenissen aangegaan met leden van de Utrechtse elite. Zo vinden we onder andere huwelijken met de families Velthuysen en Booth. Na Lucas Hondius stierf deze tak van de familie vrij snel uit. De titel van de heerlijkheid ging over op Lucas' schoonzoon Pieter Anthony Lespaul, een Amsterdamse handelaar, na wie de titel overging op diens schoonzoon Abraham Croock, een Amsterdamse kruisfabrikant.

Vlak bij de huidige wijk Zandweg-Oostwaard staat nog altijd een buitenhuis met de naam Vechtenstein, al is dit huis pas in 1936 gebouwd. Vele straten in Zandweg-Oostwaard zijn vernoemd naar voormalige eigenaars van Vechtenstein, waaronder de Van Exelstraat en de Hondiusstraat. Ook Park Vechtenstein en het Commelinhof verwijzen nog naar dit verleden.

De 'Portugese Natie' in Maarssen: handel, uitsluiting en een Compagnie

Al met al vestigden zich in Maarssen veel Amsterdamse kooplieden die rijk waren geworden van de koloniale handel of er een intensieve bemoeienis mee hadden. Opvallend is ook de prominente aanwezigheid van joden uit Amsterdam. Vanaf het eind van de zestiende eeuw kwamen uit Portugal verdreven joden naar de Republiek. Deze zogenoemde 'Portugese Natie' speelde een belangrijke rol in de slavenhandel.¹⁴ Veel van hen namen handelsrelaties en vergunningen mee uit Portugal en konden zo hun ondernemingen voortzetten vanuit Amsterdam, waar zij ook een belangrijke rol speelden in de Amsterdamse slavenhandel.

Een van die joodse handelaren was Abraham Aboab (ca. 1596-1664), die vanuit Portugal, via Hamburg en Amsterdam, in 1652 in Maarssen kwam wonen. Hij importeerde suiker en indigo en handelde met Portugese joden in verschillende delen van Europa. Met de aankoop van het huis Hogesant in de Breedstraat in Maarssen was hij de eerste joodse inwoner van Maarssen en mogelijk ook de eerste joodse grondbezitter in de Republiek.¹⁵ Hij was waarschijnlijk naar Maarssen vertrokken uit handelsbelang en vanwege de anti-joodse beperkingen die golden in Amsterdam, zoals het verbod op tabakshandel voor joden en de uitsluiting van joden uit de zijdegildes.¹⁶ Gelegen langs een op dat moment belangrijke vaarweg, was Maarssen een aantrekkelijk alternatief. Zeker ook door de nabijheid van de stad Utrecht. Daar waren de anti-joodse maatregelen sterker dan in Amsterdam – joden mochten in Utrecht geen huizen bezitten en dus niet binnen de muren wonen – maar paradoxaal genoeg werkten op de universiteit theologen die een grote belangstelling voor en kennis van het Hebreeuws, de joodse geschriften en religie hadden.¹⁷

Vanuit Maarssen verhandelde Aboab onder andere tabak uit Brazilië, suiker, olie, wijn, sukade en graan. Daarnaast was hij actief als verzekeraar.¹⁸ Vrij snel na zijn komst zijn ook andere joden naar Maarssen getrokken. Zij wilden hier de zijde-industrie voortzetten en plaatsten een zijdemolen die aan 25 mensen werk verschaftte. Het bedrijf was zo succesvol dat de Utrechtse vroedschap vreesde voor haar eigen zijde-industrie. In 1654 riep zij de eigenaars van de zijdemolen op om deze af te breken. Het is onduidelijk of dit ook daadwerkelijk is gebeurd.¹⁹ Wel trokken later nog meer joodse families naar Maarssen, waar ze buitenhuizen kochten om hun zomers door te brengen. Van zeker 24

buitenhuizen is bekend dat zij eind zeventiende of in de loop van de achttiende eeuw in het bezit waren van joodse families.

Toen Utrechtse investeerders in 1720 een poging deden om een eigen compagnie op te richten om met Amsterdam te concurreren, speelde de joodse gemeenschap daarin een bijzondere rol. Het Utrechtse stadsbestuur verbood nog steeds dat joden zich in de stad vestigden, maar hun kapitaal was kennelijk welkom, want de initiatiefnemers van de compagnie – die in de vroedschap zaten of er nauwe banden mee onderhielden – zochten in de joodse gemeenschap investeerders voor hun compagnie. Joodse handelaren wisten van de situatie gebruik te maken door te bedingen dat de stadsgrenzen voor joden werden opengesteld en dat hun parnas (kerkmeester) lid werd van de directie van de compagnie. Dit was Jacob Hiskia Machado, eigenaar van het buitenhuis Vechoever in Maarssen.²⁰

De Utrechtse droom om te concurreren met Amsterdam kwam bij lange na niet uit (zie het artikel van Matthias Lukkes). Ook de zogenaamde Utrechtse acceptatie van joden bleek weinig waard: de mededirectieleden van de Utrechtse Compagnie nodigden Machado regelmatig niet uit voor directievergaderingen en ontzegden hem zijn bonussen. In 1721 werd een commissie ingesteld om de mislukking van de Compagnie te onderzoeken. In de commissie zat onder andere Abraham Peixotto, een joodse koopman die het buitenhuis Vegt en Rust in Maarssen bezat en de joodse aandeelhouders van de Compagnie vertegenwoordigde. Door tegenwerking van de directieleden, behalve van Machado, duurde het uiteindelijk tot 1729 voordat de directieleden uit hun functie konden worden gezet. De Compagnie heeft nooit de dromen van rijkdom helemaal kunnen waarmaken en werd in 1752 opgeheven.

Conclusie

De Nederlandse buitenhuizencultuur, en specifiek die langs de Vecht, is nog steeds een bron van trots en nostalgie. Er wordt veel geschreven over de architectuur, tuinen en bewoners, en er worden educatieve reportages over gemaakt. Al deze verhalen vertellen over de welvaart, de pracht en praal en het ongemak van het 's zomers in een stinkend Amsterdam wonen. Maar de uitbuiting, rooftochten en kolonisatie waarop deze huizen zijn gebouwd, worden zelden vermeld.

Het verhaal van de buitenhuizen langs de Vecht in dit artikel laat zien hoe kolonialisme en een handelsgeest ook delen van Nederland buiten de Hollandse handelssteden hebben veranderd en gevormd. De koloniale elite vormde een netwerk dat in stand werd gehouden door onderlinge huwelijksverbintenissen en patronage. Het Vechtgebied bood rijke handelaren uit Amsterdam de kans om hun positie te versterken. Dit vormde een bedreiging voor de positie van de Utrechtse elite. Op het hoogtepunt stonden in Maarssen bijna zestig buitenhuizen.²¹ Veel van deze huizen zijn afgebroken of verbouwd en zien er dus niet meer uit zoals in de zeventiende eeuw. Sommige zijn nog steeds in adellijke handen, andere zijn in het bezit gekomen van andere families of hebben een bestemming gekregen als museum, restaurant of, zoals Goudestein, zelfs als gemeentehuis. Zo blijven onze paden zich kruisen met de koloniale geschiedenis, of we nu willen of niet.

Utrechts slavengeld

Alex van Stipriaan

Tussen het Janskerkhof en de Kromme Nieuwegracht moet het in vroeger tijd vaak zijn gegaan over de Nederlandse slavenkoloniën in Zuid-Amerika. In dat hartje van de domstad woonden en werkten Utrechtse regenten met grote investeringen in de slavernij, die daar net als hun notarissen hun zogenaamde ‘West-Indische zaken’ regelden. Aan de Kromme Nieuwegracht 29 woonde bijvoorbeeld Daniël François Schas, die zich daar rond 1811 had gevestigd na een vijftienjarig verblijf in Suriname. Hij was afkomstig uit een Rotterdams-Haagse familie die al meerdere generaties plantagebezitters in Suriname had voortgebracht. Zijn laatste plantage, Esthersrust, verkocht hij in 1853, tien jaar voor de afschaffing van de slavernij, op de veiling in Amsterdam voor 32.500 gulden, hoofdzakelijk de geschatte waarde van de 158 slaafgemaakten op de plantage.¹

Bijna honderd jaar eerder woonden aan het Janskerkhof verschillende leden van de familie Nepveu, van wie sommigen in Suriname waren geboren en daar enorme plantagebezittingen hadden, waarover straks meer. Een van hen ontmoette tijdens het wandelen wellicht Dionisius Pauw op weg naar zijn notaris Van Vloten aan de Kromme Nieuwegracht (zie het artikel van Matthijs Kuipers), die zelf grote belangen had in Caraïbische slavenplantages, en Pauws testament regelde. Pauw was in 1765 steenrijk teruggekeerd van Java, waar hij in dienst was geweest van de VOC en schepen in het stadsbestuur van Batavia. Hij kocht een huis in Utrecht, waar zijn zuster inwoonde, en een buiten aan de Vecht in Maarssen, waar hij negen jaar later overleed. Voor die tijd had hij op z’n minst 30.000 gulden belegd in Surinaamse slavenplantages, via het Rotterdamse handelshuis F.W. Hudig & Zoon.² Uiteindelijk omvatte zijn erfenis ruim 216.000 gulden, die helemaal naar zijn zus in Utrecht ging.³

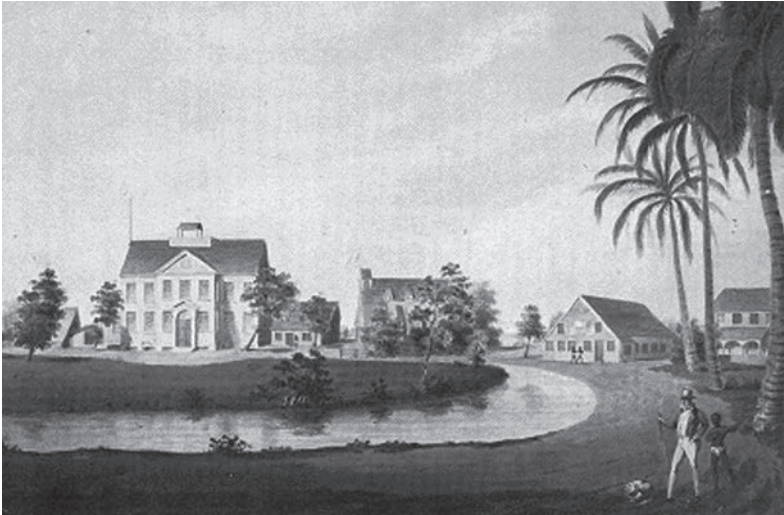
Utrechtse beleggingen

Dat Utrechtse stadshart, tussen Janskerkhof en Kromme Nieuwegracht, werd door zijn bewoners, firma’s en notariaten nauw verbonden met de Nederlandse slavernijbelangen. Tegelijk is de naam Utrecht ook

letterlijk op alle mogelijke manieren deel geworden van de plekken waar de slavernij zich daadwerkelijk afspeelde. Zo was er een Surinaamse slavenplantage van die naam (zie het artikel van Matthias Lukkes) en hebben meerdere slaafgemaakten 'Utrecht' als slavennaam opgelegd gekregen, bijvoorbeeld op plantage Driesveld in Suriname. Ook kreeg een Afro-Surinaams drie-generatie gezin bij de afschaffing van de slavernij de familienaam Utrecht. Een van de slavenschepen van de WIC heette *Utrecht* en heeft in de jaren 1640 vele honderden mensen uit het achterland van havens in Oost-Nigeria en Angola als slaafgemaakten naar Brazilië vervoerd.⁴ En tot slot was een van de belangrijkste koloniale namen op Curaçao in de achttiende eeuw die van de familie Van Uytrecht, die weliswaar niet direct uit de domstad afkomstig waren, maar wel de naam uitdroegen. Een van hun plantages was Knip/Kenepa, waar in 1795 een van de grootste slavenopstanden uit de Caraïbische geschiedenis uitbrak, onder leiding van Tula en Karpata, die daar ook nu nog jaarlijks op 17 augustus wordt herdacht.

Vanaf het begin van de Nederlandse betrokkenheid bij de trans-Atlantische slavernij nam Utrecht daaraan deel. Het had zelf geen eigen afdeling (kamer) in de WIC noch in de VOC, maar regenten die er minstens 6000 gulden in investeerden konden wel bewindhebber (directeur) in een van beide worden.⁵ Hoe groot de investering was van rechter, schepen en driemaal burgemeester van Utrecht mr. Hendrick van Asch van Wijck, heer van Prattenburg (1707-1784), is niet bekend, maar hij is ook bewindhebber bij de WIC geweest. Ook had hij belangen in verschillende Surinaamse plantages.⁶

Veel van de circa achthonderd notariële aktes in het Utrechts Archief met betrekking tot de slavenkoloniën in Amerika laten zien dat Utrechters aandelen hadden in de WIC of in slavenplantages die werden verkocht of vererfd.⁷ De Staten van Utrecht – waar de stad nadrukkelijk in was vertegenwoordigd – betaalden in de beginjaren van de Sociëteit van Suriname (opgericht in 1683) mee aan het militaire garnizoen aldaar, maar stopten er in 1687 mee, uit onvrede met de gang van zaken.⁸ Ook investeerden veel Utrechters in de Nederlandse buurkoloniën van Suriname: Berbice, Essequibo en Demerara, samen het huidige Guyana. Dat gold in veel mindere mate de eilanden in de Caraïbische Zee, maar dat wil niet zeggen dat daar geen Utrechters van de slavernij hebben geprofiteerd. Ze waren er in allerlei functies en beroepen aan te treffen, al of niet in dienst van de WIC.

Le Resouvenir in Demerara begin negentiende eeuw, een van de plantages die in Utrechtse notariële akten voorkomen, 1923 (London Missionary Society/soas)

In de piekperiode van Nederlandse beleggingen in Caraïbische plantages stroomde alleen al via zes Utrechtse zogeheten negotiatiefondsen in de jaren 1766-1775 bijna twee miljoen gulden naar de slavenkoloniën.⁹ Deze Utrechtse beleggingsfondsen, gebaseerd op plantagehypotheken (zie het artikel van Matthijs Kuipers) betroffen hoofdzakelijk plantages in Essequibo en Demerara. Maar daarbuiten waren Utrechters ook nog bij veel andere slavenplantages betrokken, zoals al bleek uit de belegging van Dionisius Pauw in de Rotterdamse negotiatie van Hudig. Die betrokkenheid blijkt bovendien uit ‘een zeer notabel aantal geïnteresseerden’ uit Den Haag, Utrecht en Middelburg dat in een Zeeuws negotiatiefonds had belegd, en blijkt uit de aktes van Utrechtse notarissen, waarin maar liefst 61 plantages bij naam worden genoemd.¹⁰ Alleen al dit aantal betekent dat bij een gemiddelde van honderd tot honderdvijftig slaafgemaakten per plantage, op enig moment in de achttiende eeuw Utrechters het lot van minstens zesduizend tot bijna tienduizend slaafgemaakte Afrikanen door hun beleggingen mede hebben bepaald.

De familie Nepveu

Laurens Johannes Nepveu (1751-1823) was zo'n Utrechter.¹¹ Hij was geboren in Paramaribo als zoon van Jean Nepveu, een man die vele decennia tot de bestuurlijke top van de kolonie behoorde en die zijn loopbaan afsloot als een van de langstzittende gouverneurs van Suriname (1768-1779). Deze Jean Nepveu was in 1719 in Utrecht ter wereld gekomen en als jongeman naar Suriname vertrokken. Daar bouwde hij een groot plantagebezit op, dat bij zijn overlijden maar liefst zeven plantages omvatte, naast zo ongeveer het grootste huis van Paramaribo. De nettowaarde daarvan, inclusief de erfenis van zijn eerder overleden vrouw, werd bij de verdeling getaxeerd op bijna 1,7 miljoen gulden, nu zo'n 15,4 miljoen euro.¹² Een onvoorstelbaar bedrag. De boedel werd over de drie levende kinderen verdeeld, waarvan Laurens Jan ruim zes ton ontving.

Deze Laurens Jan was al lang daarvoor, als jonge twintiger, naar de Republiek vertrokken, waar hij trouwde met de Utrechtse Margaretha Roosmale en zich vestigde in een pand uit haar familiebezit aan het Janskerkhof 15a.¹³ Later kocht zijn nichtje Janskerkhof 25, zijn eigen zoon nummer 14 en zijn kleinzoon nummer 23.¹⁴ Laurens Jan kon goed leven van de twee koffieplantages La Singularité en Ma Retraite, die beide voordelig produceerden. Niettemin schreef hij halverwege de jaren 1780 dat hij weliswaar heel tevreden was over het beheer van La Singularité, maar dat de plantagedirecteur wel voorzichtig moest zijn met de circa 250 slaafgemaakten, 'want sonder deselve is een uitgestrekte plantage gelijk Singularité een dood lighaam van geene waarde', maar door de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog zou het voor hem 'voor als nog onmogelijk sijn om eenige aankoop van nieuwe slaaven te doen'.¹⁵ Dat had dus niets te maken met de levensomstandigheden van degenen die onder dwang voor hem werkten – en van wie hij een aantal vast ook nog persoonlijk kende – maar alles met zijn portemonnee.

Nepveu had zeker reden om zich zorgen te maken, want tussen 1779 en 1800 kromp de slavenpopulatie op zijn plantage met bijna de helft van 283 naar 151 personen. Dat had alles te maken met het feit dat er meer slaafgemaakten stierven dan er werden geboren, namelijk een sterfteoverschot van 2,8 procent per jaar. Dat was nog een stuk boven het gemiddelde van koffieplantages in die periode, dus de omstandigheden waren er niet best.¹⁶ Daar kwam bij dat het aantal ook daalde omdat sommigen de vrijheid vonden. Zo werd 'de oude huismeid' Saratje in 1793

Gevluchte man in de bossen achter de plantages. Uit: P.J. Benoit, *Voyage à Surinam* (1839)

door plantagedirecteur Martini vrijgekocht voor achthonderd gulden, waarschijnlijk omdat zij een relatie hadden.

Een andere weg naar vrijheid was de vlucht van de plantage naar de vluchtelingengemeenschappen in het niet-gekoloniseerde binnenland van Suriname, de zogenaamde marrons. Soms mislukten zulke vluchtpogingen ook, zoals blijkt uit de aantekening bij de jongeman Jan in de slavenlijst van 1779: 'loopt bij continuatie in 't Bosch', of de vermelding dat er zogenaamd 'vanggeld' was betaald voor het gevangennemen van Ijsak in 1795 en Jolicoeur in 1801. En in het kasboek over 1793 van Nepveu's andere plantage, Ma Retraite, staat dat er 28 gulden is betaald aan een smid voor het 'maken van een bandieteboey en een dito dubbelde en halsboey voor de geduurig weglopende neegers Harlequin [een oude wachter], Pretant en Mey [veldslaven]'.

Zelfs werd er in 1810 een relatief groot marrondorp ontdekt in het uitgestrekte gebied achter La Singularité. Het werd door een uitgezonden patrouille vernietigd.¹⁷ Dat gaf meteen het dilemma weer: het was mogelijk te vluchten, maar de kans om weer opgepakt te worden was ook groot. Het is tekenend voor de omstandigheden, maar ook voor de veerkracht van mensen, hoevelen die kans toch – en soms keer op keer – gewaagd hebben, ondanks de zware straffen die ze bij gevangenneming moesten ondergaan.

Door alle correspondentie uit de koloniën was dit soort informatie over de slavernij ook in Utrecht en elders in Nederland aanwezig, met name bij de stedelijke elite. Zo zat Laurens Jan in het stadsbestuur en de Provinciale Staten en had hij veel mensen om zich heen met wie hij zijn verhalen over de plantages kon delen. Eveneens aan de noordzijde

De zuidwesthoek van het Janskerkhof met het gebouw van de Staten van Utrecht, c. 1736
(Het Utrechts Archief)

van het Janskerkhof woonde bijvoorbeeld de beroemde hoogleraar en kort rector magnificus van de Utrechtse universiteit, Christiaan Hendrik Trotz. Deze was mede-eigenaar van plantage Georgia in Essequibo. Zijn zoon George Hendrik Trotz vertrok naar deze kolonie om er ten slotte te eindigen als directeur-generaal.¹⁸ Diens daar geboren dochter vestigde zich vervolgens weer in Utrecht, waar ze in 1849 overleed.¹⁹ George Hendrik was daarnaast geparenteerd aan zijn veel bekendere voorganger Laurens Storm van 's Gravesande, die eerst commandeur was van Essequibo (1742-1752) en vervolgens twee decennia directeur-generaal van Essequibo en Demerara (1752-1772). Deze trouwde in 1728 in Utrecht en bezat daar een huis, ook alweer aan de noordzijde van

het Janskerkhof.²⁰ Uiteindelijk overleed hij op zijn plantage Soestdijk in Demerara.

Het laatste slavengeld

Omdat Berbice, Essequibo en Guyana door de Engelsen in bezit waren genomen tijdens de Franse bezetting van Nederland en na 1814 niet meer werden teruggegeven, werd de slavernij daar veel eerder afgeschaft (1834) dan in buurland Suriname (1863). Kenmerkend voor beide afschaffingen is de maatregel om niet de vrijgemaakten als start voor een nieuwe toekomst van enig kapitaal te voorzien, maar hun voormalige eigenaars te compenseren voor hun verlies. Zo kon het gebeuren dat de eigenaar van plantage Toevlugt in Demerara, Gilles Cantzlaar, 45.492 gulden ontving omdat 'zijn' negentig slaafgemaakten nu vrij waren. Hij vestigde zich in Utrecht.²¹

Een generatie later gebeurde hetzelfde in de Nederlandse koloniën. In Utrecht ontvingen dertig personen samen een bedrag van 145.879 gulden, wat gelijk stond aan de vrijheid van 486 mensen à 300 gulden per persoon. De bedragen waren overigens zeer verschillend. De zes broertjes en zusjes Rammelman Elsevier kregen ieder voor hun 1/720ste aandeel in de Surinaamse plantage Meerzorg niet meer dan tien gulden.²² Johanna C. Planteau daarentegen, die zelf in Suriname was opgegroeid maar zich als getrouwde vrouw in Utrecht vestigde, ontving in 1863 – na bijna een halve eeuw medeverantwoordelijk te zijn geweest voor het leven van enkele honderden slaafgemaakten, die zij voor een deel persoonlijk had gekend of op z'n minst met eigen ogen gezien – voor haar aandeel in twee plantages 15.844 gulden.²³ Dat was ongeveer het 35-voudige van wat een Nederlandse arbeider in die tijd per jaar verdiende bij een 60-urige werkweek. En ten slotte was er Anna Magdalena, barones van Hangest d'Yvoy die met haar man zowel in Utrecht woonde als op hun familielandgoed de Salentein bij Nijkerk, niet ver van Amersfoort. Daar woonde ook haar ongetrouwde zus Cornelia Maria. Zij hadden plantages in Suriname geërfd. Voor de vrijmaking in 1863 van 389 Afro-Surinamers waarmee zij geen enkele band hadden in een land waar ze nog nooit waren geweest, konden de zussen ieder 54.820 gulden in hun zak steken. Met name Cornelia Maria stond bekend als 'de weldadige freule'. Zij steunde arme mensen in haar omgeving, stichtte een 'bewaarschool' en een kerkje, en zat met Anna

Magdalena in een christelijk schoolbestuur.²⁴ De steun zal welkom zijn geweest, maar dat het in feite bloedgeld betrof, zullen de ontvangers nooit hebben geweten.

Tot slot

Alle hiervoor genoemde plantages, alle genoemde geldbedragen en de status van de betrokken Utrechters zijn voor een groot deel het werk geweest van vele generaties dwangarbeid door duizenden Afrikanen en Afro-Caraïbiërs, vaak niet eens gekend door hun zogenoemde eigenaars op een ander continent. Die eigenaars dachten echter wel zeker te weten dat zij veruit superieur waren aan het in hun ogen inferieure ras van de slaafgemaakten. Van het begin tot het eind zijn Utrechters deel geweest van dit systeem. Het zit in het DNA van de stad, zoals het in het DNA van heel Nederland zit.

Utrechtse negotiaties en de deftige notaris Dirk Wernard van Vloten

Matthijs Kuipers

De periode tussen 1765 en 1775 is voor de Nederlandse West-Indische koloniën wel gekenmerkt als die van een ‘kapitaalvloed’: een investeringsgolf waarmee geld vanuit Nederland naar plantages in de Nederlandse West-Indische koloniën vloeide, in de verwachting dat dit later met een royale rente de omgekeerde beweging zou maken.¹ De investeringen werden gedaan in de vorm van zogeheten negotiaties, een destijds nieuwe vorm van hypothecaire leningen. Verreweg de meeste negotiatiefondsen werden opgericht in de steden met de meeste overzeese handelsbetrekkingen en koloniale banden, namelijk Amsterdam, Rotterdam en Middelburg. Een kleiner aantal kwam tot stand in Utrecht, dat een vierde plek bezet in de omvang van investeringen in negotiaties.² Veel van die Utrechtse negotiaties kwamen tot stand op initiatief van één man: notaris Dirk Wernard van Vloten (1736-1801).

Wie was deze Van Vloten? Hoe zag zijn handel eruit? Hoe winstgevend waren die negotiaties? Welke gevolgen hadden ze voor de mensen die in slavernij op West-Indische plantages moesten werken? En in hoeverre waren Van Vloten en de door hem georganiseerde groep investeerders op de hoogte van de situatie in de koloniën?

Utrechtse negotiaties

De negotiatie was halverwege de achttiende eeuw een nieuwigheid in investeringsland die in korte tijd vreselijk populair werd. De negotiatie werd in 1753 uitgevonden in Amsterdam door de toenmalige burgemeester Willem Gideon Deutz (1697-1757). Historicus W.H. Berghuis merkt op dat Deutz een ‘veelzijdige en ongetwijfeld vindingrijke ondernemer’ was, maar ook iemand met een niet geheel ‘altruïstische doelstelling’.³ Ook voor de uitvinding van de negotiatie vond kapitaal natuurlijk zijn weg naar de koloniën, maar vernieuwend aan deze financiële constructie was dat het hypothecaire leningen waren, waarvoor de plantage met al haar toebehoren als onderpand diende. Veel investeerders konden

met betrekkelijk weinig geld instappen. Opvallend was ook de centrale positie die de directeur van de negotiatie innam. Als spin in het web bracht hij niet alleen investeerders en planters samen, ook verplichtte hij de planters producten voor hun onderneming bij hem af te nemen, en misschien wel het allerbelangrijkste, hij fungeerde als tussenpersoon bij de verkoop van suiker en andere plantageproducten in Europa, en kon zo van de opbrengsten direct de verschuldigde rente en aflossing inhouden.⁴

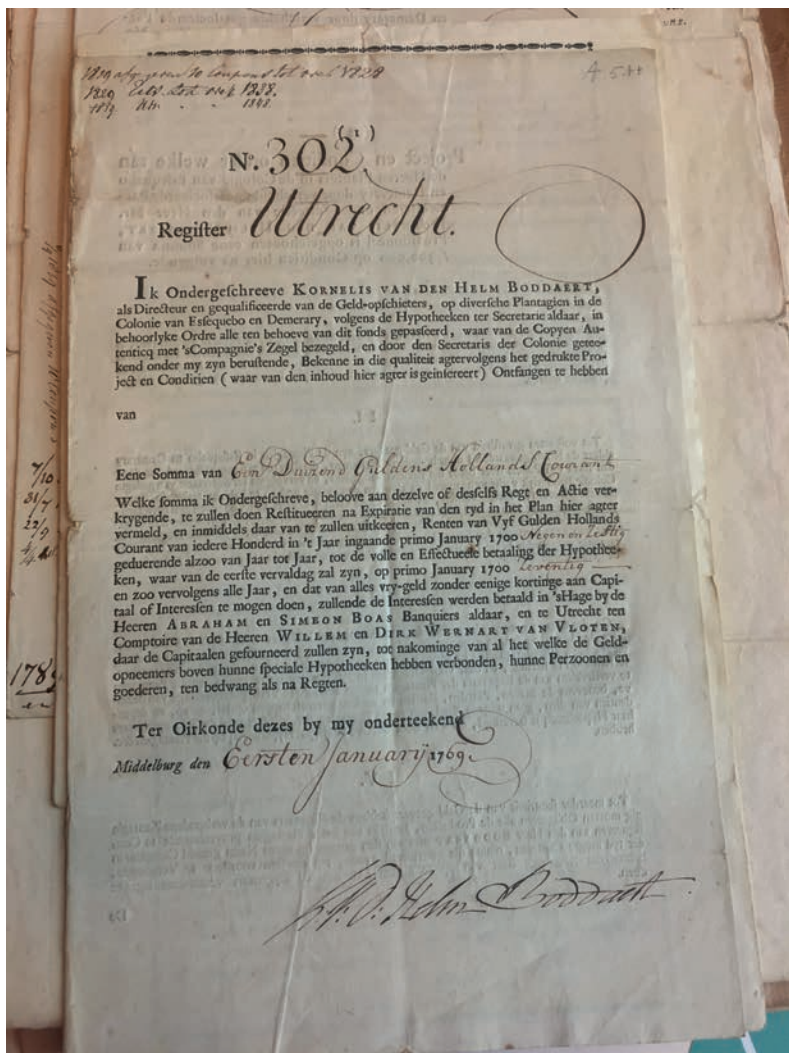
Het is naar dit Amsterdamse voorbeeld dat de dan 34-jarige Utrechtse notaris Dirk Wernard van Vloten in 1770 zijn eerste van in totaal zes negotiaties opzette. In de jaren daarvoor was Van Vloten ook al actief als Utrechts agent van negotiaties uit andere steden, wat erop neerkwam dat de investeerders bij zijn kantoor de rente uitbetaald konden krijgen.⁵ Waar Deutz zich, overigens met financiële deelneming van de stad Amsterdam, vooral richtte op plantage-ondernemingen in Suriname, mikte Van Vloten met zijn eigen negotiaties op de naburige Nederlandse koloniën. Van Vloten, die uit een adellijke familie kwam waaruit meerdere telgen in de achttiende eeuw koloniale handel dreven, wist in totaal 70.000 gulden bijeen te brengen voor plantage De Heuvel, wat een normaal bedrag was voor een negotiatie voor één plantage.⁶ De Heuvel lag in Demerara, wat toen een van de drie Nederlandse koloniën direct ten westen van Suriname was, samen met Berbice en Essequibo. De eigenaar van De Heuvel was niemand minder dan Jan Cornelis van den Heuvel, die tot 1770 de hoogste gezagsdrager (commandeur) in Demerara was. Van den Heuvel was de voornaamste ontvanger van de door Van Vloten opgezette negotiaties. Twee jaar later zou hij voor De Paarl, zijn andere plantage in Demerara, een lening ter waarde van 45.000 gulden krijgen, en weer twee jaar later een ter waarde van 243.000 gulden voor zijn plantage Nooyt Gedagt in Essequibo.⁷

De positie als directeur van verschillende negotiaties stelde Van Vloten ook in staat op andere manieren van de koloniale handel te profiteren. Een van de afspraken die in de negotiaties werden vastgelegd, betrof de verplichting van de planters om hun producten naar de negotiatiedirecteur te verschepen. Door zich via de negotiaties van een gegarandeerde aanvoer van goederen te voorzien, werd het voor Van Vloten lucratief om ook in de verdere verwerking van die goederen te stappen. Op 2 november 1770 – dus rond de tijd dat hij zijn eerste negotiatie in Utrecht opzette – kocht hij samen met zijn neef Willem van Vloten de suikerraffinaderij op het Lucasbolwerk (het zogenoemde Suikerhuis), inclusief de hele inboedel, waaronder in ieder geval ‘vier

grote kookpannen' (zie ook het artikel van Matthias Lukkes).⁸ Enkele dagen later richtten de twee Van Vlotens, dit keer samen met Abraham Petrus Corff, een 'compagnieschap aangaande 't raffineren van suiker in de raffinaderij op 't Lucasbolwerk buiten de Wittevrouwepoort der stad Utrecht' op.⁹ Wat de precieze bedoeling achter de koop van het Suikerhuis is geweest, en of de Van Vlotens ook daadwerkelijk van plan zijn geweest de raffinaderij zelf uit te baten, is niet duidelijk, maar na ongeveer een jaar kocht de voormalige eigenaar – Huybert van Ee, die ook een tijd mede-eigenaar was van de Surinaamse plantage La Volonté Divine – de raffinaderij terug volgens een in het verkoopcontract afgesproken optie.¹⁰

Voor plantage-eigenaren vormden de negotiaties welkome financiële injecties. Op de plantages in Essequibo en Demerara kon het door Van Vloten ingezamelde geld voor verschillende dingen gebruikt worden. Ontginning en verdere ontwikkeling van het land waren een project-zonder-eind en de toevoer van slaafgemaakten was een constante zorg van de plantagedirecteuren.¹¹ Dat het geld van de negotiaties ook is gebruikt voor de aankoop van nieuwe slaafgemaakten – die vaak van een kwart tot bijna de helft van de waarde van een plantage vertegenwoordigden – ligt voor de hand.¹² Historicus Bram Hoonhout laat zien dat het aantal slaafgemaakten in de koloniën Essequibo en Demerara in het decennium tussen 1770 en 1780 verdubbelde.¹³

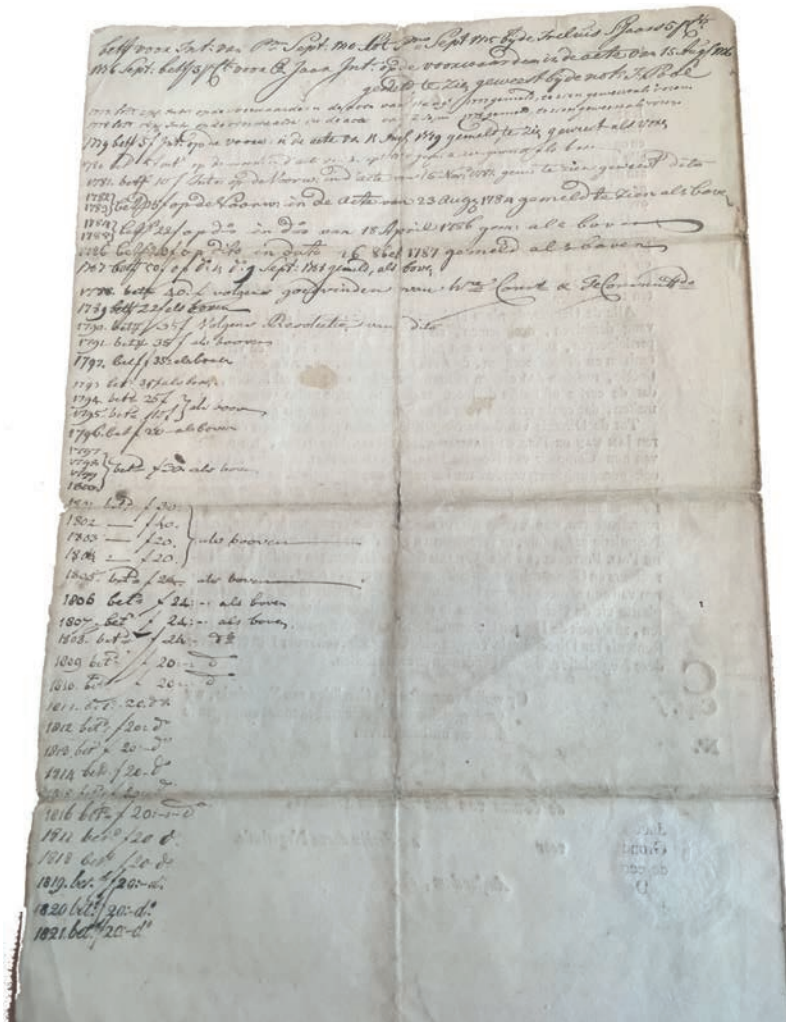
Waar de plantage-eigenaren en negotiatiedirecteuren dus profiteerden van de negotiaties, deden investeerders dat vaak niet. Als financieel product waren de negotiaties uiteindelijk een mislukking. De beloftes van rentes van vaak rond de 5 procent konden niet worden waargemaakt, en uitbetalingen aan de investeerders werden uitgesteld, of hele leningen werden overgesloten. Bij een Middelburgse negotiatie waarvoor Van Vloten in 1768 als Utrechtse vertegenwoordiger optrad, was bijvoorbeeld de initiële looptijd twintig jaar, maar zijn in de praktijk in ieder geval tot in 1821 betalingen gedaan.¹⁴ Er zijn verscheidene oorzaken aan te wijzen voor het mislukken van de negotiaties. Een beurscrisis in 1773 had een verlamdende werking op handels- en kapitaalstromen, net zoals later de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784) weinig goeds voor diezelfde handel betekende. Misschien nog belangrijker was het zeepbelkarakter van de investeringen in West-Indische plantages.¹⁵ Als planters moeite hadden aan hun financiële verplichtingen te voldoen, was het oversluiten van de negotiatie vaak een aantrekkelijke optie. Negotiatiedirecteuren in Nederland waren maar wat bereid tot zo'n

Middelburgse negotiatie waarvoor Dirk Wernard van Vloten als agent optrad (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Bijzondere Collecties).

oversluiting, aangezien er voor hen enkele procenten gegarandeerde commissie in een plantagelening zat, terwijl het risico afgewenteld werd op de investeerders. Door de belofte van gouden bergen werden de plantages – die als onderpand voor de leningen dienden – bovendien steeds hoger getaxeerd, tot uiteindelijk die speculatieve bubbel barstte.¹⁶

Na de crisis van 1773 lijkt het erop dat Utrechtse investeringen vaker in fondsen bijeen gestopt werden, om zo de risico's voor de investeerders

Administratie van een negotiatie (Universiteitsbibliotheek Utrecht, Bijzondere Collecties)

te spreiden. In die fondsen zaten niet altijd alleen plantageleningen. In wat bijvoorbeeld het 'Contract van 1773' is gaan heten, en waarvoor niet Dirk Wernard maar zijn neef Willem van Vloten als administrateur fungeerde, werd voor twee derde van het beleggersgeld geïnvesteerd in de plantage-economie van de Nederlandse koloniën, maar bijvoorbeeld ook in de aanleg van Spaanse kanalen. Dit 'Contract van 1773' was het initiatief van enkele Utrechtse notabelen, waaronder toenmalig raad in de vroedschap van Utrecht Adriaan van Romondt (1738-1818). In

Utrecht werd in 1776 ook het investeringsfonds Voordeel en Voorsigtig opgericht – door dezelfde initiatiefnemers als het Contract van 1773 – maar dit keer ingeschreven bij de Amsterdamse makelaar Abraham van Ketwich. De belofte was een jaarlijks rendement van 4 procent, maar al na enkele jaren werd niks meer van dit fonds in de kranten vernomen. Het is waarschijnlijk geliquideerd.¹⁷ Ook de negotiaties van Dirk Wernard van Vloten kregen meer een fondskarakter, maar bleven wel exclusief op plantages gericht. In 1774 zette hij een groot fonds op, waarbij bijna een half miljoen gulden naar zeven plantages in Essequibo en Demerara ging. Ongeveer een jaar later volgde zijn grootste negotiatie, van bijna een miljoen gulden, voor opnieuw diverse planters in dezelfde koloniën.¹⁸

De Amsterdamse registratie van Voordeel en Voorsigtig laat direct ook de verwevenheid van de Nederlandse stedelijke elite en de financiële markten zien. Hoewel het hier een Utrechtse groep beleggers betrof, zullen we het fonds vanwege zijn Amsterdamse registratie doorgaans terugzien in de statistieken van de hoofdstad en niet in die van Utrecht. Ook Van Vloten handelde niet vanuit een geïsoleerd Utrechts eiland. Hij fungeerde ook als loket voor negotiaties uit andere steden, net zoals sommige notarissen in andere steden zaken regelden voor Utrechtse fondsen. Investeerders waren in deze vervlochten wereld immers niet aan stadsgrenzen gebonden. De daadwerkelijke omvang van de financiële banden die welgestelde Utrechtse met de koloniën hadden in alleen al het decennium 1770-1780, is daarom lastig in te schatten, maar ontstijgt zonder twijfel het totaalbedrag van ruim 2,5 miljoen gulden van de zes door Dirk Wernard van Vloten opgezette negotiaties.¹⁹

De Utrechtse wereld van een 'deftig notaris'

Met de negotiaties van Dirk Wernard van Vloten liep het financieel niet goed af. De meeste planters wisten niet aan hun verplichtingen te voldoen en leenden soms zelfs meer bij. Met Jan Cornelis van den Heuvel, zoals we zagen de eigenaar van de suikerplantage Nooyt Gedagt in Essequibo, trof Van Vloten in 1786 een schikking over een wijziging van de rentebetalingen.²⁰ In 1801, zijn jaar van overlijden, stond nog een meerderheid van het uitgeleende geld als plantersschuld in de boeken. De fondsen werden na zijn dood beheerd door zijn weduwe Anna Gilliana van Taack (1739-1814) en kwamen later terecht bij het Amsterdamse kantoor Ketwich & Voombergh, dat gerund werd door haar neef Dirk

Jan Voombergh. Vanuit dit kantoor werden de zaken van Van Vlotens negotiaties nog lang na het verstrijken van hun oorspronkelijke looptijd afgewikkeld.²¹

Het mislukken van de meeste van zijn negotiatiefondsen zal niet hebben bijgedragen aan de goede naam van Van Vloten. Een waarschijnlijk satirisch pamflet uit 1784 waarschuwt zelfs voor zijn oplichtingspraktijken. Dit pamflet, dat vermoed was als een brochure voor een Engelstalig boek dat nog uitgebreider over deze zaken zou uitwijden, rept over de vuile handel van een 'voornamen bedrieger' genaamd Kird Ranrewd. Dit was een anagram voor Dirk Wernard, maar in het pamflet werd beweerd dat het Chinees was voor 'de dikke vette, vier of achtkantige Dirk'. Heel Europa moest gewaarschuwd worden voor deze man, die, zo claimde het pamflet, 'zig van der jeugd af op geene zake heeft toegelegd, en volstrekt van ware kunde ontbloed is', maar 'in staat heeft kunnen syn, om door een blind vertrouwen op syn naam, de grond te leggen, om duizenden van menschen ongelukkig te maken en van het hunne te ontzetten'. De aanklacht was, kortom, dat Van Vloten een door oplichting rijk geworden vette vis was.²²

Onlangs deze kwaadsprekerij genoot Van Vloten ook aanzien in de stad. Een eerste indicatie hiervoor is te vinden in de locatie van zijn overlijden op 20 juli 1801. Hij kreeg een fatale beroerte terwijl hij op bezoek was in het Maarssense huis Bolenstein, waar op dat moment Walraven Robbert baron van Heeckeren van Brandsenburg (1776-1845) woonde.²³ Van Heeckeren was toen nog een jonge telg uit een adellijk geslacht zonder officiële betrekkingen, maar tijdens de jaren 1810 en 1820 zou hij afwisselend wethouder en burgemeester van Utrecht worden en nog weer later werd hij lid van de Tweede Kamer. Het is niet bekend wat Van Vloten en Van Heeckeren samenbracht op die dag in 1801, maar Van Vlotens aanwezigheid op Bolenstein maakt in ieder geval duidelijk dat hij in hogere kringen verkeerde. Het hebben van koloniale bezittingen was in die kringen niet ongebruikelijk. Zo was Van Heeckerens familie deels eigenaar van de Surinaamse plantage Meerzorg.²⁴ Zijn gelijknamige kleinzoon Walraven Robbert kreeg in 1863, toen in Suriname de slavernij officieel werd afgeschaft, compensatie uitbetaald vanwege de vrijmaking van vijf slaafgemaakten van die plantage.²⁵

Onlangs het mislukken van zijn negotiaties voer Van Vloten er zelf wel bij. Zo passeerde in zijn goedlopende notarispraktijk op haar hoogtepunt meer dan 10 procent van alle afgesloten akten in de stad.²⁶ Samen met zijn vrouw woonde hij royaal in een groot pand aan de Nieuwegracht,

Het huis op de Nieuwegracht 63, waar Dirk Wernard van Vloten de laatste jaren van zijn leven woonde, met links de toegangspoort tot het voormalige Catharijnegasthuis, c.1815 (Het Utrechts Archief)

op nummer 63 – het pand met de Gasthuispoort die toegang geeft tot wat nu het Museum Catharijneconvent is. Het pand werd na hun beider overlijden geërfd door Anna Gillina's neef Gerard Wernard van Beest. Aan de muur van dit huis hing werk van zeventiende-eeuwse schilders Joris van der Haagen en Gerrit Honthorst.²⁷ Dit bevestigt het beeld van negotiatiedirecteuren als risicovol voor de investeerders, maar niet voor de negotiatiedirecteuren. Dirk Wernard van Vloten zou op zijn oude dag een vooraanstaande positie in de stad innemen als 'oud, deftig notaris'.²⁸ Hij was onder meer kapitein-luitenant van een van de burgercompagnieën in de stad en stond bekend als een nogal pompeuze vertegenwoordiger van het orangistische, antipatriottengeluid in de stad, 'die dweepte met den Prins, en misschien nog meer met de Prinses'.²⁹

Voorbij kwesties van winst en verlies

De handel en levensloop van Dirk Wernard van Vloten laten twee dingen zien die bredere relevantie hebben. In de eerste plaats wordt duidelijk dat we niet het hele verhaal in beeld hebben als we koloniale handel en bedrijvigheid – en daarmee dus het systeem van de slavernij – tot kwesties van winst of verlies reduceren. Negotiaties waren niet de solide beleggingen die ze beloofden te zijn, maar vormden wel een belangrijke factor in het in stand houden van het plantagesysteem. Ook bij verlieslijdende of matig winstgevende ondernemingen was er een groep die profiteerde over de rug van de slaafgemaakte werkkrachten op de plantages. Door de soms onuitputtelijke kredietstroom uit Nederland – in totaal werd in de tweede helft van de achttiende eeuw een kleine tachtig miljoen gulden in het plantagesysteem gestoken – bleef het systeem draaien, wat gunstig was voor plantage-eigenaren, -directeuren en met name ook de negotiatiedirecteuren in Nederland.³⁰

In de tweede plaats laat de casus Van Vloten zien hoe er door zijn positie als makelaar of koppelaar geestelijke afstand gecreëerd werd tussen financiers enerzijds en de plantagewerkelijkheid anderzijds. Van Vloten moet goed ingevoerd zijn geweest in de gang van zaken op de plantages, of op zijn minst aan zijn investeerders die indruk hebben gewekt, wat voor hem niet moeilijk was: hij kwam uit een grote familie met veel koloniale banden en kon dus bogen op enige deskundigheid. Zijn kleine investeerders hoefden hem alleen maar te vertrouwen en stonden, zeker bij fondsbeleggingen, op grote afstand van wat hun geld teweegbracht. Het is in die context van cognitieve afstand tussen die twee zaken dat het mogelijk was om er, zoals bijvoorbeeld Belle van Zuylen (zie ook het artikel van Caroline Drieënhuizen), enerzijds abolitionistische of anderszins radicale ideeën op na te houden, en anderzijds geld in de slavernij te hebben zitten.

Met grote dank aan Bram Hoonhout, Alex van Stipriaan, Matthias Lukkes en mijn mederedacteuren voor hun hulp en adviezen bij de totstandkoming van dit stuk.

Sara Sibilla Verdion en Sibilla van Batavia

De verweven levens van een Utrechtse notabele en een Aziatische bediende

Esther Captain

Sara Sibilla Verdion was 32 jaar toen ze haar huis aan de Minrebroederstraat 20 in Utrecht verliet voor een afspraak met de notaris. Daar liet ze in zwierige letters in haar testament vastleggen: 'Al deze effecten die hier met eigen hand geschreven staan volgens mijn grootboek 1 en 2 heb ik mede ten huwelijk gebragt. Op den 13 maart 1741 is Sara Verdion die dit geschreven heeft getrouwt met Cornelis van Hengst.'¹ Het notarisstuk ondertekende ze niet alleen met haar handtekening, maar ook met een frivole guirlande. Het doet vermoeden dat het een gelukkige dag voor Sara Sibilla was. Het was haar tweede huwelijk: een jaar eerder was ze weduwe geworden. Zij liet bij de notaris een imposante lijst van 'aanbreng van goederen die vrouwe Sibilla Verdion, huisvrouw van Cornelis van Hengst' vastleggen: de documenten vermelden onder meer 'de buytenplaats Schoondersigt', '1 huys op de Oudegragt nevens 1 huysje daarbij en 2 kamertjes te Lauwersteegje gekogt voor 6500 [gulden, EC], nog onkosten aan vertimmering 2615 [gulden, EC]'. Naast diverse huizen en ander onroerend goed in en om Utrecht bezat ze een immense hoeveelheid aan waardepapieren, waaronder een lange lijst aan Nederlandse obligaties en Engelse en Franse effecten.² Zij was daarmee een aantrekkelijke partij voor haar zes jaar jongere echtgenoot Cornelis: ze bracht het enorme vermogen van 280.000 gulden mee naar de familie Van Hengst. Als kapitaalcrachtige vrouw in de achttiende eeuw behoorde ze tot de Utrechtse elite.

Sara Sibilla Verdions rijkdom kwam niet uit de lucht vallen. Onderzoek naar de herkomst van haar rijkdom laat zien hoe die mede zijn oorsprong had in koloniale systemen van exploitatie en was gebaseerd op de inzet van arbeid door slaafgemaakten, in het geval van Sara Sibilla Verdion in Azië. Deze zoektocht naar de koloniale wortels van de persoonlijke welvaart van Utrechtse burgers sluit aan bij recent

Familiewapen en kwartierstaat van mr. Hendrik Wolter van Hengst, lid van de Provinciale Staten van Utrecht (1834-1845); Van Hengst en zijn echtgenote Sibilla van Verdion. C. W. Wagenaar, 1884 (Het Utrechts Archief)

onderzoek naar de stadsgeschiedenissen van Amsterdam en Rotterdam, die overtuigend hebben aangetoond dat deze steden diepgaand en blijvend zijn beïnvloed door de actieve rol die hun inwoners speelden in de slavenhandel en slavernij.³ En op persoonlijk vlak kon slavernij eveneens dichtbij zijn: eigenaren namen slaafgemaakten vanuit de koloniën mee naar de metropool, waar zij arbeid moesten leveren in hun huishoudens. Ook Sara Sibilla Verdion nam bedienden mee naar Utrecht. Haar dagelijkse leven aan de Minrebroederstraat was nauw verweven met dat van haar bedienden. Slaafgemaakten, vrije Aziaten en Afrikanen, en Utrechters met belangen in slavernij en slavenhandel woonden en werkten vaak in elkaars nabijheid. Soms verbleven ze onder één dak, soms woonden ze in dezelfde straat, maar altijd bevonden ze zich in elkaars buurt: het huidige centrum van Utrecht. Vaak is de verstengeling onzichtbaar tussen enerzijds de Utrechtse elite, die in rijkdom leefde, en anderzijds de slaafgemaakten uit Azië, Afrika en de Caraïben die deze welstand mogelijk maakten en iedere dag opnieuw faciliteerden. De aanwezigheid van slaafgemaakten is meestal moeilijk

te achterhalen, hoewel we zeker weten dat Afrikanen en Aziaten in Utrecht hebben geleefd. Het bijzondere aan het huishouden van Sara Sibilla Verdion is dat er bronnen van bewaard zijn gebleven, en we zo enig inzicht kunnen krijgen in het leven van een Aziatische vrouw in Utrecht. Zo krijgen we een indruk van de verhouding tussen de Utrechtse boven- en de (gekoloniseerde) onderlaag van de bevolking, al is het nog altijd een beperkt beeld.

Indisch huishouden

Over Sara Sibilla Verdion is tamelijk veel bekend. Er is over haar gepubliceerd en er is een schilderij in het bezit van haar nakomelingen dat vermoedelijk een portret van haar is. Het is geen toeval dat in de archieven relatief veel gegevens over Sara Sibilla Verdion terug te vinden zijn. Toenmalige machtsverhoudingen die bepaalden hoe mensen in relatie tot elkaar stonden, werken nog steeds door in wat heden ten dage terug is te vinden over het leven van vroeger. Mensen uit de elite met macht, rijkdom en een opleiding lieten volop sporen na: brieven, logboeken en handtekeningen op notarisstukken. Dat geldt ook voor Sara Sibilla Verdion. Van minder machtige mensen is veel minder bewaard gebleven en van slaafgemaakten zelf zo goed als niets – schrijven konden ze veelal niet, en als koopwaar werd hun niets gevraagd.

Het bijzondere van het archiefmateriaal dat over Sara Sibilla Verdion beschikbaar is, is dat daaruit blijkt dat zij ten minste drie uit Azië afkomstige huisgenoten in haar huis aan de Minrebroederstraat had. Hun namen waren Siti van Batavia, Lucretia van Batavia en Jan van Biesing; de laatste was een zoon van Lucretia. Hun aanwezigheid in huis moet voor Sara Sibilla Verdion een vertrouwde Indische sfeer met zich hebben meegebracht, aangezien zij zelf eveneens in Azië was geboren en getogen. Sara Sibilla Verdion werd op 12 september 1709 in Batavia, het huidige Jakarta, gedoopt als dochter van Govert Verdion (1681-1711) en Anna Catharina Comans (1684-1731). Beide ouders waren eveneens in Azië geboren en opgegroeid. Sara Sibilla Verdions grootvader Godard Verdion kwam in 1650 in de buurt van Rouen ter wereld, de hoofdstad van Normandië. Na zijn overtocht naar Azië vestigde Godard Verdion zich als goud- of zilversmid in Batavia. Zijn zoon Govert klom op tot onderkoopman bij de VOC. Batavia was de

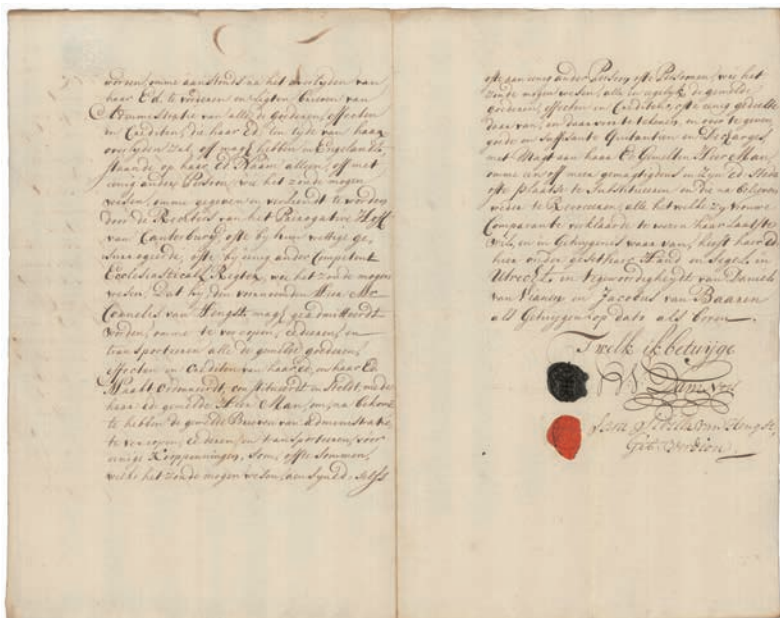

Gezicht op het stadhuis en de Nieuwe Hollandse Kerk, waar Sara Sibilla Verdion is gedoopt.
Frans Xaver Habermann, c.1755-1779 (Rijksmuseum)

grootste Nederlandse vestiging in Azië en vormde het centrum van het VOC-rijk. Het gezin was in goeden doen en de jonge Sara Sibilla Verdion groeide in welstand op. In een artikel van A.B.R. du Croo lezen we het volgende over haar jeugd:

‘Sara Sibilla zal wel een typische Indische jeugd hebben gehad. Dat begon er al mee, dat zij niet gebakerd werd. Daar was de temperatuur niet naar. [...] Verder zal zij twee of drie baboes hebben gehad, die over haar waakten en haar vertroetelden. [...] Wat voor opvoeding Sara Sibilla heeft genoten, is de vraag. Europese meisjes werden aan de zorgen van bediendes toevertrouwd, over wie de kinderen heer en meester waren. Zij kregen nauwelijks of geen onderwijs en hoefden geen vinger uit te steken in het huishouden.’⁴

Batavia telde in 1730 30.500 slaafgemaakten die in huishoudens, plantages en VOC-werkplaatsen leefden, vaak onder fysiek en mentaal zware omstandigheden.⁵ De ongelijkwaardige verhouding tussen Europese kinderen en volwassen Indische huisslaven die in het citaat naar voren komt, zal voor Sara Sibilla Verdion vanzelfsprekend zijn geweest.

Handtekening Sara Sibilla van Hengst, geboren Verdion (Het Utrechts Archief)

Fortuin

Hoewel in het achttiende-eeuwse Batavia jong werd getrouwd, meisjes soms zelfs al op twaalf- of dertienjarige leeftijd, trouwde Sara Sibilla Verdion relatief laat: op 17 november 1729, toen zij twintig jaar was. De huwelijksvoltrekking vond plaats in de Hollandse kerk in Batavia. Haar bruidegom was Willem Hendrik Lons (1708-1740), die op 7 november 1708 in Utrecht was gedoopt als zoon van Hendrik Lons en Clara ter Smitten. Hendrik was twintig jaar toen hij in 1728 de oversteek naar Batavia maakte om er fortuin te zoeken als onderkoopman bij de VOC, net als de vader van Sara Sibilla Verdion. Hendrik verwierf als tweede administrateur op de eilandjes Onrust en Kuiper (voor de noordkust van Java bij Batavia) in betrekkelijk korte tijd een groot kapitaal, zodat het echtpaar in staat was om relatief snel Azië te verlaten om zich omstreeks november 1736 als gezeten burgers van Utrecht te vestigen. Voordat zij de riskante overtocht van Azië naar Nederland ondernamen, had het koppel een nieuw testament bij een notaris in Batavia laten opstellen.

Het is waarschijnlijk dat Sara Sibilla Verdion nog niet eerder haar geboorteland had verlaten. Tijdens de oversteek verkeerde zij niet alleen in het gezelschap van haar echtgenoot, maar ook Siti (en mogelijk ook Lucretia en zoon Jan) reisde(n) mee naar Utrecht. Dat was bijzonder, omdat de VOC probeerde de komst van slaafgemaakten vanuit Azië naar de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden zoveel mogelijk te beperken. Repatriërende VOC-dienaren moesten meegenomen slaafgemaakte bedienden in principe achterlaten in de Kaapkolonie, tenzij zij uitdrukkelijk toestemming hadden om mensen mee te nemen.⁶ Na een paar maanden per zeilboot onderweg te zijn geweest vanuit Batavia, wachtten Sara Sibilla Verdion in Utrecht geen gemakkelijke jaren. In januari 1740 kreeg zij een doodgeboren kindje en op 13 juni van datzelfde jaar overleed haar echtgenoot. Als weduwe kwam ze met haar voormalige schoonvader Hendrik Lons overeen dat ieder de helft van het Indische vermogen van haar man kreeg. Zelfs de helft van zijn kapitaal was nog altijd immens: op basis van de notarisstukken is op te maken dat Sara Sibilla Verdion een erfenis met een waarde van 280.000 gulden ontving.⁷ Het equivalent daarvan zou heden ten dage ruim 2,6 miljoen euro zijn.

Terug naar Indië?

Ongeveer driekwart jaar na het overlijden van haar echtgenoot trad Sara Sibilla Verdion opnieuw in het huwelijk, nu met Cornelis van Hengst (1715-1769), lid van de vroedschap van Utrecht. Ze waren een goede match: Van Hengst bekleedde een vooraanstaande functie en Sara Sibilla Verdion beschikte over een enorm vermogen.⁸ Uit haar tweede huwelijk kwamen twee kinderen voort die wel de volwassenheid bereikten. In de talloze testamenten die Sara Sibilla Verdion tijdens haar leven bij notarissen in Utrecht heeft laten opmaken, wees zij haar beide kinderen als erfgenaam aan. Zo liet zij onder meer vastleggen dat 'alle haar juwelen versiegelt ingelijst ter bewaring voor hare na te latene kind of kinderen zullen moeten worden gebragt'.⁹ Behalve haar kinderen komen ook anderen in haar testamenten voor, onder wie Siti van Batavia, Lucretia van Batavia en Jan van Biesing. Steeds worden zij samen in één adem genoemd.

Ondanks de beperkingen die de VOC legde op het vervoer van slaafgemaakte personen naar de Republiek, konden hogere ambtenaren toch

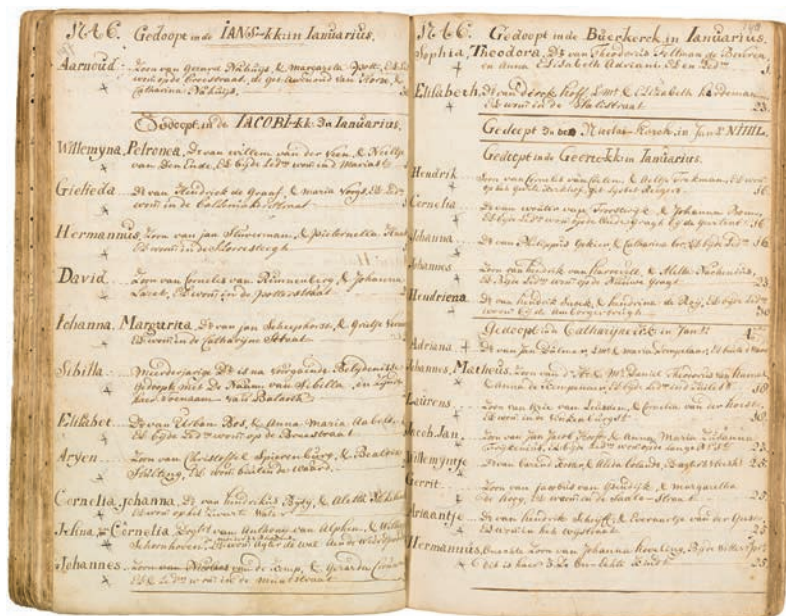
toestemming krijgen om slaafgemaakten mee te nemen. Zo kwamen toch veel Aziatische mannen en vrouwen, voormalige slaafgemaakten, in de loop van de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw in de Republiek terecht. De stad Amsterdam kende bijvoorbeeld sinds 1644 een bepaling waarin stond dat de stad officieel geen slavernij erkende en dat ieder mens in Amsterdam vrij was.¹⁰ Slaafgemaakten uit Azië maakten van deze bepaling gebruik om hun vrijheid te verkrijgen: in Amsterdam (en waarschijnlijk ook in andere steden) konden zij worden vrijgemaakt en bij terugkeer in Batavia werden zij vrije burgers.¹¹ Het is niet duidelijk welke status Siti van Batavia, Lucretia van Batavia en Jan van Biesing hadden toen zij deel waren van het Utrechtse huishouden van Sara Sibilla Verdion: waren ze onvrije slaafgemaakten? Of waren ze vrije personen? Hoe dan ook zullen ze binnen het gezin Van Hengst hun eigen taken hebben gehad, zoals het doen van inkopen, de zorg voor de kinderen, schoonmaken van en onderhoud aan en om het huis. Hun levens aan de Minrebroederstraat 20 waren nauw met elkaar verstrengeld: overdag waren Sara Sibilla, Cornelis en de kinderen in hun woonvertrekken te vinden, waar Siti en Lucretia hun maaltijden zullen hebben bereid en opgediend en allerlei andere taken verrichtten. Toch zal er waarschijnlijk sprake zijn geweest van gescheiden domeinen, omdat bedienden doorgaans maar tot een beperkt deel van het huis toegang hadden en in hun eigen bediendekamers woonden.

Wel wordt uit de testamenten van Sara Sibilla Verdion duidelijk dat alle drie elk de jaarlijkse rente 'op een capitaal van thienduizend gulden' zouden ontvangen 'soo lange en tot er tijd en wijlen als zij sich hier ten lande sullen ophouden'.¹² De optie dat Siti, Lucretia en Jan vrije personen waren of zouden worden, blijkt mogelijk uit het gegeven dat Sara Sibilla Verdion in haar testament rekening hield met de mogelijkheid dat de drie naar Azië zouden willen terugkeren: 'bij vertrek van deselve van hier naar Oostindien, aan ieder van daar van het gemelde capitaal van thienduizend gulden zal moeten worden overgeven en ter hand worden gestelt de somme van vijftien hondert gulden alle het selve also aan de gemelde Siti en Lucretia van Batavia mitsgaders [evenals, EC] Jan van Biesing'.¹³ Dit lijkt er inderdaad op te wijzen dat Siti, Lucretia en Jan vrije Aziaten waren (geworden) die zelf konden beslissen waar ze zich wilden vestigen. Het is niet duidelijk of Lucretia van Batavia en haar zoon naar Batavia zijn vertrokken; over hen is verder weinig bekend.

Compensatie

Van Siti van Batavia is meer in de archieven terug te vinden, en wel onder de naam Sibilla van Batavia. Zij had zich tot het christelijk geloof bekeerd en zich in januari 1746 in de Jacobikerk laten dopen: 'Meerderjarige Dr. [dochter] is na voorgaande belijdenisse gedoopt met de naam van Sibilla, zijnde haer toenaam Van Batavia.'¹⁴ Duidelijk is dat zij is vernoemd naar Sara Sibilla Verdion. Die overleed op 11 juli 1767 op 56-jarige leeftijd. Van het sterfhuis aan de Minrebroederstraat vertrok een begrafenisstoet, bestaande uit een lijkkoets met 18 volgrijtuigen en 42 flambouwdragers naar de Buurkerk, waar Sara Sibilla Verdion werd begraven. De begrafenisrekening bedroeg 1217 gulden, het hoogste bedrag ooit voor een begrafenis van iemand uit de familie Van Hengst.¹⁵ Het laat zien hoe groot de staat was die Sara Sibilla Verdion bij haar leven en dus ook na haar overlijden nog kon voeren, een staat die mede te danken was aan het grote kapitaal dat haar eerste echtgenoot had vergaard. Zij keerde nooit terug naar haar geboorteland en had tot aan haar dood Sibilla van Batavia om zich heen. Sara Sibilla Verdion had niet alleen bepaald dat haar kinderen Sibilla van Batavia een jaarlijkse toelage moesten uitkeren, maar ook dat zij 'haar anders in huis moesten nemen.'¹⁶ Sibilla van Batavia overleed op 3 maart 1781, dertien jaar na Sara Sibilla Verdion. De archiefstukken vermelden hierover: 'Sibilla van Batavia, meerderjarige vrijster in de Hardebollenstraat, laat na geene vrienden, is begraven met 8 dragers, [kosten, EC] 2 gulden.'¹⁷

De vele testamenten die Sara Sibilla Verdion tijdens haar leven in zowel Batavia als Utrecht liet opmaken, geven aan hoe belangrijk het was om haar kapitaal veilig te stellen.¹⁸ Daarin was zij geenszins de enige. Archiefstukken van ruim een eeuw later laten zien hoe slaveneigenaren uit de Utrechtse elite na de afschaffing van de slavernij (1863) financiële compensatie voor de vrijlating van hun slaafgemaakten aanvroegen. Slavenhouders ontvingen een compensatie van 300 gulden per vrijgemaakte slaaf.¹⁹ Omgerekend naar de huidige koopkracht zou dit een bedrag zijn van meer dan 3000 euro. Natuurlijk zijn mensenlevens niet in geld uit te drukken, maar de omrekening geeft aan dat de geschatte waarde van een slaaf zeer aanzienlijk was. Zo ontving Utrechter Christiaan Willem Weidner, eigenaar van plantage Goosen aan de Matapiccakreek in Suriname, na de vrijlating van 82 slaafgemaakten 24.600 gulden (249.695 euro) ter compensatie. Jonkheer Hilvaart Theodorus van Teijlingen van Hilvarenbeek en Margaretha Elisabeth van

Doopt Sibilla van Batavia (Het Utrechts Archief)

Teijlingen, deeleyenaren van plantage Poelwijk aan de Pericarivier in Suriname, ontvingen 77.100 gulden (782.582 euro) ter compensatie voor 257 slaafgemaakten. Dat een eigenaar in Utrecht woonde, betekende overigens niet dat hij of zij automatisch een notaris in Utrecht bezocht. Er kunnen dus meer slaveneigenaren in Utrecht hebben gewoond dan uit de notarisakten naar voren komt. Voormalig slaafgemaakten ontvingen geen enkele compensatie.

Belle van Zuylen in koloniale zaken

*Caroline Drieënhuizen,
met medewerking van Marjet Douze'*

‘Van oudsher heb ik neiging gehad het op te nemen vóór de knechten tegen hun meesters, vóór de kinderen tegen hun vaders, vóór de onderdanen tegen hun vorsten’, schreef de adellijke Isabelle de Charrière, geboren Van Tuyll van Serooskerken en in Nederland beter bekend onder de naam Belle van Zuylen (1740-1805), in de zomer van 1794 aan de Duitse vertaler van haar literaire werken. ‘Duizend maal’, zo ging ze verder, ‘ben ik ontgoocheld en duizend maal schaamde ik mij voor mijn lichtgelovigheid, maar ik verbeter mezelf niet. [...] Ons ras is niet mooi, maar we moeten het verdragen, ermee leven, – en ons herinneren dat we er deel van uitmaken.’²

Vooral sinds het einde van de jaren zestig van de vorige eeuw wordt Belle van Zuylen in Nederland, maar vooral in Utrecht (waar zij ’s winters woonde aan de Kromme Nieuwegracht; in de zomer verbleef ze op Slot Zuylen, op een uur gaans van de binnenstad) op basis van dergelijke citaten en haar literaire werk herinnerd als een zelfstandige, geleerde vrouw die voorvechter was van, met name, vrouwenrechten, en in haar werk schreef over deze en andere sociaal-politieke kwesties.³

In de tweede helft van de twintigste eeuw groeide Belle van Zuylen meer en meer uit tot een feministisch icoon: het is niet voor niets dat de eerste Nederlandse onderzoeksschool vrouwenstudies in 1990 het Belle van Zuylen Instituut werd gedoopt. Er is een Belle van Zuylen-wisselleerstoel aan de Universiteit Utrecht en in 2005 werd in Utrecht, een jaar nadat zij als ‘Grootste Utrechter’ aller tijden was uitgeroepen, de Belle van Zuylen-lezing in het leven geroepen: voordrachten over literatuur en maatschappelijke kwesties, waaraan sinds 2019 een ereprijs is verbonden voor schrijvers die zich daarmee bezighouden. Belle van Zuylen werd immers gezien als een feministe avant la lettre, die vanuit een kosmopolitische, intellectuele invalshoek (ze woonde anderhalf jaar in Parijs, bezocht verschillende Europese kuuroorden en bracht een groot deel van haar leven door in het toen Pruisische Neuchâtel in Zwitserland) naar de wereld keek.⁴

Enkele van de sociaal-politieke vraagstukken die Belle in haar werk aansneed, waren slavernij en koloniale verhoudingen.⁵ Daarmee

De jonge Belle van Zuylen. Toegeschreven aan Guillaume de Spinny, 1759 (Particuliere collectie)

reflecteerde zij in haar romans op de sociaalhistorische situatie van haar tijd. Dat roept meerdere vragen op. Hoe keken Belle van Zuylen en haar intellectuele omgeving in het laatste kwart van de achttiende eeuw naar slavernij en koloniaal bezit? Welke rol speelden de overzeese gebiedsdelen en slavernij in haar persoonlijke leven en werk? En in hoeverre was er sprake van een wisselwerking tussen haar leven en werk? Tegelijkertijd konden romans ook invloed uitoefenen op de manier waarop onderwerpen als slavernij en de koloniën door lezers werden

beschouwd als 'de werkelijkheid'. Zou haar werk daarop invloed kunnen hebben gehad?

De koloniale ervaring in de romans van Belle van Zuylen

Belle van Zuylen schreef duizenden brieven, verschillende toneelstukken en nouvelles. In drie van haar werken, die zij als getrouwde vrouw schreef onder de naam Madame de Charrière, komen de koloniën en slavernij voor. Het zijn de werken *Caliste* – het tweede deel van *Lettres écrites de Lausanne*, uitgegeven in 1787 –, *Trois Femmes*, dat tussen 1794 en 1795 verscheen, en een (pas in 1981 uitgegeven) vervolg: *Suite de Trois Femmes* uit 1795.⁶ In deze romans levert Belle van Zuylen op literaire wijze filosofisch commentaar op morele kwesties en verlichtingsthema's als het belang van het individu en van vrijheid en gelijkheid, vooral in de relatie tussen mannen en vrouwen.

Caliste is een liefdesverhaal, waarin Belle van Zuylen onder meer breekt met de traditionele rolverdeling van mannen- en vrouwen-karakters in romans. Zo laat zij hoofdpersoon Caliste naar William verlangen in plaats van dat zijzelf, de vrouw, het object van verlangen is. Bijna terloops worden in het werk ook slavernij en tot slaaf gemaakten genoemd. In een korte passage in het boek wordt een naamloze 'arme neger' opgevoerd, die de huisknecht was van een Engelse familie. Het gezin liet hem, terwijl hij stervende was aan tuberculose, achter bij een boerengezin in het Zwitserse Lausanne. 'Wat een vreemd lot!', roept hoofdpersoon Cécile vervolgens uit. 'In Guinea te worden geboren, te worden verkocht door je ouders, suiker te planten op Jamaica, bij Engelsen te dienen in Londen en te sterven bij Lausanne!'⁷

Meer dan verbazing en treurnis over deze man, gedurende zijn leven ver van zijn geboorteplaats verwijderd en nu eenzaam en alleen stervend in Lausanne, spreekt niet uit de roman. Cécile concludeert berustend: 'Of men in zijn land of ergens anders doodgaat, of men langen of korten tijd geleefd heeft, of men wat meer of wat minder verdriet of plezier heeft gehad, er komt een ogenblik waarop dat geen enkel verschil maakt: de koning van Frankrijk zal eens zijn als deze neger.'⁸ Geheel in de revolutionaire tijdsgeest van dat moment relativeerde Belle van Zuylen het belang van rangen en standen, maar veroordeelde zij slavernij op zich niet. Het benadrukken van het 'meer of wat minder verdriet of

MS 1305 A
C. Drieënhuizen
Lund.

Belle van Zuylen
à son amie
Mlle de Saxe
à Paris
le 10 Mars 1794

J'ai ce que j'ai écrit. C'est bon, ex aequo que vous ayez
l'honneur de lui dire pour la même chose.

Dans l'histoire de Constance il y a des vers qui j'en connais
bien à l'honneur à chanter, à perfectionner. Aidez vous à
chanter ainsi avec toutes les variations, mais gardez bien
ce pour vous le faire que l'histoire soit connue. La
lecture des vers est intéressante par ce qu'elle amène
une catastrophe considérable. ^{Caractère du héros} Mais vous amusez
vous. M. de Merville a été à remplir des espères de bourse
mais que vous avez donné M. du Bouché... ^{Neveu de}
quelques-uns de nos amis. ^{Je n'ai} Je n'ai que du monde comme
je (vous) les envoie avec vous.

Quand sur le port de l'écluse
avec Prætorius & l'amour on s'embarque
on baine tout, la mer, la mer, la perque,
Mais on aime le débarquement.

Augmentation
on baine tout, la mer, la mer, la perque
mais on...
(1794) Quand sur le port de l'écluse
avec Prætorius & l'amour on s'embarque
on oublie tout & si baine la perque
Mais j'oublie tout & si baine la perque
Mais j'oublie tout & si baine la perque.

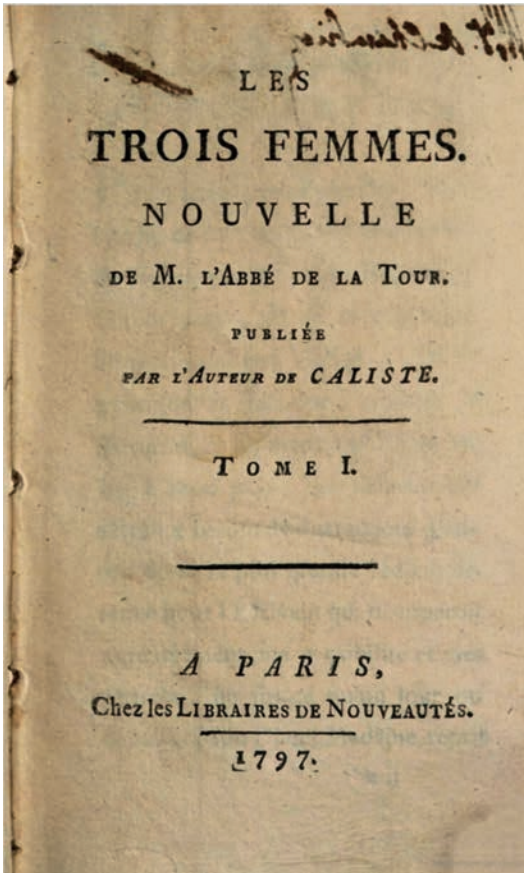
Les vers en vers allant aux gauches. J'ai à bord de Bizarre.
Je le salue, ajoutez, vous les vers & les vers pas si de
vous le salue de l'âme. Elle a écrit vers qui s'écrivent, c'est pour
certaines un bon jalousie qu'elle fait les méchantes vers qu'elle écrit
dans son porte-feuille. Quel qu'elle j'ai une belle
je n'ai de vers de l'âme
je n'ai de vers que je la salue
je la salue de l'âme.

(C'est à l'écriture
de l'âme de l'âme)

Brief van Belle van Zuylen waarin zij schrijft over het personage Constance (Collectie
Bibliothèque publique et universitaire Neuchâtel, Zwitserland)

plezier' in een mensenleven is haast pijnlijk naïef als het iemand betreft die in slavernij heeft geleefd.

In haar benadering van slavernij en tot slaaf gemaakten stond Belle van Zuylen als verlichtingsdenker niet alleen. De verlichting, de intellectuele en filosofische stroming die in de loop van de achttiende eeuw opkwam, legde niet alleen de nadruk op de rede en vrijheid, maar ook op gelijkheid. De politicoloog-historicus Siep Stuurman wees erop dat deze periode niet alleen de opkomst van het moderne gelijkheidsdenken, maar

Titelblad *Trois Femmes*, 1797 (Collectie Universit   de Lausanne, Zwitserland)

ook van het moderne ongelijkheidsdenken te zien gaf. Waar sommige verlichtingsdenkers beargumenteerden dat vrijheid en gelijkheid universele rechten waren en dus ook golden voor tot slaaf gemaakte mensen, en daarom aan de wieg stonden van het abolitionisme, waren er andere denkers die juist beargumenteerden dat die vrijheid niet voor iedereen gold. Op basis van natuurhistorische ideeën die uiterlijke verschillen van mensen verabsoluteerden, formuleerden sommige verlichtingsdenkers een ‘natuurlijke’ raciale hiërarchie waarin witte Europeanen bovenaan stonden. Tevens werden de verschillende beschavingen in de wereld beoordeeld op basis van hun meer of mindere culturele ‘ontwikkeling’. Door deze ideeën werden door Europese denkers verschillende volkeren en culturen als minderwaardig beschouwd.⁹

Het spanningsveld tussen het gelijkheidsdenken en de rasttheorieën kunnen de verschillende opvattingen tijdens de verlichting over slavernij verklaren. Verschillende denkers, onder wie Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), spraken zich niet expliciet uit tegen slavernij. Voor hen was slavernij iets dat 'noodzakelijk' was voor sommige groepen mensen, in bepaalde delen van de wereld. Zo stelde Montesquieu (1689-1755) dat verschillende klimaten verschillende wetten vereisten, waardoor sommige mensen in warmere gebieden in een 'gewelddadige' staat zouden verkeren als zij niet in slavernij werden gehouden.¹⁰

Toch is het opmerkelijk dat Belle van Zuylen zich nergens in haar omvangrijke overgeleverde correspondentie kritisch over slavernij lijkt uit te laten. Ze kende immers verlichtingsdenkers als Guillaume-Thomas Raynal (1713-1796) en Madame de Staël (1766-1817), die slavernij wél scherp veroordeelden en verwierpen. Belle van Zuylen moet met hun ideeën bekend zijn geweest. Ook in haar overgeleverde persoonlijke correspondentie is een veroordeling van slavernij afwezig, zodat het erop lijkt dat ze het fenomeen als onproblematisch beschouwde.

In haar romans *Trois Femmes* en *Suite de Trois Femmes*, die beschouwd kunnen worden als een filosofisch commentaar op verlichtingsideeën, komen sterker dan in *Caliste* verwijzingen naar slavernij en tot slaaf gemaakten naar voren. Een van de drie vrouwelijke hoofdpersonen in *Trois Femmes* is Constance, madame De Vaucourt. Haar achtergrond blijft aanvankelijk geheimzinnig voor de andere hoofdpersonen. Zij fluisteren dat zij een 'creoolse' zou zijn. Wellicht werd hiermee, in lijn met de wijze waarop het woord in de toenmalige Franse context werd gebruikt, niet bedoeld dat zij van Europees-Afrikaanse afkomst was, maar enkel dat zij een Europese was, geboren in de koloniën.¹¹ Toch wordt het uit de roman niet duidelijk. Constance zelf benadrukt even later dat ze in Frankrijk is geboren, maar dat zij in 'landen met een heet klimaat heeft gewoond, en dat heeft er niet weinig toe bijgedragen dat ik donker geworden ben'.¹² De geheimzinnige achtergrond van Constance versterkt het exotische karakter van het verhaal. Door bovendien te wijzen op de huidskleur van de vrouw wordt Constance wat Felicity Nussbaum een *spectral presence* genoemd heeft: een niet nader genoemde vrouw van kleur uit de koloniën die als een geestverschijning de witte samenleving die haar buitensluit achtervolgt en daarmee de culturele norm ter discussie stelt.¹³

In het tijdens haar leven nooit uitgegeven vervolg op de roman, *Suite de Trois Femmes*, wordt meer over Constance duidelijk. Het blijkt dat

haar Franse vader in 'Oost-Indië' een enorm fortuin heeft gemaakt. Haar moeder, waar ze veel op lijkt, is creoolse, geboren op het eiland Martinique. Betekende dit, zoals hierboven gesteld, dat ze een Europese was, geboren in de kolonie, of dat ze van Afrikaans-Europese afkomst was? We weten het niet zeker. Ook de geschiedenis van haar oom Victor wordt uit de doeken gedaan: deze man was smoorverliefd geworden op het mooiste meisje van Martinique, de tot slaaf gemaakte Bianca, een naam die wit betekent en die haar door de Europese bevolking 'gekscherend' was toebedeeld. In de roman wordt zij omschreven als mooi, zorgzaam, lief en goed in 'vrouwenwerk', maar zonder ontwikkeling van geest. Victor vraagt toestemming aan zijn tante haar aan hem mee te 'geven' en Bianca en hij krijgen een dochter, Biondina, oftewel 'de blonde' – wederom een naam die verwijst naar witheid. Als twee Europese actrices langskomen en zij Bianca als een tot slaaf gemaakte behandelen, waarbij Victor niet ingrijpt, overweegt Bianca gedesillusioneerd te vluchten. Zij realiseert zich echter dat zij als vermeende gevluchte tot slaaf gemaakte zal worden opgepakt. Ze wordt zo wanhopig dat ze op het punt staat Victor te vermoorden, maar deinst daar uiteindelijk toch voor terug. Bianca weigert vervolgens zelfbewust elke vorm van hulp van Victor. Zij beschouwt haar daad als gerechtvaardigd en weigert als slachtoffer of als een onnozel kind gezien te worden. Daarmee tekent ze haar eigen doodvonnis.

Uit deze passages wordt een aantal dingen duidelijk. Ten eerste laat Belle van Zuylen de persoonlijke gevolgen zien van koloniale en patriarchale systemen en machtsverhoudingen die over lands- en zelfs continentale grenzen heen doorwerkten.¹⁴ Door het personage Constance in Frankrijk te situeren werden Europa en zijn overzeese gebieden (in dit geval Martinique) samengebracht in één gedeelde ervaring. Die ervaring werd op zeer individuele wijze in de roman weergegeven door, en dat was bijzonder voor die tijd, een gesprek tussen vrouwen in uiteenlopende sociale posities, die allen in hun eigen strijd om erkenning gevangen zaten en slachtoffer werden van patriarchale en koloniaal-rationale machtsverhoudingen. Bijvoorbeeld de zwarte vrouw Bianca, wier naam en die van haar kind hun 'grappend' opgedrongen werden door de kolonisatoren.¹⁵ Hoewel Bianca zich als autonome vrouw tegen een dergelijke behandeling verzette en het lot in eigen handen hield, betekende haar ongelijke verhouding met een witte mannelijke kolonist uiteindelijk haar ondergang. Belle van Zuylen bracht hiermee niet alleen het lot van voor erkenning en vrijheid strijdende vrouwen

naar voren, maar ze toonde hiermee – bedoeld of onbedoeld – ook het Europese aandeel in de individuele ellende van slavernij en de koloniale samenleving aan.¹⁶

Ten tweede wordt duidelijk dat de roman niet zozeer kritiek op de sociale orde leverde, maar diende voor zelfreflecterende morele kritiek. Wederom werd de slavernij zelf niet betwist. Het gaat in de roman nauwelijks over de onvrijheid van tot slaaf gemaakten, terwijl het verhaal wel de gruwelen van de slavernij laat zien.¹⁷ Zo spreekt Constance over een vrije ‘neger’ die ver weg kon blijven van ‘de kettingen’, het ‘brandmerken’ en het gebrek aan scholing, die mensen in slavernij troffen.¹⁸ De tot slaaf gemaakten in al deze verhalen krijgen geen eigen stem: hun lot vernemen lezers van witte personages, gezien door hun ogen.¹⁹ En hoewel Constance vermoedt dat het door haar geërfde fortuin, deels afkomstig uit de handel met de koloniën, ‘op minder eerlijke wijze’ is verkregen, bagatelliseert ze het ook door te stellen dat degenen die het hadden verworven vermoedelijk minder schuldig waren dan gedacht.²⁰ Het was beter, aldus Constance, er verantwoordelijk mee om te gaan en er naar eigen oordeel vrijgevig mee te zijn.

De roman ontstijgt nergens de vooroordelen die op dat moment aan gekoloniseerde volkeren kleefden. Bianca werd gerepresenteerd geheel in lijn met toen gangbare gedachten over mensen, vooral vrouwen, buiten Europa: als exotische, onbedorven, nog niet door de beschaving aangetaste en een tikkeltje simpele wezens, die vooral erg mooi waren. De nadruk op lichamelijkeheid blijkt uit omschrijvingen van Bianca als het mooiste meisje van het eiland, met een huid ‘zwart als ebbenhout’. Victor werd verliefd op haar toen hij haar naakt aantrof in een witmarmeren badhuis.²¹

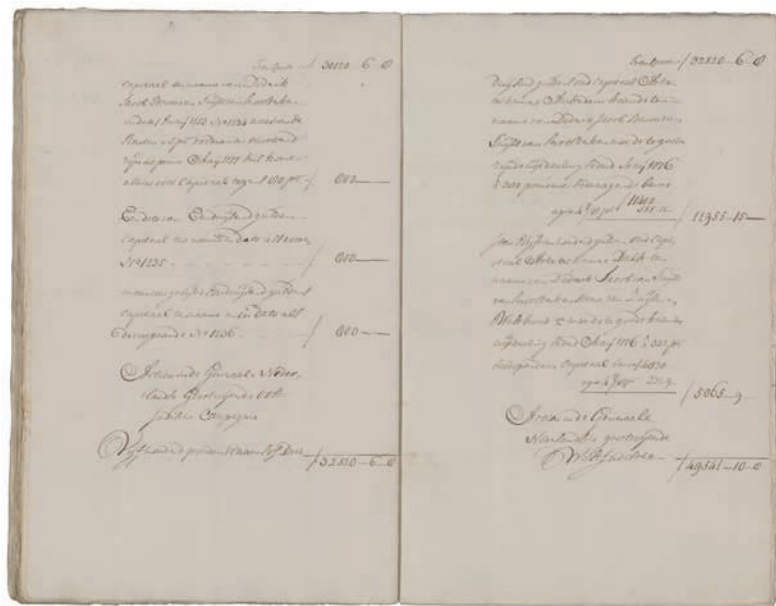
Belle van Zuylen's keuze voor koloniale thema's, inclusief slavernij, kan wellicht verklaard worden door haar mogelijke bekendheid met de door de Franse Revolutie geïnspireerde opstanden van tot slaaf gemaakten op Haïti (1791) en Martinique (1793) of de salongesprekken over de afschaffing van de slavernij die in Franse kringen aan het einde van de achttiende eeuw heviger werden gevoerd dan in Nederland (hoewel we niet weten of Belle van Zuylen daaraan actief deelgenomen heeft).²² Mogelijk, hoewel het niet aantoonbaar is, is ze ook geïnspireerd door haar familieachtergrond en door vrienden en kennissen die sterke banden hadden met de koloniën en slavernij. Deze contacten waren, net als de thema's in haar boek, transnationaal.

Koloniaal vermogen en sociale netwerken

Zowel Belle van Zuylen's sociale contacten alsook haar financiële kapitaal bleken beide behoorlijk 'koloniaal' te zijn geweest. Haar aanzienlijke vermogen kan voor een belangrijk deel herleid worden tot inkomsten uit de koloniën in zowel Azië als in de Atlantische wereld.²³ In 1778 erfde zij van haar vader, en daarmee indirect ook van haar al eerder overleden moeder, een aardig fortuin: 162.490 gulden – dat is ruim 1,5 miljoen euro vandaag de dag. Na aftrek van Belles eerdere bruidsschat hield ze een kleine honderdduizend gulden over. Van haar totale vermogen, inclusief onroerend goed, was 34 procent belegd in koloniale zaken. Haar vermogen in waardepapieren (exclusief onroerend goed) had zelfs voor 40 procent betrekking op VOC- en WIC-aandelen, obligaties van planters in Suriname, de Britse East India Company en de Britse South Sea Company.²⁴

Voor het vermogen van een particulier zijn dit opmerkelijk grote aandelen in zowel Nederlandse als internationale overzeese zaken. Zo was in Leiden in de achttiende eeuw het percentage van het vermogen dat door de elite was belegd in de VOC en WIC veel lager: respectievelijk maximaal 3,7 procent en maximaal 0,2 procent. Ook voor een stad als Gouda golden dergelijke percentages: in de VOC was voor maximaal 3,6 procent belegd en in de WIC voor maximaal 0,7 procent.²⁵ Hoewel deze Goudse en Leidse berekeningen alleen over aandelen in de VOC en WIC gaan, is het percentage nog steeds flink lager dan het percentage dat Belle van Zuylen in beide compagnieën bezat: ruim 20 procent.

Het bezit van VOC- en WIC-aandelen in Belles vermogen is terug te voeren op eerdere generaties. Misschien wel tot Belle van Zuylen's overgrootvader Diederik Hoeufft (1648-1719), die bewindhebber was bij zowel de Verenigde Oost-Indische Compagnie als de West-Indische Compagnie.²⁶ Met zekerheid kunnen we constateren dat Belles vader, Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken (1706-1776), haar tantes en ooms in 1750 en 1759 dividend ontvingen van de WIC.²⁷ Ook op een meer directe manier werd er door eerdere generaties verdiend aan de WIC: Belle van Zuylen's betovergrootvader Reinout van Tuyll van Serooskerken (1610-1652) verdiende in 1641 met de verkoop van het schip *De Vergulde Rhee* aan de WIC.²⁸ Het schip zou een aantal jaren later tot slaaf gemaakt worden van een gekaapt Portugees schip overnemen.²⁹ Aan slavernij werd niet alleen via de WIC verdiend. Diezelfde Reinout van Tuyll van Serooskerken was in die tijd betrokken bij de financiering

Fragment uit de erfenis die Belle van Zuylen ontving, 1778 (Het Utrechts Archief)

van een kolonie op Stateneiland in Nieuw Nederland – het huidige Staten Island bij New York.³⁰ In de Nederlandse koloniën in Noord-Amerika deden tot slaaf gemaakten het zware werk. En de vader van Belle van Zuylen was hoofdpaticipant van de Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie, die vanaf 1736 de Surinaamse koffieplantage Utrecht aan de Commewijnervier exploiteerde, met ruim tachtig tot slaaf gemaakten, onder wie vijf kinderen.³¹ De Compagnie investeerde bovendien in drie slavenschepen die tussen 1738 en 1746 meerdere malen tot slaaf gemaakten uit Afrika naar Amerika vervoerde (zie het artikel van Matthias Lukkes).

Hoewel het dus duidelijk is dat Belle van Zuylen's geërfde vermogen via vaderskant deels voortkwam uit koloniale inkomsten, was het koloniale kapitaal van moederskant zo mogelijk nog groter. Belles grootvader René de Vicq (1683-1737) was bewindhebber van de VOC en verdiende met onroerend goed, zijn ambten en commissariaten redelijk, maar het was zijn vrouw, Maria Jacoba van Goor (1687-1737), die het grootste vermogen in het huwelijk inbracht. Zij was een telg uit een zeer succesvolle Amsterdamse koopmansfamilie. Belle van Zuylen's betovergrootvader in vrouwelijke lijn, Cornelis van Goor (ca.1600-1675), wordt wel één van de tien rijkste Amsterdammers uit de 'Gouden Eeuw' genoemd.

Portret van Belle van Zuylen's moeder, Jacoba Helena de Vicq. Anoniem, c.1725-1749
(Particuliere collectie)

Hij handelde onder meer in tabak uit de Levant en in peper uit Azië, die hij van de VOC betrok.³² Hij bezat bovendien aandelen in diezelfde compagnie.³³ Wellicht dat deze Amsterdamse herkomst van Belle van Zuylen kapitaal het hoge percentage koloniale beleggingen verklaart: vergeleken met steden als Leiden en Gouda investeerde de Amsterdamse elite een groter deel van hun vermogen in VOC- en WIC-aandelen.³⁴

In hoeverre Belle zich van de herkomst van haar fortuin bewust was (ook na haar huwelijk bleef het vermogen haar eigendom en werden enkel de winsten en verliezen gedeeld met haar echtgenoot Charles-Emmanuel de Charrière), is natuurlijk de vraag.³⁵ Interessant is de

parallel met de eerdergenoemde verhaallijn in *Trois Femmes*, waarin Belle van Zuylen het personage Constance laat reflecteren op haar deels koloniale fortuin. Op de vraag of Constance het fortuin niet beter terug zou kunnen geven, antwoordde zij immers ontkennend.³⁶ Dacht Belle van Zuylen aan haar eigen vermogen of eerder aan het vermogen van haar slavenhoudende vriend Pierre-Alexandre DuPeyrou, de herkomst daarvan en de keuze die hij maakte om onder meer met dat vermogen als beschermheer van bevriende verlichtingsdenkers als Rousseau op te treden?³⁷ In ieder geval was in Belles roman de uitweg uit het dilemma van de onzuivere herkomst van het vermogen het nemen van eigen verantwoordelijkheid, zonder daarbij de directe slachtoffers van de winsten uit de koloniale handel op te merken: de gekoloniseerde en tot slaaf gemaakte volkeren.³⁸

Niet alleen was een aanzienlijk deel van haar eigen vermogen verankerd in zowel 'de Oost' als 'de West'. Ook het economische en tevens politieke (en in de vorm van literair werk een klein beetje culturele) kapitaal van haar familie en kennissen was dat. Belle had met haar familie van moederszijde weinig contact, maar was vooral met de nichten van haar vaderskant goed bevriend.³⁹ Zo was ze zeer gesteld op haar nicht Isabella Agneta Lockhorst (1732-1764), die in 1763 trouwde met Jan Elias Huydecoper (1735-1808). Huydecoper was hoofdparticipant van de VOC in 1768, werd burgemeester van Amsterdam en in 1793 directeur van de Sociëteit van Suriname in Amsterdam. Hoewel diens vrouw toen al lang overleden was, bleef Belle van Zuylen in ieder geval tot 1779, en misschien zelfs langer, contact houden met Huydecoper.⁴⁰

Er zijn meer contacten tussen Belle van Zuylen en de koloniën in Azië en in de Atlantische wereld. Belle van Zuylen's nicht en hartsvriendin Annabetje trouwde in 1765 met Frederik Ch.R. van Reede (1743-1808).⁴¹ Hij werd in 1770, toen Belle nog in Utrecht woonde, bewindhebber van de VOC. Niet alleen in briefvorm hielden beide vrouwen intensief contact met elkaar, ook bleven zij elkaar bezoeken, zelfs toen Belle van Zuylen naar Neuchâtel was verhuisd. Toen Belle en haar echtgenoot eenmaal in het plaatsje Colombier in het toenmalige vorstendom Neuchâtel in Zwitserland woonden, kwam het echtpaar Van Reede op bezoek.⁴² Tot slot trouwde Belle van Zuylen's zusje, Johanna Maria (1746-1803) in 1763 met Cornelis de Perponcher Sedlnitzky (1741-1776). Diens broer Willem (1741-1819) schreef in 1775 een anonieme roman, *Rhapsodiën of het leven van Altamont*, over een 'goede meester' die met zijn tot slaaf gemaakten meevoelde, maar toch vooral ook zijn eigen belangen bleef

behartigen.⁴³ Zou Johanna dit haar briljante zus in Neuchâtel onder de aandacht hebben gebracht?

Ook bij Belle van Zuylen's kennissen zijn de koloniën nooit ver weg. Het lijkt erop dat een aanzienlijk deel van het economische en politieke kapitaal van de nauw met elkaar verwante, invloedrijke families uit de Republiek, en dus ook uit Utrecht, berustte op koloniale functies en handelsactiviteiten in zowel Azië als de Atlantische wereld.⁴⁴ Dat was bijvoorbeeld het geval bij Belle van Zuylen's dierbaarste vrienden in de Republiek. Intieme vriendinnen bij wie zij graag over de vloer kwam, waren Catharina Hasselaer (1738-1782) en haar nichtje Susanna Hasselaer (1734-1809). Catharina was de dochter van een bewindhebber van de VOC en trouwde met Lieve Geelvinck (1730-1757), eveneens VOC-bewindhebber. Belle van Zuylen en haar broer Dittie waren verder zeer goed bevriend met de broers en zussen Anna Maria (1738-1781), Catharina (1736-1780) en Willem (1744-1794) Boreel.⁴⁵ Drie generaties lang leverde deze vermogende familie een oprichter van de VOC, aandeelhouders in die compagnie, plantagehouders in Suriname en een slavenhandelaar.⁴⁶

Belle van Zuylen kon bij haar vrienden thuis geconfronteerd worden met mensen die uit de overzeese bezittingen naar de Republiek waren meegereisd. Een van de families bij wie ze in de winter van 1769-1770 in Utrecht op bezoek kwam en dineerde, waren de voormalige hoge VOC-dienaar Joan Gideon Loten (1710-1789) en zijn ruim twintig jaar jongere Britse vrouw Lettice Cotes (1733-1810). Daar zou ze bediend kunnen zijn door Sitie – Lotens bediende die hem door de vorst van Bone in Zuid-Sulawesi ten geschenke was gegeven en die, naar hij zelf beweerde, geen 'slavin' was.⁴⁷ Er zijn aanwijzingen dat Sitie voor Loten meer dan enkel een bediende was, maar in hoeverre die liefde wederzijds was, is natuurlijk de vraag. Loten liet haar bij testament wat geld na zodat ze in ieder geval na zijn dood niet helemaal alleen zonder geld op straat zou staan (zie ook het artikel van Nancy Jouwe).⁴⁸

De koloniale connecties van de elite beperkten zich niet tot de Republiek. Ze waren ook aanwezig bij inwoners van landen zonder 'eigen' overzeese gebiedsdelen, zoals Neuchâtel in Pruisen, waar Belle van Zuylen vanaf 1771 woonde.⁴⁹ Dit laat zien hoezeer koloniale connecties, zeker vóór de opkomst van natiestaten, transnationaal en pan-Europees waren. Deze grensoverschrijdende verbanden, die we ook herkennen uit Belle van Zuylen's werk, zien we terug in haar leefwereld in haar nieuwe woonplaats na haar huwelijk, Colombier in Neuchâtel. Daar wist Belle van Zuylen zich omringd met kennissen en vrienden die

Pierre-Alexander DuPeyrou, schatrijke vriend van Belle en plantage-eigenaar. Anoniem, c.1775 (Collectie Bibliothèque publique et universitaire de Neuchâtel, Zwitserland)

directe handelsrelaties hadden met overzeese bezittingen. Zo was Belle van Zuylen vanaf het begin van haar verblijf in Colombier nauw bevriend met de in Paramaribo geboren Pierre-Alexandre DuPeyrou (1729-1794) en diens familie. DuPeyrou was steenrijk geworden met zijn Surinaamse plantages en handel in koffie en suiker. Zaken deden hij en zijn in Suriname achtergebleven familie het liefst met streekgenoten uit Neuchâtel. Zo nam zijn neef Jean Benjamin DuPeyrou (1727-1786) in 1764 François-Louis Chaillet aan als boekhouder in Suriname en bezat Pierre-Alexandre zelf samen met Chaillet in 1771 de Surinaamse suikerplantage Libanon, bestierd door diezelfde neef, met 161 tot slaaf gemaakten.⁵⁰ Twee jaar nadat Belle van Zuylen in Neuchâtel was gearriveerd, brak

Het huis van DuPeyrou in Neuchâtel, Zwitserland, gefinancierd uit de opbrengsten van zijn plantages (Publiek domein)

er op een van DuPeyrou's plantages een slavenopstand uit. In geen van de bewaard gebleven brieven komt dit onderwerp, of slavernij in het algemeen, aan de orde. DuPeyrou was een van die eerdergenoemde verlichtingsdenkers die zich niet tegen slavernij uitspraken: terwijl Belle het werk van Rousseau redigeerde, bekostigde DuPeyrou de publicatie daarvan met zijn in Suriname verdiende geld.⁵¹

Pierre-Alexandre DuPeyrou's stiefvader was Philippe de Chambrier (1701-1756). De Chambrier was in Suriname via DuPeyrou's moeder in het bezit gekomen van verschillende plantages en was er commandeur (militair bevelhebber) geweest.⁵² In die functie was hij verantwoordelijk geweest voor de rust en orde in de kolonie die zeker in de achttiende eeuw zwaar onder druk stond door de vele gevluchte tot slaaf gemaakten die met guerrilla de planterssamenleving trachtten te ontwrichten.

Zo waren er nog meer bevriende families in Neuchâtel die verbonden waren met de koloniale handel: de familie van Charles Daniel de Meuron (1736-1806), die in dienst was geweest van de VOC in Azië en later bij de East India Company; de steenrijke familie De Pourtalès, die rijk was geworden aan de handel in op Indiase kleden gebaseerd textiel, en koffie- en suikerplantages bezat in Grenada, ten noorden van Trinidad en Tobago.⁵³ Waar Belle van Zuyen ook ging en met wie zij zich ook omringde: koloniale belangen lijken overal aanwezig te zijn geweest.

Tot slot

Het literaire werk van Belle van Zuylen is eerder door wetenschappers als Judith Vega en Christiane Solte-Gresser vanuit een postkoloniaal perspectief geanalyseerd, en door Egmond Codfried is Belle van Zuylen's eigen achtergrond onderzocht op verbanden met de koloniën en mensen van kleur. Eerder was echter nog niet duidelijk dat Belle van Zuylen en haar familie, vrienden en sociale netwerk in Utrecht en Amsterdam en later in Neuchâtel, opvallend grote koloniale financiële belangen hadden. Niet alleen bij de elite in de belangrijkste op de overzeese handel georiënteerde steden van de late Republiek speelden 'koloniale zaken' dus een grote rol, maar ook in steden als Utrecht, dat geen directe verbinding met zee en geen eigen VOC- of WIC-kamer had, en zelfs in Neuchâtel. Kolonialisme, en daarmee ook slavernij, was een zaak die alle Europese landen en hun bevolking aanging en beïnvloedde.

Het is niet aan te tonen in hoeverre deze omstandigheden Belle van Zuylen bij het schrijven van *Trois Femmes* en *Caliste* hebben geïnspireerd. Zeker is dat Belle van Zuylen, als ze er oog voor zou hebben gehad, had kunnen opmerken dat haar vermogen voor een groot deel afkomstig was uit de koloniën, uit plantages en slavenarbeid. Duidelijk is tevens dat voor de mensen met wie zij zich omringde, zelfs die in Neuchâtel, deze koloniale wereld nooit ver weg was. Dit bood haar mogelijkwerijs thema's voor in haar werk, zoals de doorwerking op het Westen van koloniale machtsverhoudingen en situaties, of het individuele lot van verschillende mensen en hun vrijheid en gelijkheid – van kolonials die onder dubieuze omstandigheden fortuin hebben vergaard tot slavenhouders en tot slaaf gemaakten.

Haar benadering van deze koloniale onderwerpen is echter niet uitgesproken kritisch. Belle van Zuylen sprak zich in haar romans, en zover wij hebben kunnen zien ook in haar correspondentie, niet expliciet uit tegen slavernij of onderdrukking door koloniale machthebbers in zijn algemeenheid. Niet in haar romans en ook niet in haar eigen correspondentie lijkt zij zich kritisch te hebben uitgelaten over rijk worden aan koloniale handel of slavernij. De wijze waarop Belle haar zwarte personages in haar literaire werk beschreef, was sterk geworteld in raciale stereotyperingen die juist in deze periode opkwamen. Door hen zo stereotiep te beschrijven en tegelijkertijd zo impliciet en onduidelijk, als haast een 'spectrale aanwezigheid', lijkt ze in ieder geval in haar romans kleur in de samenleving te hebben willen uitsluiten.

Dit kan gevolgen hebben gehad. Teksten worden immers niet alleen beïnvloed door de context waarbinnen zij gecreëerd worden. Zij beïnvloeden zelf ook de percepties van het lezerspubliek en de bredere samenleving. Bij Belle van Zuylen lijkt die invloed niet groot te zijn geweest: ze bereikte maar een beperkt lezerspubliek en het werk waarin ze het meest uitweidt over de koloniën (*Suite de Trois Femmes*) werd pas postuum, 186 jaar later, uitgegeven. Nu weerspiegelt haar werk vooral haar gedachtegoed als verlichtingsdenker van het eind van de achttiende eeuw. Een vrouw die nadacht over begrippen als vrijheid en gelijkheid in de verhouding tussen mannen en vrouwen en zelfs van tot slaaf gemaakten tot hun overheersers, maar die geen abolitionist was. Waar andere schrijvende Nederlandse vrouwen als Betje Wolff en Aagje Deken (1780) en Petronella Moens (1798) pamfletten schreven tegen slavernij en slavenhandel, hield Belle van Zuylen zich stil. Zij was, zoals Suzan van Dijk ook onlangs nog eens benadrukte, minder opstandig tegen de gevestigde orde dan vaak is gesuggereerd.⁵⁴ Haar huidige reputatie als feministe avant la lettre en strijdster voor gelijkwaardigheid, moet misschien iets genuanceerd worden. Dat Belle van Zuylen zich, getuige het citaat aan het begin van dit artikel, erop liet voorstaan het altijd op te nemen voor de knechten tegen hun meesters en voor de kinderen tegen hun vaders, moet dan ook gerelativeerd worden. Want voor Belle van Zuylen bleek de ene knecht niet de andere te zijn. Veeleer zouden we, aldus Belle, de daden van mensen maar moeten verdragen, of die nu voortkwamen uit oprechte gevoelens of dat ze geïnstigeeerd werden door de te verwachten gevolgen.⁵⁵ We zouden ermee moeten leven en ons herinneren dat we deel ervan uitmaken. Dat is ook precies wat spreekt uit haar literaire erfenis over zaken als slavernij en kolonialisme.

Deel 4

De kerk en de abolitionisten

‘De kinderen der heydenen’

Utrecht, de kerk en slavernij

Janneke Stegeman

Op het Domplein in Utrecht staat een beeld van de protestantse theoloog Gisbertus Voetius (1589-1676), die van 1641 tot 1645 rector magnificus was van de Utrechtse universiteit. Als theoloog staat hij bekend als verdediger van het orthodoxe calvinisme en als een van de afgezanten naar de Synode van Dordrecht (1618-1619). Deze synode was een cruciale vergadering in de geschiedenis van de Nederlandse reformatorische traditie, waarvan ik een erfgenaam ben. Er zijn echter nog andere verhalen te vertellen over Voetius en Dordt, namelijk over de verbanden met kolonialisme en slavernij. Verhalen die niet alleen lang buiten mijn blikveld vielen, maar die ondanks de toegenomen algemene aandacht voor slavernij, kolonialisme en racisme weinig aandacht krijgen.¹

Racisme en slavernij worden vooral besproken vanuit een seculier perspectief dat de verstrengeling van christendom en kolonialisme in de Republiek verdoezelt. Het idee dat religie en seculariteit te scheiden zouden zijn komt juist voort uit de specifieke machtsverhoudingen rond het ontstaan van de moderne natiestaat in het Westen.² In het koloniale Europa speelde het christendom een rol in de ontwikkeling van een idee van Europese christelijke superioriteit, waaruit raciale categorieën voortkwamen.³ In de Republiek was dat de gereformeerde godsdienst.

In dit artikel ga ik kort in op die wederzijdse beïnvloeding van theologie, kolonialisme, de calvinistische Republiek en Nederlandse identiteit in de context van de stad Utrecht. Dat doe ik aan de hand van de vooraanstaande theoloog Voetius en diens leerling Johannes Hoornbeeck (1617-1666).

Koloniale banden

De strijd tegen het katholieke Spanje, die zich uitstreckte tot koloniale gebieden, bracht de Republiek voort als koloniale en calvinistische staat.⁴ De protestantse, nationale identiteit van de Republiek en de koloniale ideologie raakten zo volkomen met elkaar verweven. Een jurist als Hugo

de Groot gebruikte niet alleen juridische, maar ook theologische (christelijke) argumenten, bijvoorbeeld in zijn verdediging van de VOC.⁵ Ook theologen werden ingezet om slavernij en kolonialisme van een legitimatie te voorzien. Omgekeerd beïnvloedden de ervaringen met kolonialisme en slavernij de christelijke identiteit en het christelijke wereldbeeld. Kortom, Nederlands protestants christendom gaf mede vorm aan Nederlands kolonialisme en het veranderde daardoor zelf ook van karakter.

Het verlangen om de gereformeerde godsdienst te verspreiden in de 'Nieuwe Wereld' was een van de drijfveren van Willem Usselincx, een van de intellectuele krachten achter de oprichting van de WIC.⁶ De strijd tussen remonstranten en contraremonstranten, die de directe aanleiding was tot de Dordtse synode, ging niet alleen over theologische verschillen. De opkomst van de Republiek als koloniale macht speelde ook een rol. Een van de kwesties die bij de synode op tafel lagen, was de vraag of 'kinderen van heidenen' in Oost-Indië gedoopt mochten worden. Voetius nam als afgevaardigde voor de provincie Zuid-Holland deel aan de nationale synode in Dordrecht en was de opsteller van het advies van de Zuid-Hollandse deputaten (kerkelijke afgevaardigden) over deze kwestie.⁷ De reacties waren niet alleen van invloed op de ontwikkeling van calvinistische theologie, maar ook op de ontwikkeling van een exclusief witte, christelijke, Nederlandse identiteit.

In Utrecht was Voetius, voordat hij rector magnificus werd, al hoogleraar theologie. Zijn leerling Hoornbeeck was er van 1644 tot 1654 hoogleraar theologie, en van 1650 tot 1651 rector magnificus. Voetius en Hoornbeeck waren centrale figuren binnen de zogenaamde nadere reformatie, een Nederlandse piëtistische en orthodoxe beweging binnen het calvinisme en hoeders van de gereformeerde orthodoxie.⁸ Voetius en Hoornbeeck wijdden in hun omvangrijke oeuvres maar een paar pagina's aan slavernij. De kwestie leek hen niet echt bezig te houden, zoals voor veel theologen (en inwoners van de Republiek in het algemeen) gold. Hun interesse voor de missie daarentegen was groot: de koloniale activiteiten van de Republiek brachten de verantwoordelijkheid met zich mee om aan 'heidenen' het christendom te verkondigen, vonden ze.

Hoewel beiden zich ook kritisch uitten over slavernij, droegen ze bij aan een calvinistisch wereldbeeld waarin de Republiek een sleutelrol had in Gods heilsplan, en protestantse christenen als dragers van een morele en beschaafde traditie tegenover onbeschaafde heidenen werden gezet. Nederlandse protestantse identiteit werd een exclusieve identiteit, waartoe koloniale onderdanen nauwelijks toegang hadden.

Bijna een burgeroorlog

De Dordtse synode moest een oordeel vellen in de twist tussen remonstranten en contraremonstranten. Die twist kwam tot een uitbarsting tijdens het Twaalfjarig Bestand en had godsdienstige, politieke en koloniale relevantie.⁹ Het ging ook over de verhouding tussen kerk en staat en over de tolerantie binnen de kerk voor verschillen van inzicht in de leer. Orthodoxe calvinisten vonden dat de kerk over alle aspecten van de samenleving zeggenschap zou moeten hebben en dat de overheid zich niet met kerkelijke zaken moest bemoeien. Hun ideaal was een zuivere religieuze gemeenschap. Remonstranten, die hier tegenin gingen, wilden een meer tolerante kerk en legden de hoogste autoriteit bij de overheid.¹⁰

Spanningen tussen raadpensionaris Van Oldenbarnevelt en prins Maurits raakten verweven met de twist. Van Oldenbarnevelt had met Spanje onderhandeld over een wapenstilstand. Veel provincies waren oorlogsmoe en stonden aan de kant van Van Oldenbarnevelt. Legerleider Maurits wilde juist de oorlog, en dus ook de koloniale activiteiten, voortzetten. Ook contraremonstranten zoals Usselincx waren voorstander van het voortzetten van de strijd. Er bestonden plannen om koloniale activiteiten in Oost-Indië te verenigen in een nieuw op te richten VOC, wat in 1602 ook geschiedde. Usselincx was een van de aanjagers van dat plan, mede omdat met koloniale activiteiten concurrentie met de katholieke koloniale macht kon worden aangegaan.¹¹ De contraremonstranten namen het Van Oldenbarnevelt kwalijk dat hij koloniale belangen opofferde in de wapenstilstand.¹²

In augustus 1617 kwam het bijna tot een burgeroorlog: Van Oldenbarnevelt en de Staten van Holland stonden toe dat stadsbesturen, zoals dat van Utrecht, zogenaamde waardgelders (huurlingen) inzetten tegen de contraremonstranten.¹³ Het leger, dat onder leiding van Maurits stond, vertrouwden ze voor die taak niet. Eerder hadden Hugo de Groot en Van Oldenbarnevelt een oplossing voorgesteld waarbij de Staten van Holland de grenzen van de godsdienstvrijheid zouden bepalen – tegen de wens van Utrecht in, dat harder wilde optreden tegen de contraremonstranten.¹⁴ Maurits koos in 1617 definitief partij voor de contraremonstranten.¹⁵ Hij zette de Hollandse besturen af en ontsloeg de waardgelders.

Juist in Utrecht waren de spanningen tussen calvinistische gilden en liberale patriciërs hoog opgelopen: alle predikanten waren er remonstrants.¹⁶ Op 31 juli 1618 werden op het Neude in Utrecht negenhonderd

Het afdanken van de waardersgelders door prins Maurits op de Neude in Utrecht, 31 juli 1618. Pauwels van Hillegaert, 1627 (Rijksmuseum)

waardgelders ontwapend door prins Maurits. Vanaf toen werden de Staten van Utrecht gedomineerd door vrienden van Maurits, al bleef de dom nog wel voor een tijd in handen van de remonstranten.¹⁷ Johan van Oldenbarnevelt en Hugo de Groot werden gearresteerd.

Een paar maanden later begon de synode, waar de remonstranten de aangeklaagden waren. De uitkomst van de synode was dat de remonstranten werden veroordeeld, de gereformeerde orthodoxie werd veiliggesteld, en daarmee ook koloniale en missionaire aspiraties.¹⁸ Inderdaad werd in 1621 de oorlog tegen Spanje hervat en de WIC opgericht. Na Dordt hadden de orthodoxe calvinisten de overhand in de Republiek en die zetten hun stempel op de publieke religie.

Doop van 'de kinderen der Heydenen'

De Dordtse synode was bepalend voor de richting van de nog relatief nieuwe calvinistische godsdienst en de positie ervan binnen de jonge Republiek. Die ontwikkeling stond niet los van de bredere context van de strijd tegen Spanje en de koloniale aspiraties van de Republiek. De Dordtse synode onderstreepte het belang van de missie en deed bovendien ook inhoudelijk een aanzet tot de transformatie van de christelijke nationale identiteit. De vragen die de synode besprak, laten iets zien van de epistemologische crisis waartoe kolonialisme leidde.¹⁹

Een van de onderwerpen die in Dordt werd besproken was hoe de VOC moest omgaan met de bekering van 'heidenen'. Op welke manier moesten de 'heidenen' dan tot bekering gebracht worden? Hoe zat het met 'heidense' kinderen en de doop?²⁰ Het lijken vooral theologische en binnenkerkelijke vragen, maar in feite gaan ze over hoe de Republiek als gereformeerde natie zich verhield tot de uitgedijde en complexer geworden buitenwereld. De 'heidense ander' moest worden gedefinieerd om de eigen identiteit te verhelderen.

Ds. Hulsebos, die in Oost-Indië werkte, stelde in een brief in 1617 vragen over onder andere de doop aan de Amsterdamse synode. Via die synode kwam de zaak uiteindelijk in Dordt op tafel: 'Oft men de kinderen der Heydenen in Oost-Indien sal mogen doopen, die teenemaal overgegaen sijn in de familie der Christenen, ende die een Christen hebben, die belovet deselvige in de Christelijcke religie op te voeden.'²¹ Het ging dus om de doop van kinderen van 'heidenen' die als slaaf in een christelijk gezin opgenomen waren, en over kinderen, geboren uit buitenechtelijke relaties.²² Omdat de schepen naar Oost-Indië klaarlagen, was er haast bij de behandeling. De synode sprak drie dagen over de kwestie van de doop. Verschillende delegaties brachten argumenten in voor de doop van deze kinderen, vaak met een verwijzing naar Genesis 17, waar Abraham ook de tot slaaf gemaakten die waren opgenomen in zijn huisgezin liet besnijden. Voetius was de auteur van het advies van de Zuid-Hollandse deputaten.²³ Net als de delegaties uit Noord-Holland en Zwitserland wilde hij de doop beperken tot 'etnische' kinderen die oud genoeg waren om hun geloof te belijden.

De term 'etnisch' (*ethnicorum* in het Latijn) werd in deze periode gebruikt als het tegenovergestelde van christelijk. Wie met 'etnisch' werd aangeduid, was geen ongelovige zoals joden en moslims – die Christus hadden kunnen kennen, maar hem afwezen – maar was een aanhanger van een primitieve religie. Zo vielen ze buiten de afkeer en haat die moslims en joden ten deel viel, maar werden ze deel van een eigen categorie, die van de heidenen, die uiteindelijk onderaan de christelijke hiërarchie terecht zou komen.²⁴ Voetius beargumenteerde dat de doop een verbondsteken is en de kinderen van christelijke ouders daarom gedoopt zouden kunnen worden, maar dat kinderen van heidenen alleen gedoopt konden worden nadat ze belijdenis van hun geloof hadden gedaan. Dat laatste gold ook voor kinderen die in christelijke gezinnen waren opgenomen – een reactie op de opvattingen die verwezen naar het gezin en Abraham.²⁵ In deze positie ontstond een onderscheid tussen

'de geloovigen en hun zaad' en 'heidenen': christelijke afkomst werd een voorwaarde voor kinderdoop. Wel of niet bij het verbond horen, bleek erfelijk te zijn. De synode deed uiteindelijk op 3 december 1618 de uitspraak dat kinderen van heidenen niet gedoopt mochten worden zonder onderwijs in het christendom. De toevoeging: 'Die nu gedoopt zijn, dat zoodanige hetzelfde recht van vrijheid, hetwelk andere Christenen hebben, behooren te genieten, en door verkooping of door eenige andere vervreemding van de Christelijke Meesters of Heeren wederom in de macht der Heidenen niet behooren overgegeven te worden', versterkte de associatie van bekering (en christelijke identiteit) met vrijheid.²⁶ Het maakte handelaren en eigenaren extra huiverig voor doop en bekering.²⁷

Het gevolg was dat de koloniale dooppraktijk steeds exclusiever werd. Sowieso profileerde de reformatorische kerk zich tegenover het rooms-katholieke Spanje met zijn inclusieve dooppraktijk en vervolging van andersgelovigen. De calvinisten verbonden het reformatorische geloof van de Republiek daarentegen met vrijheid.²⁸ Tegelijk ontwikkelden ze een veel meer exclusieve dooppraktijk.²⁹ Die combinatie zorgde ervoor dat zich in vergelijking met de katholieke praktijk in de koloniën een vorm van religieuze tolerantie ontwikkelde. Dat wil zeggen dat joden openlijk joods konden zijn en dat tot slaaf gemaakten niet (altijd) werden gedoopt. Deze veelgeprezen Nederlandse tolerantie heeft te maken met de buitensluitende houding van de kerk, die in de praktijk van West-Indië op een enkele uitzondering na vooral toegankelijk was voor de sociale klasse van Nederlandse en Europese handelaren.³⁰ Gerbner noemt deze exclusieve etnisch-religieuze identiteit 'Protestant Supremacy'.³¹ Een vergelijkbare vorm ontwikkelde zich in andere protestantse koloniën. Uit protestantse suprematie ontwikkelde zich het idee van witte suprematie. Omdat tot slaaf gemaakten soms toch toegang kregen tot de kerk, ontwikkelde zich op den duur een andere 'oplossing': die van 'Christian slavery'. De ware vrijheid die in het christendom gevonden kon worden, was belangrijker dan de lichamelijke en tijdelijke onvrijheid van slavernij. Protestantse Europeanen beschouwden zichzelf niet langer superieur op basis van hun godsdienst, maar in toenemende mate op basis van hun huidskleur en 'ras'.³²

In Dordrecht werd de verbinding gelegd tussen de doctrine van de uitverkiezing, die zo centraal staat in het calvinisme, en de noodzaak van de missie.³³ De calvinisten waren ervan overtuigd dat zij het door God uitverkoren volk waren om het evangelie te verspreiden, zoals we ook bij Hoornbeeck zullen zien. Ze hadden de plek in het verbond van

de joden overgenomen. Zo werd de Republiek gezien als christelijke natie met een door God gegeven opdracht. In die verbinding tussen natie, verbond, uitverkiezing en calvinisme, werden in eerste instantie joden het meest expliciet buitengesloten.³⁴

Een transformatie in het calvinistische wereldbeeld

Kolonialisme en slavernij hadden een ontwrichtende en veelal verwoestende uitwerking op de 'Nieuwe Wereld'. Op een heel andere manier had de 'ontdekking' van deze 'nieuwe wereld' een ontwrichtende werking op het christelijke wereldbeeld van de 'oude wereld'. De koloniale wereld en haar bewoners moesten worden ingepast binnen de gereformeerde kaders van een heilsgeschiedenis van zonde en verlossing waarbinnen de gereformeerde gezindte functioneerde als het Nieuwe Israël. Wie noch christelijk, noch joods, noch moslim was, hoorde bij de 'restcategorie' van heidenen.

Hoornbeeck werkte het onderscheid, waarvan we in Dordt al een begin zien – namelijk tussen kinderen van gedoopten en kinderen van 'heidene', en tussen gelovigen, ongelovigen (dat wil zeggen joden en moslims) en heidenen – nog verder uit, onder andere in zijn werk *De Conversione Indiorum et Gentilium*, dat postuum verscheen. De calvinistische inwoners van de Republiek kwamen als beschaafde, uitverkoren christenen tevoorschijn.

Hoornbeeck begreep de koloniale activiteiten van de Republiek vanuit het heilsplan van God. God heeft die niet mogelijk gemaakt 'zodat wij deze regionen konden verkennen en bezetten, of zodat we de rijkdommen in bezit konden nemen, maar [...] zodat we kennis en aanbidding van God konden brengen.' De intrede van de Republiek in de 'Nieuwe Wereld' bracht in zijn ogen een grote verantwoordelijkheid met zich mee.³⁵ Dat de Republiek zich ontwikkelde tot een koloniale macht, zag hij als de uitwerking van Gods voorzienigheid.³⁶

Het Bijbelse wereldbeeld schrijft voor dat alle mensen afstammen van Eva en Adam, ook de inwoners van de 'Nieuwe Wereld'. Het Amerikaanse continent ontbrak echter in de Bijbel en was bij klassieke christelijke auteurs onbekend, zoals Hoornbeeck opmerkte.³⁷ Hoe kon het bevolkt geraakt zijn? Waar komen de religieuze opvattingen van de heidenen vandaan? De oplossing van Hoornbeeck was dat in vroegere tijden de continenten niet gescheiden waren. Dat mensen de waarheid nu niet

meer kenden, zelfs de 'natuurlijke kennis' niet, kwam doordat ze waren afgedwaald. Heidenen zijn in die opvatting nog erger dan joden en moslims, die tenminste nog een deel van de Bijbelse waarheid hebben vastgehouden, hoewel in gecorrumpeerde vorm.³⁸

Hoe precies konden de inwoners van de 'Nieuwe Wereld' worden ingepast in het christelijke wereldbeeld, en hoe veranderde dat het zelfbeeld van de calvinistische inwoners van de Republiek? Voor theologen als Voetius en Hoornbeeck was 'ware religie' een politieke term: juist omdat de Republiek de ware religie aanhing, stelde God de Republiek in staat haar religie te verspreiden. Kolonialisme stond zo ten dienste van de verspreiding van de ware godsdienst. Zo speelde het concept 'religie' een rol in het ontstaan van koloniale hiërarchieën.³⁹ Calvinistisch christendom werd gezien als de hoogste vorm van religie. Niet-christenen waren heidenen en barbaren, die het christendom nodig hadden om toegang te krijgen tot het eeuwige leven en tot beschaving. Tenslotte hielden ze er 'heidense' praktijken op na zoals polygamie.

Zowel Voetius als Hoornbeeck leverde kritiek op katholieke en calvinistische medechristenen die zich inlieten met slavernij. In dat opzicht komen ze nogal naïef over, en de pagina's die ze eraan besteedden, vallen in het niet bij het aantal pagina's die ze hebben gewijd aan het belang van de missie.⁴⁰ Dat zou tot de verdenking kunnen leiden dat ze het in hun ogen positieve gevolg van kolonialisme – de kans om het calvinisme te verspreiden – als iets belangrijkers zagen dan hun afkeer van de verwoestende effecten van slavernij. Ook de WIC legitimeerde handel in mensen met het argument dat daardoor een groot aantal 'heidenen' gered zouden worden uit de 'roomse klauwen van de Spanjaarden' en in aanraking zou kunnen worden gebracht met de ware godsdienst.

Het werk van de Utrechtse theologen Voetius en Hoornbeeck wordt wel beschouwd als een vroege vorm van vergelijkende godsdienstwetenschap, maar het is belangrijk om te zien dat hun 'vergelijking' normatief was: het christendom was de enige ware godsdienst, andere tradities werden beoordeeld aan de hand van hoever ze afstonden van christendom. Voetius was geen voorstander van slavernij – hij bekritiseerde het – en Hoornbeeck was kritisch op misbruik ervan. Toch droegen zij bij aan het discours waarbinnen de calvinistische Republiek werd geassocieerd met een superieure moraal, beschaving, natuurwetten, 'goede' seksualiteit, en waarbinnen kolonialisme een door God gegeven mogelijkheid was om die superieure calvinistische beschaving te verspreiden.

Gijsbert Voetius. Christiaan van Geelen jr. c. 1820 (Museum Catharijneconvent)

Johannes van Hoornbeeck. Anoniem, c. 1654 (Het Utrechts Archief)

Tot slot: abolitionisme

De retoriek van het calvinistische christendom is universeel, in de zin dat alle mensen door missie moeten worden bereikt met de christelijke boodschap. Een van de manieren waarop slavernij en kolonialisme gelegitimeerd werden, is door het als een noodzakelijk en heilzaam project van beschaving te zien, waarvan het christendom een belangrijk onderdeel was. Toen later de positie van het calvinisme in de samenleving veranderde, en in de negentiende eeuw veronderstelde biologische verschillen onderdeel gingen uitmaken van het concept 'ras', bleef de verbinding tussen christendom en beschaving ook intact.

Dat is goed zichtbaar bij de Utrechter Nicolaas Beets (1814-1903), die lid was van de Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij, opgericht in 1842. Beets was theoloog, schrijver en dichter. Van 1854 tot 1874 was hij hervormd predikant in de Domkerk en van 1874 tot 1884 hoogleraar kerkgeschiedenis aan de Utrechtse universiteit. Beets had afscheid genomen van het idee dat zwarte mensen inferieur zouden zijn (zie het artikel van Carl Haarnack). Dat idee kwam bij Voetius en Hoornbeeck ook niet voor, maar hoorde wel bij het biologische racisme van de negentiende eeuw. Net als de meeste christelijke abolitionisten ging hij uit van een educatief model waarin christendom stond voor beschaving en morele superioriteit, en waarin zwarte en bruine mensen onderwijs, opvoeding en beschaving nodig hadden. Beets' argumenten voor de afschaffing van de slavernij vat hij samen als 'door de Menschlievendheid terecht gewenscht; door de Beschaving gevorderd; door den Geest des Christendoms bevolen'.⁴¹ Ook de huidige debatten, waarbinnen een christelijk aspect van identiteit niet meer expliciet ter sprake komt, maar waar Europese of Nederlandse normen en waarden en de 'joods-christelijke' beschaving als model worden gezien, zijn erfgenaam van deze geschiedenis waarin de Nederlandse natiestaat, christendom en witheid zo'n nauwe verbinding zijn aangegaan.

Vrij van slavernij

Petronella Moens mengt zich in de slavernijdiscussie

Ans Veltman-van den Bos

In de jaren veertig en vijftig van de negentiende eeuw werd de stad Utrecht een klein centrum van abolitionistische schrijvers en denkers. Toch klonken er al veel eerder in Utrecht stemmen die voor afschaffing van de slavernij pleitten. Voordat er in Nederland sprake was van ook maar enig georganiseerd protest tegen de slavernij, schreef Petronella Moens (Kubaard 1762 – Utrecht 1843) in 1791 al een vlammend protest tegen de slavenhandel. Moens, die de laatste decennia van haar leven in Utrecht woonde en daar als schrijfster buitengewoon productief was, was een gevierd dichteres, en een van de intellectuelen die destijds hun afkeer van de slavernij lieten merken. Ze liet een omvangrijk oeuvre na van meer dan 150 gedrukte werken, bestaande uit toneelstukken, dichtbundels, pamfletten, romans, bijdragen aan almanakken, boekjes voor jonge kinderen en een eigen tijdschrift, *De Vriendin van 't Vaderland* (1798-1799), dat in zijn geheel door haar gevuld werd. Het tijdschrift gaf haar de mogelijkheid haar verlichtingsidealen en haar afschuw van de slavernij voor een breder lezerspubliek te brengen. Dat deed ze ook vele jaren later, op een heel andere manier, in haar utopistische roman *Aardenburg* (1817), waarin zij een – we zouden nu zeggen: multiculturele – samenleving schetste die vrij was van slavernij. Daarmee was ze haar tijd ver vooruit, al was ze niet helemaal de enige. Anders dan Engeland kende Nederland geen sterke abolitionistische beweging.¹ Opvallend is wel dat het vaak vrouwen waren die in Nederland aan het einde van de achttiende eeuw een kritische stem lieten horen jegens de slavernij, zoals Betje Wolff, Elisabeth Maria Post, Adriana van Overstraten en dus ook Petronella Moens.

In Moens' tijd was de handel in tot slaaf gemaakten onderdeel van de trans-Atlantische handel tussen Europa, West-Afrika en Amerika. Schepen die gevuld waren met vuurwapens, ijzer en textiel vertrokken uit de Republiek naar West-Afrika, waar goud, ivoor en tot slaaf gemaakten werden ingekocht. In de Republiek werd de slavenhandel aanvankelijk veelal religieus gelegitimeerd, maar in Moens' tijd waren theorieën over rasverschillen in opmars.² Voor de slavenhandelaars

speelde dit slechts ver op de achtergrond: zij handelden vooral uit financieel belang en wilden zoveel mogelijk tot slaaf gemaakt naar de Amerikaanse koloniën verschepen om er producten voor de wereldmarkt te verbouwen. Saillant detail is dat het in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden verboden was om tot slaaf gemaakt te houden, maar dat het in de koloniën wel was toegestaan.

Tegen deze achtergrond ontwikkelde de domineesdochter Petronella Moens zich als schrijfster en dichteres. Maatschappelijke kwesties waren prominent aanwezig in haar werk. In haar lange schrijversleven heeft zij altijd geijverd voor vrijheid, gelijkheid en broederschap: voor vrijheid van drukpers, voor gelijkheid in verscheidenheid van alle mensen en broederschap in politieke en religieuze zin. Zo verzette ze zich ook tegen de erfelijke adel, kwam ze op voor de positie van vrouwen en keerde ze zich tegen de slavernij. Dat laatste deed ze voor het eerst in 1791, toen ze met haar vriendin Adriana van Overstraten een dichtbundel publiceerde waarin onder andere het gedicht 'Dichterlijke gedachten bij den slaavenhandel' was opgenomen. Uit het volgende fragment blijkt duidelijk haar afkeer van slavernij, die op christelijke gronden was gebaseerd:

De winzucht wenkt den handelaar;
Hij durft, voor 't Godgewijd altaar,
Der Christnen menschlijk recht verpletten!³

Ook in haar prozabijdragen aan tijdschriften liet Moens duidelijke opvattingen horen over de slavernij. In *De Menschenvriend*, een radicaal en patriottisch tijdschrift waarvan ze later hoofdredacteur zou worden, bekritiseerde ze bijvoorbeeld het erfelijke karakter van het slavernijstelsel:

[G]een sterveling kan als slaaf geboren worden, zelfs dan niet, wanneer zijn ouders zich vrijwillig tot slaavernij verkocht hebben, want het verdrag, dat een mensch maakt, geldt alleen voor zich zelve, niet voor een ander.⁴

Petronella Moens was in de jaren tachtig en negentig onder de indruk gekomen van patriottische waarden, die ze steeds nadrukkelijker zou belijden. In 1798 publiceerde zij het gedicht 'Bij het afschaffen van den slaavenhandel door de Fransche Natie', naar aanleiding van de

afschaffing van de slavernij door een decreet van de Nationale Vergadering tijdens de Franse Revolutie:

Mijn God! Ik vind geen woorden,
Die mijn gedachten schildren.
De menschheid is veradeld;
De vrije Fransche Natie,
Verbreekt der slaaven keten;
Zij noemt verdrukte Negers,
Haar vrijgebooren broeders.-
De menschheid is veradeld;
Zij wringt gevloekte boeien,
Van langgekromde halzen.
Ik zing voor u, ô Godheid!
Met stervend stof omkleed.⁵

Deze vreugde-uiting had, achteraf gezien, iets voorbarigs. Moens publiceerde het in 1798, halverwege een zwalkend proces van besluitvorming waarin de slavernij in de Franse koloniën eerst werd afgeschaft, om later weer ingevoerd te worden. Nadat de Assemblée Constituante in 1791 onder druk van een invloedrijke planterslobby de slavernij in de koloniën uitdrukkelijk had gehandhaafd, werd deze in 1794 afgeschaft tijdens een radicalere fase van de Franse Revolutie en onder druk van de opstand in Saint-Domingue.⁶ Napoleon voerde de slavernij vervolgens in 1802 weer in, maar kreeg Saint-Domingue niet meer in handen. Het werd in 1804 onafhankelijk als Haïti. Maar het idee van de bevrijding van de tot slaaf gemaakten zou Moens niet meer loslaten.

Van predikantsdochter tot patriot

De domineesdochter Petronella Moens was niet van oorsprong Utrechtse, al heeft ze er lang gewoond. Ze was geboren in Friesland en bracht haar kindertijd door in het Zeeuws-Vlaamse stadje Aardenburg, waar haar vader predikant was. Tijdens haar jeugd overleed haar moeder Maria in het kraambed en zelf werd de kleine Petronella op haar vierde nagenoeg blind door een ernstige kinderziekte. Ondanks die tegenslagen had ze goede herinneringen aan haar jeugd: ze schreef voor het stadje het

Portret van Petronella Moens. Michel Mourot, c.1814-1845 (Publiek domein)

lofdicht *Eerkrans voor Aardenburg* en vernoemde de plantage in haar roman *Aardenburg* naar de plaats waar ze opgroeide.⁷

Petronella Moens had een goede band met haar vader Petrus, die hervormd predikant was. De bibliotheek van haar vader vormde de basis voor haar letterkundige en maatschappelijke opvoeding en maakte dat de jonge, intelligente Petronella kon opgroeien tot de geëngageerde schrijfster die we uit haar vele publicaties kennen. Samen met zijn doopsgezinde ambtgenoot Jan Nieuwenhuyzen en een aantal anderen was Petrus Moens in 1784 oprichter van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Petronella Moens droeg de vereniging, die zich inzette voor volksontwikkeling in de breedste zin van het woord, haar leven lang een warm hart toe.

Haar werk en denken was, zoals bij zoveel schrijvers en denkers in de Nederlandse verlichting, sterk geïnspireerd door godsdienstige perspectieven. In 1785 begon haar carrière als dichteres met haar winnende

prijdsicht 'De waare Christen', maar later maakten religieuze thema's in haar werk plaats voor maatschappelijke thema's. In haar eigen tijdschrift *De Vriendin van 't Vaderland* (1798) schotelde Moens haar lezers elke week een essay van acht pagina's voor over maatschappelijke thema's. Religie en moraal vormden de hoofdmoot van haar bijdragen, maar ook de burgerbewapening, het begraven buiten de kerkmuren, heldenmoed en omgang met Joodse medeburgers kwamen aan bod. Het was een gewaagde stap, en voor zover bekend was zij de eerste vrouw die een Nederlandstalig tijdschrift redigeerde. Aanvankelijk dicteerde ze haar teksten aan haar beide zussen, later had ze een 'schrijfjuffrouw' in dienst.

Petronella Moens kwam steeds meer in patriottisch vaarwater. Ze werd in de jaren 1790 sterk beïnvloed door de radicale predikant Bernardus Bosch, met wie ze ook samen publiceerde en met wie ze onder meer pleitte voor vrijheid van drukpers, zelfs als daaruit onwelgevallige publicaties voortvloeiden. In haar publicaties die vanaf het midden van de jaren negentig verschenen, riep Moens op tot steun aan de patriotten, aan hun plannen om de economie te herstellen en om de rechten van de mens te verzekeren. Ze was voorstander van de scheiding tussen kerk en staat. Moens beargumenteerde haar steun aan de patriotten vanuit haar godsdienstige opvattingen, daarmee de schijn van atheïsme vermijdend.

De politieke ontwikkelingen in het eerste decennium van de negentiende eeuw brachten echter niet de door Moens sinds 1795 bejubelde politieke vrijheid voor de burgers. Teleurgesteld wijdde zij zich succesvol aan het voor haar nieuwe genre van de kinderboeken, jeugdromans en opvoedkundige werkjes. Hierin kwam de slavernij als thema terug. Waarschijnlijk was Moens een van de eersten die voor kinderen over dit onderwerp schreef. In enkele hoofdstukken van haar jeugdroman *De jonge Sofia* (1819) staat zij uitgebreid stil bij het onderwerp, beschrijft zij de lotgevallen van enkele tot slaaf gemaakten en poneert zij haar ideeën omtrent de omzetting van slavernij in gewone dienstbaarheid.⁸ Ze geeft in het boek blijk van haar geloof in de gemeenschappelijke oorsprong van alle mensen, maar lijkt met haar nadruk op de invloed van het klimaat beïnvloed te zijn door het opkomende wetenschappelijke racisme:

'Alle menschen, die op de geheele aarde wonen hebben denzelfden oorsprong; alle zijn zij afstammelingen van het eerste paar menschen,

dat God geschapen heeft. [...] al het onderscheid in kleur en gedaante wordt slechts veroorzaakt door de verschillende lucht en warmte, die op het bloed en de levenssappen zoo veel invloed hebben.⁹

Een ideale maatschappij

Om aan te geven hoe Moens de ideale maatschappij voor zich zag, publiceerde ze in 1817 de utopistische roman *Aardenburg, of de onbekende volksplanting in Zuid-Amerika*. Dit verhaal over een niet-bestaande, maar wel door Moens mogelijke geachte minimaatschappij is mogelijk geïnspireerd door de brievenroman *Reinhart, of natuur en godsdienst* van Elisabeth Maria Post uit 1791. Reinhart, de hoofdpersoon uit deze driedelige roman, keurt eerst de slavernij af, maar verlaat dit principe als hij plantagebezitter is geworden.

Aardenburg is een raamvertelling, waarin verschillende verhalen samenkomen. Als basis dient het verhaal van twee Nederlanders met de namen Tavenier en Stotgart, die een plantage beginnen in Zuid-Amerika. Ze willen goede, menselijke bestuurders zijn, maar zien zich ook genoodzaakt de markt op te gaan voor hun nieuwe onderneming om tot slaaf gemaakte arbeiders te kopen. Vanwege hun schuldgevoelens over slavernij komen ze tot een constructie die de staat van slavernij uiteindelijk beëindigt: bij het tienjarig bestaan van de plantage wonen er slechts vrijgekochte mensen, die zich opnieuw aan de planters verhuren voor loon, voor voedsel en voor kleding. Ze kunnen ook op kosten van de eigenaren naar Afrika terugkeren.

Een hoogtepunt in de roman is de ‘redding’ door de twee Nederlandse ondernemers van een liefdespaar en een moeder met haar kind uit de handen van een wrede slavenhandelaar. Een koopman wilde hen gescheiden van de hand doen. Nadat de moeder en haar kind zijn vrijgekocht volgt de volgende passage:

‘Dat de Zwarten de Blanken wantrouwden, dat vele van hen geene vriendschappelijke neigingen, maar afkeer en wraakzucht in het hart voedden, o, dat was natuurlijk; doch de beide Vrienden deden hun best, om allengs meer en meer een gepast ontzag inteboezemen, en het gul vertrouwen van deze natuurkinderen te winnen. Zij deden hunne meerderheid in kennis en beschaving, en vooral in levenswijsheid altijd duidelijk gevoelen; doch daar zij de waarde van den mensch

Petronella Moens en Antonia Elisabeth Camphuis. Margaretha Cornelia Boellaard, 1836 (Centraal Museum)

naauwgezet eerbiedigden, was de schandelijke slavernij in een zachte redelijke dienstbaarheid welhaast herschapen. “Gij allen kunt uwe vrijheid alras verdienen” – zeide Adolf, die met drift de taal der Negers leerde, en zich intusschen door tolken deed verstaan.”¹⁰

Moens beijverde zich om te benadrukken dat Tavenier en Stotgart alles deden met een onoverwinnelijke afkeer van mensenhandel. Die weerzin kwam voort uit het besef dat de geketende slachtoffers natuurgelovigen, oftewel medemensen zijn, een term die al veel eerder in de debatten over slavernij was gebruikt. Maar door de term ‘natuurkinderen’ te gebruiken liet Moens zien dat ze geloofde in een vorm van hiërarchisch verschil tussen rassen, dat volgens haar ontstond door het leven in verschillende

klimaten. Een afkeer van de slavernij ging in het geval van Petronella Moens, zoals bij wel meer critici van dat systeem het geval was, dus niet vergezeld van een geloof in absolute gelijkheid. Haar opvatting legde ze als volgt uit:

‘Het onderscheid in vermogens vloeit slechts voort uit de meer of mindere oefening en beschaving; alle mensen ontvingen van de enige Vader der natuur de schoonste vatbaarheid voor zelfsvervolmaking.’¹¹

Moens onderschreef het typische verlichtingsgeloof dat mensen in oorsprong gelijk waren, maar dat zich door opvoeding en klimaat in de praktijk verschillen hadden ontwikkeld.¹²

Laatste jaren in Utrecht

Petronella Moens was haar leven lang financieel en fysiek afhankelijk van haar huisgenoten. Ze woonde een groot deel van haar leven in bij haar geliefde zuster Adriana en verhuisde in de loop der jaren met haar gezin mee naar Dordrecht, Utrecht en Den Haag. Na de dood van Adriana in 1818 en de overplaatsing van haar zwager Balthasar Koopman naar Antwerpen in 1821, besloot Petronella Moens zich in Utrecht te vestigen, waar zij veel vrienden en kennissen had. Ze voelde zich thuis in het tolerante klimaat van de domstad en woonde er achtereenvolgens op de Oudegracht, het Oude Kerkhof en op de Nieuwegracht, waar een dienstbode en haar ‘schrijfjuffrouw’ Antje Camphuis haar huisgenoten waren.¹³

Erg breed had Moens het als broodschrijfster overigens niet. In haar jonge jaren werd ze financieel ondersteund door haar familie, maar door de in 1810 door Napoleon opgelegde renteverlaging, die staatsobligaties minder waard maakte, daalde de waarde van Moens’ pandbrieven tot slechts een derde van de oorspronkelijke waarde. In 1835 richtten haar latere biografen, Warnsinck en Decker Zimmerman, een adres tot de koning om een gratificatie voor hun vriendin te verwerven. Het resulteerde in de toezegging dat Moens jaarlijks een bijdrage van tweehonderd gulden uit de nationale schatkist zou krijgen.¹⁴

Haar uitgebreide correspondentie laat zien dat Petronella Moens een grote en belangrijke vriendenkring bezat van uitgevers, dominees, schrijvers en kunstenaars.¹⁵ Petronella Moens was het middelpunt van

menig letterkundig, pedagogisch of politiek discours. Dat maakt haar vanuit cultuurhistorisch oogpunt zo interessant. Zij vatte de discussies samen, gaf haar eigen oordeel over het onderwerp en had een vlotte pen, die haar destijds tot een gevierd schrijfster maakte. Er zijn geen aanwijzingen dat zij in Utrecht de spil van abolitionistenkringen werd. Hoewel zij door het christelijke geloof geïnspireerd bleef, was zij geen aanhanger van het Réveil – de internationale opleving van het gereformeerde denken en handelen – omdat zij onorthodoxe ideeën had. Zo wees zij de kinderdoop af, zag ze Jezus meer als de vervolmaakte mens dan als Zoon van God, en was ze in tegenstelling tot Abraham Capadose, een van de voormannen van het Réveil, vurig pleitbezorger van de pokkenvaccinatie. Wel had ze aan het eind van haar leven nog een briefwisseling met de veel jongere Nicolaas Beets (1814-1903), die in de jaren vijftig een bekende Utrechtse abolitionist werd, over een bijdrage aan de *Muzen-almanak*, waarvoor ze al enkele decennia schreef.¹⁶ Van een nauw gevoel van verwantschap bleek in 1841 nog weinig.

De patriotse inspiratie van Petronella Moens werd in de negentiende eeuw overschaduwd door de vestiging van het koninkrijk en de restauratie. De Utrechtse abolitionisten lieten zich meer door het protestants Réveil motiveren, dat zeer orangistisch was en zich juist afzette tegen het rationele verlichtingsdenken. De Réveillisten keken meer westwaarts, naar de Britse voorbeelden, dan naar de idealen van de Franse Revolutie. Bovendien zouden zij zich pas een decennium na het overlijden van Petronella Moens (Utrecht, 1843) tegen de slavernij gaan uitlaten. Schatplichtig aan de Aardenburgse en Utrechtse voorvechtster van de gelijkheid hebben ze zich nooit getoond.

Utrecht als centrum van het Nederlandse abolitionisme, 1840-1848

Maartje Janse

Niet veel mensen weten dat Utrecht in de jaren 1840-1848 het centrum was van de Nederlandse antislavernijbeweging. Drijvende kracht hierachter was Jan Ackersdijck (1790-1861), hoogleraar staathuishoudkunde aan de Universiteit Utrecht. Ackersdijck bewaarde vrijwel al het papier dat hem door de vingers kwam. We hebben het aan zijn rijke archief te danken dat we de rol van Utrecht in het ontstaan van de eerste nationale antislavernijbeweging zo nauwgezet kunnen reconstrueren.¹

Waarom sprak Ackersdijck zich uit over slavernij? In tegenstelling tot sommige andere Nederlandse abolitionisten als Marten Douwes Teenstra en Anna Amalia Bergendahl was hij nooit ooggetuige geweest van de gruwelen van slavernij. Voor hem was het een kwestie van moraal en economie. Ackersdijck was een liberaal, die als wetenschapper wilde bijdragen aan een betere manier om politiek en samenleving in te richten. Gebruikmakend van statistische gegevens, waarmee systematisch verzameld materiaal bedoeld werd, probeerde hij aan te tonen dat sommige wetten niet goed waren. Daarin was hij voor zijn tijd opmerkelijk uitgesproken. Zo sprak hij zich in 1835 in het openbaar uit tegen de protectionistische korenwetten, die invoer van buitenlands graan moesten tegengaan om Nederlandse graanproducenten te beschermen. Hij betoogde dat vrijemarktwerking voor de Nederlandse bevolking goedkoper graan zou opleveren, en dus minder armoede en sterfte. Daarmee was de afschaffing van de korenwetten in zijn ogen zowel economisch beter als moreel superieur.

Dit voorbeeld is veelzeggend, omdat voor Ackersdijck en sommige andere staathuishoudkundigen belangen van markt en moraal niet tegenover elkaar stonden, maar altijd dezelfde richting op wezen, met elkaar in harmonie waren. Ze geloofden dat God de economie zo geschapen had, dat die het best functioneerde als mensen deden wat moreel juist was. Vrije handel zou een einde maken aan de moreel verwerpelijke slavernij, en het zou als bonus ook nog eens winstgevender zijn.² Hij

Jan Ackersdijk. Pieter Wilhelmus van de Weijer, 1834-na 1900 (Rijksmuseum)

verklaarde daarom dat zijn abolitionistische initiatief in het geheel niet in strijd was met de belangen van de plantage-eigenaren. Later zou Ackersdijk zich in een vergelijkbare redenering ook uitspreken voor het ontmantelen van de jeneverindustrie, die moreel schade toebracht aan de Nederlandse bevolking en dus goed beschouwd op de lange termijn ook economische schade moest toebrengen.

Britse abolitionisten

In Engeland had het parlement in 1833 slavernij formeel afgeschaft, met een tienjarig *apprenticeship* waarin de voormalige tot slaaf gemaakten

nog dwangarbeid moesten leveren. Dankzij massale protesten in Engeland werd dat *apprenticeship* in 1839 voortijdig beëindigd, en vanaf 1840 zien we dat Britse abolitionisten hun zendingsveld verlegden naar de VS, maar ook naar continentaal Europa. De British and Foreign Anti-Slavery Society (BFASS) werd hiertoe opgericht, en voorzitter George William Alexander en secretaris John Scoble reisden vanaf 1840 regelmatig naar Europa, waar ze ook Nederland aandeden – tussen 1840 en 1858 brachten bestuurders van de BFASS achttmaal een bezoek aan Nederland.³ Daarnaast toerde een groep quakers regelmatig door Europa, met als boegbeeld Elizabeth Fry, vooral bekend als gevangenhervormer. Zij en haar broers Samuel en Joseph John Gurney spraken overal over drie kwesties die toen prominent waren in evangelische kringen in Engeland: gevangenhervorming, de afschaffing van slavernij en het instellen van christelijk onderwijs.⁴ Alleen al omdat het in Nederland volstrekt ongebruikelijk was dat vrouwen in het openbaar spraken, maakte zij veel indruk. Haar broers, ‘remembering the love of Dutchmen for the *Money* part of the story’, benadrukten tijdens hun bezoeken aan Nederland strategisch dat de afschaffing van slavernij niet alleen een religieuze en morele plicht was, maar juist ook economische voordelen voor Nederland zou opleveren.

Waarschijnlijk hebben Alexander en Scoble in 1840 ook Ackersdijck en andere Utrechtse abolitionisten ontmoet. Vanaf begin dat jaar kwam een kleine groep van Utrechtse ‘slavenvrienden’, zoals ze zichzelf noemden, elke maandagavond bij elkaar om over dit thema te spreken. Ze ontmoetten elkaar bij Ackersdijck thuis aan de Oudegracht, op wat tegenwoordig Oudegracht 382 is. Hun bijeenkomsten hadden een enigszins informeel karakter, maar Alexander beschouwde het wel degelijk als een vereniging: ‘I was glad to find that an Anti-slav[er]y S[ociety] is formed in Utrecht’, schreef hij op 31 maart 1840 aan Ackersdijck.⁵ Ook in Amsterdam, Rotterdam, Leiden, Den Haag, Groningen en Zwolle waren er lokale ‘kringen’ ontstaan van abolitionisten. Een aantal daarvan bestond uit liberalen, en een aantal daarvan uit mannen uit het Réveil, de orthodox-protestantse opwekkingsbeweging waarvan Groen van Prinsterer de voorman was. Nu het thema op verschillende plekken in Nederland onder de aandacht was gebracht hield de BFASS de Nederlanders voor dat het tijd werd om samen te gaan werken. Het was tijd voor een nationaal protest tegen slavernij.

Elizabeth Fry. Charles Robert Leslie, 1823-1859 (National Portrait Gallery, London)

Samenwerking en concurrentie

Op 29 oktober 1841 vond de eerste vergadering van ‘slavenvrienden’ uit het hele land plaats. Maar dat ging meteen mis. De Utrechtse en Rotterdamse delegaties hadden voorgesteld een nationale vereniging op te richten die de publieke opinie kon beïnvloeden – de lijntjes tussen die twee steden waren kort omdat Ackersdijk hierover correspondeerde met zijn neef Willem Cornelis Mees (1813-1884), een liberale advocaat uit

Rotterdam, die daar actief was in het lokale antislavernijcomité. Maar het beviel de Réveil-mannen uit Den Haag en Amsterdam niet dat de liberalen het initiatief naar zich toe trokken. Zij pakten met een paar trucs bij een volgende vergadering het initiatief terug, en wisten daar juist een vereniging op christelijke grondslag op te richten. De liberale Utrechters en Rotterdammers voelden zich verraden, de vergadering eindigde in 'groote verwarring', en Ackersdijck, Mees en de Utrechtse hoogleraar G.W. Vreede keerden teleurgesteld huiswaarts. Het was duidelijk dat er onvoldoende draagvlak was voor één nationale vereniging. Nu ontstonden er twee bewegingen die met elkaar gingen concurreren.

Ackersdijck en andere liberale abolitionisten uit Utrecht en Rotterdam stelden een manifest aan het Nederlandse volk op. Geïnspireerd door het voorbeeld van de Britten, schreven zij, 'hebben wij besloten eene Maatschappij op te rigten tot bevordering der vernietiging van de slavernij, bijzonder in de Nederlandsche koloniën, en wij roepen alle onze landgenooten op om hieraan deel te nemen'. Ook schreven ze een petitie aan de koning, waarin ze dit besluit aankondigden. De liberale petitie reisde het hele land door, en werd ondertekend door 125 mannen. In dezelfde maanden ging een orthodox-protestantse petitie rond, waarin om toestemming tot oprichting van een vereniging op christelijke grondslag werd gevraagd, die 56 handtekeningen wist te verzamelen. Verschillende mannen kregen het verzoek om allebei de petities te tekenen. De petities drukten niet alleen ideeën uit die al leefden in de samenleving, maar verspreidden die ook, en speelden bovendien een rol in de liberale en orthodox-protestantse groepsvorming.

In Rotterdam was ook een Rotterdam Ladies Antislavery Committee ontstaan, waarin zoals de naam al aangeeft de Engelse gemeenschap in havenstad Rotterdam een belangrijke rol speelde. Ook deze vrouwen stelden een petitie op, een primeur voor deze tijd waarin vrouwen zich nauwelijks met politiek bezighielden. Hun petitie had de meeste handtekeningen: van 128 vrouwen, met zowel een orthodox-protestantse als liberale achtergrond. Deze drie petities werden aan de koning aangeboden, die niet goed wist wat hij aan moest met de antislavernijbeweging. Willem II was minder repressief dan zijn vader geweest was, maar burgerprotest en het oprichten van pressiegroepen was vrij ongewoon en werd als gevaarlijk beschouwd. De koning had twee vragen voor zijn minister van justitie Van Maanen: 'a. Kan zodanige Maatschappij wel toegelaten worden; b. Wat kan naar Uw oordeel gedaan worden om verdere stappen tot oprichting derzelve tegen te gaan?' Van Maanen, die

door informanten op de hoogte gehouden werd van wat er besproken werd in de vergaderingen van abolitionisten, had niet veel wettelijke middelen om verenigingen te verbieden. In plaats daarvan voerde hij een ontmoedigingsbeleid.⁶

De mannelijke organisatoren van de petities, onder wie Ackersdijck en Mees, werden daarom op 28 juni 1842 uitgenodigd op het ministerie van Marine. Daar vroeg minister van Marine J.C. Rijk, die net terug was uit Suriname, de aanwezigen met klem hun verenigingen niet actief te laten worden, om de regering een kans te geven maatregelen te nemen. Zouden de abolitionisten toch doorzetten, dan zou dat misschien tot opstanden leiden in de koloniën, en wilden ze daar verantwoordelijk voor zijn?⁷ Met tegenzin stopten de abolitionisten hun activiteiten. Voorlopig althans.

De Bijdragen

Ruim een jaar later, op 11 september 1843, belegden de Utrechters A.S. Rueb, lector in de sterrenkunde, W.J. van Hoytema, lid van het Hoog Militair Gerechtshof te Utrecht, en J. Hora Siccama, griffier bij datzelfde hof, een vergadering over deze kwestie. Ze concludeerden dat de regering in de tussentijd helemaal geen maatregelen had genomen. Ze namen hun acties weer op. Ackersdijck en Vreede werden bij het comité gevraagd. De door Rueb opgestelde radicale statuten voor een 'Genootschap tot bevordering van de vrij-verklaaring der slaven' werden al snel terzijde geschoven als te riskant. Ackersdijck vond het belangrijker om eerst een tijdschrift op te richten dat de publieke opinie meer bekend zou maken met slavernij en koloniale politiek. Hierin volgde Ackersdijck het advies van zijn neef Willem Mees. In brieven aan zijn oom schreef Mees dat het Rotterdamse comité niet genoeg aanzien had om serieus genomen te worden in het antislavernijdebat: dat bestond grotendeels uit Engelsen en andere kooplieden, die niet gewend waren om in het openbaar te spreken. Hij probeerde zijn oom ervan te overtuigen dat hij als hoogleraar in een veel geschiktere positie verkeerde om een nationale beweging te leiden. De Rotterdamse abolitionisten zouden dan de Utrechtse initiatieven ondersteunen.

De Utrechters besloten daarop een abolitionistisch tijdschrift uit te gaan geven, en om te tonen dat dit tijdschrift een breder maatschappelijk draagvlak had, richtten ze ook een uitgeversvereniging op: de

Vereeniging tot Uitgaaf van het Tijdschrift *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën, bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven*. In Ackersdijcks archief zijn kopieën van alle ruim tweehonderd brieven bewaard gebleven die zij schreven om mensen uit te nodigen om lid te worden, en ook de antwoorden die ze daarop ontvingen. Secretaris Rueb schreef bijvoorbeeld aan een potentieel lid in Sneek dat ze pogingen deden er een echt nationale beweging van te maken, maar dan wel een van ‘het beschaafdsten en verlichtste deel der natie’:

‘Hoe meer achtbare mannen wij openlijk als onze medestanders kunnen noemen, hoe meer zij die in alle oorden van het vaderland tellen, des te beter zullen wij slagen in ons doel om het bevorderen van de vrijlating der slaven in onze koloniën tot een nationaal werk te maken. Daarvan schijnt ons hoofdzakelijk het goed gevolg van ons pogen afhankelijk, gelijk ook in Engeland de groote uitkomst eerst verkregen is geworden, toen de zaak der vrijlating tot eene algemeene zaak van het beschaafdsten en verlichtste deel der natie geworden was.’⁸

Bestuursleden van de BFASS schreven verschillende brieven aan de ‘the committee of the Utrecht Anti Slavery Society’, waarin ze hun waardering lieten blijken:

‘I consider that you and your colleagues at Utrecht are the guides and representatives of the anti-slavery cause in the Netherlands. May the trumpet which you blow give no uncertain sound! – May the mighty blast sound the death-knell of slavery in every part of the Dutch Empire!’⁹

In deze brieven spoorde de BFASS de Utrechters steeds aan om het Britse voorbeeld te volgen. De Britse abolitionisten wilden dat vanuit Utrecht een grootschalige petitie zou worden georganiseerd, maar Ackersdijk en Rueb dachten dat dit contraproductief zou werken. Eerst moest de afschaffing van de slavernij als een respectabele kwestie te boek komen te staan. Uiteindelijk werden 143 mensen openlijk ‘medeuitgever’ van het tijdschrift, en hun namen werden voorin in het tijdschrift afgedrukt. De oplage van het tijdschrift was 500, waarvan er 10 jaar later 321 verkocht bleken: een succes voor die tijd.

In de *Bijdragen* kon de lezer dus nauwelijks oproepen tot protest vinden, of andere activistische taal. Wat stond er dan wel in? Er werd af en toe geschreven over de Britse emancipatie, over de wreedheden van slavenhouders, de verbreiding van het christendom en de voordelen van vrije arbeid. Er werd opgeroepen tot openbaarheid in koloniale politiek, een gewaagd statement: vóór 1848 hoefde de koning over koloniale politiek geen verantwoording af te leggen aan het parlement. Maar het tijdschrift bevatte vooral algemene informatie over de koloniën, over bodemgesteldheid, klimaat, flora en fauna – zoals een uitgebreide beschrijving van 65 sierlijke planten en heesters die op Sint-Eustatius groeiden. Dagboeken en reisverslagen van mede-uitgevers gaven invulling aan de doelstelling kennis over de koloniën te verspreiden.

Het einde van de *Bijdragen*

In 1848 kwam er abrupt een einde aan het toch redelijk succesvolle tijdschrift. Secretaris Rueb legde in een brief aan een mede-uitgever uit dat de revolutiedreiging als gevolg van revoluties overal in Europa daarin een rol speelde:

‘In den aanvang van Maart waren wij juist gereed de copij voor het 1e no. van eenen nieuwen jaargang ter perse te zenden, toen het uitbarsten der nieuwe Fransche omwenteling, reeds door zoo vele andere elders gevolgd, en die ons vaderland met groote gevaren bedreigt, ons deed besluiten voorlopig eenigen tijd die groote en noodlottige staatkundige gebeurtenissen gadeteslaan, eer wij ons door de uitgave van het 1e no. van eenen nieuwen jaargang tot werkzaamheden verbonden.’¹⁰

Ze wisten ook niet hoe het verder moest met de emancipatie als er geen geld was om de plantagehouders te compenseren. Het tijdschrift stopte definitief. Hiermee eindigde de leidende rol van Utrecht in de Nederlandse abolitionistische beweging. In 1853 zouden de orthodox-protestantse abolitionisten onder leiding van Groen van Prinsterer het initiatief weer oppakken, en hun Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij zou tot 1863 een belangrijk centrum vormen van protest tegen slavernij. Ackersdijck maakte hun succes niet meer mee: hij overleed in 1861.

Concluderend

De eerste nationale abolitionistische initiatieven in Nederland in de jaren 1840 waren niet echt activistisch te noemen, spraken nauwelijks over slavernij op emotionele toon, en stelden slavernij niet voor als een nationale zonde, zoals in Engeland gebeurde, en zoals in de jaren 1853-1863 ook in Nederland meer zou gebeuren. Het is niet zo dat dit niet anders had gekund: zoals we zagen bestonden er ook prille initiatieven die een religieuze, radicale, vrouwelijke of Britse insteek hadden. Ackersdijck en de groep abolitionisten die hij om zich heen verzameld had, moesten daar niets van hebben, en maakten een bewuste keus voor een liberaal en geleerd professoren-abolitionisme. Hun doel was het vergroten van kennis over de Nederlandse koloniën bij burgers, het vergroten van de inspraak van volksvertegenwoordiging en publieke opinie op het koloniale beleid, en het abolitionisme salonfähig maken. Dat deden ze omdat ze ervan overtuigd waren dat dit een noodzakelijke fase was, en dat te hard van stapel lopen contraproductief zou zijn.

We weten natuurlijk niet of ze daarin gelijk hadden. Je kunt je afvragen of de Britse abolitionist Alexander niet gewoon een punt had toen hij een brief naar Utrecht stuurde waarin hij schreef: 'I think there are grounds to hope that if the abolition of slavery be pressed on the government by their influential fellow citizens this just measure will be accomplished.'¹¹ Het is achteraf onmogelijk om te zeggen of Ackersdijck en de zijnen te voorzichtig geweest zijn, en of ze met een ander optreden bijvoorbeeld invloed hadden kunnen uitoefenen op de discussie in 1848 over de vraag of slavernij toen kon worden afgeschaft. Maar het is wel mogelijk om te concluderen dat de universiteitsstad Utrecht een heel specifiek type abolitionisme voortbracht, waarmee het abolitionisme ontdaan werd van zijn radicale imago.

Nicolaas Beets en Julien Wolbers

Twee abolitionisten in Utrecht

Carl Haarnack

Doorgaans worden de eigenaren van plantages in de Nederlandse koloniën in verband gebracht met statige panden aan de Amsterdamse grachten. Ook de provincie Utrecht en de stad Utrecht hebben hun aandeel in de Nederlandse slavernijgeschiedenis. Wie door de provincie Utrecht reist, kan het bijna niet ontgaan. De provincie is rijk aan buitenplaatsen, lustoorden en kastelen. In de zeventiende en achttiende eeuw konden handelaren, mede rijk geworden door inkomsten uit suiker- of koffieplantages of de specerijenhandel, het zich veroorloven een statig huis te laten bouwen of een bestaand kasteel of landgoed te kopen.

Utrecht verschilt wat betreft de sporen van het Nederlandse slavernijverleden niet van steden als Amsterdam of Rotterdam. Maar Utrecht telde in de loop der eeuwen ook een aantal belangrijke criticasters van de slavernij én abolitionisten onder zijn inwoners. Dat begon al met dominee Jan Willems Kals (1700-1781), die in Utrecht theologie gestudeerd had. In 1731 vertrok hij naar Suriname, waar hij als predikant zeer kritische preken hield tegen de misstanden op de plantages.¹ Een eeuw later woonde een aantal belangrijke abolitionisten, zoals Nicolaas Beets en Julien Wolbers, een belangrijk deel van hun leven in Utrecht. Kan die stad daarmee een centrum van het Nederlands abolitionisme genoemd worden?

Het abolitionisme is onlosmakelijk verbonden met ontwikkelingen in de christelijke kerk. Het jaar 1815 markeerde het begin van de geestelijke opwekkingsbeweging die als het Réveil wordt aangeduid, en als de voortzetting van het protestantse piëtisme in voorgaande eeuwen kan worden gezien. In Nederland was het vooral de dichter en jurist Willem Bilderdijk (1756-1831) die een grote impuls gaf aan deze beweging.² Ook invloeden uit Engeland waren van cruciaal belang voor de ontwikkeling van de abolitionistische beweging in Nederland. Dat Nederland de slavenhandel in 1814 afschafte, gebeurde bijvoorbeeld onder druk van Engeland.³ De abolitionistische beweging in Nederland bleef in de jaren daarna wel klein.⁴ Pas rond 1840 kwamen een aantal Engelse christenen naar Nederland om hier geestverwanten aan te

Nicolaas Beets, c.1880-1903 (Publiek domein)

sporen om zich in te zetten voor de afschaffing van de slavernij in de Nederlandse koloniën.⁵ Dat resulteerde in 1842 in de oprichting van de Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij (MBAS). Voordien was er nauwelijks sprake van georganiseerd abolitionisme.⁶ Het kwam feitelijk neer op het werk van een klein aantal individuen die een stroom van publicaties over de slavernij opgang hielden. De meest prominenten onder hen waren Wolter Robert van Hoëvell (1812-1879), Marten Douwes Teenstra (1795-1864), Julien Wolbers (1819-1889) en

Nicolaas Beets (1814-1903). Van deze vier woonden Beets en Wolbers in Utrecht.

Nicolaas Beets als abolitionist

Nicolaas Beets was predikant, dichter, hoogleraar, vertaler en schrijver. Zijn biograaf noemde hem in één adem met die andere belangrijke negentiende-eeuwse auteur, Multatuli.⁷ De verzamelde gedichten van Beets beslaan meer dan zestienhonderd pagina's. Ook schreef Beets meer dan vierhonderd preken, religieuze verhandelingen, letterkundige opstellen, verhalen, romans, brieven en andere geschriften.⁸ Beets heeft een omvangrijk oeuvre nagelaten, en is vooral beroemd geworden vanwege zijn verhalenbundel *Camera Obscura* (1839), die hij onder het pseudoniem Hildebrand schreef. Alleen al in de negentiende eeuw verschenen er van dat boek twintig drukken. Tot in de eenentwintigste eeuw werd het talloze malen herdrukt.

Vanaf 1854 woonde en werkte de in de theologie gepromoveerde apothekerszoon Nicolaas Beets als predikant in Utrecht. Samen met zijn gezin betrok hij een huurhuis in de Boothstraat 6. Tot zijn dood, bijna vijftig jaar later, zou hij hier blijven wonen. Aan het huis is nog steeds een plakkaat met zijn naam te zien. Tussen 1874 en 1884 was Beets hoogleraar kerkgeschiedenis aan de universiteit in Utrecht.

Wie de vele biografieën over Nicolaas Beets leest, krijgt een beeld van een groot dichter en schrijver, maar één belangrijk aspect ontbreekt vaak: zijn strijd voor de afschaffing van de slavernij.⁹ De Curaçaose schrijver, dichter en taalwetenschapper Frank Martinus Arion (1936-2015) vond de behandeling van de *Camera Obscura* in de literatuurwetenschap een voorbeeld van verkrampde en verdoezelende omgang met het slavernijverleden.¹⁰ Hij was verbolgen over het feit dat veel literaire studies met geen woord reppen over Beets' abolitionistische gedichten, zijn lidmaatschap van de MBAS, noch over zijn redevoeringen tegen de barbaarsheid van de slavernij. En dat is op zijn zachtst gezegd merkwaardig. Vooral omdat Beets zich onderscheidde van de gematigde stemmen binnen de christelijke kringen van het Réveil én de MBAS. Zo vroeg de Amsterdamse schrijver Isaäc da Costa (1798-1860) zich af of er in de Bijbel wel een 'dadelijk verbod' op de slavernij te vinden is. Anderen stelden daartegenover dat de slavernij, hoewel niet verboden door de letter van de Bijbel, onchristelijk en strijdig was met de geest

Gedenksteen bij voormalig woonhuis Nicolaas Beets, Boothstaat 6 (Kosmopolis Utrecht/ Anna van Kooij)

van de Schrift. Beets stelde dat 'onze geheele slavenbevolking inderdaad gestolen is' en dat evangelisatie van de slaaf én hem slaaf te laten, niet samenging. Sterker nog: Beets deed er een schepje bovenop en verklaarde dat de slavernij een misdaad was 'die men niet mag voortduren'.¹¹

De *Camera Obscura* verscheen in 1839, maar omdat Beets er telkens verhalen aan toevoegde, kreeg het pas zijn definitieve vorm in 1851. In dat jaar voegde hij het deel over de familie Kegge toe. Deze familie keerde na een lang verblijf in West-Indië (Demerara) terug in Nederland, met medeneming van een 'zwarte knecht'. In het verhaal laat Beets iets doorschemeren van zijn blik op slavernij. Zo vertelt Henriette over de plantage en de 'wonderen van het huis en de paarden en de slaven, die de familie in de West had; een slaaf voor den zakdoek, een slaaf voor den waaier, een slaaf voor het kerkboek, een slaaf voor den flacon!'.¹² Het is vooral de achteloosheid waarmee het huis en de paarden tezamen met de 'slaven' worden genoemd, die maken alsof het hierbij om werktuigen en objecten ging en niet om mensen. Daarnaast laat Beets hier iets zien van de decadentie van de koloniale elite, die voor ieder wissewasje een 'slaaf' had, en indirect, vanwege het kerkboek, hun geloof ter discussie stelt. Subtiel hint hij ook op drankzucht van de planters.

Literatuurwetenschappers hebben het koloniale aspect in de *Camera Obscura* over het hoofd gezien of simpelweg genegeerd. Wim Rutgers, hoogleraar Caraïbische Letterkunde, is een uitzondering. Hij pleit voor een andere manier van lezen. Hierdoor openen zich nieuwe perspectieven en kunnen blinde vlekken worden ingevuld.¹³ Hij komt tot de conclusie dat Hildebrand (het pseudoniem van Nicolaas Beets) niet alleen gezien moet worden als romanticus, of als humorist en schrijver van domineespoëzie, maar zeker ook als een geëngageerde auteur die streefde naar een onvoorwaardelijke afschaffing van de slavernij.¹⁴ Hij gebruikte zijn schrijftalent en retorische gaven om het onrecht van slavernij aan te klagen.

Ook zijn dichtkunst werd voor die strijd ingezet. Beets schreef een aantal gedichten met een abolitionistisch karakter. Zo publiceerde hij in 1853 'Een lied om bevrijding – Negen jaar later verhoord', waarvan de eerste strofen luiden:

Laat de ketens vallen!
Breekt, verbreek het juk!
Vrijheid is voor allen
Noodig tot geluk.

Menschelijke harten,
Die dien schat besluit,
Brengt hem ook de zwarten,
Stelt niet langer uit.¹⁵

In 1853 werd de in 1842 opgerichte MBAS nieuw leven ingeblazen. Volgens de statuten verwierp de MBAS de slavernij als onverenigbaar met de strekking van Gods woord en streefde ze een emancipatie van slaven na die op christelijke beginselen was gebaseerd. Het aantal leden groeide snel tot 667.¹⁶ Beets was een actief bestuurslid van de afdeling Utrecht. In 1856 hield hij een redevoering voor de MBAS die in boekvorm verscheen.¹⁷ Daarin pleitte hij vurig voor afschaffing van de slavernij: 'Ik heb het vraagstuk van de opheffing der Slaverny beschouwd uit het oogpunt der Menschlievendheid, der Beschaving, des Christendoms. Menschlievendheid moest haar wenschen; Beschaving haar vorderen; de Geest des Christendoms dringt er toe en beveelt haar.'¹⁸

Het antwoord op de vraag waarom Beets zich heeft ontwikkeld tot zo'n vurig voorvechter voor de afschaffing van de slavernij moet allereerst worden gezocht in de invloed van de Engelse abolitionisten. Hij vereerde het werk van de grote Engelse abolitionist William Wilberforce (1759-1833), van wie hij in zijn studeerkamer een marmeren borstbeeld had staan. Ook het Réveil heeft Beets bewust gemaakt van de misstanden in de slavernij. Hij had veel waardering voor Willem Bilderdijk (1756-1831), die gezien wordt als de geestelijke vader van het Nederlandse Réveil. In deze beweging ontmoette hij andere critici van de slavernij. Beets was ook een bewonderaar van Hendrik Tollens (1780-1856). Tollens genoot in de jaren 1830 een reputatie als grootste vaderlandse volksdichter. Hij had *Wien Neêrlands Bloed* geschreven, dat tot volkslied werd verkozen in 1816. Het lied was een reactie op de Franse bezetting van Nederland, die van 1795 tot 1813 duurde. Vooral de zinsnede 'van vreemde smetten vrij' werd ook toen al sterk bekritiseerd.¹⁹ Op woensdag 27 april 1836 bracht Beets een bezoek aan Tollens. Beets vermeldde in zijn dagboek dat het gesprek een aangename indruk op hem maakte.²⁰ Het is vrijwel onmogelijk dat Beets de dichtbundel van Tollens, *Liedjes van Matthias Claudius* (1824), niet in handen heeft gehad. Deze bundel bevat vertalingen van gedichten van Matthias Claudius (1740-1815), die in 1774 in het Duits waren gepubliceerd.²¹ Eén bijzonder gedicht kan mogelijk een abolitionistisch zaadje in het hoofd van de jonge student Beets geplant hebben: 'De Neger in de Suikerplantaadje'.²²

Beets was bevriend met de Haarlemse uitgever A.C. Kruseman, die een aantal boeken van hem uitgaf.²³ Kruseman was in 1853 ook de uitgever van de eerste Nederlandse vertaling van de roman *Uncle Tom's Cabin* (1852) van de Amerikaanse Harriet Beecher Stowe.²⁴ *De Negerhut* was ook in Nederland een doorslaand succes en werd in grote oplagen

gedrukt.²⁵ Het verscheen precies op het moment dat een door de minister van Koloniën ingestelde Staatscommissie voor de slavenemancipatie zich moest buigen over het slavernijvraagstuk.

Op 13 maart 1903 overleed Beets aan de gevolgen van een hersenbloeding. Hij werd begraven op de Eerste Algemene Begraafplaats Soestbergen onder twee eenvoudige, liggende stenen met daarop de tekst: 'God is mijn licht'.

Julien Wolbers en de geschiedenis van Suriname

Het was Nicolaas Beets die de andere bekende Utrechtse abolitionist Julien Wolbers (1819-1889) in het Réveil introduceerde. Wolbers werd geboren in Heemstede.²⁶ Zijn vader had een glazenmakerij en schildersbedrijf. Na zijn schooltijd begon Wolbers in de zaak van zijn vader te werken. Toen zijn vader overleed, nam hij samen met zijn broer de zaak over. In 1837 trad hij in het huwelijk met Albertina Stoffels. Het huwelijk bleef kinderloos. Op 37-jarige leeftijd stapte Wolbers uit het bedrijf en verhuisde hij naar Utrecht, waar hij als rentenier aan de Catharijnesingel ging wonen. Wolbers raakte onder invloed van Nicolaas Beets, die actief was in Utrecht. Ook las hij brieven van missionarissen uit de koloniën waarin over wantoestanden werd gesproken. Hij legde zich toe op de bestudering van de geschiedenis van Suriname en zijn activisme voor de afschaffing van de slavernij. Zo stuurde Wolbers herhaaldelijk verzoeken naar de Tweede Kamer waarin hij aandrang op spoedige behandeling van de wetsontwerpen tot afschaffing van de slavernij. Eénmaal, in 1859, deed hij dat namens 118 ingezetenen van de stad Utrecht.²⁷ In 1865 betrok hij een pand aan de Kromme Nieuwegracht 6. Hij woonde er op vijf minuten lopen van Beets.

Wolbers was zeer kritisch over het Nederlandse bestuur in Suriname en hij hekelde de wreedheid van planters en hun onzedelijk gedrag. Hij was er zelf nooit geweest, maar maakte gebruik van boeken en archieven in Nederland en Engeland en stond in nauw contact met een aantal mensen in Suriname.²⁸ In 1853 schreef hij een vlammend pamflet waarin hij aandrang op afscheid van het onmenselijke systeem van slavernij, met de veelzeggende titel *De Slavernij in Suriname, of dezelfde gruwelen der slavernij, die in de 'Negerhut' geschetst zijn, bestaan ook in onze West-Indische koloniën*.²⁹ Wolbers' boodschap was simpel maar doeltreffend: alle gruwelijkheden die in de abolitionistische roman

Voormalig woonhuis van Julien Wolbers, Drift 6 (Kosmopolis Utrecht/ Anna van Kooij)

Uncle Tom's Cabin werden geschetst gebeurden ook in onze eigen kolonie Suriname. Een jaar later verscheen van Wolbers' hand *De Surinaamsche negerslaaf, verhaal van een bezoek op eenige plantaadjes in Suriname*.³⁰ In 1857 volgde weer een pamflet: *Schets van een plan tot aankoop van plantaadjes in Suriname: met het doel om de slaven in vrijheid te stellen en voor loon als vrije werklieden in hun eigen onderhoud te doen voorzien*.³¹ Ook schreef hij samen met andere abolitionisten petities die aan de Tweede Kamer werden gezonden.

In 1861 verscheen zijn bekendste werk, *Geschiedenis van Suriname*. Het boek van 850 pagina's is nog steeds de meest omvangrijke historische studie over Suriname.³² Anton de Kom, auteur van *Wij slaven van Suriname* (1934), roemde het boek van Wolbers en stelde dat het een 'uitnemend standaardwerk' was.³³ De dagelijkse werkelijkheid van het harde en bijzonder wrede klimaat waarin slaven moesten werken was volgens Wolbers erger dan een romanschrijver zou kunnen verzinnen. Zo vertelt Wolbers over de 'neger' Darius die bij de fiskaal (officier van justitie) zijn beklag kwam doen over de wrede straffen op de plantage Sinabo. De directeur van deze plantage, Jan Jakob Bongaard, had een slaaf die verdacht werd van gifmengen de Spaanse bok laten geven – een straf waarbij de handen van de gestrafte om de opgetrokken knieën gebonden worden waarna tussen handen en opgetrokken knieën een stok wordt gewrongen. Vervolgens werd de slaaf met een roede hevig geslagen.

Rug van publicatie *Geschiedenis van Suriname* van Julien Wolbers uit de collectie Buku – Bibliotheca Surinamica (Carl Haarnack)

Daarna werd hij in de timmerloods opgesloten zonder verpleging, water of voedsel. Toen de man stierf, werd hij in opdracht van de directeur in het struikgewas geworpen, waar hij onbegraven bleef liggen.³⁴

Wolbers vertelde nog meer afschuwelijke verhalen over geselingen en martelingen waarbij veel bloed vloeiende. Hij richtte het woord direct tot de slaveneigenaren die in Nederland woonden: 'Gij zijt het vooral, die in dezen medewerken moet; vooral zoo in u een christelijke zin en

geest woont.' Christen zijn én eigenaar van slaven was voor Wolbers een onbestaanbare combinatie. Hij haalt op meerdere plekken een Bijbeltekst aan, Mattheus 7:12, die vrij vertaald zegt: behandel andere mensen net zoals je zelf behandeld wilt worden. De naastenliefde van Julien Wolbers beperkte zich overigens niet tot publicaties. Hij had ook de verzorging van een 'negerjongen' op zich genomen. Hij schreef aan Groen van Prinsterer dat hij voor de opvoeding en het onderwijs van deze Henry Adams veel geld uitgaf. 'Hij had het met blijmoedigheid gedaan, in de overtuiging dat de Heer hem deze knaap had gezonden.'³⁵

Conclusie

Of Utrecht een centrum van het Nederlandse abolitionisme was, is niet eenvoudig te beantwoorden. Uiteindelijk was het abolitionisme vooral een zaak van individuen die zich geestdriftig voor de afschaffing van de slavernij inzetten. Velen van hen vonden elkaar in kringen van de christelijke Réveilbeweging. Het lijkt erop dat de theologische faculteit van de universiteit van Utrecht ook een schakel vormde in de groeiende kritiek op en verzet tegen slavernij.

Er bestaat discussie over de vraag of de slavernij op humanitaire of op economische gronden werd afgeschaft. Sommige historici hebben gesteld dat aan de emancipatie van slaven economische motieven ten grondslag hebben gelegen: de door slavenarbeid geproduceerde suiker of koffie zou niet meer rendabel zijn. Ook wordt door die historici aangevoerd dat de industrialisatie een andere vorm van arbeid aantrekkelijker maakte. Vooraanstaande wetenschappers en filosofen hebben deze beweringen weerlegd.³⁶ De religieuze gedachte dat alle mensen in de ogen van God gelijk zijn, is in de kern een abolitionistische gedachte. Nicolaas Beets en Julien Wolbers waren op basis van hun geloof overtuigd van de verwerpelijkheid van de slavernij. Zij hebben een grote bijdrage geleverd aan de totstandkoming van de emancipatie van de slaven in de Nederlandse koloniën. Beets en Wolbers waren, net als W.R. van Hoëvell en enkele anderen, cruciaal in de strijd voor afschaffing van de slavernij. Daar hebben ze tijdens hun eigen leven weinig hulde voor ontvangen. Maar ook heden ten dage is dat nog nauwelijks bekend. Het is de hoogste tijd dat zij voor hun aandeel in deze strijd erkenning krijgen.

Deel 5

Zwarte aanwezigheid in Utrecht

Eduard, Sitie, Pieter en Lizette

Vier eeuwen zwarte aanwezigheid in Utrecht

Nancy Jouwe

Een Zwart ondiep vol lastervonden

(uit een spotdicht over Pieter Quint Ondaatje, eind achttiende eeuw)¹

Nederland wordt meestal gezien als een ruimte waar witte mensen woonden, totdat er, met het afscheid nemen van diverse staatsrechtelijke koloniale banden in de twintigste eeuw – bijvoorbeeld tussen Indonesië en Nederland in de jaren veertig en tussen Suriname en Nederland in de jaren zeventig – postkoloniale migranten naar Nederland kwamen vanaf de jaren vijftig. Dit zou betekenen dat er pas zeventig jaar zwarte en gekleurde aanwezigheid is in Nederland. Zo wordt het ook door veel Nederlanders ervaren of begrepen, of zelfs geagendeerd. Daar komt bij dat, zelfs als men al twee of drie generaties in Nederland woont sinds de twintigste eeuw, men nog steeds wordt ervaren als buitenlander, de ander, of tweederangsburger. Weliswaar begint die zienswijze te verschuiven, mede dankzij de maatschappelijke dynamiek van de afgelopen jaren, waarin vraagstukken van burgerschap in relatie tot migratie sterker geagendeerd worden. Maar de geschiedenis laat ook zien dat de acceptatie van en omgang met Nederlandse burgers van kleur fluctueert.²

Uit historische bronnen blijkt echter dat dit dominante beeld van een wit Nederland niet klopt. In ieder geval al vanaf de zestiende eeuw kwamen zwarte en bruine mensen naar Nederland, die hier tijdelijk of langer bleven wonen.³ Deze bezoekers en migranten hadden een gevarieerde achtergrond: er waren vrije zwarte scheepslui onder, maar ook zwarte nobelen en musici die aan Europese hoven vertoefden.⁴ Er kwamen tevens gezanten langs die hun regio vertegenwoordigden. Atjehse gezanten bijvoorbeeld, reisden begin zeventiende eeuw af naar de Republiek omdat deze nog geen machtscontrole had gevestigd in de Indonesische archipel. De Atjehers deden verschillende VOC-kamers en steden aan op kosten van de VOC.⁵ Dom Miguel de Castro was een Congolese gezant die bij de WIC zocht naar een oplossing voor een koloniaal geschil en Middelburg en Den Haag aandeed in 1643.⁶

Dom Miguel de Castro, gezant uit Congo. Jasper of Jeronimus Beckx, c.1643 (Statens Museum for Kunst, Kopenhagen)

Nederlanders die in de zeventiende eeuw in VOC-gebied in Azië woonden en werkten, hadden verschillende tot slaaf gemaakten in dienst die fungeerden als werkkraft, maar ook als statussymbool. Deze tot slaaf gemaakte bedienden werden in de Nederlandse bronnen regelmatig aangeduid als 'swarte' of 'swartin'.⁷ VOC-dienaren lieten zich meermaals door hun bedienden vergezellen op de reis terug naar Nederland en om die reden werd het eerste verbod om tot slaaf gemaakten mee te nemen al in september 1636 uitgevaardigd.⁸ Ook uit het Atlantische gebied werden tot slaaf gemaakten meegenomen naar de republiek,

De aanbidding van de drie koningen. Abraham Bloemaert, 1624 (Centraal Museum)

bijvoorbeeld Susannah Dumion, die naar Amsterdam werd meegenomen en 105 jaar oud werd.

In 1986 publiceerden Harry Poeze, Emy Maduro en Gert Oostindie over zwarte en bruine aanwezigheid in Nederland vanaf de zeventiende eeuw. Onderzoek van onder andere Dienne Hondius en Mark Ponte wijst inmiddels uit dat er een zwarte gemeenschap in Amsterdam bestond. Esther Schreuder wees in de portretkunst uit de vroegmoderne tijd op zwarte aanwezigheid.⁹ Elmer Kolfin ontdekte dat Rembrandt ten minste 26 werken (schilderijen, tekeningen, etsen) maakte waarop zwarte mensen geportretteerd zijn.¹⁰ Voor Rembrandt waren deze zwarte mensen onderdeel van zijn dagelijkse omgeving; zij woonden immers in Rembrandts buurt rondom de Jodenbreestraat.

Er zijn dus diverse geschreven en visuele bronnen die verwijzen naar een reeds eeuwenlange zwarte aanwezigheid in Nederland. Deze zwarte en bruine mensen waren vrij en onvrij, kwamen uit verschillende sociale klassen, woonden tijdelijk of permanent in Nederland en kwamen uit alle hoeken van het Nederlandse koloniale rijk, zowel uit het gebied rond de Indische Oceaan en de Indonesische archipel, als uit het Atlantische

gebied. Meestal wordt naar Amsterdam verwezen als het gaat om deze zwarte aanwezigheid, maar de *Gids Slavernijverleden Nederland* (2019) laat ook voorbeelden van zwarte aanwezigheid in heel Nederland zien: van Groningen tot Middelburg en van Friesland tot Gelderland. De stadswandeling die Esther Captain samen met Kosmopolis Utrecht in november 2011 lanceerde, toonde met een paar voorbeelden aan dat ook Utrecht ten tijde van de Republiek al zwarte bewoners kende. Behalve geschreven bronnen kent Utrecht, voor zover we nu weten, relatief weinig visuele bronnen die op vroegmoderne zwarte aanwezigheid wijzen. Een uitzondering is het wapenschild met morenhoofden op Janskerkhof 12. In schilderijen uit deze periode zien we – naast contemporaine zwarte figuren – vooral in allegorieën zwarte figuren. Abraham Bloemaert, spil van de Utrechtse School, schilderde de drie koningen die Jezus kwamen begroeten bij diens geboorte. Koning Caspar wordt vaak als zwarte man afgebeeld.

Utrecht een witte stad?

Van de vier grootste steden in Nederland wordt Utrecht doorgaans als de witste stad gezien. Toch is er al in de zeventiende eeuw sprake van zwarte en bruine aanwezigheid, in stad en provincie. In 1620 werden vijf Ambonese jongens naar de Republiek verscheept. De groep kwam in 1621 aan en ging in Amersfoort wonen, waar ze van een dominee onderwijs kregen in de christelijke religie. Ze deden verschillende steden aan, waaronder waarschijnlijk Utrecht. Hun namen waren Marcus de Roy, Andrea de Castro, Laurens de Fretis, Laurens Queljo en Jan Tak. Eenmaal terug op hun geboortegrond zouden zij dan – hoopten de Nederlanders – het christelijk geloof verder verspreiden. Maar terug op Ambon was bij deze jongemannen echter ‘gans geen yver tot de christelijke religie’ te bespeuren.¹¹

In de stad Utrecht woonde de vrije zwarte man Eduard van Akaboa met zijn gezin in de Drieharingstraat, een zijstraat van de Oudegracht, op een steenworp van het stadhuis. Van Akaboa kwam uit Angola en was waarschijnlijk een voormalige tot slaaf gemaakte. Hij staat in 1652 in het leerjongensboek van het Utrechtse zilversmedengilde genoemd. In Utrecht werkte hij als wapengraveerder, en deze kennis werd doorgegeven aan zijn nazaten, waaronder zoon Gerrit, die hij met zijn vrouw Ida van Voorst kreeg. Zijn kleinzoon Laurens slaagde voor de meesterproef,

Sierraam ter ere van Eduard van Akaboa jr (Nancy Jouwe)

net als achterkleinzoon Eduard van Akaboa, die kopergieter werd en voor diverse kerken in de provincie Utrecht werkstukken maakte. Eduard jr. woonde tot 1758 op de Lange Lauwerstraat 18. Toen de huidige eigenaar van het pand het bijzondere verhaal van de familie van Akaboa hoorde, liet hij ter ere van deze vroegere bewoner een sierraam maken.¹²

Het is de vraag of Eduard van Akaboa senior Maria Moor van Angola heeft ontmoet. Zij overleed in 1655 en werd in de Buurkerk begraven – op vijf minuten van het huis van Eduard senior – waarin nu het museum Van Speelklok tot Pierement is gehuisvest. Daar werd in 1695 ook Cervina van Moors begraven, tot slaaf gemaakte bediende van Hendrik Adriaan van Reede tot Drakenstein, heer van Mijdrecht.¹³

Er woonden ook zwarte bedienden uit de Indonesische archipel in achttiende-eeuws Utrecht. Ze werden vaak door hun eigenaren naar Utrecht meegenomen. Sibilla van Batavia kwam bijvoorbeeld mee met Sara Sibilla Verdion, een grootaandeelhouder in de Utrechtse Compagnie (zie de artikelen van Esther Captain en Matthias Lukkes), en Sitie kwam uit Makassar mee met de terugkerende oud-gouverneur Joan Gideon Loten.

Buitenhuis Vollenhoven. P.J. Lutgers, c.1868 (Het Utrechts Archief)

Naast bedienden kwamen er in de achttiende en negentiende eeuw ook verschillende studenten en promovendi uit Suriname die rechten en geneeskunde studeerden. Dat waren meestal kinderen van de koloniale elite.¹⁴ De creoolse Surinamer Hendrik Charles Focke kwam in 1820 in Utrecht rechten studeren en promoveerde er zeven jaar later.¹⁵

In diezelfde periode, begin negentiende eeuw, woonde Lizette van Wicky als vrije zwarte vrouw aan de Kromme Nieuwegracht 35, waar de abolitionist Julien Wolbers jaren later in het statige pand op nummer 6 woonde, vijf minuten lopen van mede-abolitionist Nicolaas Beets (zie het artikel van Carl Haarnack).¹⁶ Wolbers en zijn vrouw Albertine hadden geen kinderen, maar er woonde een tijd lang een zwarte jongen genaamd Henry Adams bij hen in huis. Wolbers beschouwde hem 'als mij van den Heere toegezonden'.¹⁷

In De Bilt, in buitenhuis Vollenhoven, woonde het adellijke echtpaar Jacoba Elisabeth van Tuyll van Serooskerken (haar familie bezat voc-en wic-aandelen) en haar man Godert van der Capellen, die van 1815 tot 1826 gouverneur-generaal in Nederlands-Indië was. Hij bracht de

Papoeavrouw Ourika Jacoba Elisabeth Salawatta (1817-1845) mee naar De Bilt, waar zij in 1839 werd gedoopt en trouwde met Jan Willem Stittelaar.¹⁸ Hun dochter Elisabeth werd op 11 december 1841 geboren, ging wonen in Utrecht en overleed aldaar op 4 maart 1924.¹⁹

In de twintigste eeuw nam in Nederland, en dus ook in Utrecht, het aantal inwoners van kleur toe dankzij de komst van migranten uit de (voormalige) koloniën en door de immigratie van arbeiders die bereid waren tegen lage lonen ongeschoold werk te doen. In de jaren tien vestigden de eerste Chinezen zich in Utrecht, vooral in het centrum rond de Jacobikerk, in Wijk C.²⁰ Deze migratiestromen in de twintigste eeuw veranderden de Nederlandse samenleving fundamenteel.

Naast nieuwe bewoners waren er ook beroemde passanten, zoals de Afro-Amerikaanse auteur James Baldwin, die in 1965 voor de promotie van de Nederlandse vertaling van zijn boek *Giovanni's Room* – met een omslag van Utrechter Dick Bruna – een rondje maakte door Nederland. Op 9 oktober 1965 kwam Baldwin in Utrecht luisteren naar jazzmuzikant Oliver Nelson, een goede bekende van hem.²¹ Ze kwamen samen in de befaamde Utrechtse jazzclub Persepolis, dat zich in een werfkelder aan de Oudegracht ter hoogte van de Haverstraat bevond. Beroemde musici als Sonny Rollins en Dexter Gordon speelden in Persepolis, het was dé plek waar Nederlandse jazzliefhebbers in die dagen naartoe kwamen.²²

Ruim dertig jaar vóór Baldwin bezochten de antikoloniale activisten Anton de Kom en Roestam Effendi een ander pand in dezelfde straat in Utrecht: Oudegracht 245. Ook hier betrof het een bekende hotspot voor muziekliefhebbers, omdat muziekcentrum Tivoli daar jarenlang huisde (evenals de Antilliaanse stichting Kibra Hacha). Maar De Kom en Effendi kwamen niet voor de muziek.

Zwarte bewoners en bezoekers in Utrecht

Tot nu toe zijn kort een aantal voorbeelden de revue gepasseerd om de reikwijdte van zwarte aanwezigheid in tijd en geografie te laten zien. Om een beter beeld te krijgen wie deze mensen waren, zal ik op een paar voorbeelden inzoomen. Het zijn voorbeelden van mensen die vanuit verschillende hoeken van het Nederlandse koloniale rijk – Zuid-Amerika, de Indonesische archipel, Sri Lanka – naar Utrecht kwamen. Historisch onderzoek naar zwarte en bruine bewoners van de stad Utrecht is nog

nauwelijks gedaan, maar we weten inmiddels wel iets meer over een aantal van hen. In de *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht* uit 2012 van Esther Captain en Hans Visser passeren enkelen van hen reeds de revue, zoals Sitie.

Sitie

Van Sitie is geen achternaam of geboortedatum bekend en hebben we geen beeltenis. Ze kwam van Zuid-Celebes (nu Sulawesi) in de Indonesische archipel en diende vanaf mei 1752 in het Utrechtse huishouden van Joan Gideon Loten (zie het artikel van Remco Raben), die een lange, succesvolle carrière had doorlopen binnen de VOC, onder meer als gouverneur van Makassar. Hij had Sitie daar van een lokale vorst gekregen. Loten liet Sitie verschepen van Makassar naar Batavia, waar ze aankwam met ‘twaalf grote merriepaarden en eenendertig bergeenden’ en vanwaar ze vervolgens naar Nederland reisde.²³ Gouverneur Van Clootwijk liet op verzoek van Loten de verscheping regelen en meldde dat Sitie het mooiste meisje was dat hij ooit in Makassar had gezien.²⁴ Loten zou later tegenover zijn tweede echtgenote ontkennen dat Sitie een slavin was.

Terug in Nederland kon Loten niet meer aarden in Utrecht en al snel verhuisde hij naar Londen. Het lijkt erop dat Sitie aanvankelijk in Joans huis in Utrecht bleef, samen met andere bedienden, waarna zij op een gegeven moment werd ondergebracht bij Joans broer Arnout Loten, die in de periode 1760-1790 meerdere keren burgemeester van Utrecht was. Arnout en Joan schreven elkaar regelmatig en bespraken dan ook Sities lot. Joan wilde graag dat Sitie naar Londen zou komen, waarop Arnout in een brief van 12 juni 1761 antwoordde dat Sitie liever naar Indië terugkeerde dan naar Londen af te reizen. Dit werd gevolgd door een brief in oktober, waarin Arnout Sitie citeerde, die aangaf ‘als mijn meester in Engeland blijft, dan zal ik gaan maar als meester niet blijft, ik niet gaan’.²⁵ Het lijkt erop dat de relatie tussen Sitie en Joan een intiemer karakter had dan haar werkzaamheden in het huishouden doen vermoeden, maar zekerheid hebben we hierover niet.²⁶ Sitie ging uiteindelijk wel naar Londen en kwam met Loten terug toen hij met zijn huishouding neerstreek op Drift 27, de huidige universiteitsbibliotheek van Utrecht. Sitie overleefde haar meester Loten en bleef in Utrecht wonen tot haar dood. Ze verlangde terug naar Indië en Celebes, maar heeft ze nooit teruggezien.

Lizette van Wicky

Lizette van Wicky van Corrivont (1784-1824) werd geboren in Berbice. Tegenwoordig vormt het gebied, samen met Demerara (of Demerary) en Essequibo (vernoemd naar de gelijknamige rivieren) de onafhankelijke staat Guyana, buurland van Suriname. Het waterrijke gebied was in de zeventiende en achttiende eeuw lange tijd onder Nederlands koloniaal bestuur en stond vol met koffie- en suikerplantages. Diverse Utrechters investeerden in plantages aldaar. Lizettes ouders waren Emanuel van Corrivont, een plantage-eigenaar en slavenbezitter in Berbice, en een onbekende moeder, waarschijnlijk een (vrijgemaakte) slavin.

In 1763, een kleine twintig jaar voor Lizettes geboorte, brak in Berbice de eerste slavenopstand in Amerika uit waarbij de hele kolonie betrokken was (drie jaar eerder was er een slavenopstand in Jamaica, maar die besloeg niet het hele eiland). Berbice is wel 'een van de dodelijkste slavensamenlevingen van de Atlantische wereld' genoemd.²⁷ Meer dan een jaar lang wisten de tot slaaf gemaakten, onder leiding van Coffy en later Atta, de opstand in Berbice gaande te houden.²⁸ De gouverneur van Berbice op dat moment was Wolfert Simon van Hoogenheim, die dankzij hulp van overzee en van inheemse volken uiteindelijk de opstand de kop kon indrukken. Na zijn gouverneurschap kwam Van Hoogenheim naar Utrecht, waar hij na wat omzwervingen trouwde op 3 juli 1786 met Maria Elizabeth de Maleprade.²⁹ In het Nationaal Archief liggen archiefstukken over de opstand, waaronder een briefwisseling tussen rebellenleider Coffy en gouverneur Van Hoogenheim.³⁰

Lizette kwam als tiener met haar broer Louis Zamore van Wicky naar Nederland. Ze woonden eerst op kamers aan de Amstel 95 in Amsterdam bij de familie Andriessen, een bekende van hun vader. Op 20 juli 1805 overleed Lizettes broer Louis vrij plots. Vlak voor zijn overlijden werd hij op tekening vastgelegd door Christiaan Andriessen. Lizette meldde zijn overlijden in de *Amsterdamsche Courant* van 23 juli 1805.

Lizette keerde niet terug naar Berbice, maar vertrok naar Utrecht, waar ze op 15 september 1817 trouwde met de koopman Jan Wilhelm Schusler. Ze woonden samen aan de Korenmarkt (het stuk Oudegracht tussen de Weesbrug en de Hamburgerbrug) en kregen daar een dochter en een zoon: Johanna Wilhelmina Louisa, geboren op 20 oktober 1817, en Emanuel Louis Alexander, geboren op 8 juli 1819.

Het gezin had het duidelijk financieel goed, want met de geboorte in 1822 van hun derde kind Erich woonden ze inmiddels aan de Kromme

**** Heden morgen, circa twee uren, is, tot myne bittere droefheid, na een kortstondige doch hevige Ziekte van maar drie Dagen, ten Huize van de Heer J ANDRIESSE, overleden myn waarde Broeder, LOUIS ZAMORE VAN WICKY, in den ouderdom van 27 Jaaren; verzoekende van Brieven van Rouwbeklag verschoond te blijven.**
Amsterdam **LIZETTE GABRIELE VAN WICKY.**
21 July 1805.

Lizette van Wicky meldt het overlijden van broer Louis, *Amsterdamsche Courant*, 23 juli 1805 (Delpher)

Lizette bij het dødsbed van broer Louis. Uit het dagboek van Christiaan Andriessen, 19 juli 1805 (Collectie Koninklijk Oudheidkundig Genootschap)

Nieuwegracht 35. Helaas sloeg toen het noodlot toe, want zowel peuter Erich als moeder Lizette overleden beiden in april 1824.³¹ Vermoedelijk was dit het gevolg van een besmettelijke ziekte of epidemie, iets wat vaker voorkwam in Nederlandse steden, en zeker in Utrecht. Bij haar overlijden was Lizette ongeveer veertig jaar oud. Dochter Johanna vertrok daarna naar Indië met haar vader, die inmiddels commissionair (bemiddelaar) was. Jaren later keerde Johanna waarschijnlijk zonder haar vader terug naar Utrecht, waar ze ging wonen bij familieleden van haar vader. In 1868 overleed ze.³² De bewegingen van Lizette en haar dochter Johanna over drie continenten: Amerika, Europa en Azië, en met een voormoeder uit Afrika, laten zien dat vrouwen met

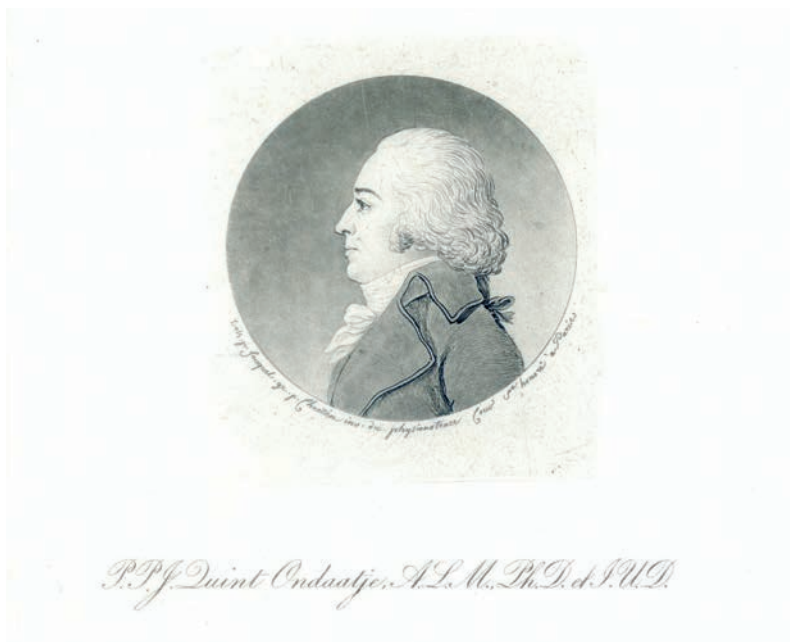
een familiegeschiedenis in slavernij in alle delen van het Nederlandse koloniale rijk mobiel waren, gedwongen door slavernij, maar ook uit vrije wil.

Pieter Quint Ondaatje

‘Beroemde Utrechtters? Rijk de Gooyer, Willem van Hanegem en Marco van Basten. Wie dat zegt en Pieter Philip Jurriaan Quint Ondaatje vergeet, heeft een pijnlijke lacune in zijn of haar historisch bewustzijn’, zo citeerde de krant *De Waarheid* gemeenteraadslid Machteld Versnel-Schmitz (D66) in 1986. Versnel-Schmitz noemde Ondaatje de ‘aanvoerder van de Utrechtse studenten in hun actie tegen de regentenwillekeur’. Ze verwees naar het Utrecht van eind achttiende eeuw, toen een studentenbeweging het voortouw nam en fel streed voor bestuurlijke democratisering, en Utrecht korte tijd werd geregeerd door een democratische burgerraad. Utrecht was in deze tijd het ‘brandpunt van een revolutie’ en deze studentenbeweging van vernieuwers werd mede geleid door Ondaatje.³³ Hij en medestrijder Bogislaus Fredericus von Liebeherr waren beiden in Nederlandse koloniën in Azië geboren.

Versnel-Schmitz pleitte voor een standbeeld voor Ondaatje en vroeg zich in een brief aan burgemeester en wethouders af: ‘Is het college van B & W met mij van mening dat er tot dusver te weinig aandacht is besteed aan de periode 1785-1787, waarin Utrecht het centrum van de democratie in de Republiek was?’³⁴ Op haar initiatief ‘werd giftig gereageerd’ volgens haar echtgenoot.³⁵ Formeel werd haar verzoek afgewezen omdat volgens B&W zowel de stad Utrecht als Ondaatje zelf geen centrale rol speelden in de patriottentijd, dus van dat standbeeld kwam het in de jaren tachtig niet. Hoewel Machteld Versnel inmiddels is overleden, is de wens voor een eerbetoon niet verdwenen. De waardering van Ondaatjes rol is inmiddels wel veranderd. In 2021 komt er op het stadhuis een plaquette ter ere van Pieter Quint Ondaatje. Bij de onthulling daarvan kan Machtelds weduwnaar Hans Versnel hopelijk wel aanwezig zijn, evenals de nazaten van Ondaatje zelf.

Pieter Philip Jurriaan Quint Ondaatje (1758-1818) werd geboren op Sri Lanka.³⁶ Zijn moeder was een Amsterdamse en zijn vaders familie kwam volgens een familieverhaal oorspronkelijk uit Zuid-India. Een voorvader van Ondaatje was in de zeventiende eeuw naar Colombo gehaald door een VOC-gouverneur om diens zieke echtgenote te genezen. Leden van deze familie van gemengde Tamil en Singalese achtergrond

Pieter Quint Ondaatje. Gilles Louis Chrétien, c. 1790 naar een tekening van Jean Fouquet (Het Utrechts Archief)

kregen een prominente positie van schoolmeesters en predikanten. Pieters grootvader was chirurgijn, zijn vader predikant. Pieter doorliep als tiener een tijd het seminarie in Colombo, waarna hij, net als zijn vader, naar Utrecht kwam om theologie te studeren. Ondaatje woonde er aan de Lange Nieuwstraat 18. Een plaquette op het pand vormt een korte verwijzing naar zijn verblijf.

De patriottenbeweging liet in Utrecht voor het eerst van zich horen via een pamflet in 1781 en via het populaire tijdschrift *De post van den Neder-Rhyn*, waarna de groep steeds meer tot politieke actie overging. Dit werd getriggerd door het machtsmisbruik van het vroedschapslid Willem Nicolaas Pesters, die al lange tijd de lakens uitdeelde in Utrecht uit naam van de stadhouder. Een van Pesters bijnamen was de Stichtse Sinterklaas (maar zijn eigen achternaam was eigenlijk al goed genoeg). Vroedschapsleden werden door de stadhouder (en dus Pesters) of door de leden zelf aangewezen. De patriottenbeweging had een concept-reglement opgesteld (mede geschreven door Ondaatje) met een nieuwe, meer democratische bestuursinrichting. Het ontwerp kreeg veel bijval van de Utrechters en werd elders in de provincies Utrecht en Holland

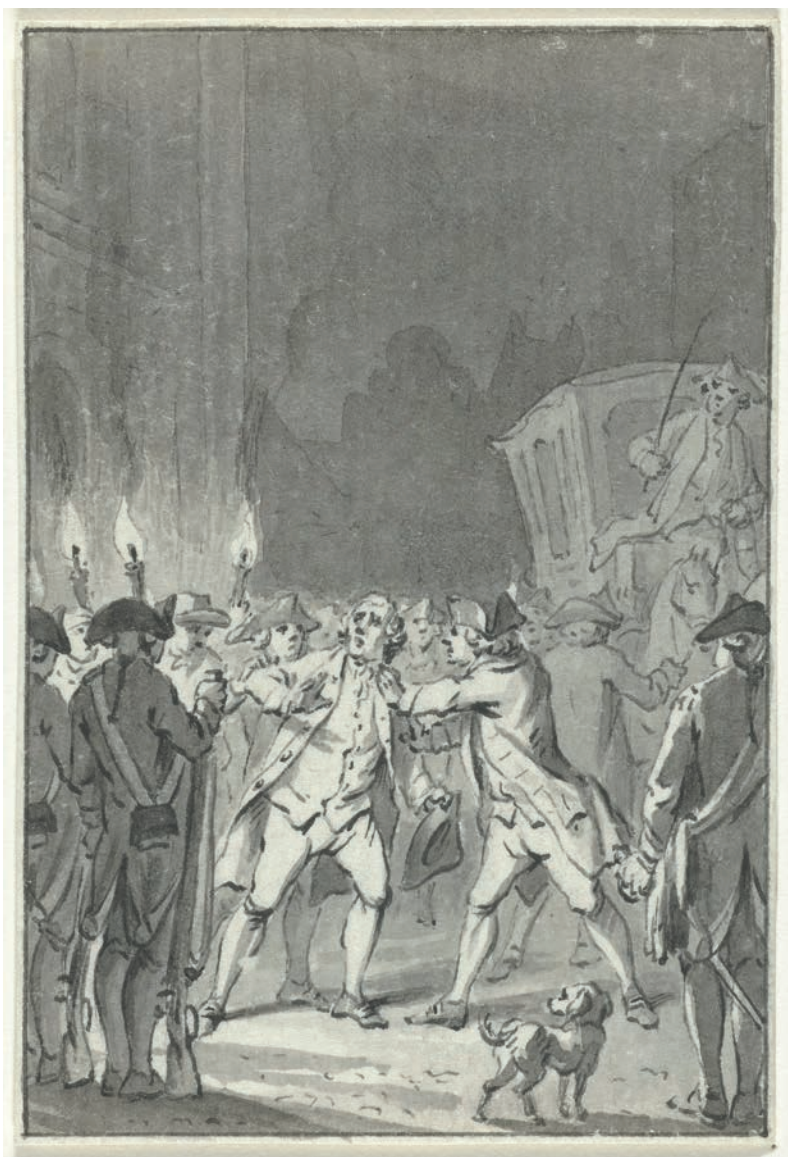

Oefening van het exercitiegenootschap Pro Patria et Libertate in Sterrenbos. Anoniem, 1784 (Het Utrechts Archief)

overgenomen. De patriotten, onder wie Ondaatje, bliezen de schutterij of burgerwacht ook nieuw leven in onder de naam Pro Patria et Libertate ('voor Vaderland en Vrijheid') en hun publieke oefeningen op Sterrenbos trokken veel bekijks.

Toen de Utrechtse vroedschap in 1785 iemand wilde aannemen die fel tegen de ideeën van de patriotten was gekant, kwam het tot een confrontatie. Het plan van de patriotten voor een nieuw en meer democratisch bestuur werd onderdeel van een harde onderhandeling in het stadhuis tussen beide partijen, terwijl Utrechtse burgers het stadhuis omsingelden. De angstig geworden vroedschap gaf toe aan de eisen van de patriotten. Ondaatje sprak daarna een juichende menigte toe, die tevreden huiswaarts ging. Ondaatjes invloed was zo groot dat hij in een spotdicht door zijn tegenstanders 'Een zwart ondiep vol lastervonden' werd genoemd. Ook zijn medestrijders werden niet gespaard: Bogislaus Fredericus von Liebeherr, die in Makassar was geboren, werd een 'ratelslang uit Morenland' genoemd en diens zwager, Jacob de Joncheere uit India, 'een apentronie weinig waard'.³⁷

Tijdens deze periode bleef het onrustig in de stad. Zo werd burgemeester Loten in december 1785 aangevallen door een aantal burgers. Toen de vroedschap bleef vertragen met de uitvoering van het nieuwe plan namen de patriotten de macht over: het stadsbestuur werd afgezet en er

Burgemeester Arnoud Loten belaagd door boze Utrechtse burgers, december 1785. Reinier Vinkeles naar Jacobus Buys, c.1785-1795 (Rijksmuseum)

kwam een democratisch gekozen stadsbestuur met jongere bestuurders. Na deze overwinning in 1786 ging Ondaatje verder met zijn studie – hij was inmiddels naar rechten overgestapt – en hij promoveerde in Leiden in januari 1787. Daarna keerde hij naar Utrecht terug. In de tussentijd

hadden de Staten van Utrecht het nieuwe stadsbestuur niet geaccepteerd en ze waren verhuisd naar Amersfoort, een bolwerk van Oranjegezinden, de tegenstanders van de patriotten.³⁸ Uiteindelijk beslechtten buitenlandse krachten het pleit toen op verzoek van de stadhouder de Pruisen binnenvielen. Ondaatje vluchtte naar Frankrijk. Hij kwam pas acht jaar later met de Fransen terug naar de Republiek tijdens de Bataafse revolutie in 1795. Zijn vrouw en hij kregen veel kinderen: het vijftiende kind werd aangekondigd in de *Amsterdamsche Courant* van 12 november 1805. Ondaatje stierf in Batavia, waar hij werkte en woonde in de laatste fase van zijn leven.

Anton de Kom, Roestam Effendi en het Anti-Fascistisch Congres³⁹

Utrecht had een gedenkwaardig weekend op zaterdag 24 juni en zondag 25 juni 1933. In hetzelfde jaar dat de NSB publiekelijk actief werd in de stad – het beeld van NSB-stad zou aan Utrecht blijven kleven – hadden honderden of duizenden (afhankelijk van de bron) mannen en vrouwen zich verzameld in de stad om zich tegen fascisme uit te spreken.⁴⁰ Ze verzamelden zich omdat op zondag 25 juni het Anti-Fascistisch Congres zou plaatsvinden in het n.v.-Huis op de Oudegracht. Er waren twee antikoloniale activisten als sprekers van de partij: Anton de Kom (1898-1945) en Roestam Effendi (1903-1979). De een was geboren in Suriname, de ander in het huidige Indonesië, en beiden leefden langere tijd in Nederland.

Op de zaterdag warmde men op met een openbare vergadering waar onder andere Anton de Kom sprak. In *De Tribune* van 26 juni 1933, het dagblad van de Communistische Partij Holland (later CPN), werd verslag gedaan van zijn rede:

‘Kameraad DE KOM, de Surinaamsche revolutionair, wordt met de Internationale begroet. Hij zet uiteen, dat Mussolini, Hitler, Baars, Colijn enz. tenslotte allen hetzelfde willen, namelijk handhaving van het kapitalisme met geweld, ten koste van het proletariaat. Spr. geeft een uitvoerig historisch overzicht van den klassenstrijd in Suriname, dat door de zaal met spanning gevolgd wordt. [...] De rede van De Kom, die telkens door uitroepen van verontwaardiging onderbroken werd, besloot met een krachtigen oproep tegen oorlog, fascisme en

imperialistische onderdrukking. (Langdurige toejuichingen). In de pauze werden 35 intekeningen verzameld op het boek van De Kom over Suriname, dat door “Links Richten” uitgegeven wordt.’

Het boek waarnaar verwezen werd, *Wij slaven van Suriname*, kwam in 1934 uit. Tijdens het congres zelf verwees De Kom naar zijn publicatie als een antifascistisch boek.⁴¹ Het kreeg toentertijd weinig aandacht, maar in 2020 werd het boek alsnog een bestseller. Inmiddels wordt het beschouwd als een literair en historisch meesterwerk, een eloquente en schrijnende aanklacht tegen racisme en uitbuiting. De Kom beschreef de Surinaamse geschiedenis vanuit een antikoloniaal perspectief en als zoon van een tot slaaf gemaakte vader. Zijn familienaam was de omdraaiing van de naam van plantagehouder Mok.⁴² Zijn familie en hijzelf hadden de gevolgen van de koloniale overheersing zelf ondervonden, en hij stoorde zich aan het feit dat in Nederland zo weinig mensen wisten van slavernij. Hij woonde van 1920 tot 1932 in Nederland en keerde toen terug naar Suriname, waar de koloniale autoriteiten hem het leven onmogelijk maakten, terwijl zijn populariteit onder het volk juist steeg. Hij werd verbannen en kwam in mei 1933 aan in Amsterdam. Een maand later verwelkomde Utrecht hem.

Op zondag, tijdens het congres zelf, deed de politie een inval in het N.V.-Huis. *De Tribune* versloeg dit op de voorpagina van 26 juni:

‘De Utrechtsche politie heeft Zondagmiddag getracht door een sensationeelen overval het Anti-Fascistische Congres te Utrecht in de war te schoppen. Door een zijdeur drong plotseling een groote politiemacht naar binnen, die gevolgd werd door een gezelschap rechercheurs en ambtenaren van het parket. Door de dienstgangen van het gebouw kwam men achter het tooneel, vanwaar de troep het podium opdrong, waar het presidium zetelde.

De plotselinge verschijning van een inspecteur en politieagenten op het podium verwekte natuurlijk groot opzien. Van het congres maakte zich groote verbolgenheid meester, zoodat het er een oogenblik op leek, dat de politie haar zin zou krijgen en een bloedbad zou kunnen gaan aanrichten. Het presidium wist echter het congres tot kalmte te brengen, zoodat men geen succes had met de brutale provocatie.’

Op het congres werd opgeroepen om naar Nederland gevluchte Duitsers te helpen. Een niet nader genoemde Duitser sprak over de afschuwelijke

Anton de Kom. Anoniem, c.1930 (Publiek domein)

Rustam Effendi. Anoniem, c. 1955. Uit: H.B. Jassin, *Kesusasteraan Indonesia modern dalam kritik dan essay* (1955)

situatie onder het fascisme in Duitsland, inclusief een verwijzing naar concentratiekampen. In 1945, vlak voor de bevrijding, zou Anton de Kom zelf overlijden door ziekte in kamp Sandbostel, bij concentratiekamp Neuengamme.

Een van de volgende sprekers was Roestam (of Rustam) Effendi, die volgens *De Tribune* het volgende meldde:

‘ROESTAM EFFENDI legt er den nadruk op, dat de Hollandsche bourgeoisie niet alleen hier In Holland, maar ook in Indonesië en Suriname bestreden moet worden. Het fascisme in Indonesië is zoover doorgewreten, dat bijna geen arbeidersvergadering gehouden kan worden. Als een der sprekers het over koloniale uitbuiting heeft, wordt de vergadering onmiddellyk door de politie gesloten. Des nachts worden inlanders van hun bed gelicht en naar de concentratiekampen gevoerd, waar zij dwangarbeid moeten verrichten.

De S.D.A.P. heeft gelukkig geen invloed in Indonesië, maar de reformistische nationalisten als Thamrin spelen hun rol. De Inheemsche bourgeoisie in Indonesië is even fascistisch als de blanda's. Wy moeten de muiters van „De Zeven Provinciën”, die eerstdaags voor het klassegerecht komen, redden. De Indonesische massa's zullen daarop onder leiding van de P.K.I. met de hulp van het blanke proletariaat het eenige antwoord geven, dat juist is: Indonesië los van Holland – Nu (Langdurige toejuichingen).’

Roestam Effendi was in 1903 op Sumatra geboren (hij was een Minangkabau, een volk op West-Sumatra) en was al vroeg literair en politiek actief. Hij schreef als twintiger een toneeldrama, een antikoloniale aanklacht die niet werd geapprecieerd door de koloniale autoriteiten. Hij gaf ook les, schreef poëzie en was vooraanstaand PKI-lid (Indonesische communistische partij). In 1928 kwam hij naar Nederland, waar hij lid werd van Perhimpunan Indonesia (PI), een antikoloniale Indonesische studentenvereniging in Nederland, waarvan ook Mohammad Hatta en Soetan Sjahrir – respectievelijk de eerste vicepresident en premier van de Republiek van Indonesië – lid waren.

Effendi zou op 4 juli 1933 het jongste, maar vooral het eerste niet-Europese Tweede Kamerlid van Nederland worden, voor de Communistische Partij Holland. Bijna ging het niet door, omdat Effendi een aantal dagen ervoor in aanraking was gekomen met de politie wegens ‘opruimende taal’. Hij moest verschijnen in de rechtbank en de procureur-generaal zei

tegen Effendi: ‘Was maar beter in Indië gebleven [...] Wat doe je hier?’ Waarop Effendi in de rechtszaal antwoordde: ‘Gij vraagt mij, wat ik in Holland kom doen. Ik antwoord u met de wedervraag: “Wat kwaamt gij en de uwen in Indonesië doen?” Ik kom hier als vertegenwoordiger van zestig miljoen Indonesiërs.’ Volgens de overlevering klonk er luid applaus op de publieke tribune.

Effendi hoefde niet meteen de gevangenis in, wat betekende dat hij kon worden ingehuldigd. Deze inhuldiging was een spannend moment, de aanwezigen waren zich ervan bewust dat het hier iemand betrof die zogezegd niet ‘een van hen’ was. De krant *De Tribune* deed verslag:⁴³

‘Als Roestam de gelofte op de grondwet aflegt, kan de edelfascist Westerman zijn imperialistische slaafsheid niet onderdrukken en roept onder goedkeurend gemompel van de rechtsche reactie: – Schaamteloos! Pg. De Visser, ondanks zijn ziekte, wijst Westerman zeer nadrukkelijk op zijn eigen schaamteloosheid. Ruys verzoekt Roestam Effendi zijn plaats in te nemen. Pg. Wijnkoop roept dan: Indonesia Merdeka [Indonesië vrij, NJ]! Woedend-zenuwachtig gehamer van Ruys.’⁴⁴

In 1946 werd Effendi door de CPN geroyeerd omdat hij zich tijdens de oorlog niet genoeg voor het verzet zou hebben ingezet. In 1950 keerde hij terug naar Indonesië.

Conclusie

Eduard, Sitie, Pieter en Lizette: Utrechters afkomstig uit Afrika, de Amerika's en Azië die beland waren in Utrecht. Het zijn voorbeelden van diverse, gewone en bijzondere bewoners en bezoekers die door de eeuwen heen in Utrecht zijn neergestreken, soms uit eigen keus, maar vaak ook niet, zoals Sitie en Sibilla. Bijzondere bezoekers zoals Anton de Kom en Roestam Effendi maakten indruk. Jammer genoeg zijn deze geschiedenissen tot voor kort of nog steeds naar de marges van de geschiedschrijving geschoven. Hun verhalen zijn tot nu toe nauwelijks verteld en daardoor onbekend gebleven, omdat ze als onbelangrijk werden beschouwd of lastig vindbaar. Soms zijn het simpelweg vergeten verhalen, waardoor ze niet in het vizier van de onderzoeker kwamen.

Het is goed mogelijk dat in Utrecht al in de derde eeuw na Christus zwarte mensen rondliepen. Utrecht was in die periode immers een Romeinse nederzetting. Voor het Nederlands grondgebied weten we daar eigenlijk (nog?) nauwelijks iets over, maar in Noord-Engeland zijn dankzij archeologische vondsten bewijzen gevonden voor Afro-Romeinse aanwezigheid in de derde eeuw.⁴⁵

Naast de eerdergenoemde onderzoekers doen in Nederland juist ook nazaten, bijvoorbeeld Annemieke van der Vegt en Ron Siteur, onderzoek naar hun voorouders van kleur.⁴⁶ Door zwarte bewoners en bezoekers van Utrecht te benoemen en hun handelingen te zien, erkennen we hun bestaan en hun belang. Zij hebben een bijdrage geleverd aan lokale, nationale en zelfs internationale processen, zoals Ondaatje, die streed voor gelijkheid en democratie, en De Kom en Effendi, die tegen fascisme en racisme in verzet kwamen. Belangrijke politieke stemmen kortom, die sterke invloed op hun omgeving uitoefenden vanuit hun idealen. Door deze bewoners en bezoekers te benoemen, krijgen we een gelaagder en gekleurder beeld van de stadsgeschiedenis van Utrecht.

In de documentaire *Zwart Belicht* van Tessa Boerman (2008) zegt historicus Allison Blakely in relatie tot zwarte aanwezigheid in de Lage Landen:

‘The greatest insult is to be ignored. To be in the room but treated as if you simply do not exist. And this is what struck me in my research in Dutch art history and finding so many Black figures that were not just not named, but apparently unseen and not commented upon.’
(‘De grootste belediging is om genegeerd te worden. Om in de kamer aanwezig te zijn maar behandeld te worden alsof je niet bestaat. En dit viel mij op tijdens mijn onderzoek naar Nederlandse kunstgeschiedenis waarin ik zoveel zwarte figuren vond die niet alleen ongenoemd bleven maar blijkbaar niet gezien werden of becommentarieerd.’)

Blakely volgend, zou ik willen toevoegen dat genegeerd worden – wat bij een levend persoon een vorm van psychisch geweld is – in de kunstgeschiedenis bij verbeelde personages een vorm van symbolisch geweld is. Dit artikel poogt een bijdrage te leveren aan het groeiende koor van stemmen dat zwarte aanwezigheid in Nederlandse steden toen en nu ziet, noemt, memoreert en erkent.

Een aaneenrijging van persoonlijke archieven

Quinsy Gario

Wanneer we aan de hedendaagse Zwarte aanwezigheid in Utrecht denken, komen er een aantal momenten en plekken naar boven die wat meer aandacht verdienen in de context van de geschiedenis van de stad. Elders in deze bundel is het verhaal naar voren gekomen dat Anton de Kom in Tivoli op de Oudegracht (toen het n.v.-Huis) heeft gesproken. Dat is een belangrijk daad van herinneren en van het herstellen van de belangrijke positie die deze antikoloniale activist en verzetsheld in ons nationaal narratief hoort te krijgen. Hij heeft veel meer gedaan in Nederland dan tot nu toe bij het gros van de mensen bekend is. En zo zijn er nog een meer belangrijke netwerken van Zwart verzet en samenzijn waar veel meer aandacht voor zou moeten zijn.

In mijn bijdrage in deze bundel ga ik in op twee zaken die heel dicht bij mij staan en ingaan op de Antilliaanse aanwezigheid in Utrecht. Dit artikel beschrijft en analyseert de tweede en laatste keer dat het Antilliaans Carnaval in Utrecht werd georganiseerd, in 1983.¹ Ik werd er in 2019 op gewezen door Rudsel Martinus, mijn oom, die er met zijn Super 8-camera een reportage over had gemaakt. Daarnaast ga ik in op de totstandkoming en lancering van Zwarte Piet Is Racisme in het Utrechtse theatercafé De Bastaard, op Jansveld 17, op 1 juni 2011. Mijn kunstproject wordt vaak ten onrechte gezien als een project dat in Amsterdam begon.

De student en de migrant

Het verhaal van mijn oom en dat van mij vertonen veel overeenkomsten. Beiden kwamen we naar Nederland om verder te studeren in studies in de creatieve sector. Mijn oom ging naar het NIMETO, toentertijd een Middelbare Technische School, om schilderen te studeren. Hij begon daar op 21-jarige leeftijd in 1977. Hij vertrok vanuit Curaçao. Of beter gezegd uit Buena Vista, de woning van mijn grootouders, die mijn opa had gebouwd. Mijn opa, mijn ooms vader, was een timmerman en decorbouwer voor de reactiezaal van Shell.²

Voordat mijn opa een volledig pensioen kon opbouwen werd hij ontslagen. Mijn oma verkocht groenten en gewassen, die verbouwd werden in de grote tuin rondom het huis, om wat extra bij te verdienen, want breed hadden ze het zeker niet met dertien mensen thuis. Zijn slaapkamer in het huis deelde hij met nog twee broers en had hij helemaal beschilderd met beelden van onder andere Jimmy Hendrix en Angela Davis.³

Toen Rudsel Martinus naar Utrecht kwam, stuurde hij cassettebandjes terug naar huis. Bellen was ongeloofelijk duur en dit was een manier om langere gesprekken te voeren. Het is te vergelijken met de *voice notes* die we kennen van hedendaagse chat-applicaties, maar in dit geval duurde het weken voordat ze aankwamen via de post. Over en weer werden bandjes verstuurd met verhalen over hoe het op het eiland ging en over wat mijn oom allemaal meemaakte. De bandjes zijn inmiddels verloren, maar de gedachte eraan voedt nog altijd mijn nieuwsgierigheid. Ik ben benieuwd naar de klanken van toen en hoe een uitgesproken brief klinkt. Mijn oom was niet de enige die dit deed. Het was ook niet alleen iets Antilliaans om te doen. Veel studenten en migranten deden dit toentertijd om in contact te blijven met de verre oorden waar ze vandaan kwamen en naar terug verlangden. Maar men was in Nederland om een taak te volbrengen. Om er te werken en geld terug te sturen. Mijn oom kwam om te schilderen, te studeren en docent te worden.

Tijdscapsules

In 1981 studeerde mijn oom af aan het NIMETO en in 1982 begon hij aan de Stichting Opleiding Leraren (SOL), eveneens in Utrecht. Toen de SOL in 1970 werd opgericht was het een van de nieuwe lerarenopleidingen en had het als doel om 'de student centraal te stellen en maatschappelijke ongelijkheid tegen te gaan'.⁴

In deze periode kocht mijn oom een Super 8-camera en Super 8-cassettes. Hij zat bovenop de technologische vernieuwing van de tijd en weet je nu nog steeds iets te vertellen over het nieuwste van het nieuwste. Naast de Super 8-camera kocht hij ook een Super 8-filmprojector. Beide heeft hij mij cadeau gegeven. De camera kwam eerst, en pas in 2019 kreeg ik de projector, toen ik op Curaçao was. Samen met de projector overhandigde hij mij een bruine papieren zak met daarin een collectie Super 8-rollen. Hij had ze voor zichzelf jaren eerder al gedigitaliseerd en nu zaten ze stof te verzamelen in zijn schuur. Ik was al bezig met Super

Rudsel Martinus, de oom van Quinsy Gario, tijdens het Antilliaans Carnaval in Utrecht, 1983 (still uit film van Rudsel Martinus)

8-film, dus leek het hem passend om ze aan mij te geven. Ik hield ze tegen het licht en kon niet meteen uitmaken wat er allemaal op stond. Hij wist ook niet meer precies wat erop te vinden zou zijn. Eenmaal terug in Nederland liet ik het inscannen bij Onno Petersen – hij heeft een hierin gespecialiseerd bedrijf in Amsterdam – en werd duidelijk wat voor een schat mijn oom mij had overhandigd. Niet alleen waren het Super 8-films waarin het alledaagse leven van Zwarte mensen in de jaren tachtig in Nederland werd getoond, er zat ook geluid bij.⁵

In de beelden die Petersen en ik te zien kregen, waren de eerste jaren van mijn neef en nichtje te zien. We zagen en hoorden verbazing over sneeuw en een trip die mijn oom met zijn studie ondernam naar het Middelheim-beeldenpark in Antwerpen. De filmbeelden toonden zijn atelier op de academie en zijn kunstwerken, waarover hij steevast te horen kreeg dat men het niet begreep.

Carnaval en verzet

Een van de dingen die Rudsel Martinus filmde, was het Antilliaans Carnaval dat op 6 augustus 1983 voor de tweede en laatste keer werd

Praalwagen ter hoogte van het Janskerkhof tijdens het Antilliaans Carnaval in Utrecht, 1983 (still uit film van Rudsel Martinus)

gehouden in de Utrechtse binnenstad. Het is een reportage die begint met een korte uitleg van mijn oom op de galerij van zijn appartementencomplex. Hij zit in een bruine fauteuil en heeft een microfoon in zijn hand terwijl hij in het Papiamentu de kijker meeneemt in wat we gaan zien. Door de ouderdom is de geluidstrack wat verschoven en loopt het geluid niet meer synchroon. Mensen dansen in felle kleuren en folkloristische outfits die verwijzen naar de eilanden. Er zijn traditionele kostuums te zien, en ook verwijzingen naar de oliecrisis van dat moment, en dieren. Er lopen ook groepen mee die geen traditionele Caraïbische kostuums aan hebben. Eén groep loopt in witte pakken mee en een andere in zwarte pakken met boven hun hoofd verwijzingen naar horoscopen. We zien de praalwagens langsrijden, waarvan er eentje in het bijzonder veel aandacht krijgt van mijn oom. Het is de praalwagen die hij zelf heeft ontworpen.

Als Antilliaanse student kwam hij terecht in het Zwarte uitgaansleven van die tijd in Utrecht. In het gebouw waar Tivoli zat, bevonden zich ook verschillende organisaties die evenementen en bijeenkomsten organiseerden voor de Zwarte gemeenschappen en migrantengemeenschappen die Utrecht rijk is. Die organisaties zorgden voor heel wat momenten van samenkomst: van dansgelegenheden tot bijeenkomsten

Publiek bij het Neude tijdens het Antilliaans Carnaval in Utrecht, 1983 (still uit film van Rudsel Martinus)

met de FNV over arbeidsrecht en racisme. Als kunststudent hoorde hij ook over plekken als kraakcafé ACU, en daar liep hij dan als een van de weinige Zwarte jongens rond. Het alternatieve circuit was niet vijandig richting hem, maar het was ook niet etnisch divers. Hij bevond zich in meerdere werelden dankzij zijn studie en interesses. Toen in 1982 de eerste optocht werd georganiseerd en het een succes bleek, werd hij door zijn Antilliaanse vrienden, die meewerkten in de organisatie vanuit Kibra Hacha, gevraagd om voor de volgende editie een praalwagen te maken.

Kibra Hacha ('gebroken bijl' in het Papiamentu) was een organisatie die officieel evenementen organiseerde voor de Antilliaanse gemeenschap in de stad. Het was een spil in het sociaal leven en een plek waar men, in een witte stad als Utrecht, de taal van thuis kon horen. De organisatie had haar eigen ruimte in de binnenstad, maar werd geleidelijk aan het centrum uitgeduwd door huurstijgingen. Toen ik in Utrecht kwam studeren, in 2002, bestond het nog, en in de jaren daarna, toen ik in de introductiecommissie zat van de plaatselijke afdeling van de Stichting Studiecommissie Nederlandse Antillen, was het onze uitvalsbasis in de eerste weken. De aanwezigheid ervan was een verzet tegen de stilte waarin veel gemeenschappen gedrukt worden

bij aankomst in Nederland. Het Carnaval was daar ook een uiting van. Het gaf tevens de mogelijkheid om onder het mom van een gezamenlijke strijd de onderlinge strijdbijl te begraven.

In de beelden die Onno Petersen en ik zagen nadat hij ze had gedigitaliseerd, voelde je dat het een fragiele samenkomst was. Er waren tienduizenden mensen op afgekomen. Deelnemers en kijkers, allemaal dynamisch op de gevoelige plaat opgenomen. Op een gegeven moment zie je mijn oom zelfs dansen. Dat was een teken dat wij niet moesten vergeten dat hij ook onderdeel was van het feest en niet zomaar aan het filmen was. Aan het einde van de reportage zien we hem weer op de bruine fauteuil in zijn appartementencomplex met een microfoon in hand. Hij spreekt de wens uit dat de Antilliaanse gemeenschap de kracht van eenheid, wat het door middel van het Carnaval uitstraalde, zou vasthouden, en dat het Carnaval ons niet uit handen gepakt zou worden. Hij vertelde dat natuurlijk met het vooruitzicht dat Aruba de Nederlandse Antillen ging verlaten, in 1986, drie jaar later. Een jaar nadat mijn oom dit uitsprak, in 1984, zou het Carnaval ook voor het eerst in Rotterdam gehouden worden en het bijvoeglijk naamwoord 'Antilliaans' verliezen.

Stappen in voetsporen

Studeren in Utrecht was voor mij een diep persoonlijke en ook een pragmatische keuze. Ik kwam er in 2002 aan.⁶ Het beeld dat ik van Amsterdam als de hoofdstad had, was dat de stad je zou kunnen opslokken. Waar je als nietsvermoedende student uit de Antillen toch verleid zou worden om je onder te dompelen in het nachtleven en de vele evenementen. Utrecht, met zijn studentikoze uitstraling, zou studeren juist meer stimuleren en geen mogelijke afleiding faciliteren. De verhalen van mijn oom over zijn studietijd en over hoe bruisend de stad is, kende ik toen nog niet. Ik was ook niet voorbereid op het Antilliaanse netwerk van studenten dat elkaar opzocht in verschillende steden door middel van feesten. Nog minder was ik bekend met het studentenuitgaansleven in de stad zelf.

De keuze voor Utrecht was ook een diep persoonlijke omdat ik de stad al eerder had leren kennen tijdens mijn jeugd. Een verjaardagsfeest begin jaren negentig in de McDonald's naast De Bijenkorf staat nog in mijn geheugen gegrift. Dat was dezelfde McDonald's die ook in de Super

8-film van mijn oom te zien is. Mijn moeder kwam toen naar Nederland om *desktop publishing* te studeren aan de Vrouwenvakschool Alida de Jong op de Mariaplaats, nadat een poging in 1975 om in Nijmegen te studeren vroegtijdig eindigde, en nam mij en mijn broertje mee.⁷

Poetry Slam

Toen ik in 2007 meedeed aan een *spoken word*-workshop bij productiehuis Nowhere in Amsterdam Oost, waarvoor Jörgen Gario, mijn broertje, me had geënthousiasmeerd, veranderde mijn leven voorgoed. In september van dat jaar zouden we onderdeel zijn van de eerste lichting van de *Poetry Circle Nowhere*. Een van de leden van die eerste lichting maakte furore in het *poetry slam*-circuit, en geïnspireerd door haar besloot ik ook daaraan mee te doen.⁸

Aan het begin van 2011 deed ik mee aan de A-water Slam in Utrecht en ik won een plek in de finale van de Nationale Kampioenschappen. Maar ik had me opgegeven voor nog meer voorrondes van het NK en ging ze gewoon allemaal af. In diezelfde periode was ik door verschillende groepen mensen uitgenodigd voor gesprekken om acties op te zetten tegen de praktijk van Zwarte Piet. Ik was zelf betrokken geraakt, nadat mijn moeder mij een keer opbelde om te vertellen wat er met haar was gebeurd op haar werk. Ze was naar buiten gegaan om een luchtje te scheppen en toen ze het kantoor weer binnenstapte, zei de receptionist, ten overstaan van klanten: 'We zochten al waar Zwarte Piet was en daar ben je.' Terwijl ik van binnen kookte liet mijn moeder weten er niks mee te willen doen omdat ze niet nog meer buitengesloten wilde worden dan al het geval was. Om mijn gevoelens over wat er was gebeurd alsnog een uitlaatklep te geven stopte ik het in mijn dichtwerk en *spoken word*. In die periode volgde ik ook meer vakken in postcolonial studies en gender studies aan de Universiteit Utrecht.

Toen ik mee zou doen met de U Slam, op 1 juni 2011 (tevens de aftrap van de Ketikoti-herdenkingsmaand), leek het evenement in café De Bastaard de uitgelezen plek. Utrecht kende ik als een progressieve, linkse stad waar een goed gesprek over racisme wel gevoerd kon worden. Het was de stad met de universiteit waar Gloria Wekker een leerstoel bekleedde waar ze gender, etniciteit en migratie in relatie tot elkaar bestudeerde met studenten en collega's. Dus het kritisch vermogen moest hier wel goed zijn. De avond daarvoor had ik, met behulp van een

Café De Bastaard (Nancy Jouwe)

Dr. Oetker-pizzadoos en zwarte schoolbordspuitverf van de HEMA, een grijs Zeeman-T-shirt bespoten met de tekst 'Zwarte Piet Is Racisme'. De volgende dag had ik het aan tijdens de voordrachten en presenteerde ik een gedicht over Zwarte Piet en racisme. Volgens de juryleden had ik een goeie stem en *flow*, maar hun commentaar was dat als ik het over racisme wilde hebben het 'werkelijk over iets racistisch moest gaan'.

Het waren deze houding en deze woorden die mij aanspoorden om het project verder uit te bouwen en mensen erbij te betrekken. Met als resultaat de arrestatie van vier van ons op 12 november 2012 tijdens de Sinterklaasintocht in Dordrecht.⁹ De arrestatie werd gefilmd door Paola Lacle, die in de video in het Papiamentu zegt dat ze het snel zal uploaden op YouTube, voordat de politie haar video komt wissen. In alle berichtgeving over de arrestatie is dit belangrijke feitje altijd over het hoofd gezien. Het is de meertaligheid die ik van huis uit heb meekregen, waardoor ik het kon oppikken. Haar *quick thinking* zorgde ervoor dat het viraal kon gaan, met alle gevolgen van dien. Maar dat is voor een ander moment.

Next

Het verhaal van Zwarte aanwezigheid is een aaneenrijging van persoonlijke archieven. Op zolder of in de kelder geplaatst omdat er ruimte gemaakt moest worden, omdat het leven doorgaat. En daarom deze oproep: praat met de generatie boven jou. Zij hebben verhalen of objecten waarvan ze regelmatig hoorden dat deze niets waard waren. Wat ze hebben meegemaakt vinden zij normaal en niet bijzonder, terwijl er juist verbanden zijn met de strijd die we nu voeren voor meer zichtbaarheid en rechtvaardigheid. Het initiëren van het Antilliaans Carnaval in Utrecht was een poging van de Antilliaanse gemeenschappen om om te gaan met de moeilijke weg terug naar huis en verkondigen dat ook hier thuis kon zijn.

Zwarte Piet Is Racisme was een poging om de gesprekken in keukens, woonkamers, slaapkamers en aan tafel als normaal neer te zetten. Gesprekken over racisme en over de bevrijding van wit superioriteitsdenken hoeven niet op fluisterton gevoerd te worden of alleen op bepaalde momenten in bepaalde settings. Dit zijn gesprekken over hoe we onze steden en onze landen kunnen laten functioneren voor ons allemaal. Het project is een ode aan mijn moeder en alle mensen die racistisch geschoffeed zijn en die niet wisten hoe ze over dat nare gevoel konden spreken. Wat naar voren kwam tijdens het project is dat het werk voortbouwt op een infrastructuur van kennis, gevoel en aanwezigheid waarvan ik me tot dan toe het bestaan niet volledig realiseerde. Ik kwam terecht in een netwerk van warme omhelzingen

en mensen die een vleugel om me heen sloegen wanneer ik niet eens doorhad dat ik het nodig had.

Deze tekst is dan ook slechts een begin van het entameren van een gesprek over de Zwarte aanwezigheid in Utrecht na 1945. Dat is een gesprek dat gevoerd moet worden vanuit het persoonlijke en vanuit een duidelijk uitgesproken belichaamde positie. Niet alleen vanwege de noodzaak om de politieke connotaties van waaruit we spreken te verankeren, maar omdat, zoals Zwart feminisme ons leert, elk ander uitgangspunt onze bevrijding van institutioneel racisme en geweld dwarsboomt.

Nieuw Perspectief vraagt zich af hoe het nou eigenlijk zit

Lulu Helder

Het is 1961. Geconcentreerd kijkt Rudolphine Kenswil in de lens. Ze ging speciaal naar Göttingen om te leren over een bijzondere fasecontrast-microscop. Ze doet onderzoek naar weefselkweek in het fysiologisch laboratorium in Leiden.

Op een andere foto staat ze in de kantine van het laboratorium. Naast haar zit een man, professor Paul Eric Voorhoeve. Hij is verkleed als Sinterklaas. Rudolphine Kenswil staat fier rechtop, haar hoofd schuin iets achterovergeslagen, haar borst prijkt naar voren. Ze draagt een korte pofbroek met bijpassend jasje. Op haar gezicht zit een ferme laag witte schmink die haar hele gelaat bedekt.

De foto, in een serie getiteld 'Surinamers', ontroert mij.¹ De manier waarop ze daar staat, vol bravoure. Wie is deze vrouw die dit statement maakte in de jaren zestig? Ik moet lachen om haar pose, haar vrijmoedigheid en lef.

Ik ga op zoek naar meer foto's van Rudolphine. Dan kom ik de naam Helder tegen. Het blijkt de broer van mijn opa te zijn die in Leiden rechten en pedagogiek studeerde: André Helder. Op de foto musiceert hij samen met Rudolphine. Naast Rudolphine staat een lachende Ronald Venetiaan die gitaar speelt.

Wat zullen zij allemaal meegemaakt hebben op de verschillende kennisinstituten in Nederland, in een tijd waarin woorden als diversiteit en inclusie niet bestonden in het institutionele bewustzijn?

Mijn oudoom was een volle neef van de uitgesproken vakbondsleider Jopie Pengel, die Suriname vanaf 1963 leidde als premier. Pengel streefde naar verbroedering tussen de creolen en Hindoestanen in Suriname. Dit gedachtegoed leefde ook onder Surinaamse studenten in Nederland.

De Utrechtse tak van de Surinaamse Studenten Vereniging organiseerde in 1963 een discussieavond over de noodzaak van die verbroedering, en hun rol daarin in Nederland. Sommige studenten stelden die avond dat zij als 'de toekomstige bovenlaag' van Suriname de scheiding tussen Surinaamse etnische groepen al in Nederland zouden moeten

Rudolphine Kenswil als Witte Piet tijdens een sinterklaasviering in de kantine van het fysiologisch laboratorium aan de Wassenaarseweg. Naast haar professor Paul Eric Voorhoeve als Sinterklaas. Leiden, december 1965 (IISG)

Rudolphine Kenswil treedt met een bandje op tijdens een bijeenkomst in een katholiek gemeenschapshuis in Limetz (Frankrijk). V.l.n.r.: Ronald Venetiaan, Rudolphine Kenswil, André Helder. c.1965 (IISG)

doorbreken. Dat de studenten de elite zouden vormen in Suriname was een realistische voorspelling: de meeste Surinaamse studenten in Utrecht studeerden rechten, en bijna de volledige rechterlijke macht in Suriname was aan de Universiteit Utrecht afgestudeerd.²

Ze kwamen regelmatig samen om actie te voeren met andere Surinaamse studenten uit Leiden, Delft en Wageningen, en met leden van het Aktiecomité Surinaamse Arbeiders. In drie bussen reden ze op 18 augustus 1970 naar Den Haag, en bezetten een gebouw van de Surinaamse regering. Ze verzetten zich tegen de slechte leefomstandigheden van Surinamers in Nederland, en spraken over de uitbuiting door de regering van premier Jules Sedney.³

Ze wilden kennis delen en inzetten voor de ontwikkeling van Suriname. In 1969 schrijft een Utrechtse student geologie dat de kern van Surinaamse studentenverenigingen een studiewerkgroep vormde. Wekelijks kwamen ze bijeen om literatuur te bespreken, die relevant moest zijn voor de analyse van het kolonialisme in Suriname.⁴ Het werk van Anton de Kom stond hoog op de literatuurlijst.⁵

Hun sociale betrokkenheid strekte zich verder uit in Nederland. Ze tekenden protest aan tegen het sociologisch onderzoek dat door

Amsterdamse studenten werd uitgevoerd in Suriname naar vakbonden en religieuze groepen, omdat ze bang waren voor misbruik van de gegevens.⁶ Ze voerden een rechtszaak tegen een Utrechtse discotheek vanwege het racistische deurbelid, en stredden voor behoud van hun vrijheid van meningsuiting in Nederland.⁷

De uitzending van marechaussee voor de Surinaamse verkiezingen, en politiegeweld: het kon allemaal rekenen op een uitgesproken publieke reactie van de studenten.⁸ Het is duidelijk dat deze generatie niet bang was om een standpunt in te nemen.

Hooked

New York, 1994. Op aandringen van een vriendin koop ik bij Nkiru Books in Brooklyn mijn allereerste boek van bell hooks: *Ain't I A Woman: Black Women and Feminism*.⁹ In het boek analyseert hooks de intersectie tussen racisme en seksisme in het heden en verleden. Het moment dat ik het boek uit had, besloot ik te gaan studeren aan de universiteit. Ik wilde meer.

Het werd een woelige tijd: in Amsterdam richtte ik samen met Jaffar Forster een actiecomité tegen Zwarte Piet op (Zwarte Piet is Zwart Verdriet), en ik werd de woordvoerder.¹⁰ Ik wilde 'Black Studies' studeren, maar dat bleek niet te bestaan in Nederland, waarop ik Algemene Sociale Wetenschappen ging studeren in Utrecht, vanwege de vrijheid in het curriculum die er werd beloofd.

De Universiteit Utrecht kende in de jaren negentig een aantal specialisten in 'etnische minderheden' en het onderwerp racisme. Ik besloot hun lessen te volgen. Tijdens de eerste les bij een vak over racisme bekeek ik de literatuurlijst. Ik miste de zwarte wetenschappers die over racisme schreven. Waar was Philomena Essed, Paul Gilroy? Waar was bell hooks? Ik bekeek de auteurs een voor een, en kwam tot de conclusie dat we over racisme moesten nadenken door de ogen van uitsluitend witte mannen. Dat leek mij nogal beperkt.

Aan het eind van het college liep ik naar de docent en legde de paradox van een compleet witte literatuurlijst voor. De docent was niet erg begripvol. Sterker nog, hij werd woedend toen ik de vraag stelde, en begon letterlijk te schreeuwen. Een medestudent kwam erbij staan. Ze herhaalde mijn standpunt, en probeerde hem rustig te krijgen. Zijn reactie was dermate grensoverschrijdend dat ik een klacht tegen hem indiende bij de universiteit.

Het was niet de eerste keer dat mij als student verteld werd dat als ik 'iets wilde leren op de universiteit', ik niet het academische discours zelf in twijfel moest trekken. In het eerste jaar moest ik een recensie schrijven van een boek dat we lazten voor een pedagogisch vak. Het was een bijzonder dik boek, een proefdruk, uitgegeven door de universiteit. Het boek had een groot aantal hoofdstukken, die allemaal over kinderen en onderwijs gingen. Ik vroeg mij af over welk kind het boek ging, en merkte op dat de ervaringen van zogenoemde 'allochtone' kinderen in het onderwijs slechts in één apart hoofdstuk ter sprake kwamen. In de overige hoofdstukken waren ze onzichtbaar. Ik kan mij herinneren dat ik de visie in het boek 'eurocentrisch' noemde.

De docent die mijn recensie nakeek, zei dat ik beter 'mijn heil' ergens anders kon zoeken. Want op deze manier zou ik niets leren. Ik moest in de pas van het dominante vertoog lopen, de norm accepteren. Ook al onderdrukte die norm andere perspectieven, en werd kennis een middel om machtsverschillen te reproduceren.

Ik probeerde het daarna bij de colleges over 'etnische minderheden'. De collegezaal zat propvol. Ik keek om mij heen en zag de paar studenten die eruitzagen als de etnische minderheden die straks besproken zouden worden. De colleges waren ongemakkelijk. Zo ongemakkelijk dat ik ermee stopte. De docent sprak in termen van 'wij' versus 'zij' (die hij steevast 'de allochtonen' noemde). Ons beschrijvend als studieobject terwijl we dáár zaten, in dezelfde collegezaal. Hij sprak over en langs ons heen, in stereotypen over de gemeenschap waartoe we werden gerekend, en over de problemen die deze gemeenschappen kenden.

Op dat moment raakte ik nogal gedesillusioneerd over het onderwijs op de Universiteit Utrecht. Het ademde een hiërarchie die mij koloniaal aandeed. Ik kreeg het gevoel dat ik er niet thuishoorde, en het niet voor mij was. Ik begon mijn vertrek voor te bereiden naar Howard University in Washington, DC.

In dezelfde periode liep ik Scotty Gravenberch op de universiteit tegen het lijf. Hij vertelde dat hij een postkoloniale studiegroep wilde starten voor zwarte studenten, waarbij we het werk van schrijvers als Anton de Kom konden analyseren, en sprekers zouden uitnodigen. Het was precies wat ik nodig had; een gemeenschap van geëngageerde, kritische, zwarte medestudenten die de norm in twijfel durfden te trekken.

Gravenberch studeerde filosofie en volgde veel vakken bij de opleiding Vrouwenstudies. Hij zat in de onderwijscommissie van zijn studie

filosofie om zaken van binnenuit te veranderen. Gravenberch las graag filosofen als Kwame Anthony Appiah en Emmanuel Chukwudi Eze, die de keerzijde van het gedachtegoed van filosofen als Kant en Hegel bespraken, en hun denkbeelden over 'ras' blootlegden. Blootleggen, maskers aftrekken, horizonnen verbreden, de wereld verbeteren: dat wilde Gravenberch. Hij nodigde mij uit voor een werkgroep, waarvan de naam Nieuw Perspectief zou worden.

Zwarte ervaringen

De werkgroep richtte zich specifiek op studenten van kleur, omdat we vonden dat we samen een ervaring deelden die het mogelijk maakte dieper op zaken rond gender, etniciteit, racisme en wetenschap in te gaan. Net zoals vorige generaties zwarte studenten het dominante vertoog tegen het licht hielden, deed Nieuw Perspectief dat ook. We konden met elkaar in gesprek gaan, en kwetsbaar zijn. Vrij van de druk dat je moet bewijzen dat je gelijk bent aan een ander.

Gravenberch stelde een reader samen met auteurs die wij aandroegen en ons inspireerden. De kosten voor het kopiëren van de reader waren 25 gulden. Als je het geld niet meteen had, schoot hij het voor. Dit keer werd bell hooks wel opgenomen. We begonnen onze eigen collegereeks. Boven elke uitnodiging van een lezing stond: 'Nieuw Perspectief vraagt zich af hoe het nou eigenlijk zit.'

De sprekers kwam overal vandaan: van Amerika tot Namibië.¹¹ Ze waren allen ruimhartig in het delen van hun kennis, en tilden ons omhoog in een cruciale fase van ons leven. Het contact met sommige sprekers die een lezing hielden was ontstaan door een boek waarmee ik bezig was, en waar ik Scotty Gravenberch voor vroeg als mederedacteur en co-auteur: *Sinterklaasje, kom maar binnen zonder knecht*.¹² Anil Ramdas, Teun van Dijk, Philomena Essed maar ook Guno Jones werkten allen mee aan dit boek, samen met andere auteurs.

Achter Sint Pieter 25

Guno Jones stond mede aan de wieg van werkgroep Nieuw Perspectief. Hij nodigde niet alleen veel sprekers uit, maar zorgde voor de ruimte van de nieuwe werkgroep in het universiteitspand op Achter Sint Pieter

Nieuw Perspectief nazit. V.l.n.r. enkele leden van Nieuw Perspectief: Lulu Helder, Patrick Speel, Martin Ho Suie Sang, Soula Notos, Scotty Gravenberch, Anil Ramdas (spreker die avond), Maayke Botman, Peggy Plet, juni 1998, Café 't Hoogt (Nancy Jouwe)

25. Jones studeerde antropologie. Bij Nieuw Perspectief vond hij de inspiratie die hij miste in het reguliere onderwijs.

‘We voedden elkaar en waren elkaars klankbord. Nieuw Perspectief bood een context waarin je alles vond wat het curriculum en het onderwijs niet bood. Het ging om het creëren van ruimte voor kritische perspectieven op de wereld, die in het dominante vertoog verzwegen werden’, zegt hij.¹³

Jones miste op de universiteit een kritische reflectie op de antropologie als instrument van het kolonialisme. Als student merkte hij dat het bij antropologie altijd over de ‘Ander’ ging, die sterk ‘geëxotiseerd’ werd in het discours. Jones wilde ook de identiteitsconstructies van machtige etnische groepen analyseren. Zoals de Nederlandse migranten in Suriname, en de invloed van migratie op hun identiteitsbeleving.¹⁴ Hij kreeg steun van docente Anke Klomp voor zijn afstudeeronderzoek naar de Nederlandse (re)migrantten, en doorbrak het gedachtegoed van de ‘antropologie van de Ander’ op de Utrechtse faculteit.

Jones zegt dat hij tijdens het schrijven van zijn scriptie veel had aan de gesprekken bij onze werkgroep. ‘Binnen Nieuw Perspectief konden we onze subjectpositie en stem opeisen’, vertelt hij. Het dominante vertoog bepaalde niet de regels van de gesprekken. Hij wijst op de rol van activisme daarin bij verschuivingen in dat vertoog:

‘Als je kijkt naar de impulsen die echt vernieuwend zijn, en zich daarom ook moeilijk kunnen voegen naar institutionele disciplineren, zijn dit veranderingen die buiten instituten worden ingezet. Kijk maar naar Anton de Kom. Hij werkte buiten de gevestigde instituties. Wie had kunnen denken dat De Kom vandaag de dag tot de canon van de Nederlandse geschiedenis zou behoren? Daar ging een lange wordingsgeschiedenis van activisme aan vooraf die het mogelijk maakte.’

Het opeisen van een subjectpositie uit zich nu onder andere ook in het nieuwe onderzoek naar het koloniaal en slavernijverleden van Nederland, waar Jones en andere leden van Nieuw Perspectief bij betrokken zijn.

De Witte Toren in de Wetenschap

Maayke Botman was aan het afstuderen bij Amerikanistiek toen zij zich aansloot bij de werkgroep. Ze vertelt: ‘Doordat iedereen iets anders studeerde in onze werkgroep, kreeg je een mooie interdisciplinaire groep.’¹⁵

Bij vakken als Surinamistiek en Afro-Amerikaanse literatuur voelde Botman zich op de universiteit wel gerepresenteerd: ‘Door die vakken ging er een wereld voor mij open. Het liet zien dat diversiteit in het onderwijsaanbod wél mogelijk was. Het was een gewaarwording dat de Surinaamse literatuur en geschiedenis wetenschappelijk besproken werd. Dat gaf iets als erkenning.’

Op de universiteit zat Botman in een onderwijscommissie en merkte daar veel conservatisme: ‘Het was heel lastig om andere perspectieven in het curriculum verankerd te krijgen.’ Dat conservatisme was ook merkbaar toen Berteke Waaldijk van de vakgroep Vrouwenstudies Letteren in Utrecht professor Gloria Jean Watkins, beter bekend als bell hooks, in 1992 uitnodigde voor de Belle van Zuylen-wisselleerstoel.¹⁶ De oratie van bell hooks, met de titel ‘Feminism; Theory as Liberatory Practice’, vond plaats in het traditionele Academieggebouw, in aanwezigheid van diverse hoogleraren, docenten en studenten. Haar inaugurele rede deed veel stof opwaaien binnen de universiteit, zegt Botman. Ze gaf de zwarte genodigden extra aandacht, en erkende zo het belang van hun aanwezigheid, wetende dat die niet vanzelfsprekend was. Ze verwelkomde hen in

een overheersend witte omgeving van voornamelijk mannen, wetende dat ze daar te vaak als indringers werden gezien. De aandacht leidde tot boosheid bij sommige witte docenten en hoogleraren die de betekenis ervan niet begrepen, en alleen een hand van bell hooks kregen.

Aan de uitnodiging van bell hooks ging ook een lange wordingsgeschiedenis vooraf, die door zwarte vrouwen was ingezet.¹⁷ Op die dag, 15 mei 1992, in het Utrechtse Academiegebouw, belichtte bell hooks de mensen die te vaak onbenoemd blijven, en onderbelicht worden.

Maayke Botman zou later samen met Gloria Wekker en Nancy Jouwe die zichtbaarheid verder vergroten door de ervaringen van zwarte vrouwen in Nederland centraal te stellen in het indrukwekkende boek *Caleidoscopische visies: Zwarte, migranten- en vluchtelingen-vrouwenbeweging in Nederland*.¹⁸

Ander Perspectief

Patrick Speel, destijds student filosofie, had liever een andere naam voor werkgroep Nieuw Perspectief gezien, namelijk: Ander Perspectief. Hij vond dit een betere naam omdat we ons wilden afzetten tegen een heersende norm.

‘Het woordje “nieuw” suggereerde dat dit niet nodig was, en we gewoon met iets nieuws konden komen’, zegt Speel.¹⁹ De aantrekkingskracht van Nieuw Perspectief was voor hem de samenstelling van de groep, en de aandacht voor andere wetenschappelijke invalshoeken. Vooral de lezing van professor Humphrey Lamur maakte grote indruk op hem. Lamur analyseerde minutieus het boek *The Bell Curve* van Richard Herrnstein en Charles Murray.²⁰ In het boek dragen de auteurs verklaringen aan voor verschillen in intelligentie, waarbij ze zich baseren op valse noties over ‘ras’. In detail toonde Lamur het falen aan van hun racistische denken, dat voor wetenschap moest doorgaan.

Speel herinnert zich dat de lokale Utrechtse televisie onze werkgroep kwam filmen. Toen ze binnenkwamen waren we net aan het eten. Wat hem opviel is dat sommigen van ons per se niet wilden dat ze ons filmde tijdens het eten, omdat we geen stereotiep beeld wilden bekrachtigen over mensen van kleur. Speel vond dat onzinnig: ‘Die stereotypen worden bepaald door de norm, en die norm mag nooit bepalend zijn voor wat ik doe.’ Het idee dat je alleen serieus wordt genomen wanneer je de academische bezigheden in beeld brengt, vond hij een vorm van

zelfverloochening, die zich baseerde op een geïnternaliseerde witte norm.

‘Dat is nog steeds een norm die anderen uitsluit’, zegt hij. ‘Waar ik van hou, is van mensen die gewoon hun ding doen, zoals professor Lamur, dan kunnen ze ook niet om je heen. Hij doet integer zijn werk, en dat is het enige wat je kan doen.’

Speel was tijdens zijn studie niet bezig met racisme of uitsluiting binnen de filosofie. In het werk van de postmoderne filosofen, zoals Hannah Arendt, vond hij voldoende weerklank en kritische geluiden. Over zijn studiegenoot Scotty Gravenberch zegt hij: ‘Scotty stond daar anders in. Hij was veel meer bezig met racisme, en vond dat er te veel zaken binnen de filosofie niet werden besproken.’ Speel stelt dat hij de visie van Gravenberch ook terugziet in diens roman *De Ploegscharen van Deik*:²¹ ‘Ik vind dat boek van Scotty echt Nieuw Perspectief. Ik zat misschien destijds nog wel een beetje gevangen. De laatste tien jaar ben ik mij veel meer gaan verdiepen in feministische filosofen; een fascinerende filosofie. Dat zijn ook eyeopeners voor mij.’

In 2015 stuurde Scotty Gravenberch mij een foto met een aantal leden van Nieuw Perspectief. Eronder schreef hij: ‘We zouden de wereld gaan veranderen!’

Nieuw Perspectief was een plek die mij intellectueel en spiritueel voedde, een plek van vrijheid en bevrijding, waar activisme en wetenschap elkaar niet uitsloten. Er werd van ons verwacht dat we figureerden in het verhaal van een ander, als het onbenoemde zwarte karakter in het schilderij *De Nachtwacht*. Maar we vertelden in plaats daarvan een ander verhaal, óns perspectief, en zijn daar nooit mee gestopt.

Ter nagedachtenis van Scotty Gravenberch, 1970-2020

Zwart Utrecht in beeld

Beeldessay

Nancy Jouwe

In Utrecht hebben zich door de jaren heen diverse zwarte gemeenschappen gemanifesteerd in bijeenkomsten, demonstraties en vieringen. Daarnaast spraken solidariteitsbewegingen zich uit tegen onderwerpen zoals racisme en fascisme. In dit beeldessay is een aantal foto's opgenomen die naar deze geschiedenis verwijzen. Het is slechts een kleine greep uit een veel grotere diversiteit aan tekenen van organisatiekracht en samenkomsten waar de rechten en culturen van zwarte gemeenschappen centraal stonden en staan.

22 maart 1969

Papoealeider Nicolaas Jouwe spreekt in het n.v.-Huis, Oudegracht 245. Op dezelfde dag vond er een demonstratie voor Papoea plaats in Utrecht, waar meer dan duizend mensen op afkwamen (Het Geheugen van Nederland)

Eind jaren zeventig

Uitstapje van de Jeugdbrigade Utrecht: een educatief programma voor de jeugd over cultuur en geschiedenis, met kinderen uit vooral Overvecht en Oudwijk, georganiseerd door de vrouwentak van de LOSON (Landelijk Overleg van Surinaamse Organisaties in Nederland). Deze strijdorganisatie van Surinamers in Nederland werd in 1973 in Utrecht opgericht. Medeoprichter was studente Ernestine Comvalius (op de foto tweede van links, achterste rij). De uitstapjes werden zonder subsidie georganiseerd (LOSON/SAWO)

Eind jaren zeventig

Optreden van theatergroep Makandra in Utrecht, met Nadia Tilon. De theatergroep was een onderdeel van LOSON, de strijdorganisatie van Surinamers in Nederland (LOSON/SAWO)

27 oktober 1979

Antiracisme- en antifascisme-demonstratie in Soestduinen, als reactie op een eerdere demonstratie van Jeugdfront (Koen Suyk/Anefo/Nationaal Archief)

17 november 1979

Een Papoea zang- en dansgroep trad op en gaf een speech over Papoearechten in de Utrechtse Jaarbeurs. Tijdens die dag boden Papoea's en een Papoea-solidariteitsbeweging een zwartboek aan premier Van Agt aan, getiteld 'Onrecht, al tien jaar lang...' (Nationaal Archief/Digibron)

November 1987

Brasa Dei (ook wel Brasa Dey, letterlijk: dag van de omhelzing) in de Jaarbeurs in Utrecht. Deze feestelijke jaarlijkse bijeenkomst rond de onafhankelijkheidsdag van Suriname vindt vanaf 1975 plaats in Utrecht (Bart Molendijk/Anefo/Nationaal Archief)

21 mei 1988

Na de racistische moord op de Marokkaanse Achmed Touzani en de mishandeling van de Surinaamse Johnny Asgarali (de dader gebruikte tegen hen het n-woord) volgde er een *picket line* op de Mariaplaats in Utrecht, georganiseerd door SAWO (Surinaamse Arbeiders en Werkers Organisatie), de opvolger van LOSON (LOSON/SAWO)

23 juni 2012

Speech van de Utrechtse Lydia Emanuels, befaamd radio-journaliste, tijdens de *Keti Koti Tafel* van Mercedes Zandwijken, georganiseerd in samenwerking met de Denktank Sociale Cohesie Overvecht, Kosmopolis Utrecht en Tori Oso Utrecht, in het Johannescentrum in Overvecht (Kosmopolis Utrecht)

23 juni 2012

Eén van de rituelen tijdens de *Keti Koti Tafel* van Mercedes Zandwijken, georganiseerd in samenwerking met de Denktank Sociale Cohesie Overvecht, Kosmopolis Utrecht en Tori Oso Utrecht, in het Johannescentrum in Overvecht (Kosmopolis Utrecht)

September 2012

Beeldend kunstenaar Marcel Pinas uit Suriname was artist-in-residence in Utrecht, op uitnodiging van Kosmopolis Utrecht. Hier is hij bij zijn tijdelijke installatie in Overvecht van Afakatekens

15 november 2013

'Tradition is not given'. Een bijeenkomst in Casco, georganiseerd door het platform Feministisch Verzet over de figuur Zwarte Piet en racisme in de Nederlandse publieke ruimte. Met op de voorgrond Gloria Wekker (links) en Anja Meulenbelt (rechts) (Nancy Jouwe)

November 2013

Panel tijdens Brasa Dei in buurtcentrum Oase in de wijk Zuilen, met v.l.n.r. Linda Nooitmeer, Willy Esajas, Ronald Kalka en Mitchell Esajas (Natalja Macnack)

Februari – juni 2019

Expositie *What is Left Unseen* in Centraal Museum, gecureerd door MOED. De expositie richtte zich op vragen zoals: 'Hoe kijken we naar onze geschiedenis?' en 'Hoe kunnen we dominante verhalen in een ander perspectief zien?' Met werk van Nola Hatterman, Steve McQueen, Ary Scheffer, Nicolaas Beets, Thérèse Schwartz, Patricia Kaersenhout, Iris Kensmil, Rotimi Fani-Kayode, Faisal Abdu'allah, Jan van Bijlert en Samuel Aranda (Centraal Museum/Ernst Moritz)

5 juni 2020

Black Lives Matter-demonstratie in Utrecht op het Jaarbeursplein, met spreker Raziya Heath die ruim 3500 mensen toesprak (Myrthe Minnaert)

Juni 2020

Gina Avans brengt een plengoffer tijdens de herdenking en viering van de afschaffing van de slavernij op 1 juli 1863 in de Nederlandse Caraïben (inclusief Suriname), tijdens Ketí Koti Utrecht (Centraal Museum/Alessa Joseph)

Epiloog

‘Het belangrijke woord is *legacy*.’

Een gesprek met Natalja Macnack en Leroy Lucas,
opgetekend door Nancy Jouwe

Samen met Natalja Macnack en Leroy Lucas keek ik in februari 2021 terug en vooruit. Macnack en Lucas zijn beide Utrechters van Afro-Caraïbische komaf die zich lokaal inzetten om meer zichtbaarheid te geven aan de Afro-Caraïbische cultuur en geschiedenis, inclusief de geschiedenis van slavernij. Ze spelen beiden een centrale rol in Ketikoti Utrecht, de jaarlijkse herdenking en viering van de afschaffing van de trans-Atlantische slavernij door Nederland, die sinds 2018 in de laatste week van juni plaatsvindt in het centrum van Utrecht. In het Sranantongo (de taal van Suriname) betekenen de woorden Ketikoti ‘verbreek de ketenen’ of ‘ketenen verbroken’.

Natalja Macnack (1974) is van Surinaamse komaf en werkt bij de Universiteit Utrecht als marketing- en communicatiemedewerker bij de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie. Met haar eigen bedrijf organiseert ze events, doet ze PR en marketing en ondersteunt ze muzikanten en performers. Ze is bestuurslid bij Tori Oso Utrecht, een Surinaamse stichting in Utrecht die sinds 2001 bestaat. Tori betekent verhaal en Oso staat voor huis, woorden uit het Sranantongo die tezamen ‘praathuis’ betekenen.

Tori Oso Utrecht was eerst een vriendenclub en werd later een stichting, opgericht door de heer Macnack. Tegenwoordig richt Tori Oso Utrecht zich naar eigen zeggen op kunst, cultuur, kennisoverdracht en gezelligheid, met Suriname als rode draad. De stichting draait op vrijwilligers en heeft geen eigen accommodatie. Ze nemen hun bezoekers mee door Utrecht, waardoor op meerdere locaties door de stad praathuizen ontstaan. Partners zijn onder andere de Stadsschouwburg, filmhuis Louis Hartlooper Complex en boekhandel Savannah Bay. Voor Utrechtse culturele instellingen zijn zij door de jaren heen een waardevolle partner geweest, omdat instellingen zelf soms de knowhow missen om bij Afro-Caraïbische producties programmering, publieksbereik en taal goed op elkaar af te stemmen. Verbinding is een belangrijke waarde voor Tori Oso Utrecht.

Leroy Lucas spreekt tijdens Ketí Kotí Utrecht 2019, Centraal Museum (Natalja Macnack)

Leroy Lucas (1976) is een Curaçaos-Nederlandse activist en voorzitter van Ketí Kotí Utrecht. Hij was een drijvende kracht van de Black Lives Matter-demonstratie in Utrecht, die plaatsvond op 5 juni 2020. In eerdere jaren was hij campagneleider voor de PvdA Utrecht. Hij werkt bij de FNV en werkte daarvoor onder andere als jeugdcoach.

Ketí Kotí Utrecht is in 2018 opgericht om in de stad Utrecht een formele viering neer te zetten van de afschaffing van de trans-Atlantische slavernij door Nederland. Aan de stichting zijn onder andere Leroy Lucas als voorzitter en Fiona Frank als vicevoorzitter verbonden en Natalja Macnack fungeert als projectleider/producent. De gemeente Utrecht geeft ondersteuning, en partners zijn de Bibliotheek Utrecht en het Centraal Museum.

Wat vinden jullie ervan dat er een onderzoek naar de slavernijgeschiedenis van Utrecht uitkomt?

Natalja Macnack: *Ik vind het belangrijk dat er juist voor Utrecht zo'n onderzoek komt. Er is wel het een en ander bekend, maar bij het grote publiek lijkt vooral Amsterdam belangrijk, alsof dat het enige verhaal is. En dat is het niet. Er zijn veel zwarte organisaties in Utrecht geweest door de jaren heen, maar Utrecht is een vrij witte stad geworden. Ik werk op de Universiteit Utrecht en in mijn werkomgeving is vaak verbazing, zo*

van: 'Interessant, dat wisten we niet.' Men verwacht het ook niet. Gelukkig gaan zij dan soms verder speuren en dat is ook alweer een stap. Ik zou graag zien dat het de jongeren bereikt, juist ook biculturele jongeren, die weten ook weinig. Zij waaieren nu meer uit, want vroeger gebeurde er veel meer in Utrecht.

Leroy Lucas: *Hoe kunnen Nederlanders de slavernijgeschiedenis niet zien als hun geschiedenis? Ik vind dat altijd zo verwonderlijk. Als zoiets gebeurt, dan lijkt het net alsof zij zichzelf letterlijk weggummen. Natuurlijk is het geschiedenis van Nederlanders, daarom ben ik blij dat dit onderzoek er is.*

Aan de andere kant, en dat is mijn eigen ding: we hebben deze stedelijke onderzoeken, maar aan het eind van de dag zou de Nederlandse staat toch degene moeten zijn waar een bepaalde verantwoordelijkheid ligt? Neemt niets weg van deze onderzoeken, maar hopelijk voelt de staat ook de druk dat ook zij actie gaan ondernemen en kleur gaan bekennen. Ze kunnen niet blijven wegduiken. Men wil verbinding, maar dan moet je wel eerst deze verhalen vertellen. Als je de hobbel steeds vooruitschuift, komen we er niet.

Hoe geven jullie zelf vorm aan het agenderen van de geschiedenis van slavernij?

NM: *Vóór mijn tijd, rond 2000, werd Ketí Koti al georganiseerd in Utrecht en dan kwam de burgemeester soms ook op bezoek. Het was toen meer op de creoolse gemeenschap gericht. De groep was overwegend Surinaams, maar op sommige bijeenkomsten kwamen zeker ook Antillianen en witte Nederlanders. Oase was de locatie in Utrecht waar de Surinaamse gemeenschap bijeenkwam. De Antillianen hadden Kibra Hacha. We waren zeker geen concurrenten, er was samenwerking.*

Mijn vader was oprichter van Tori Oso, geënt op de Surinaamse Tori Oso [een organisatie in Suriname, NJ]. Hij overleed in 2005. Er stond toen een vrouwendag op de rol en Celestine Raalte en anderen zoals Carry-Ann Tjon A Fong pakten het op, de Bigi Smas, zoals we ze noemen, de oudere dames die kennisdragers zijn. Ik heb toen geholpen. Het jaar daarop, in 2006, wilde ik vrouwendag oppakken en dat ook richten op jongere vrouwen. We wilden samenwerken met andere organisaties en vrouwengroepen in Utrecht, en dat lukte, het werd een succes. Maar ik kreeg wel wat over me heen van de oude garde van Tori Oso (lacht), omdat ik het natuurlijk heel anders aanpakte. In 2007 gingen we daarnaast ook meer programma's

doen, we begonnen als jongeren met een voorprogramma voor *Brasa Dei* [letterlijk 'Dag van de omhelzing', die vanaf 1975 in Utrecht wordt georganiseerd, NJ] en *Keti Koti*.

Zo heb ik mijn vaders rol eigenlijk overgenomen. De ouderen dachten dat we het wilden overnemen, maar wij wilden ook gewoon participeren en wij hadden ideeën. Als voorbeeld: Surinaamse feesten beginnen laat, dus wat kunnen we dan eerder op de avond doen? Zo begonnen we om zeven of acht uur 's avonds met discussies, optredens en standhouders. Eigenlijk als een soort kennisoverdracht en edutainment. Dat was er toen nog niet in Utrecht. En als je dan voor een bepaalde tijd binnenkomt dan is het nog gratis. We hebben toen echt wat dingen meegemaakt bij de deur (lacht). Linda Nooitmeer [nu voorzitter van NINSEE, NJ] was toen nog een van de eerste gespreksleiders, Simone Zeefuik zat in het panel. Ik leerde daardoor ook veel ondernemers kennen met allerlei interessante producten.

Het is mooi om te zien hoe Keti Koti in Utrecht zich nu verder heeft ontwikkeld. Het is heel tof dat Leroy Keti Koti Utrecht heeft opgericht. Het is heel fijn dat er nieuwe initiatieven zijn bijgekomen in Utrecht, daar ben ik heel blij mee. Wij deden het ook allemaal maar vrijwillig en anders rust het allemaal op één organisatie.

LL: *Het belangrijke woord hierbij is legacy, erfenis. Ik sprak onlangs met een Utrechtse wethouder en die kende nauwelijks Caraïbische Utrechters. Ik kijk naar het verleden en hoor de verhalen en er is veel geweest in Utrecht. Maar het zit 'm in het woord 'geweest'. Het is te weinig echt goed doorgegeven naar de toekomst. Dit moet niet in de vergetelheid raken, dat zou echt zonde zijn. Er zijn echt nieuwe mensen nodig. De activiteiten die we ontplooiën, ik hoop echt dat het niet wegebt. In 2023 komt er een nieuw monument om slavernij te herdenken. Er komen nieuwe ijkpunten waar we naartoe kunnen bouwen, en het is belangrijk om een bepaalde freshness te houden. Daarom vind ik het ook tof dat het Centraal Museum nu [na de coronapandemie] met de expositie Voices of Fashion komt. Ik vind het een vanzelfsprekendheid dat de culturele instanties ook meedoen. Het kan niet zo zijn dat wij de enigen zijn die dit dragen, de culturele sector moet het ook gaan dragen.*

NM: *Er zijn verschillende factoren. Er zijn mensen die ouder zijn geworden en nu niet meer actief zijn. Mensen die bij gemeenten werkten en daar nu niet meer zijn. Daar is een hele nieuwe generatie aan het werk gegaan die eigenlijk niet eens weten hoe het was. We hebben met*

Expositie Voices of Fashion, Centraal Museum 2021 (Adriaan van Dam/Centraal Museum)

diverse clubs samengewerkt die nu niet meer bestaan: kleine stichtingen, maar bijvoorbeeld ook het Aboriginal Art Museum Utrecht. De tijden zijn echt veranderd de afgelopen jaren. Nu zie je dat die culturele sector denkt, hey, we kunnen er niet meer omheen. We moeten iets, anders blijven we achterlopen en dat kan gewoon niet. In Utrecht is van alles geweest en die kennis is niet altijd overgedragen. Denk aan de Vrije Vloer [popconcertzaal, NJ] of de hiphopscene van Utrecht. Als je dat niet weet, dan denk je dat het altijd zo was. Maar het beeld twintig jaar geleden was echt heel anders.

Er was ook een Moluks Historisch Museum. Maar er is veel wegbezuid. Tori Oso Utrecht is ook afgestapt van die hele subsidie, we doen het nu via samenwerking en standhouders. Zodat we wel elk jaar een maandelijkse programmering konden doen. Hopelijk kunnen de dertigers van nu het ook verder doortrekken. Ook wij zijn door de corona-situatie minder actief, maar achter de schermen blijven we een belangrijke vraagbaak voor organisaties en individuen.

LL: Voor mij begon het in 2011, dat was mijn moment, en dan bedoel ik de hardhandige aanpak en arrestatie van Quinsy Gario en Jerry Afriyie bij de intocht van Sinterklaas. Dat was mijn moment waarop ik dacht, nu moet ik ook wat doen want dit klopt niet. Ik leerde actiegroepen als Utrecht in Actie en Feministisch Verzet kennen en ik dacht: hier

moeten meer mensen van doordrongen worden, dat racisme gewoon een probleem is. Op dat moment was ik campagneleider van de PvdA in Utrecht. Ik ging naar het bestuur en zei: we moeten met anderen hierover gaan praten. Zo is Utrecht Bekent Kleur begonnen, daar zaten politieke partijen in, COC Midden Nederland, de protestantse kerk en ook Artikel 1 Midden-Nederland. We gingen praten over Zwarte Piet en Pegida en hoe we dat gingen aanpakken. In 2017 werd ik uitgenodigd voor een vrijheidsdiner en sprak daar met gemeenteraadslid Bouchra Dibi over de zwarte gemeenschap in Utrecht en over een monument voor slavernij. Maar alleen een monument is niet genoeg, daar moet wat omheen. Ik ging ook naar Ketikoti Amsterdam en toen dacht ik, hey, dit moeten we gewoon in Utrecht hebben. Ik schreef een plan en stuurde dat naar Bouchra Dibi. En zo kwam ik in gesprek met wethouder Diepenveen, en ik heb toen ook met de toenmalige directeur van het NINSEE gesproken, Antoin Deul. Die was heel enthousiast. Van het een kwam het ander: Ketikoti Utrecht. De eerste keer vond plaats in 2018, in de Stadsschouwburg. Ik wilde mensen samenbrengen. In de oude tijd zaten mensen te veel op een eiland. Ik wilde meer samen organiseren, dat leek me logisch. Utrecht heeft zoveel kleine clubjes. Ik wil iets doen voor mijn mensen waar we allemaal iets aan kunnen hebben, en waar de hele stad iets aan heeft. Het is Nederlandse geschiedenis.

NM: *Leroy en ik leerden elkaar toen ook kennen en gingen in gesprek. Bij hem herkende ik die bevlogenheid, die wil om te verbinden, vanuit intrinsieke motivatie. Het duurde wel even voordat we op één lijn zaten [lacht].*

LL: *Ik wil graag uitbouwen. Juist witte mensen zouden deze verhalen ook moeten horen. De formule is dat we het laagdrempelig doen.*

NM: *Ja. Ik heb zelf wel het idee dat witte mensen die kennis juist komen halen en van mij mag het juist wat gemengder, en dat is nog wel een uitdaging. We doen al jarenlang de stadswandeling over slavernij met Kosmopolis Utrecht, en daar komen de laatste tijd juist veel witte mensen op af. De Caraïbische gemeenschap is nu meer versnipperd in Utrecht, je kunt ze nu minder goed bereiken de laatste jaren. Je moet ze in Utrecht soms uit hun holletje trekken. De ideale viering is dat iedereen komt. En dat iedereen zich thuis voelt, ook verschillende generaties. En wat ik heel graag zou willen is een junior onderdeel.*

Natalja Macnack bij buurtcentrum Oase (Ilvy Njiokiktjen)

Wat hebben jullie van huis uit over het onderwerp slavernij meegekregen?

NM: Er werd bij mij thuis niet bewust over slavernij gesproken, het was niet een topic. Er waren natuurlijk wel boeken en er werden dingen georganiseerd. Ik ben er denk ik organisch in gegroeid. Ik was met verschillende aspecten bezig. Vooral door die bijeenkomsten leerde ik het een ander erover, de kennis kwam via activiteiten, films en ook artikelen. Er is zoveel wat we niet weten.

LL: *Op Curaçao als klein jochie zei mijn opa weleens: 'Hindi di katibo nosta', dat wil letterlijk zeggen: 'mensen van slaven zijn wij' oftewel 'we zijn van slaven afkomstig' in het Papiamentu. Dat gebeurde thuis. Ik vond het raar dat hij dat zo riep. Later hoorde ik over Stanley Brown [politiek activist op Curaçao, NJ]. Er waren soms familieleden bij die zeiden, die Stanley is gevaarlijk. Er was duidelijk een afkeer tegen het tijdperk van slavernij. We spraken er niet over, het lag niet op tafel. In Nederland gingen de lichten aan in mijn hoofd, bijvoorbeeld door tv-series zoals Roots. Ik sprak er met mijn moeder over en zij kreeg ook niet echt de verhalen door. Maar ze kende wel degelijk de plekken in Curaçao waar je niet kwam als zwart persoon. En zij vergeleek dat gewoon met apartheid. Dat waren voor mij ook nieuwe verhalen. Ik moest dingen zelf opzoeken. Hoe we achter dingen komen, via films, boeken, encyclopedieën, en verhalen die we hoorden van andere mensen. Maar in mijn familie werd het buiten de deur gehouden.*

De tijden zijn nu veranderd, je kan nu opener zijn op Curaçao over wie je bent. Vroeger spraken we geen Papiamentu buitenshuis en iemand als Tula [leider van de slavenopstand in 1795, NJ] vonden we fout, omdat hij opstandig was. We waren heel erg geïndoctrineerd. Ik hoorde mensen weleens zeggen: het is goed dat we op Curaçao zijn geboren, want in Afrika is ziekte en oorlog. Ik heb mijn neef dat zelfs horen zeggen. Ik kon hem wel een staande ovatie geven, en dat is een straatwoord voor klappen geven [lacht].

Ik zie mezelf toch enigszins als een Pan-African [transnationale verbondenheid met mensen uit Afrika en de Afrikaanse diaspora, NJ], je kan niet zo praten over Afrika met mij. Hij praat nu anders hoor, want ik ben de grote neef.

Tot slot: wat zijn de plannen?

NM en LL: *We gaan samen een talkshow opzetten in Utrecht! En met Ketî Kotî willen we ook meer de provincie erbij betrekken en een langere periode activiteiten organiseren, dus hou ons in de gaten.*

En wat is de ideale viering van Ketî Kotî?

NM en LL: *Dat iedereen komt en zich thuisvoelt.*

Noten

Inleiding – Slavernij en de stad Utrecht

1. Gemeente Utrecht, Raadsvoorstel Voorjaarsnota en eerste Bestuursrapportage 2019, Motie 2019 M 180, Onderzoek naar en mogelijke excuses voor Utrechtse aandeel in het slavernijverleden. Zie: <https://ris2.ibabs.eu/Reports/ViewListEntry/Utrecht/f706bbb7-b61c-480c-943f-66e4ba595fcd> (geraadpleegd 17-03-2021). De motie was ingediend door Mahmut Sungur (DENK), Rachel Streefland-Driesprong (ChristenUnie) en Melody Deldjou Fard (GroenLinks).
2. Het getal van 600.000 gold alleen de trans-Atlantische slavenhandel door handelaren uit de Republiek. De Nederlandse betrokkenheid bij slavernij in de Indische Oceaan en de Indonesische archipel werd hierbij – ten onrechte – buiten beschouwing gelaten.
3. In het najaar van 2019 werd Nancy Jouwe benaderd om een onderzoek te starten. Jouwe benaderde twee historici van de Universiteit Utrecht, Matthijs Kuipers en Remco Raben, om aan het onderzoek mee te werken. Het team startte in 2020 en werd aangevuld met stagiaires van de Universiteit Utrecht en vrijwilligers. Het Utrechts Archief verschaftte samenwerking en collegae uit andere steden gaven advies.
4. Esther Captain en Hans Visser, *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht / Traces of Slavery in Utrecht. A Walking Guide* (Utrecht: Utrecht Centre for the Humanities, 2012). Zie ook <https://sporenvanslavernijutrecht.nl> en <https://kosmopolisutrecht.nl> (geraadpleegd 11-02-2021).
5. <https://www.uu.nl/en/events/conference-the-colonial-legacy> (geraadpleegd 21-02-2021).
6. Rosemary Buikema et al., *What Is Left Unseen* (Utrecht: Centraal Museum, 2019).
7. Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Het Spectrum, 2020); Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom, 2020); Matthias van Rossum en Karwan Fatah-Black, 'Wat is winst? De economische impact van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 9, 1 (2012), 3-29; Pepijn Brandon en Ulbe Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 16, 2 (2019), 5-46.
8. Dienne Hondius et al., *Gids slavernijverleden Nederland. The Netherlands Slavery Heritage Guide* (Volendam/Edam: LM Publishers, 2019).
9. R.E. de Bruin et al., *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht: Matrijs, 2000).

10. Slechts enkele stukken gaan in op de koloniale relatie van Utrecht, zoals Esther Captain, 'Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf. Slaveneigenaren in Utrecht en de afschaffing van slavernij in 1863', *Oud-Utrecht* 86, 2 (april 2013), 38-43.
11. Captain en Visser, *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht*; <https://sporenvanslavernijutrecht.nl> en <https://kosmopolisutrecht.nl> (geraadpleegd 11-02-2021).
12. Aad van den Heuvel, *Willem Bosman in goud en slaven* (Amsterdam: Meulenhoff, 1981), 16.
13. De notariële akten zijn allemaal online raadpleegbaar. Zie <https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten/archieven?mivast=39&mizig=199&miadt=39&milang=nl&miview=ldt> (geraadpleegd 13-02-2021).
14. A.N. Paasman, *Elisabeth Maria Post (1755-1812). Een bio-bibliografisch onderzoek*. Amsterdamse smaldelen 2 (Amsterdam: Thespa, 1974), 52; A.N. Paasman, 'Reinhart, of literatuur en werkelijkheid', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw* 41-42 (1979), 40-61.
15. Markus Vink, "'The World's Oldest Trade": Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean in the Seventeenth Century', *Journal of World History* 14, 2 (2003), 131-177; Remco Raben, 'Cities and the Slave Trade in Early-Modern Southeast Asia', in: Peter Boomgaard, Dick Kooiman en Henk Schulte Nordholt (red.), *Linking Destinies. Trade, Towns and Kin in Asian History* (Leiden: KITLV Press, 2008), 119-140; Rik van Welie, 'Patterns of Slave Trading and Slavery in the Dutch Colonial World', in: Gert Oostindie (red.), *Dutch Colonialism, Migration and Cultural Heritage* (Leiden: KITLV Press, 2008), 155-259; Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum: Verloren, 2015); Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam: Arbeiderspers, 2015).
16. Anton de Kom, *Wij slaven van Suriname* (Amsterdam: Contact, 1934). Zie ook Wim Hoogbergen, *De Boni-oorlogen 1757-1860. Marronage en guerilla in Oost-Suriname* (Utrecht: Rijksuniversiteit, 1985; herdrukt 2015).
17. Katharine Gerbner, *Christian Slavery. Conversion and Race in the Protestant Atlantic World* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018), 11-12; Ulbe Bosma en Remco Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920* (Amsterdam: Bert Bakker, 2003).
18. Gerbner, *Christian Slavery*, 11-12.
19. Susan Legêne, 'The European Character of the Intellectual History of Dutch Empire', *BMGN – Low Countries Historical Review* 132, 2 (2017), 110-120, aldaar 112. Andersom betekende niet-wit niet per se onvrij en was er niet alleen in Indië, maar ook in Suriname altijd een groep vrije mensen van kleur. Zie voor Suriname: Ellen Neslo, *Een ongekende elite. De opkomst van een gekleurde elite in koloniaal Suriname 1800-1863* (proefschrift Universiteit Utrecht, 2016) en Karwan Fatah-Black, *Eigen-*

- domsstrijd: De geschiedenis van slavernij en emancipatie in Suriname* (Amsterdam: Ambo Anthos, 2018).
20. Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 262-267.
 21. Ta-Nehisi Coates, *Between the World and Me* (New York: Spiegel & Grau, 2015), 7.
 22. George M. Fredrickson, *Racism: A Short History* (Princeton en Oxford: Princeton University Press, 2002), 4-6.
 23. Paul Gilroy, *'There Ain't no Black in the Union Jack': The Cultural Politics of Race and Nation* (London: Hutchinson, 1987), 43-44.
 24. Philomena Essed, *Alledaags racisme* (Amsterdam: Van Gennep, 2018 [1984]), 9.
 25. Het debat over de verhouding tussen slavernij en de ontwikkeling van het kapitalisme is recentelijk weer opgelaaaid tussen proponenten en critici van de 'New History of Capitalism' (NHC). Beide kampen in dit debat hebben weinig aandacht voor de rol die ras en racisme spelen in het instituut slavernij, al is de belangrijkste implicatie van de NHC wel dat slavernij – en daarmee racisme – het fundament is geweest van de moderne wereld. Zie met name Sven Beckert met zijn boek *Empire of Cotton. A Global History* (New York: Alfred A. Knopf, 2014). Voor een tegengeluid, zie Trevor Burnard en Giorgio Riello, 'Slavery and the New History of Capitalism', *Journal of Global History* 15, 2 (2020), 225-244.
 26. Adam Hochschild, *Bury the Chains. Prophets and Rebels in the Fight to Free an Empire's Slaves* (Boston: Houghton Mifflin Company, 2005), 314.
 27. Catherine Hall, *Civilising Subjects. Metropole and Colony in the English Imagination 1830-1867* (Cambridge: Polity Press, 2007), 361. Het oorspronkelijke citaat luidt: 'Here was a crucial admission: the English hated slavery, a phrase much loved by abolitionists, but they also hated slaves.'
 28. Maarten Kuitenbrouwer, 'The Dutch Case of Antislavery: Late and Elitist Abolitionism', in: Gert Oostindie (red.), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1996), 67-88, aldaar 70.
 29. Maartje Janse, "'Holland as Little England'? British Anti-Slavery Missionaries and Continental Abolitionist Movements in the Mid Nineteenth Century', *Past and Present* 229 (2015), 123-160, aldaar 141.
 30. Wolter Robert van Hoëvell, *Slaven en vrijen onder de Nederlandsche wet* (Zaltbommel: Joh. Noman en Zoon, 1855), x en 221. Een verkorte heruitgave verscheen in 2020 bij Uitgeverij Van Gennep.
 31. Zie bijvoorbeeld G.J.C. Schneither, 'Geschiedkundig overzicht van den toestand der slaven in Nederlandsch Oost-Indië en van de maatregelen der regering tot verbetering van hun lot', *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën: bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven* (Utrecht: C. van der Post jr., 1846), 285-376, aldaar 287.

32. Zie bijvoorbeeld: B.J.L. de Geer van Jutphaas, 'Schets van den regtstoestand der slaven in de Engelsche West-Indische koloniën vóór de afschaffing der slavernij', in: *Bijdragen tot de kennis der Nederlandsche en vreemde koloniën: bijzonder betrekkelijk de vrijlating der slaven* (Utrecht: C. van der Post jr., 1846), 377-452, aldaar 382.
33. Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NL-HaNA), Archief Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, toegangsnummer 2.02.09.08, inv.nr. 224.
34. Deze gegevens zijn afkomstig van de lijsten van vrijgelaten slaven: NL-HaNA, Index 'Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863)', <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341?searchTerm=> (geraadpleegd 22-03-2021). De lijst bevat 32 namen.
35. Marc van Berkel, *Welk verhaal telt? De oorlogen in Nederland-Indië/ Indonesië 1942-1949 in het geschiedenisonderwijs* (Amsterdam: Nationaal Comité 4 en 5 mei, 2017); Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden en hun verwerking* (Amsterdam: Balans, 2002); Paul Bijl, *Emerging Memory. Photographs of Colonial Atrocity in Dutch Cultural Remembrance* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2015).
36. Buikema et al., *What Is Left Unseen*, 34.

Bestuurlijk Utrecht, koloniale belangen en slavernij

1. Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020); Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom, 2020).
2. Deze paragraaf is grotendeels ontleend aan R.E. de Bruin et al., *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht: Stichting Matrijs, 2000).
3. Llewellyn Bogaers, 'Een kwestie van macht? De relatie tussen de wetgeving op het openbaar gedrag en de ontwikkeling van de Utrechtse stadssamenleving in de zestiende en zeventiende eeuw', *Volkskundig bulletin* 11, 2 (1985), 102-127, aldaar 103.
4. A. van Hulzen, *Utrecht in de patriottentijd* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1966), 26.
5. Ibidem.
6. Henk den Heijer, *De geschiedenis van de wtc* (Zutphen: Walburg Pers, 1994), 115.
7. Hierbij is de scheidslijn tussen de zeventiende en achttiende eeuw gelegd bij het eerste vroedschapslid dat in de achttiende eeuw is aangesteld.
8. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Burgerlijke stand gemeente Utrecht en van de voormalige gemeente Zuilen, toegangsnummer 711,

- Utrecht NH trouwen 1732-1747, inv.nr. 103, p. 280. De Plompetoren bestaat tegenwoordig niet meer. Dat de Plompetorengracht vroeger de Nieuwegracht bij de Plompetoren heette, volgt uit de volgende akte: NL-UTHUA, Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U216a001, aktenr. 36.
9. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U184a006, aktenr. 203.
 10. Susan Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1998), 407.
 11. De VOC-site, 'Prattenburg (1715)', <https://www.vocsite.nl/geschiedenis/handelsposten/perzie.html> (geraadpleegd 22-02-2021).
 12. Uit notulen van vergaderingen van de Compagnie uit 1744 en een verslag van een overleg tussen overgebleven eigenaren van de plantage Utrecht in 1770, volgt dat Hendrick van Asch van Wijck minimaal 26 jaar plantage-eigenaar is geweest. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U182a004, aktenr. 27; Idem, inv.nr. U194a013, aktenr. 47.
 13. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, Kopieën van akten, brieven e.a. betreffende de plantage Vreedesteyn, 1774-1780: <https://access.iisg.amsterdam/universalviewer/#?manifest=https://access.iisg.amsterdam/iiif/presentation/ARCH03520.27/manifest>.
 14. 15.000 gulden in 1782 is omgerekend 125.000 hedendaagse euro's. Zie International Institute of Social History, 'Value of the Guilder versus Euro', <https://iisg.amsterdam/en/research/projects/hpw/calculate.php> (geraadpleegd 17-02-2021).
 15. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U139a027, aktenr. 66.
 16. Ibidem, inv.nr. U247a013, aktenr. 205.
 17. <https://sites.google.com/site/geneabiografie/iii-1-cate-marius-ten-iv-2-sanders-cornelia-gerhardina/v-4-voorhorst-marie-anne/vi-8-van-raab-van-canstein-cornelia-g/vii-15-van-raab-van-canstein-johan-jacob-willem/viii-30-van-blijdenbergh-anna-aleida/ix-59-blijdenbergh-jacob-hendrik/x-117-blijdenbergh-gerard-drijver>.
 18. Henk den Heijer, 'Bewindhebbers, gouverneurs en raden van bestuur (Het bestuur van de West-Indische Compagnie in de Republiek en in Brazilië)', in: M.L. Wiesebron (red.), *Brazilië in de Nederlandse archieven, 1624-1654* (Leiden, CNWS Publications, 2005), 38.
 19. Henk den Heijer, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Zutphen: Walburg Pers, 1997), 76-77.
 20. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U184a026, aktenr. 97.

De Vrede van Utrecht (1713) en het *asiento*

1. Bruno van der Dussen aan Anthonie Heinsius, 18 januari 1712, in: *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, A.J. Veenendaal (red.) (19 delen, 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff en Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1976-2000), deel 12, 675; Floortje Tuinstra, 'De Vrede van Utrecht gelokaliseerd. Huisvesting van de diplomaten', in: *De Vrede van Utrecht* (themanummer van *Oud Utrecht*) (2013), 69-94, aldaar 89.
2. Georges Scelle, *Histoire politique de la traite négrière aux Indes de Castille* (2 delen; Paris: Larose & Forcel, 1906); Georges Scelle, 'The Slave Trade in the Spanish Colonies of America: the Asiento', *The American Journal of International Law* 4 (1910), 621-661; Reyes Fernández Durán, *La corona española y el tráfico de negros. Del monopolio al libre comercio* (Madrid: Ed. del Economista, 2012); Salvador Carmona, Rafael Donoso en Stephen P. Walker, 'Accounting and International Relations: Britain, Spain and the Asiento Treaty', *Accounting, Organizations and Society* 35 (2010), 252-273.
3. Johannes Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990); Henk den Heijer, *De geschiedenis van de wtc* (Zutphen: Walburg Pers, 2002); I.A. Wright, 'The Coymans Asiento (1685-1689)', *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* 60 (1924), 23-62; Manuel Herrero Sánchez, 'Continuity and Change in Spanish-Dutch Relations between Westphalia (1648) and Utrecht (1714)', in: Inken Schmidt-Voges en Ana Crespo Solana (red.), *New Worlds? Transformations in the Culture of International Relations Around the Peace of Utrecht* (London: Routledge, 2017), 58-78.
4. Herrero Sánchez, 'Continuity and Change', 67.
5. Piet Emmer, *Geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel* (Amsterdam: Nieuw Amsterdam, 2019), 48-65; Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 30.
6. Willem Klooster, *Illicit Riches. Dutch Trade in the Caribbean 1648-1795* (Leiden: KITLV Press, 1998), 107.
7. Den Heijer, *De geschiedenis van de wtc*, 151. Herrero Sánchez, 'Continuity and Change', 67.
8. Cornelis Ch. Goslinga, 'Curaçao as a Slave-Trading Center during the War of the Spanish Succession (1702-1714)', *Nieuwe West-Indische Gids* ½ (1977), 1-50, aldaar 15; Victoria Gardner Sorsby, *British Trade with Spanish America under the asiento, 1713-1740* (proefschrift, University College London, 1975), 10; Guy Rowlands, 'The Economics of War: Tax, Trade and Credit in Pursuit of an Acceptable Peace', in: R.E. de Bruin en Maarten Brinkman (red.), *Peace Was Made Here* (Petersberg: Imhof, 2013), 32-41; Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 50; Henk den Heijer, *Goud, ivoor en slaven. Scheepvaart en handel van de Tweede Westindische Compagnie op Afrika, 1674-1740* (Zutphen: Walburg Pers, 1997), 276-295.

9. Jonathan Israel, *Dutch Primacy in World Trade 1585-1740* (Oxford: Oxford Clarendon Press, 1990), 365-367; Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 48-49, 54; Den Heijer, *De geschiedenis van de WIC*, 160; Ruud Paesie, *Lorrendrayen op Africa. De illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het achttiende-eeuwse handelsmonopolie van de West-Indische Compagnie, 1700-1734* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 2008), 54; Goslinga, 'Curaçao as a Slave-Trading Center', 12-14.
10. Job de Wildt aan Anthonie Heinsius, 24 december 1703, in *Briefwisseling*, Veenendaal (red.), deel 2, 588; Goslinga, 'Curaçao as a Slave-Trading Center', 8; David Onnekink, 'Los intereses comerciales Holandeses en las Indias Occidentales y los Tratados de Reparto (1697-1700)', *Espacio, Tiempo y Forma*, serie IV historia moderna 28 (2015), 259-272; Jacob Surendonck, 'Consideratien Vreede, vrijheijt, en veijligheijt van Europa en de Protestantsche religie int gemein, en van Holland en Engeland en derselver commercie in het bijzonder', juni/juli 1701, in: Nationaal Archief, Den Haag, Archief Jacob Surendonck, toegangsnummer 3.20.57, inv.nr. 82, f. 2.
11. Carmen Sanz Ayan, 'La Guerra de Sucesión española (1700-1714). Un conflicto por el dominio del *asiento de Negros*', in: Bernardo J. García García (red.), *En nombre de la paz. La Guerra de Sucesión española y los tratados de Madrid, Utrecht, Rastatt y Baden 1713-1715* (Madrid: Fundación Carlos de Amberes, 2013), 125-138, aldaar 133-134.
12. Willem Buys aan Anthonie Heinsius, 24 november 1711, in: *Briefwisseling*, Veenendaal (red.), deel 11, 519; Reyes Fernández Durán, *La corona española y el tráfico de negros*, 179.
13. Bruno van der Dussen aan Anthonie Heinsius, 18 en 31 januari 1712, in: *Briefwisseling*, Veenendaal (red.), deel 12, 675 en 709; Anthonie Heinsius aan Bruno van der Dussen 10 maart 1712, in: *Briefwisseling*, Veenendaal (red.), deel 13, 130.
14. John Drummond aan Robert Harley, 19 april 1712, geciteerd in Lucien Bély, 'Behind the Stage: The Global Dimension of the Negotiations', in: Renger E. de Bruin, Cornelis van der Haven, Lotte Jensen en David Onnekink (red.), *Performances of Peace. Utrecht 1713* (Leiden en Boston: Brill, 2015), 49; Henry St John aan Robert Harley, 10 mei 1712, geciteerd in H.G. Pitt, 'The Pacification of Utrecht', in: J.S. Bromley (red.), *The New Cambridge Modern History*, deel 6: *The Rise of Great Britain and Russia 1688-1715/25* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 446-479, aldaar 464; Bruno van der Dussen aan Anthonie Heinsius, 14 maart 1712; Willem Buys aan Anthonie Heinsius, 15 maart 1712, Robert Harley aan Anthonie Heinsius, 17 maart 1712, Philips Jacob van Borssele van der Hooghe aan Anthonie Heinsius, 15 april 1712; Anthonie Heinsius aan Bruno van der Dussen, 30 april 1712, Anthonie Heinsius aan Carel Willem van Huls, 11 mei 1712; Anthonie Heinsius aan Willem Buys, 17 mei

- 1712, *Briefwisseling*, Veenendaal (red.), deel 13, 148, 151-153, 166, 236, 301, 334, 349.
15. Willem Buys aan Anthonie Heinsius, 21 februari 1712, in *Briefwisseling*, Veenendaal (red.), deel 13, 65; Sorsby, 'British trade with Spanish America', 7; Steven Pincus, 'Empire and the Treaty of Utrecht (1713)', in: Schmidt-Voges en Crespo Solana (red.), *New Worlds?*, 153-175.
 16. Christophers Storrs, 'How Wars End: Lord Lexington's Mission to Madrid 1712-1713', *Cuadernos de Historia Moderna* 12 (2013), 77-99; *The Asiento or Contract for Allowing to the Subjects of Great Britain the Liberty of Importing Negroes into Spanish America* (London: J. Baskett, 1713); Tim de Backer, *Het uitvoeren van verdragen. De Vrede van Utrecht, Rastadt en Baden en de Oostenrijkse Nederlanden (1713-1731)* (proefschrift, Universiteit Leuven, 2007), 43-44; C. Parry, *The Consolidated Treaty Series*, deel 27: 1710-1713 (Dobbs Ferry: Oceana, 1969), 192-193; Ana Crespo Solana, 'Las consecuencias de Utrecht en el imperio colonial y mercantil español. Cambios y continuidades', García (red.), *En nombre de la paz*, 181-198.
 17. Helena Julia Paul, 'The South Sea Company's Slaving Activities', <http://www.southampton.ac.uk/socsci/economics/research/papers>; Virginia Léon Sanz en Niccolò Guasti, 'The Asiento Treaty and the War of the Spanish Succession', in: Antonella Alimento en Koen Stapelbroek (red.), *The Politics of Commercial Treaties in the Eighteenth Century* (London: Palgrave Macmillan, 2017), 151-172; Paul, 'The South Sea Company's Slaving Activities', appendix 1; María Luz González Mezquita, 'La paz de Utrecht y su impacto en el Río de la Plata', in: *Els tractats d'Utrecht. Clarors i focsors de la pau. La resistència dels Catalans* (Barcelona: Museu d'Història de Catalunya, 2015), 59-68, aldaar 64; Crespo Solana, 'Las consecuencias de Utrecht'; Géraud Poumarède, 'La paix d'Utrecht vue de Venise: l'avènement d'un monde nouveau', *Els tractats d'Utrecht*, 51-57, aldaar 57; Abigail L. Swingen, *Competing Visions of Empire. Labor, Slavery, and the Origins of the British Atlantic Empire* (New Haven: Yale University Press, 2015), oidi 2, p. 175.
 18. *Traktaat van de vrede, commercie, navigatie ende marine, gemaakt, gesloten en vastgesteld tot Utrecht den 26 Junii 1714 tusschen ... Philippus V ... en ... Staten Generael* (1714).
 19. Herrero, 'Continuity and Change', 69; Den Heijer, *Goud, ivoor en slaven*, 160; Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 54.
 20. Andrea Weindl, 'The Asiento de Negros and International Law', *Journal of the History of International Law* 10 (2008), 229-257, aldaar 256.
 21. Bély, 'Behind the Stage', 51.
 22. Gregory Price en Warren Whatley, 'Did Profitable Slave Trading Enable the Expansion of Empire?: The Asiento de Negros, the South Sea Company and the Financial Revolution in Great Britain', *Cliometrica* (2020), zie <https://doi.org/10.1007/s11698-020-00219-w>.

23. Geciteerd in Swingen, *Competing Visions of Empire*, 180.
24. Ibidem, *passim*.
25. Ricardo García Cárcel, 'Los austracismos y el Tratado de Utrecht. Algunas reflexiones', in: García (red.), *En nombre de la paz*, 199-210, aldaar 200; John A. Richardson, *Slavery and Augustan Literature: Swift, Pope, Gay* (London: Routledge, 2004), 46, 147.
26. *Korte Schets van 's landts welwezen door de laatste Vrede, nevens enige aanmerkingen op het stuk van de commercie en barriere* (1714), 16.
27. Bijvoorbeeld *Opregte Haerlemsche courant*, 17 maart 1687.
28. Willem Flinkenflögel, *Nederlandse slavenhandel (1621-1803)* (Utrecht en Antwerpen: Kosmos, 1997), 89-102; Alex van Stipriaan, 'Het Nederlandse slavernijdebat in de zeventiende en achttiende eeuw', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020), 300-307.
29. Bély, 'Behind the Stage', 52.
30. Esther Captain, 'The Selective Forgetting and Modelling of the Past. Post-colonial Legacies of the Past', in: Stefan Jonsson en Julia Willén (red.), *Austere Histories in European Societies. Social Exclusion and the Contest of Colonial Memories* (London: Routledge, 2016), 59-73, aldaar 60-63.

De Utrechtse Compagnie

1. G. van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis, voorafgegaan door eenige mededeelingen over de Utrechtsche en Middelburgsche Compagnieën* (Amsterdam: Frederik Muller en Co., 1905), iv; Oscar Gelderblom en Joost Jonker, 'Mirroring Different Follies: The Character of the 1720 Bubble in the Dutch Republic', in: William N. Goetzmann et al. (red.), *The Great Mirror of Folly. Finance, Culture, and the Crash of 1720* (New Haven en London: Yale University Press, 2013), 121-139, aldaar 131; D.E.A. Faber en R.N.J. Rommes, 'Op weg naar stabiliteit (1618-1747)', in: R.E. de Bruin et al. (red.), *'Een paradijs vol weelde'. Geschiedenis van de stad Utrecht* (Utrecht: Matrijs, 2000), 251-313, aldaar 304.
2. J.J. van Noorle Jansen, 'De Provinciale Utrechtsche Geocytroyeerde Compagnie', in: *Stedelijk Gymnasium Utrecht, Programma voor den cursus 1903-1904* (Utrecht: Bosch & Zoon, 1904); C.H. Slechte, 'De Firma List en Bedrog. De Provinciale Utrechtsche Geocytroyeerde Compagnie (1720-1752)', in: R. van der Eerden et al. (red.), *Jaarboek Oud-Utrecht 1998* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1998), 179-218; Gelderblom en Jonker, 'Mirroring Different Follies'.
3. Gelderblom en Jonker, 'Mirroring Different Follies', 125.
4. Ibidem, 126; Abe de Jong, Joost Jonker en Ailsa Röell, 'De ontwikkeling van de naamloze vennootschap in Nederland tot 1850. Een bedrijfseconomisch perspectief', *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie* 87 (2013), 217-232, aldaar 225.

5. De Jong, Jonker en Röell, 'De ontwikkeling van de naamloze vennootschap in Nederland tot 1850', 225.
6. Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 181-183.
7. Van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis*, i.
8. Faber en Rommes, 'Op weg naar stabiliteit (1618-1747)', 273.
9. Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden, *Nederland en het poldermodel. Sociaal-economische geschiedenis van Nederland 1000-2000* (Amsterdam: Bert Bakker, 2013), 133.
10. Gelderblom en Jonker, 'Mirroring Different Follies', 130-131.
11. Ibidem, 131.
12. D.T. Koen, 'Utrecht havenstad? Zeventiende- en achttiende-eeuwse plannen tot aanleg van een scheepvaartverbinding met de Zuiderzee', in: P.D. 't Hart et al. (red.), *Jaarboek Oud-Utrecht* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1991), 121-142, aldaar 123.
13. Ibidem, 125.
14. Ibidem, 125-137.
15. Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 184.
16. Van Noorle Jansen, 'De Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie', 16.
17. Robert J. Shiller, 'Foreword', in: Goetzmann et al. (red.), *The Great Mirror of Folly*, viii.
18. Karin Lurvink, 'Underwriting Slavery: Insurance and Slavery in the Dutch Republic (1718-1778)', *Slavery & Abolition* 40, 3 (2019), 472-493, aldaar 477-478.
19. Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 203-204.
20. De Jong, Jonker en Röell, 'De ontwikkeling van de naamloze vennootschap in Nederland tot 1850', 225.
21. Ibidem, 225; Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 195; Van Noorle Jansen, 'De Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie', 16.
22. Voor een uitvoerig verslag van de corrupte praktijken van de Utrechtse Compagnie evenals een algemene geschiedenis over de Compagnie, zie: Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 179-218.
23. Van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis*, xxiii.
24. Jacob Hiskia Machado, Frederik Middendorp, Andries Oortman, Balthasar Ardinois, Jeremias van Waeij en Otto Willem Falck werden vervangen. Henri Pagez was al in 1721 vertrokken. Bewindhebbers in de jaren daarna waren onder andere Jacques Amiot, François Sweers, Pieter Testas de Jonge, Johan du Quesne, Pierre Cavallies, Isbrand Vosch van Avezaat, Isaac Samuel van Beuningen en Everard Storm: Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 209-212, 217; Van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis*, ix.
25. In 1744 stonden zelfs tien leden van de vroedschap ingeschreven, namelijk: Hendrick Gerard van Hengst, Willem van Dam, Johan Hendrick Strick van Linschoten, François van Veldhuysen, Philipus Jacobus van

- Cloon, Everhard van Harscamp, Joseph Elias van der Muelen, Hendrick van Asch van Wijck, Hendrik van Soestdijck en Johan Cyprianus Ewijck. Deze laatste twee waren echter tegen die tijd al overleden, waarna de aandelen hoogstwaarschijnlijk overgeërfd zijn door familieleden.
26. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U182a004, aktenr. 27 en inv.nr. U194a007, aktenr. 135.
 27. Gelderblom en Jonker, 'Mirroring Different Follies', 130-132.
 28. Van Noorle Jansen, 'De Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie', 16.
 29. Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 204.
 30. NL-UTHUA, Archief Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795, toegangsnummer 702, inv.nr. 3613.
 31. Jan de Vries en Ad van der Woude, *The First Modern Economy: Success, Failure, and Perseverance of the Dutch Economy, 1500-1815* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 480.
 32. M.S.C. Bakker, 'Suiker', in: H.W. Lintsen (red.), *Geschiedenis van de techniek in Nederland. De wording van een moderne samenleving 1800-1890*, deel 1: *Techniek en modernisering. Landbouw en voeding* (Zutphen: Walburg Pers, 1992), 215-251, aldaar 219.
 33. Tamira Combrink, 'From French Harbours to German Rivers: European Distribution of Sugar by the Dutch in the Eighteenth Century', in: Marguerite Martin en Maud Villeret (red.), *La Diffusion des produits ultramarins en Europe. XVIIe-XVIIIe siècle* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2018), 39-54, aldaar 40. Veel van de geïmporteerde suiker werd overigens doorverhandeld naar het Duitse achterland, met als voornaamste bestemming Frankfurt am Main. Ibidem, 44.
 34. Alex van Stipriaan, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1993), 162-166.
 35. NL-UTHUA, Stadsbestuur, 702, inv.nr. 3613.
 36. Slechte, 'De Firma List en Bedrog', 208.
 37. Van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis*, vii.
 38. Ibidem, xxii.
 39. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U182a004, aktenr. 27.
 40. Ibidem, inv.nr. U229a008, aktenr. 66.
 41. E., 'Koning Hortense te Utrecht', in: *Maandblad van 'Oud-Utrecht'* 12, 8-9 (1937), 66-72, aldaar 68.
 42. Stadsarchief Amsterdam (hierna: NL-AsdsAA), Archief van de Familie Bicker en Aanverwante Families, toegangsnummer 195, inv.nr. 1025A15, 'Twee staten van schepen vanuit Amsterdam en het eiland Walcheren naar Afrika en West-Indië vertrokken en deels reeds teruggekeerd, met

- vermelding van lastgeld en aantallen ingehandelde slaven, 1741-1745'; Van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis*, ix.
43. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U194a007, aktenr. 135.
 44. Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 145.
 45. Ph.J. van Dael, 'De Plantage Rustenburg aan de Commewijne. Geschiedenis van een koffieplantage', <https://plantagerustenburg.wordpress.com/ontstaan-van-de-plantage-rustenburg/> (geraadpleegd 17-02-2021).
 46. *Naamboekje van de weled. Heeren der hooge Indische regering [...] op Batavia [...] gelyke in wezen zyn geweest 26 maart 1732 [...] Nevens de hooge regeeringe [...] op Suriname* (Amsterdam: Gerrit Bos, 1733), 44.
 47. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U167a005, aktenr. 87.
 48. Van Rijn, *Het groote Tafereel der Dwaasheid en zijn geschiedenis*, viii.
 49. Tijdens het bestaan van de Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie waren dit Johan August van Bögen (1732-1734), Paul Gillette (1734-1739), Hendrick de Cock (1739-1740), en Andries Grootveld (1740-?).
 50. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U182a003, aktenr. 27.
 51. Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 293-294.
 52. Ibidem, 283-285.
 53. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U270a011, aktenr. 63.
 54. Ibidem, inv.nr. U194a007, aktenr. 135.
 55. NL-UTHUA, catalogusnummer 32422, vervaardiger: P.J. Muller, tekenaar/graficus.
 56. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U270a011, aktenr. 63.
 57. Ibidem, inv.nr. U270a011, aktenr. 63; Nationaal Archief, Den Haag, Digitaal duplicaat van de notariële archieven van Suriname, 1699-1828 (1836), toegangsnummer 1.05.11.14, inv.nr. 708 (1791 juli 8-1805 aug. 15), 103.
 58. Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 129-132.
 59. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U270a011, aktenr. 63.
 60. Ibidem, inv.nr. U270a013, aktenr. 66.

Utrecht en de slavernij onder de VOC

1. Mededeling en archiefaantekeningen van Renger de Bruin, 8 april 2021. Zie Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Archief Stadsbestuur van Utrecht 1577-1795, toegangsnummer 702, inv.nr. 1243, Rekeningen van den thesaurier, 1577/78-1795. Slechts een heel klein deel van de stadsinkomsten kwam uit beleggingen. Van koloniale beleggingen is nog geen spoor gevonden.
2. Femme S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen: Walburg Pers, 1991), 28.
3. Anthony Reid en Jennifer Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency in Southeast Asia* (New York: St. Martin's Press, 1983); Markus

- Vink, ‘“The World’s Oldest Trade”: Dutch Slavery and Slave Trade in the Indian Ocean in the Seventeenth Century’, *Journal of World History* 14, 2 (2003), 131-177; Remco Raben, ‘Cities and the Slave Trade in Early-Modern Southeast Asia’, in: Peter Boomgaard, Dick Kooiman en Henk Schulte Nordholt (red.), *Linking Destinies. Trade, Towns and Kin in Asian History*. (Leiden: KITLV Press, 2008), 119-140; Rik van Welie, ‘Patterns of Slave Trading and Slavery in the Dutch Colonial World’, in: Gert Oostindie (red.), *Dutch Colonialism, Migration and Cultural Heritage* (Leiden: KITLV Press, 2008), 155-259; Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum: Verloren, 2015).
4. Van Rossum, *Kleurrijke tragiek*, 26.
 5. Linda Mbeki en Matthias van Rossum, ‘Private Slave Trade in the Dutch Indian Ocean World: A Study into the Networks and Backgrounds of the Slavers and the Enslaved in South Asia and South Africa’, *Slavery & Abolition* 38, 1 (2017), 95-116.
 6. Remco Raben, *Batavia and Colombo. The Ethnic and Spatial Order of Two Colonial Cities 1600-1800* (proefschrift, Universiteit Leiden, 1996), 91.
 7. Mary Somers Heidhues, ‘Johann Wilhelm Vogel and the Sumatran Gold Mines: One Man’s Fortune’, *Archipel* 72 (2006), 221-238.
 8. F. de Haan, *Oud Batavia* (2 delen; Batavia: G. Kolff & Co., 1922), deel 1, 353.
 9. Gerrit Knaap, ‘Europeans, Mestizos and Slaves: The Population of Colombo at the End of the Seventeenth Century’, *Itinerario* 5, 2 (1981), 84-101, aldaar 96.
 10. Max de Bruijn en Remco Raben, *The World of Jan Brandes. Drawings of a Dutch Traveller in Batavia, Ceylon and Southern Africa* (Zwolle en Amsterdam: Waanders Publishers en Rijksmuseum, 2004), 235-238.
 11. Barbara Watson Andaya, *To Live as Brothers. Southeast Sumatra in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Honolulu: The University of Hawai’i Press, 1993), 97.
 12. Raben, ‘Cities and the Slave Trade’, 123 en 135.
 13. Zie <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00444?searchTerm=> (geraadpleegd 16-03-2021).
 14. Frank Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18e eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (Alphen aan den Rijn: Canaletto, 2005), 208-212, 253.
 15. Frits van Dulm, ‘Zonder eigen gewinne en glorie’. *Mr. Iman Wilhelm Falck (1736-1785), gouverneur en directeur van Ceylon en onderhorigheden* (Hilversum: Verloren, 2012), 408-410.
 16. De Haan, *Oud Batavia*, deel 1, 453.
 17. Van Dulm, ‘Zonder eigen gewinne en glorie’.

18. F.S. Gaastra, 'The Independent Fiscaals of the VOC, 1689-1719', *Itinerario* 9, 2 (1985), 92-107.
19. Ibidem.
20. Stadsarchief Amsterdam (NL-AsdsAA), Archief Ondertrouwregisters 1565-1811, toegangsnummer 5001, inv.nr. 554, Huwelijksintekening van de kerk, 1 juli 1717-31 mei 1718, 1 oktober 1717.
21. Zie <https://www.huizenaanhetjanskerkhof.nl/huizen/janskerkhof-nz/janskerkhof-13/> (geraadpleegd 16-02-2021); NL-UTHUA, Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U151a007, akte van 2 september 1724.
22. *Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*, deel 7, 1713-1724, W.Ph. Coolhaas (red.) ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1979), 267. E.B.F.F. Wittert van Hoogland, *Bijdragen tot de geschiedenis der Utrechtsche ridderhofsteden en heerlijkheden*, deel 1 ('s-Gravenhage, 1909), 158-159.
23. Alexander J.P. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789). A Personal History of a Dutch Virtuoso* (Hilversum: Verloren, 2010), 53-54.
24. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten*, 52-53.
25. H. Sutherland, 'Slavery and the Slave Trade in South Sulawesi, 1660s-1800s', in: Reid en Brewster (red.), *Slavery, Bondage and Dependency*, 263-285, aldaar 266-271; Gerrit Knaap en Heather Sutherland, *Monsoon Traders. Ships, Skippers and Commodities in Eighteenth-Century Makassar* (Leiden: KITLV, 2004), 116-120.
26. Raben, *Batavia and Colombo*, 130-132.
27. Kate J. Ekama, 'Slavery in Dutch Colombo' (ResMA thesis, Leiden University, 2012), 21.
28. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten*, 176-177.
29. Ibidem, 171-175.
30. *Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*, deel 13: 1756-1761, H.K. s'Jacob (red.) (Den Haag: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 2007), 339, 475 en 618.
31. Marijke Barend-van Haften (red.), *Op reis met de VOC. De openhartige dagboeken van de zusters Lammens en Swellengrebel* (Zutphen: Walburg Pers, 1996), 17.
32. Ibidem, 30.
33. G.J. Schutte, 'Introduction', in: Idem (red.), *Hendrik Swellengrebel jr., Briefwisseling oor Kaapse sake 1778-1792* (Kaaipstad: Van Riebeeck-Vereniging, 1982), 24-42, aldaar 26.
34. Barend-van Haften (red.), *Op reis met de VOC*, 32.
35. Gerrit Schutte (red.), *Hendrik Swellengrebel in Afrika: journalen van drie reizen in 1776-1777 / Hendrik Swellengrebel in Africa: Journals of Three Journeys in 1776-1777* (Cape Town: VRS/VRV, 2018).

36. Gerrit Schutte, 'Achter de schermen. Hendrik Swellengrebel en de Kaapse patriotten', *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 59, 4 (2019), 562-586.

Slaafgemaakten en bestuurders van de VOC in Utrecht en Azië

1. Zie de datasets op de website van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam (<https://datasets.iisg.amsterdam/dataverse/iomastd>): Matthias van Rossum et al., *Slave Transactions (Acten van Transport) – VOC Cochín, 1706-1801* (Amsterdam: International Institute of Social History, 2018); Matthias van Rossum et al., *Slave Transport Permissions – VOC Cochín, 1770-1795* (Amsterdam: International Institute of Social History, 2018).
2. Matthias van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum: Verloren, 2015). Zie ook Matthias van Rossum, 'De VOC, van Amsterdam naar Azië', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020), 52-61.
3. P.C. Molhuizen, P.J. Blok en Fr.K.H. Kossman (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 7 (Amsterdam: A.W. Sijthoff, 1927), 1202-1204.
4. A.Th. van Deursen (red.), *Resolutiën der Staten-Generaal*, nieuwe reeks 1610-1670, deel 2: 1613-1616 ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1984), 287.
5. J. van Goor, *Jan Pieterszoon Coen (1587-1629). Koopman-koning in Azië* (Amsterdam: Boom, 2015), 278-280; H.T. Colenbrander (red.), *Jan Pietersz. Coen. Bescheiden omtrent zijn bedrijf in Indië*, deel 4 ('s-Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1922), 343.
6. Kees Smit, 'Het leven van Aernout van Buchel (1565-1641)' [Inleiding inventaris De Monumenta handschriften van Aernout van Buchel], www.hetutrechtsarchief.nl (geraadpleegd 10-02-2021).
7. Menno Witteveen, *Antonio van Diemen. De opkomst van de VOC in Azië* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2011), 128, 308-309; A.J. van der Aa et al., *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, deel 7 (Haarlem: J.J. van Brederode, 1862), 524.
8. P.C. Molhuizen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 3 (Leiden: A.W. Sijthoff, 1914), 881-882; Johan E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, deel 2 (Amsterdam: N. Israel, 1963), 633, 1013.
9. 'Het doop/trouwboek van Cochín', *Gens Nostra* 47, 1 (1992), 1-30.
10. Waarschijnlijk Philippus Bers, Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NL-HaNA), Archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811), toegangsnummer 1.04.02, inv.nr. 12975, f. 89.
11. Thiel was al sinds 1748 in Cochín werkzaam. NL-HaNA, Archief VOC, 1.04.02, inv.nr. 14432, 197.
12. NL-HaNA, Archief VOC, 1.04.02, inv.nr. 6376, 6.

13. Van Rossum et al., *Slave Transactions*, id. 1126-198-1, 1126-199-1, 1126-223-1, 1126-266-1; Van Rossum et al., *Slave Transport Permissions*, id. 1145-13-2, 1145-13-3, 1145-13-4, 1145-13-7.
14. Van Rossum et al., *Slave Transactions*, id. 584-39-1.
15. Ibidem, id. 751-42-1, 751-45-1.
16. Ibidem, bijvoorbeeld id. 554-119-1, 632A-46-1, 723-11-1, 751-71-1.
17. Op basis van Van Rossum et al., *Slave Transport Permissions*.

Steven van der Haghen en George Beens

1. Voor de biografische gegevens over het leven van Steven van der Haghen is dankbaar gebruikgemaakt van de informatie uit Roel van der Hulst, 'Steven van der Haghen, admiraal der VOC (1563-1624)', <http://gw.peter.bakker.name/haghen/> (geraadpleegd 24-02-2021).
2. Zijn ouders keerden na het begin van de opstand tegen het Spaanse bestuur naar de Zuidelijke Nederlanden terug, wat een indicatie kan zijn dat ze zich in ieder geval niet tot de enthousiaste aanhangers van die opstand rekenden óf hun handelsbelangen meer gewicht gaven. De kleine Steven bleef bij de familie van zijn moeder achter, maar voegde zich op tienjarige leeftijd bij zijn ouders, waar hij eerst in Ieper en later in Spanje jarenlang in de handel werkte en ervaring opdeed. Op zijn eenentwintigste was Van der Haghen terug in de Noordelijke Nederlanden, waar hij ging werken voor opdrachtgevers in Hoorn op de vaart op de Middellandse zee, de zogeheten Straatvaart.
3. J.W. IJzerman suggereert een vroegere datum in zijn biografische artikel, 'Aantekeningen betreffende Steven van der Hagen', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 83, 1-2 (1927), 473-480, aldaar 475.
4. Roel van der Hulst, 'Huizenbezit van Steven van der Haghen en Stephania van der Maeth in Utrecht', http://gw.peter.bakker.name/haghen/huizenbezit_UTRECHT.php (geraadpleegd 24-02-2021).
5. Met dank aan Thomas Markhorst en Albert Hogeweyj voor de aanvullende informatie.
6. E. Heeres (red.), 'Corpus Diplomaticum Neerlandico-Indicum. Verzameling van politieke contracten en verdere verdragen door de Nederlanders in het Oosten gesloten', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 57, 1 (1907), 12-13.
7. Ridjali, *Historie van Hitu. Een Ambonse geschiedenis uit de zeventiende eeuw* (Utrecht: Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers, 2004), 132.
8. IJzerman citeert een verslag van een vergadering van de bewindhebbers van de VOC op 30 september 1620 waar Van der Haghen verhaal komt halen, 'Aantekeningen', 476-477.

9. Steven van der Haghen, 'Beschrijvinge van 't eiland van Ambona. (1608)', in: G.J. Knaap (red.), *Memories van overgave van gouverneurs van Ambon in de zeventiende en achttiende eeuw* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1987), 4.
10. Alexander J.P. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789). A Personal History of a Dutch virtuoso* (Hilversum: Verloren, 2010), 25.
11. Ibidem, 26.
12. Ibidem, 33.

Langs de Vecht

1. C.H. Slechte, 'De Firma List en Bedrog. De Provinciale Utrechtsche Geoc-troyeerde Compagnie (1720-1752)', in: R. van der Eerden et al. (red.), *Jaar-boek Oud-Utrecht 1998* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1998), 179-218.
2. Renger de Bruin, 'Leven als een edelman: Kasteelbezit van Utrechtse burgers en patriciërs, 1600-1850', in: R. van der Eerden et al. (red.), *Jaar-boek Oud-Utrecht 2009* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 2009), 67-108.
3. Koen Ottenheym, 'Philips Vingboons en Joan Huydecoper van Maars-seveen, projectontwikkelaars aan de Vecht', *Maandblad Oud-Utrecht* 64, 11-12 (1991), 131-137.
4. Johan E. Elias, *De vroedschap van Amsterdam, 1578-1795*, deel 1 (Amster-dam: N. Israel, 1963), 92-93.
5. Ottenheym, 'Philips Vingboons en Joan Huydecoper'.
6. E.A.J. van der Wal, 'Johan Huydecoper (1600-1661). Regent en bouw-heer', in: A.A. van Baal-de Vries et al. (red.), *Utrechtse biografieën: De Vechtstreek. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende mensen uit de Vechtstreek* (Utrecht: SPOU, 1997), 73-77, aldaar 74.
7. Van der Wal, 'Johan Huydecoper', 76.
8. I.H. van Eeghen, 'Wee het Landt daer Godtlose Rechters sijn! Of: Joan Huydecoper, heer van Tamen en Blokland', *Maandblad Amstelodamum* 63 (1976), 11-12.
9. Gary Schwartz, 'Jan van der Heyden and the Huydecopers of Maars-seveen', *The J. Paul Getty Museum Journal* 11 (1983), 197-220; D. Dekker, *Toestanden en gebeurtenissen uit de geschiedenis van Maarssen* (Alphen aan den Rijn: Repro-Holland, 1984), 17.
10. Van der Wal, 'Johan Huydecoper', 74.
11. 'The Hondius Family', *Jaarverslag Fundatio Hondius* 20 (1971), 15-17.
12. Gilles Hondius, 'Een nalatenschap uit 1704', *Jaarverslag Fundatio Hon-dius* 26 (1977), 34-63.
13. H.J. Wolters en E. Munnig Schmidt, 'Cultuur- en natuurhistorische studie van het landgoed Vegtensteyn te Maarssen', *Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Niflarlake'* (2015), 71-92.
14. Cátia Antunes, 'De "Portugese Natie", Amsterdam en slavernij', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020), 88-96.

15. Anneke van Baal-de Vries en Fred Vogelzang, 'Abraham Aboab', in: Van Baal-de Vries et al. (red.), *Utrechtse biografieën: De Vechtstreek*, 11-16, aldaar 12.
16. Ibidem.
17. Dekker, *Toestanden en gebeurtenissen*, 50.
18. Van Baal-de Vries en Vogelzang, 'Abraham Aboab', 12.
19. Jac. Zwarts, 'Portugeesche joden te Maarssen en Maarsseveen in de 17de eeuw', *Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap 'Nijfstarlake'* (1922), 48-65, aldaar 62.
20. Slechte, 'De Firma List en Bedrog'.
21. Hans Renes, 'Water en Buitenplaatsen', in: Conrad Gietman et al. (red.), *Huis en habitus. Over kastelen, buitenplaatsen en notabele levensvormen* (Hilversum: Verloren, 2017), 98-113, aldaar 103.

Utrechts slavengeld

1. Stadsarchief Amsterdam (hierna: NL-AsdsAA), Archief van de Bank Insinger en Co., toegangsnummer 1455, inv.nr. 1359, Notulenboek van de vergaderingen van directeurs van de plantages in Suriname en Berbice, 1788-1857.
2. Zie Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom, 2020), 257.
3. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U237a006.
4. Zie Trans Atlantic Slave Trade Database: www.slavevoyages.org/voyage/database (geraadpleegd 20-12-2020).
5. Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 87.
6. Susan Legêne, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme* (Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen, 1998), 407.
7. Bijvoorbeeld een akte van overdracht bij notaris D. Meyn Bonvoust van 6 obligaties van 1000 gulden in Surinaamse plantagehypotheken, door Wijnand Koopman in Amsterdam aan Philippina B.E. van Arkel in Utrecht, wier zoon later nog bewindhebber van de WIC werd. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U258a001, 29 november 1766.
8. De Sociëteit van Suriname was het samenwerkingsverband van de WIC, de stad Amsterdam en de familie Van Aerssen van Sommelsdijck, dat de plantagekolonie beheerde en bestuurd. Zie Karwan Fatah-Black, *Sociëteit van Suriname, 1683-1795. Het bestuur van de kolonie in de achttiende eeuw* (Zutphen: Walburg Pers, 2019), 65-67.
9. J.P. van de Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795: financiën en handel* (Eindhoven: De Witte, 1973), 185.
10. 'Berigt en advis van het Hof op het verzoek van J. Petsch [...]', *Extract uit de Resolutien van de Heeren Staaten van Hollandt ende West-Vrieslandt*,

in hun Ed. Groot Mog. Vergaderinge genomen op Donderdag den 8 Augusty 1782 (z.p. 1782), 15. Zie <https://www.delpher.nl/nl/boeken/view?coll=boeken&identificatie=dpo:7228:mpeg21:0001>.

11. Tenzij anders vermeld, komt alle informatie over de Nepveus en hun plantages uit IISG-NEHA, Collectie Familie Nepveu, Utrecht, toegangsnummer ARCH03522, inv.nrs. 6-21.
12. Zie omrekenmodel IISG: <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>.
13. Dat is de plek waar in 1897 het USC zijn studentensociëteit bouwde.
14. Zie de website www.huizenaanhetjanskerkhof.nl/stamboom/nepveu (geraadpleegd 21-01-2021).
15. IISG-NEHA, ARCH03522, Nepveu, inv.nr. 42, Brief aan directeur Martini, 30 september 1785.
16. Dat lag toen op 1,87 procent. Zie Alex van Stipriaan, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1993), 318.
17. *Surinaamsche Almanak voor het jaar 1895* (Paramaribo: Erve J. Morpurgo, 1894), 57.
18. Zie ook NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U222a004.
19. Ibidem, inv.nr. U261a003.
20. Ibidem.
21. The National Archives, Kew, United Kingdom, Records of the Colonial Office, inv.nr. 111/28, Lists of Dutch proprietors of plantations in Demerara, Essequibo, and Berbice, 1818-1819, Nederlandse transcriptie door Paul Koulen, 2014, zie <https://www.ucl.ac.uk/lbs/person/view/8079>, (geraadpleegd 15-01-2021).
22. Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NL-HaNA), Archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, toegangsnummer 2.02.09.08, inv.nr. 226, Plantage-slaven Suriname: plantages M-O.
23. NL-HaNA, Algemene Rekenkamer, 2.02.09.08, inv.nr. 226.
24. Ibidem, inv.nrs. 225 en 226; <https://mijngelderland.nl/inhoud/canons/nijkerk/de-weldadige-freule> (geraadpleegd 15-01-2021).

Utrechtse negotiaties en de deftige notaris Dirk Wernard van Vloten

1. J.P. van de Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795: financiën en handel* (Eindhoven: Drukkerij De Witte, 1973), 100.
2. Ibidem, 265.
3. W.H. Berghuis, *Ontstaan en ontwikkeling van de Nederlandse beleggingsfondsen tot 1914* (Assen: Van Gorcum, 1967), 37.
4. Ibidem.
5. Universiteitsbibliotheek Utrecht (hierna: UBU), Bijzondere Collecties, Obligaties van West-Indische plantageleningen, 1768-1797, no. 302. Dit pak negotiaties is goed gedocumenteerd in W.W. van der Meulen, 'Beschrij-

- ving van eenige Westindische-plantageleeningen. Bijdrage tot de kennis der geldbelegging in de achttiende eeuw', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht)* 25 (1904), 490-580.
6. Van den Heuvels andere plantage, De Paarl in Demerara, werd bijvoorbeeld in 1771 getaxeerd op 67.350 gulden. Nationaal Archief, Den Haag (hierna: NL-HANA), Collectie aanwinsten van de voormalige Eerste Afdeling van het Algemeen Rijksarchief, 14e eeuw-1933, toegangsnummer 1.11.01.01, inv.nr. 813, Land- of grondbrieven, inventarissen, akten van hypotheek en roeyement, condities van negotiatie, correspondentie en andere stukken betreffende de plantages Nooit Gedacht in Rio Es-sequebo, Den Heuvel en De Paarl in Rio Demerary, behorende aan Jan Cornelis van den Heuvel, oud-commandeur van Rio Demerary.
 7. Van de Voort, *De Westindische plantages*, 320-321.
 8. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U204a011, aktenr. 135.
 9. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U266a001, aktenr. 8.
 10. Ibidem; NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nrs U248a014, 57 en U229a008, 92. Zie ook: N. van der Monde, 'De vijf aarden bolwerken, op last van prins Willem I, 1577-1579, om Utrecht aangelegd, geschiedkundig beschouwd', *Utrecht voorheen en thans: tijdschrift voor geschiedenis, oudheden en statistiek van Utrecht* 1 (1844), 125-137, aldaar 135.
 11. Aristodemus en Sincerus (ps.), *Brieven over het bestuur der coloniën Es-sequebo en Demerary gewisseld tussen de heren Aristodemus en Sincerus nevens bijlagen tot deeze briefwisseling*, negende stuk (Amsterdam: W. Holtrop, 1787), 123.
 12. Alex van Stipriaan, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden: KITLV Uitgeverij, 1993), 125.
 13. Bram Hoonhout, *Borderless Empire. Dutch Guiana in the Atlantic World, 1750-1800* (Athens: University of Georgia Press, 2020), 82.
 14. UBU, Obligaties van West-Indische plantageleeningen, 1768-1797, 'Conditien van een Negotiatie ten behoeve van eenige Planters in de Colonie van Surinamen'.
 15. Hoonhout, *Borderless Empire*, 136-161.
 16. Van der Meulen, 'Beschrijving van eenige Westindische-plantageleeningen', 505-507.
 17. 's Gravenhaegse courant, 8 mei 1776, 2; Berghuis, *Ontstaan en ontwikkeling*, 69-70.
 18. Van de Voort, *De Westindische plantages*, 321.
 19. Hoonhout, *Borderless Empire*, 142.
 20. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U235a005, aktenr. 238.
 21. Van de Voort, *De Westindische plantages*, 194-195.
 22. Anoniem, 'Nieuwsbrief uit Londen van 23 maart 1784 over een beurschandaal', <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=dpo:71:mpeg21:0003> (geraadpleegd 14-02-2021).

23. Zijn weduwe Anna Gilliana van Taack plaatste een overlijdensadvertentie, waarin ze overigens verzocht om van rouwcorrespondentie verschoond te blijven: *Rotterdamse Courant*, 28 juli 1801, 2.
24. Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 71.
25. NL-HANA, Archief van de Algemene Rekenkamer 1814-1919: Comptabel Beheer, toegangsnummer 2.02.09.08, inv.nr. 226, Stukken tot opheffing der slavernij in West-Indië, Plantage-slaven Suriname: plantages M-O. De vijf vrijgemaakte slaven kregen allemaal de achternaam 'Zorg', een bewerking van de naam van de plantage waar ze vandaan kwamen. Het was bij zulke vrijmakingen, of manumissies, gebruikelijk de naam van de plantage, of een bewerking daarvan, te krijgen.
26. Marktaandeel berekend op basis van gedigitaliseerde gegevens uit NL-UTHUA, Notarissen, 34-4.
27. De in het Utrechts Archief aanwezige eigendomsakten van Nieuwegracht 63 vermelden dat dit huis van 1788 tot 1815 in het bezit van Van Vloten en zijn vrouw Anna Gillina van Taack is geweest: NL-UTHUA, Verzameling losse aanwinsten van Het Utrechts Archief: individuele stukken, toegangsnummer 1111-2, inv.nr. 100, Eigendomsbewijzen van het pand aan de Nieuwegracht 63 te Utrecht, 1634-1899 (1906); NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U263a003, 137. Het bezit van de schilderingen wordt hier vermeld: M.J.F.W. van der Haagen, *Het geslacht Van der Haagen, 1417-1932* ('s-Gravenhage: Joh. D. Scherft, 1932), 236; J. Richard Judson, *Gerrit van Honthorst. A Discussion of his Position in Dutch Art* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1959), 193-194.
28. C.J. Nagtglas, *Utrecht tussen Pruis en Fransoos: uit de papieren van tijdgenoot C.J. Nagtglas, aangevuld door F. Nagtglas, opnieuw uitgegeven met aantekeningen door dr. A. Van Hulzen* (Utrecht: Uitgeverij Váva, 1975), 35.
29. *Burger Officiers Boekje, Inhoudende de Naamen der E. Manh. Heeren Collonellen, Lieut. Collonellen, Majoors, Capiteinen, Capt.-Lieutenants, Lieutenants, Vaendrigs, enz. enz. over verscheidene schutteryen en exercitiegenootschappen, in de Vereenigde Nederlanden* (Utrecht: A. Stubbe, 1784), 99; Nagtglas, *Utrecht tussen Pruis en Fransoos*, 35.
30. Van de Voort, *De Westindische plantages*, 195.

Sara Sibilla Verdion en Sibilla van Batavia

1. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Archief Familie Van Hengst, toegangsnummer 790, inv.nr. 124.
2. A.B.R. du Croo de Vries, 'Sara Sibilla Verdion of Indische welstand in Utrecht', *Maandblad Oud-Utrecht* 59, 12 (1986), 236-239.
3. Pepijn Brandon et al. (red.). *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020); Esther Captain, *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht / Traces of Slavery in Utrecht. A Walking*

- Guide* (Utrecht: Centre for the Humanities, 2012); Francio Guadeloupe, Paul van de Laar en Liane van der Linden (red.), *Rotterdam, een post-koloniale stad in beweging* (Amsterdam: Boom, 2020); Dienne Hondius et al. (red.), *Gids slavernijverleden Amsterdam / Slavery Heritage Guide* (Arnhem: LM Publishers, 2014); Gert Oostindie (red.), *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam: Boom, 2020); Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam: Boom, 2020).
4. Du Croo de Vries, 'Sara Sibilla Verdion', 237.
 5. Alexander Geelen, 'Verzet tegen slavernij onder de VOC', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West*, 217-224, aldaar 218.
 6. Mark Ponte, 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West*, 248-256, aldaar 254.
 7. Du Croo de Vries, 'Sara Sibilla Verdion', 238.
 8. Ibidem.
 9. NL-UTHUA, Van Hengst, 790, inv. nr. 122.
 10. Mark Ponte, 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', 251.
 11. Ibidem.
 12. NL-UTHUA, Van Hengst, 790, inv. nr. 122.
 13. Ibidem.
 14. NL-UTHUA, Archief Burgerlijke stand gemeente Utrecht en van de voormalige gemeente Zuilen: retroacta doop-, trouw- en begraafregisters, 1583-1811, toegangsnummer 711, inv.nr. 13.
 15. Du Croo de Vries, 'Sara Sibilla Verdion', 239.
 16. Ibidem.
 17. NL-UTHUA, Burgerlijke stand, 711, inv. nr. 138.
 18. Zie ook: Bondan Kanumoyoso, 'Notarissen en de slavenhandel in Batavia' in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West*, 201-208.
 19. Esther Captain, 'Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf. Slaven eigenaren in Utrecht en de afschaffing van slavernij in 1863', in: *Oud-Utrecht* 86, 2 (2013), 38-43.

Belle van Zuylen in koloniale zaken

1. Met dank aan Anne Vereijken voor haar bijdrage aan dit onderzoek.
2. Brief van Belle van Zuylen aan Ludwig Ferdinand Huber, 30 augustus 1794, in: Simone A.G.C. Dubois (red.), *Rebels en beminlijk: brieven van Belle van Zuylen-madame de Charrière (1740-1805) aan Constant d'Hermenches, James Boswell, Benjamin Constant en anderen, 1760-1805* (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1971), 118.
3. Zie bijvoorbeeld het werk van Kees van Strien, *Belle van Zuylen. Een leven in Holland* (Soesterberg: Aspekt, 2019); Suzan van Dijk et al. (red.), *Belle de Zuylen / Isabelle de Charrière: Education, Création, Réception* (Amsterdam en New York: Rodopi, 2006); Pierre Dubois en Simone

- Dubois, *Zonder vaandel. Belle van Zuylen 1740-1805, een biografie* (Amsterdam: Van Oorschot, 1993); P. Courtney, *Isabelle de Charrière (Belle de Zuylen): A biography* (Oxford: Voltaire Foundation, 1993); Simone Dubois, *Belle van Zuylen, 1740-1805. Leven op afstand* (Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 1979); 'Belle van Zuylen,' <https://literatuurmuseum.nl/overzichten/activiteiten-tentoonstellingen/pantheon/belle-van-zuylen> (geraadpleegd 02-02-2021); 'Eerste Belle van Zuylenring voor Ngozi Adichie,' *Stadsblad Utrecht*, <https://www.stadsbladutrecht.nl/nieuws/algemeen/890784/eerste-belle-van-zuylenring-voor-ngozi-adichie-#> (geraadpleegd 02-02-2021).
4. Het vorstendom Neuchâtel viel officieel tot 1848 onder Pruisen. Belle van Zuylen sprak zelf echter altijd over 'Zwitserland': zo schreef ze eens 'ma venue en Suisse'. Brief Isabelle de Charrière aan haar broer Vincent van Tuyl van Serooskerken, 14 juni 1773 (no. 0447), in: Correspondance d'Isabelle de Charrière, <https://charriere.huysgens.knaw.nl/> (geraadpleegd 19-02-2021).
 5. Zie ook: Esther Captain, 'Driehonderd gulden per vrijgelaten slaaf. Slaveneigenaren in Utrecht en de afschaffing van slavernij in 1863', *Oud-Utrecht* 86, 2 (2013), 38-43; Egmond Codfried, *Belle van Zuylen's vergeten oma: Maria Jacoba van Goor (1687-1737). Een beknopte studie over zwarten en kleurlingen in Europa en Nederland door de eeuwen heen* ('s-Gravenhage: Codfried, 2005).
 6. *Trois femmes* van Belle van Zuylen/Isabelle de Charrière werd tussen 1795 en 1799 uitgegeven bij verschillende uitgevers. In haar archief is een ongepubliceerd vervolg op dit werk teruggevonden: *Suite de Trois Femmes*, met onder andere *Histoire de Constance* (1795). Wij gebruiken voor de citaten: Belle van Zuylen, 'Drie vrouwen', in: Pierre Dubois en Simone Dubois (red.), *Belle van Zuylen (Isabelle de Charrière). Een keuze uit haar werk* (Amsterdam: Van Oorschot, 1979), 117-212. Voor citaten uit 'Histoire de Constance' wordt verwezen naar de volgende online werken: 'Histoire de Constance', Genootschap Belle van Zuylen, <http://www.belle-van-zuylen.eu/site-charriere/articles/3fem-16.htm> (geraadpleegd 02-02-2021), en 'Histoire de Constance (suite)', Genootschap Belle van Zuylen, <http://www.belle-van-zuylen.eu/site-charriere/articles/3fem-17.htm> (geraadpleegd 02-02-2021).
 7. Isabelle de Charrière, *Caliste ou continuation de Lettres écrites de Lausanne* (Parijs: Prault, 1788).
 8. Ibidem.
 9. Siep Stuurman, *De uitvinding van de mensheid. Korte wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid en cultuurverschil* (Amsterdam: Bert Bakker, 2009), 251-253.
 10. Laurent Dubois, 'An Enslaved Enlightenment: Rethinking the Intellectual History of the French Atlantic,' *Social History* 31, 1 (2006), 1-14, aldaar 4-5.

11. André Nègre, 'Origines et signification du mot "créole"', *Bulletin de la Société d'Histoire de la Guadeloupe* 5-6 (1966), 38-42; 'Créole', Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales, <https://www.cnrtl.fr/etymologie/creole> (geraadpleegd 02-02-2021). Zie voor de Nederlandse context: Annelies Roeleveld, 'Creool: een woord met geschiedenis', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 118 (2002), 342-348.
12. Belle van Zuylen, 'Drie vrouwen', 141.
13. Felicity Nussbaum, *The Limits of the Human. Fictions of Anomaly, Race, and Gender in the Long Eighteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 2003), 188.
14. Christiane Solte-Gresser, 'Sklavengeschiede als deutsch-französischer Dialog. Spuren der Sklaverei im Erzählen der Spätaufklärung am Beispiel von Isabelle de Charrières "Histoire de Constance"', in: Natascha Ueckmann en Romana Weiershausen (red.), *Sklavenaufstände in der Literatur/Les Révoltes d'esclaves dans la littérature* (Berlijn: J.B. Metzler, 2020), 63-80, aldaar 75-76; Judith A. Vega, *Isabelle de Charrière en de kritiek van de verlichting. Filosofie, politiek, cultuur* (Kampen: Klement, 2006), 112.
15. Solte-Gresser, 'Sklavengeschiede', 72; Vega, *Isabelle de Charrière*, 125 en 132.
16. Solte-Gresser, 'Sklavengeschiede', 75; Vega, *Isabelle de Charrière*, 122.
17. Vega, *Isabelle de Charrière*, 122; Solte-Gresser, 'Sklavengeschiede', 66.
18. 'Histoire de Constance (suite)', Genootschap Belle van Zuylen, <http://www.belle-van-zuylen.eu/site-charriere/articles/3fem-17.htm> (geraadpleegd 02-02-2021).
19. Solte-Gresser, 'Sklavengeschiede', 74-75.
20. Belle van Zuylen, 'Drie vrouwen', 144.
21. 'Histoire de Constance', Genootschap Belle van Zuylen, <http://www.belle-van-zuylen.eu/site-charriere/articles/3fem-16.htm> (geraadpleegd 02-02-2021).
22. Alex van Stipriaan, 'Stilte! Niet storen! De slavernij is afgeschaft', *De negentiende eeuw* 28, 1 (2005), 45-61, aldaar 48.
23. Zie ook: Codfried, *Belle van Zuylen's vergeten oma*.
24. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Archief Huis Zuilen, toegangsnummer 76, inv.nr. 1023, Akte van scheiding. Stukken betreffende de afwikkeling van de nalatenschap van Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken, 1776-1778. Zie met name scan 31-41 voor de uitsplitsing van alle beleggingen; scan 38-41 betreft specifiek de beleggingen in de koloniën.
25. M. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad: Leiden 1700-1780* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1985), 132; J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in de Hollandse stad: Gouda, 1700-1780* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1985), 109.

26. P.C. Molhuisen, P.J. Blok en Fr.K.H. Kossman (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel 7 (Amsterdam: A.W. Sijthoff, 1927), 595-596.
27. NL-UTHUA, Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U184a016, aktenr. 132, Procuratie om uitdelingen te innen bij de WIC te Amsterdam, 11 juni 1750; ibidem, inv.nr. U184a024, aktenr. 86, Procuratie om uitdelingen te innen bij de WIC te Amsterdam, 11 augustus 1759.
28. NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U021a009, aktenr. 57, Procuratie 5 juni 1641.
29. Cátia Antunes, 'Privateering, Captured Prizes, and the History of New Amsterdam', New Netherland Institute, <https://www.newnetherlandinstitute.org/research/new-stories-from-new-research-on-new-netherland-and-the-dutch-atlantic/privateering-captured-prizes-and-the-history-of-new-amsterdam-by-catia-antunes/> (geraadpleegd 02-02-2021).
30. Samen met zijn aangetrouwde oom en zwager Godart en Gerardt van Reede. Zie: NL-UTHUA, Notarissen, 34-4, inv.nr. U021a009, aktenr. 113, Procuratie 27 november 1641. Zie ook: 'Godard van Reede en de kolonie op Stateneiland', Huizen aan het Janskerkhof. Over de geschiedenis van een lommerrijk plein in Utrecht, <https://www.huizenaanhetjanskerkhof.nl/godard-van-reede-stateneiland/> (geraadpleegd 27-01-2021). Dienke Hondius et al. (red.), *Dutch New York Histories: Connecting African, Native American and Slavery Heritage / Geschiedenissen van Nederlands New York: verbonden met Afrikaans, inheems Amerikaans en slavernij-erfgoed* (Volendam: LM Publishers, 2017).
31. NL-UTHUA, Huis Zuilen, 76, inv.nr. 1022, Stukken betreffende de afwikkeling van de nalatenschap van Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken, 1776-1778; C.H. Slechte, 'De Firma List en Bedrog. De Provinciale Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie (1720-1752)', in: R. van der Eerden et al. (red.), *Jaarboek Oud-Utrecht 1998* (Utrecht: Vereniging Oud-Utrecht, 1998), 179-218, aldaar 212.
32. Hermann Wätjen, *Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte, im Auftrage des hansischen Geschichtsvereins*, deel 2: *Die Niederländer im Mittelmeergebiet zur Zeit ihrer höchsten Machtstellung* (Berlijn: Karl Curtius, 1909), 218; Martijn de Meulder, 'Aan de gracht' (2013), 59, zie: <http://martijndemeulder.com/pdf/grachtengordel.pdf>.
33. Stadsarchief Amsterdam (hierna: NL-ASDSAA), Archief van de Notarissen ter standplaats Amsterdam, toegangsnummer 5075, inv.nr. 4764, aktenr. 58059, Transport op 5 november 1768.
34. De Jong, *Met goed fatsoen*, 114.
35. NL-UTHUA, Huis Zuilen, 76, inv.nr. 1069, Specificatie van de huwelijks-gift van Diederik Jacob van Tuyll van Serooskerken aan zijn dochter Isabella (1771).

36. Belle van Zuylen, 'Drie vrouwen', 144.
37. Lucienne Hubler, 'Pierre-Alexandre DuPeyrou', *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/015887/2016-04-25/> (geraadpleegd 02-02-2021).
38. Solte-Gresser, 'Sklavengeschiede', 77.
39. Dubois en Dubois, *Zonder vaandel*, 782.
40. Brief Isabelle de Charrière aan haar broer Vincent van Tuyl van Serooskerken, 31 juli 1779 (no. 0483), in: *Correspondance d'Isabelle de Charrière*, <https://charriere.huygens.knaw.nl/> (geraadpleegd 19-02-2021).
41. Annabetje is Anna Elisabeth Christina van Tuyl van Serooskerken (1745-1819).
42. Dubois en Dubois, *Zonder vaandel*, 362.
43. Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*, deel 3 (Paramaribo: Okopipi, 2002), 58.
44. Pepijn Brandon et al., 'Private belangen', in: Idem (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020), 86-87.
45. Dittie is Diederik Jacob Tuyl van Serooskerken (1744-1774).
46. Taco Tichelaar, 'Andries Pels, bankier en assuradeur', Taco Tichelaar. Geschiedenis, huisonderzoek, history canal house research, <http://tacotichelaar.nl/wordpress/nl/andries-pels-bankier-en-assuradeur/> (geraadpleegd 15-01-2021). Zie ook: *Secreete resolutien van de Edel Groot Mogende Heeren Staaten van Hollandt en West-Vrieslandt, beginnende met den jaare 1697 en eyndigende met den jaare 1712 inclusie*, deel 6 (z.p. z.j.) Vergadering donderdag 26 januari 1702, 266-267.
47. Alexander J.P. Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789). A Personal History of a Dutch Virtuoso* (Hilversum: Verloren, 2010), 176-177.
48. Ibidem, 212.
49. Bernhard Schär, 'Introduction: The Dutch East Indies and Europe, ca. 1800-1930. An Empire of Demands and Opportunities', *BMGN – Low Countries Historical Review* 134, 3 (2019), 4-20.
50. NL-AsdsAA, Notarisen, 5075, inv.nr. 11441B, 419402, Contract op 29 augustus 1764; J.P. van de Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795: financiën en handel* (Eindhoven: Drukkerij De Witte, 1973), 309.
51. Lucienne Hubler, 'Pierre-Alexandre DuPeyrou', *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/015887/2016-04-25/> (geraadpleegd 02-02-2021).
52. Fred. Oudschans Dentz, 'Eenige bladzijden uit het leven der commandeurs van Suriname in de jaren 1680-1804', *De West-Indische Gids* 24 (1941), 161-180, aldaar 171.
53. Roland Kaehr, *Le mûrier et l'épée. Le cabinet de Charles Daniel de Meuron et l'origine du musée d'ethnographie à Neuchâtel* (Neuchâtel: Musée d'Ethnographie, 2000); Myriam Volorio Perriard, 'Jacques-Louis de

- Pourtalès', *Historisches Lexikon der Schweiz*, <https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/041303/2010-02-23/> (geraadpleegd 02-02-2021).
54. Suzan van Dijk, 'Belle van Zuylen: meer dan één verhaal,' *Oud-Utrecht* 93, 3 (2020), 18-22.
 55. 'Inleiding' bij Belle van Zuylen, 'Drie vrouwen', 118.

'De kinderen der heydenen'

1. In studies over het Nederlandse kolonialisme worden handel en godsdienstige overtuigingen vaak als gescheiden gebieden beschouwd. Zie: Danny Noorlander, *Serving God and Mammon. The Reformed church and the Dutch West India Company, 1621-1674* (proefschrift, Georgetown University, 2011), iii. Er zijn ook steeds uitzonderingen geweest, ook onder witte gereformeerde theologen. K.C. Smouter bijvoorbeeld wees in een schriftelijke Bijbelstudie in 1968 op de verbinding tussen slavernij en Dordt: 'De synode van Dordt en het begin van het Nederlandse aandeel in de slavenhandel (1619) is óók niet een toevallige coincidentie geweest.' Zie: K.C. Smouter, 'De zonden der vaderen', https://www.smouter.net/docs/zonden_vaderen.htm, 5 april 2013 (geraadpleegd 07-03-2021).
2. William C.avanaugh, *The Myth of Religious Violence* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 59.
3. De tegenstelling religie-seculariteit ontnemt ons het zicht op hoe de constructie 'ras' ook een product is van christelijk denken. Zie: J. Kameron Carter, *Race: A Theological Account* (New York: Oxford University Press, 2008), 39; Matthea Westerduin, 'Questioning Religio-Secular Temporalities: Mediaeval Formations of Nation, Europe and Race', *Patterns of Prejudice* 54, 1-2 (2020), 136-149. Naar de 'race-religion constellation' is specifiek in de Nederlandse context nog weinig onderzoek gedaan, maar zie wel o.a. Katharine Gerbner, *Christian Slavery. Conversion and Race in the Protestant Atlantic World* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2018), die ook aan de Republiek aandacht besteedt, en Anya Topolski, 'The Race-Religion Constellation', *Critical Philosophy of Race* 6, 1 (2018), 58-81.
4. De Republiek was geen theocratie in strikte zin, maar de Gereformeerde Kerk was wel de publieke, bevoorrechte kerk. Voor wie geen lid of 'liefhebber' (naast kerkleden was er een grote groep 'liefhebbers' die geen officieel kerklid waren, maar wel de diensten bezochten) was van de Calvinistische Kerk, was het niet mogelijk een hoge positie te bekleden. Zie: A.Th. Van Deursen, *Mensen van klein vermogen. Het kopergeld van de Gouden Eeuw* (Amsterdam: Prometheus, 1991), 291.
5. David Armitage, 'Introduction', in: Hugo Grotius, *The Free Sea* (Indianapolis: Liberty Fund, 2004), i-xx, aldaar xiii.

6. Arthur Weststeijn, 'Colonies of Concord: Religious Escapism and Experimentation in Dutch Overseas Expansion, ca. 1650-1700', in: Joke Spaans en Jetze Touber (red.), *Enlightened Religion. From Confessional Churches to Polite Piety in the Dutch Republic* (Leiden: Brill, 2019), 104-130, aldaar 108.
7. Het advies kan beschouwd worden als zijn eerste zendingsgeschrift. Zie: J.A.B. Jongeneel, 'Voetius' zendingstheologie, de eerste comprehensieve protestantse zendingstheologie', in: J. van Oort et al. (red.), *De onbekende Voetius* (Kampen: Kok, 1989), 117-147, aldaar 117.
8. Onder orthodoxe protestanten wordt het werk van Voetius nog steeds gelezen.
9. Jonathan Israel, *The Dutch Republic and Hispanic World* (Oxford: Clarendon Press, 1982), 60. Remonstranten en contraremonstranten verschilden van inzicht over vrije wil en uitverkiezing. Die kwestie laat ik hier buiten beschouwing, hoewel het een van de belangrijkste theologische geschilpunten was.
10. Noorlander, *Serving God and Mammon*, 33.
11. Michiel van Groesen, *Amsterdam's Atlantic. Print Culture and the Making of Dutch Brazil* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2017), 33-34.
12. Israel, *The Dutch Republic and the Hispanic World*, 60-64.
13. Weststeijn, 'Colonies of Concord', 109.
14. Jonathan I. Israel, *The Dutch Republic. Its Rise, Greatness and Fall* (Oxford: Clarendon Press, 1989), 431.
15. Het is niet duidelijk in hoeverre zijn godsdienstige overtuigingen daarin een rol speelden, zie: Israel, *The Dutch Republic*, 434.
16. In eerste instantie speelden de spanningen tussen remonstranten en contraremonstranten alleen in Utrecht en Holland, zie: Israel, *The Dutch Republic*, 426.
17. Ibidem, 448.
18. Weststeijn, 'Colonies of Concord', 109.
19. Jennings, *Christian Imagination*, 70-71. Deze crisis, schrijft Jennings, werd destijds niet herkend, en nog steeds wordt vaak niet opgemerkt hoe diepgaand de westerse theologie getransformeerd is door 'the colonial moment'.
20. Van der Watt, 'Voetius', 3.
21. Hendrik Kaajan, *De Pro-Acta der Dordtsche Synode in 1618* (proefschrift, Vrije Universiteit Amsterdam, 1914), 223-224.
22. Kaajan, *Pro-Acta*, 224.
23. Jongeneel, 'Voetius' Zendingstheologie', 117.
24. David D. Daniels, 'The Global South: The Synod of Dordt on Baptizing "Ethnics"', in: Dale T. Irvin (red.), *The Protestant Reformation and World Christianity: Global Perspectives* (Grand Rapids: Willem B. Eerdmans Publishing Company, 2017), 96-119, aldaar 99, 105.

25. Kaajan, *Pro-Acta*, 239.
26. Handelingen der Nationale Synode, www.kerkrecht.nl.
27. Gerbner, *Christian Slavery*, 25-27.
28. Weststeijn, 'Colonies of Concord', 109; in de oorlog tegen Spanje beriep de Republiek zich op de waarde van religieuze vrijheid.
29. Gideon van der Watt, 'Gisbertus Voetius (1589-1676): Some Perspectives on His Influence on Developments in the South African Dutch Reformed Church's Missiology and Mission Practice', in: *In die Skriflig / In Luce Verbi* 53, 3 (2019), 6.
30. Als uitzondering noemt Gerbner "elite" slaves, die soms werden vrijgelaten nadat ze gedoopt waren. Zie: Gerbner, *Christian Slavery*, 141. Ook ontstond er in de achttiende eeuw een conflict met de Moravische Broeders die actief evangeliseerden en veel tot slaaf gemaakten doopten – voordat ze voldoende op de doop waren voorbereid, in de ogen van de calvinisten. Zie: Gerbner, *Christian Slavery*, 167.
31. Ibidem, 2.
32. Ibidem, 12, 48.
33. Van der Walt, 'Voetius', 2.
34. Vooral bij Voetius is supersessionisme (het idee dat christenen de plek van joden hebben overgenomen) verbonden met fel antisemitisme: Voetius speelde een belangrijke rol in het besluit om joden te weren uit de stad Utrecht. Geraldine Heng schrijft dat de middeleeuwen en vroegmoderne tijd lang buiten beschouwing zijn gelaten in de analyse van het begrip 'ras'. Ze laat zien dat 'race-making' begon met de racialisatie van joden en moslims in Europa. Zie: Geraldine Heng, *The Invention of Race in the European Middle Ages* (Cambridge: Cambridge University Press, 2018). Carter, Westerduin en anderen hebben gewezen op de verbanden tussen supersessionisme, antisemitisme en racisme, zie: J. Kameron Carter, *Race, a Theological Account* (Oxford: Oxford University Press, 2008); Westerduin, 'Patterns of Prejudice', 138.
35. Ineke Loots en Joke Spaans (red.), *Johannes Hoornbeeck (1617-1666), On the Conversion of Indians and Heathens, An Annotated Translation of De Conversione Indorum et gentilium* (Leiden: Brill, 2019), 39, 40.
36. Ibidem, 128.
37. Ibidem.
38. Ibidem, 158.
39. Topolski en Westerduin wijzen erop dat vanaf ten minste de zeventiende eeuw religie werd gebruikt om mensen te categoriseren en de wereld te organiseren. Zie: Topolski, 'Race-Religion Constellation', 58-81; Westerduin, 'Patterns of Prejudice', 138.
40. Voetius spreekt zich in zijn *Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus* uit tegen slavernij, zie: Cornelis van Pouderooyen, *Voetius' Catechisatie over den Heidelbergschen Catechismus* (Amsterdam: Kuyper ed., 1892), 992-993. Hoornbeeck is in *De Conversione Indorum et gentilium*

niet tegen slavernij, zolang de tot slaaf gemaakten maar goed behandeld worden en onderwezen in het christendom: 'I am not opposed to it that our people buy slaves when they need them for their work and business and it is not possible to get people in a different way. But I disapprove of the fact that slaves who have been bought by our people are treated too inhumanely and sold on for a profit and to infidels, to their perpetual ruin, because actually the main work and profession of Christians should be directed to winning them over and claiming them for Christ', zie: Loots en Spaans, *Johannes Hoornbeeck*, 347.

41. Nicolaas Beets, *De bevrijding der slaven. Redevoering gehouden in openbare vergaderingen van de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering van de Afschaffing der Slaverny* (Haarlem: De Erven F. Bohn, 1856), 8.

Vrij van slavernij

1. Maartje Janse, "'Holland as Little England'? British Anti-Slavery Missionaries and Continental Abolitionist Movements in the Mid Nineteenth Century', *Past and Present* 229 (2015), 123-160.
2. Katharine Gerbner, *Christian Slavery. Conversion and Race in the Protestant Atlantic World* (Philadelphia University of Pennsylvania Press, 2018), 11.
3. P. Moens en A. van Overstraaten, *Dichterlijke mengelingen* (Utrecht: G.T. v. Paddenburg en Zoon, 1791), 22-27.
4. P. Moens, 'Nog eenige gedachten over de waare gelijkheid', *De Menschenvriend* 7 (1794), 393-400, aldaar 400.
5. Petronella Moens, *Vruchten der eenzaamheid* (Amsterdam: A.B. Saakes en J. Tiel, 1798), 24.
6. Albert Soboul, *De Franse Revolutie I* (Amsterdam: Van Gennepe, 1979), 146.
7. Petronella Moens, *Eerkrans voor Aardenburg* (Amsterdam: A. Fokke, Sim.z., 1788).
8. Petronella Moens, *De jonge Sofia* (tweede druk; Amsterdam: G.J.A. Beijerinck, 1837 [1820]).
9. Moens, *De jonge Sofia*, 35.
10. Petronella Moens, *Aardenburg, of de onbekende volksplanting in Zuid-Amerika* (Haarlem: François Bohn, 1817), 118-119.
11. Ibidem.
12. Siep Stuurman, *De uitvinding van de mensheid. Korte wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid en cultuurverschil* (Amsterdam: Bert Bakker, 2010), 268-294.
13. Tresoar, Leeuwarden, Hs. Nr. 1206; Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, Collectie 133B 9 III, Brief van P. Moens aan H. Frijlink, 30 april 1836.

14. W.H. Warnsinck Bz. en J. Decker Zimmerman, *Petronella Moens* (Amsterdam: 1843), 110.
15. Het album, in 2009 uitgegeven onder de titel *Par Amitié*, in bezit van de Koninklijke Bibliotheek, is online te bekijken: <https://www.kb.nl/thema/vriendenboeken/alba-amicorum-van-vrouwen/album-amicorum-petronella-moens>.
16. Ans J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843), de vriendin van 't vaderland* (Nijmegen: Van Tilt, 2000), 476.

Utrecht als centrum van het Nederlandse abolitionisme, 1840-1848

1. Dit artikel is gebaseerd op een uitgebreide reconstructie van de negentiende-eeuwse Nederlandse antislavernijbeweging in Maartje Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2007).
2. T.J. Boschloo, *De productiemaatschappij. Liberalisme, economische wetenschap en het vraagstuk der armoede in Nederland 1800-1875* (Hilversum: Verloren, 1989).
3. David Turley, *The Culture of English Antislavery, 1780-1860* (London and New York: Routledge, 1991).
4. Annemieke van Drenth en Francisca de Haan, *The Rise of Caring Power. Elizabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999).
5. Universiteitsbibliotheek Utrecht (hierna: UBU), Collectie Ackersdijck, HS 1152, 16 A 1, Brief G.W. Alexander aan J. Ackersdijck, 31 maart 1840.
6. Voor een reconstructie van de poging tot oprichting van een nationale vereniging, zie ook R. Reinsma, *Een merkwaardige episode uit de geschiedenis van de slavenemancipatie* (Den Haag: Van Goor, 1963).
7. Voor de politieke ontwikkelingen rond emancipatie blijft het standaardwerk J.P. Siwipersad, *De Nederlandse regering en de afschaffing van de Surinaamse slavernij (1833-1863)* (Groningen: Bouwma's Boekhuis, 1979).
8. UBU, Collectie Ackersdijck, HS 1152, 16 A 8, Brief A.S. Rueb aan Nutsdepartement Sneek (minuut), 18 februari 1847.
9. Ibidem, Brief J. Scoble aan A.S. Rueb, 14 oktober 1847.
10. Ibidem, Brief A.S. Rueb aan D.L. Wolfson, 23 april 1848.
11. Ibidem, Brief G.W. Alexander aan A.S. Rueb, 23 april 1844.

Nicolaas Beets en Julien Wolbers

1. Zie bijvoorbeeld J.M. van der Linden, *Jan Willem Kals 1700-1781. Leraar der hervormden, advocaat van indiaan en neger* (Kampen: J.H. Kok, 1987).

2. A. Kagchelland en M. Kagchelland, *Van dompers en verlichten. Een onderzoek naar de confrontatie tussen het vroege protestantse Réveil en de verlichting in Nederland (1815-1826)* (Delft: Eburon, 2009), 38.
3. M. Kuitenbrouwer, 'De Nederlandse afschaffing van de slavernij in vergelijkend perspectief', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 93, 1 (1978), 69-100, aldaar 74.
4. De Maatschappij tot Bevordering van de Afschaffing der Slavernij bestond in 1855 uit ongeveer 450 leden. In 1856 en 1857 groeide het ledental tot 600 en 670, verspreid over het hele land. Groter dan dat werd het ledenaantal niet. J.P. Siwipersad, *De Nederlandse regering en de afschaffing van de Surinaamse slavernij (1833-1863)* (Groningen en Castricum: Bouma's Boekhuis/Bert Hagen, 1979), 219.
5. R.A.J. van Lier, *Samenleving in een grensgebied. Een sociaal-historische studie van de maatschappij in Suriname* ('s-Gravenhage: Martinus Nijhof, 1949), 181.
6. Alex van Stipriaan, 'Suriname and the Abolition of Slavery', in: Gert Oostindie (red.), *Fifty Years Later. Antislavery, Capitalism and Modernity in the Dutch Orbit* (Leiden: KITLV Press, 1995), 117-141.
7. Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye, *Het leven van Nicolaas Beets* (Haarlem: De Erven F. Bohn, 1904).
8. [https://literatuurmuseum.nl/verhalen/nicolaas-beets/volksdichter; Chantepie, *Het leven van Nicolaas Beets*, vii.](https://literatuurmuseum.nl/verhalen/nicolaas-beets/volksdichter;Chantepie,Het%20leven%20van%20Nicolaas%20Beets,vii)
9. Dat geldt bijvoorbeeld voor de biografie van de hand van Chantepie, *Het leven van Nicolaas Beets*. Ook op de websites www.bibliotheek.nl of die van het literatuurmuseum zal men in de biografie van Beets tevergeefs zoeken naar de term slavernij.
10. Frank Martinus Arion, 'Nimmer meer', *De Groene Amsterdammer*, 11 maart 1998.
11. Siwipersad, *De Nederlandse regering*, 218-219. Zie ook *De Vereeniging Christelijke Stemmen* 7 (1853), 703-704.
12. Zie ook: Dirk J. Tang, *Met Hollandse bedaardheid. Hoe Nederland tussen 1800 en 1873 slavernij in de koloniën afschafte* (Zutphen: Walburg Pers, 2021).
13. Rutgers pleit voor 'contrapuntal reading', een concept dat hij aan Edward Said heeft ontleend. Wim Rutgers, 'Dominee Nicolaas Beets: "De familie Kegge" (1851) in het perspectief van de afschaffing van de slavernij', *Werkwinkel* 8, 2 (2013), 61-79.
14. Rutgers, 'Dominee Nicolaas Beets', 78.
15. Nicolaas Beets, *Gedichten*, deel 3 (Leiden: A.W. Sijthoff, 1905), 114-115.
16. Rutgers, 'Dominee Nicolaas Beets', 81.
17. Nicolaas Beets, *De bevrijding der slaven. Redevoering gehouden in openbare vergaderingen van de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering van de Afschaffing der Slavernij* (Haarlem: De Erven F. Bohn, 1856).
18. *Ibidem*, 33.

19. Dit gebeurde omdat deze zinsnede ‘van vreemde smetten vrij’ haaks staat op het concept tolerantie. In Nederlands-Indië en Suriname viel dit slecht, omdat de meeste ‘Europeanen’ daar beslist geen volbloed Nederlanders waren. In sommige rechts-extremistische kringen worden deze woorden nog wel eens gebruikt om onderscheid te maken tussen autochtone en allochtone Nederlanders. Zie: W.G. Hulsman, “‘Wien Neêrlands bloed’ redde het niet’, *Reformatorsch Dagblad*, 11 mei 2007.
20. Nicolaas Beets, *Het dagboek van de student Nicolaas Beets, 1833-1836*, Peter van Zonneveld (red.) (Den Haag: Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, 1983), 246.
21. Asmus (pseudoniem van Matthias Claudius), *Asmus omnia sua secum portans, oder Sämmtliche Werke des Wandsbecker Bothen* (3 delen; Carlsruhe: C.G. Schmieder, 1784). Exemplaar in de Buku Bibliotheca Surinamica collectie, willekeurig doorschoten met vertalingen in handschrift. Gedichten vertaald door H. Tollens.
22. Matthias Claudius, *Liedjes van Matthias Claudius*, H. Tollens (vert.) (Leeuwarden: G.T.N. Suringar, 1834 [1^e druk 1824]), 12. Het boek moet bijzonder populair zijn geweest want in 1832, 1834, 1843, 1856, 1870 en 1876 verschenen er herdrukken.
23. Zie Chantepie, *Het leven van Nicolaas Beets*; Johannes Dyserinck, *Catalogus der tentoonstelling in Pulchri Studio, 's-Gravenhage, 21-26 maart, 1904* (Leiden: Sijthoff z.j.) maakt melding van zo’n tachtig brieven van Beets aan Kruseman. Kruseman gaf de volgende boeken van Beets uit: *De Bijbelse vrouwen* (1847-1851), *Historische Vrouwen* (1858), *Paulus* (1850-1851), *De Kinderen der Zee* (1861), *Starings Gedichten* (1862), *Mr. A. Bogaers’ komplette dichtwerken* (1871) en *In Memoriam* (1872).
24. Harriet Beecher Stowe, *De Negerhut* (*Uncle Tom’s Cabin*). *Een verhaal uit het slavenleven in Noord-Amerika*, C.M. Mensingh (vert.) (Haarlem: A.C. Kruseman, 1853). We vinden dit boek ook onder andere titels zoals *De hut van oom Tom*.
25. Zie: Marijke Huisman, *Verhalen van vrijheid. Autobiografieën van slaven in transnationaal perspectief 1789-2013* (Hilversum: Verloren, 2015), 60-61.
26. Vooraanstaande leden van het Réveil brachten hun zomers door in hun zomerhuis in Heemstede. Toen Wolbers 21 jaar oud was, werd Nicolaas Beets daar aangesteld als predikant. Hij bracht Wolbers in contact met mensen van het Réveil. Zie ook Fenna IJtsma, ‘Een geschiedenis van Suriname geschreven door twee negentiende-eeuwse buitenstaanders. Hoe maatschappelijke ontwikkelingen en persoonlijke opvattingen doorspelen in de door Maria Vlier en Julien Wolbers geschreven grondlegging van de Surinaamse geschiedenis’ (masterscriptie, Universiteit Leiden, 2021).
27. Jaap Toes, *Wanklanken rond een wingewest. In de nadagen van de Surinaamse slavernij* (proefschrift, Vrije Universiteit, 1992), 192.
28. Zoals met de ambtenaar in Suriname I.J. Rochussen en met J.C. Muller. Zie ook Toes, *Wanklanken rond een wingewest*.

29. J. Wolbers, *De slavernij in Suriname, of dezelfde gruwelen der slavernij, die in de 'Negerhut' geschetst zijn, bestaan ook in onze West-Indische koloniën!* (Amsterdam: H. de Hoogh, 1853); J. Wolbers, *Ten voordeele van de emancipatie der slaven* (Amsterdam: H. de Hoogh, 1853).
30. J. Wolbers, *De Surinaamsche negerslaaf, verhaal van een bezoek op eenige plantaadjes in Suriname* (Amsterdam: De Hoogh, 1854).
31. J. Wolbers, *Schets van een plan tot aankoop van plantaadjes in Suriname: met het doel om de slaven in vrijheid te stellen en voor loon als vrije werklieden in hun eigen onderhoud te doen voorzien* (Amsterdam: Kirberger, 1857).
32. A.N. Paasman, 'Leven als een vorst. De planter-directeur in de literatuur over Suriname', *Kruispunt* 36, 161 (1995), 386-406, aldaar 386.
33. 'Wij zullen in ons boek nog vaak verwijzen naar dit uitnemende standaardwerk over Suriname, waarvan de objectiviteit en de zin voor recht en waarheid des te meer in het oog vallen, wanneer men bedenkt dat het geschreven is in een tijd, toen de slavernij in Suriname nog niet afgeschaft was.' Anton de Kom, *Wij slaven van Suriname* (Amsterdam: Contact, 1934), 15.
34. J. Wolbers, *Geschiedenis van Suriname* (Amsterdam: H. de Hoogh, 1861), 290.
35. Jaap Toes, *Wanklanken rond een wingewest*, 193-194.
36. Eric Williams, *Capitalism & Slavery* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1944); Kwame Anthony Appiah, *De erecode. Hoe morele revoluties plaatsvinden* (Amsterdam: Boom, 2016), 120.

Eduard, Sitie, Pieter en Lizette

1. Geciteerd in Renger de Bruin, 'Een revolutionaire voorhoede. Utrechtse studenten in de patriottentijd (1780-1787)', *Utrechtse Historische Cahiers* 19, 3 (1998), 11-20, aldaar 16.
2. Zie Jan en Leo Lucassen, *Vijf eeuwen migratie* (Amsterdam: Atlas Contact, 2018); Guno Jones, 'Unequal Citizenship in the Netherlands: The Caribbean Dutch as Liminal Citizens', *Frame. Journal of Literary Studies* 27, 2 (2014), 65-84; Guno Jones, 'Biology, Culture, "Postcolonial Citizenship" and the Dutch Nation, 1945-2007', *Thamyris/Intersecting: Place, Sex and Race* 27, 4 (2014), 315-336.
3. Zie Harry Poeze, *In het land van de overheerser*, deel 1: *Indonesiërs in Nederland, 1600-1950* (Leiden: Brill, 1986); Gert Oostindie en Emy Maduro, *In het land van de overheerser*, deel 2: *Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954* (Leiden: Brill, 1986); Mark Ponte, "Al de swarten die hier ter stede comen": Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 15, 4 (2019), 33-62; Carl Haarnack en Dienne Hondius, m.m.v. Elmer Kolfin, 'Swart in Nederland', in: Elmer Kolfin en

- Esther Schreuder (red.), *Black is Beautiful: Rubens tot Dumas* (Zwolle: Waanders Uitgeverij, 2008), 88-107.
4. Mark Ponte. 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam: Spectrum, 2020), 248; Esther Schreuder, "'Zwarten" in de hofcultuur 1300-1900', in: Kolfin en Schreuder (red.), *Black is Beautiful*, 20-31, aldaar 21.
 5. Poeze, *In het land van de overheerser*, deel 1, 4.
 6. Elmer Kolfin, 'Dom Miguel', in: Elmer Kolfin en Epco Runia (red.), *Zwart in Rembrandts tijd* (Zwolle: WBOOKS, 2020), 38-41.
 7. Poeze, *In het land van de overheerser*, deel 1, 7.
 8. Ibidem, 5.
 9. Dienke Hondius, *Blackness in Western Europe. Racial Patterns of Paternalism and Exclusion*, (New Jersey: Transaction Publishers, 2014). Zie ook de verwijzingen in noot 3 van dit artikel.
 10. Elmer Kolfin, 'Zwart bij Rembrandt', in: Kolfin en Runia (red.), *Zwart in Rembrandts tijd*, 10.
 11. François Valentijn, geciteerd in Poeze, *In het land van de overheerser*, deel 1, 5.
 12. Esther Captain en Hans Visser, *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht* (Utrecht: Utrecht Centre for the Humanities, 2012), 42-45.
 13. Kees Zandvliet, *De 500 rijksten van de Republiek* (Zutphen: Walburg Pers, 2018), 45 en 408.
 14. Oostindie en Maduro, *In het land van de overheerser*, deel 2, 30.
 15. Ibidem, 32.
 16. Captain en Visser, *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht*, 64.
 17. Ibidem, 66.
 18. Het Utrechts Archief (hierna: NL-UTHUA), Burgerlijke stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegangsnummer 481, inv. nr. 813-16, 5.
 19. NL-UTHUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1903-1942, toegangsnummer 463, inv.nr. 391-09, 17.
 20. Kosmopolis Utrecht organiseerde in 2011 het China Festival, dat 100 jaar Chinezen in Utrecht memoreerde en vierde.
 21. Rob van Scheers, *De Kleine Parade. Een verborgen geschiedenis van Utrecht* (Amsterdam: Meulenhoff, 2008), 160-162.
 22. Zie <https://3voor12.vpro.nl/lokaal/utrecht/artikelen/overzicht/2004/juni/de-vergane-glorie-van-de-utrechtse-jazzscene.html> (geraadpleegd 31-01-2021)
 23. Captain en Visser, *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht*, 23.
 24. Alexander Raat, *The Life of Governor Joan Gideon Loten (1710-1789). A Personal History of Dutch Virtuoso*. (Hilversum: Verloren, 2010), 2.
 25. Ibidem, 187.
 26. Ibidem, 213.

27. Zie Karwan Fatah-Black in Marjoleine Kars, *Bloed in de rivier. Het onbekende verhaal van de massale slavenopstand in een Nederlandse kolonie* (Amsterdam: Atlas Contact, 2021), 1.
28. Zie Kars, *Bloed in de rivier*.
29. NL-UTHUA, Archief Notarissen in de stad Utrecht, 1560-1905, toegangsnummer 34-4, inv.nr. U276a002. Hoogenheim overleed in maart 1794 en werd op 2 april begraven in Vleuten.
30. In het Nationaal Archief opende begin 2021 een expositie met aandacht voor de voor Nederlanders totaal onbekende geschiedenis van deze slavenopstand in Berbice.
31. NL-UTHUA, Burgerlijke Stand 1811-1902, 481, inv.nr. 436-01, 293, overlijdensakte Erich George Willem Schuster, 13 april 1824; Ibidem, 314, overlijdensakte Lizette Gabrielle van Wickij van Corrivont, 27 april 1824.
32. Ibidem, 446-03, 881, overlijdensakte van Johanna Wilhelmina Louisa Schusler.
33. De Bruin, 'Een revolutionaire voorhoede', 11.
34. *De Waarheid*, 29 april 1986, 7.
35. Persoonlijke mededeling, 2 maart 2021.
36. Ulbe Bosma en Remco Raben, *De oude Indische wereld, 1500-1920* (Amsterdam: Bert Bakker, 2003), 82-83.
37. De Bruin, 'Een revolutionaire voorhoede', 16.
38. <https://www.canonvannederland.nl/nl/utrecht/eemland/patriotten-en-orangisten> (geraadpleegd 01-02-2021).
39. In een verslag op [historici.nl](https://www.historici.nl) wordt er ook wel verwezen naar het *Congres tegen Fascisme en Oorlog*, <https://www.historici.nl/pdf/cid/1500-1599/1559.pdf> (geraadpleegd 15-01-2021).
40. De krant *De Tribune* spreekt over meerdere duizenden, in de bron op [historici.nl](https://www.historici.nl) spreekt men over honderden.
41. <https://www.historici.nl/pdf/cid/1500-1599/1559.pdf>, aldaar 31.
42. <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/kom> (geraadpleegd 15-01-2021).
43. Geciteerd in Poeze, *In het land van de overheerser*, deel 1, 254.
44. Ibidem, 253.
45. David Olusoga, *Black and British. A Forgotten History* (London: MacMillan, 2016).
46. Zie de website van Ron Siteur over zijn voorvader Wange van Bali: <https://wangevanbali.nl> en zie van Annemieke van der Vegt over haar voorvader Christiaan: <https://www.hoeheettechristiaan.nl> (beide geraadpleegd 02-03-2021).

Een aaneenrijging van persoonlijke archieven

1. Sinds 2010 bestaan de Nederlandse Antillen niet meer en dus is het opzettelijk gebruiken van de term Antilliaans in de vorige zin een provocatie. Enerzijds om een verband te leggen met verzet tegen Ne-

derlandse koloniale onderdrukking op de gekoloniseerde en bezette eilanden in de Caraïbische Zee. Anderzijds om de gecreëerde en in stand gehouden onderlinge verdeeldheid tussen Aruba, Bonaire, Curaçao, St. Eustatius, St. Maarten en Saba en de impact daarvan op de gemeenschap hier in Nederland niet uit het oog te verliezen.

2. Het benoemen van Shell is ook hier een provocatie.
3. Toen ik haar in 2018 in het echt ontmoette in het kader van het weeklange event 'Moving Together: Activism, Art & Education' geïnitieerd door Bojana Mladenović en mede gecureerd door Amal Alhaag, Miki Stelder, Nadia Bekkers en mijzelf en geproduceerd door Sènamì Awunou, moest ik me inhouden om niet te vertellen over de muurschildering in het huis van mijn opa en oma. Hij had het in de jaren 70 geschilderd zoals zij toen was, en ik had begrepen dat ze nog te vaak geconfronteerd werd met het idee dat men dacht dat zij in een tijdmachine was blijven hangen. Maar zowel Angela Davis als het ouderlijk huis van mijn oom zijn in de tussentijd veranderd.
4. <https://www.hu.nl/lesgeven-kan-je-leren-50-jaar-opleiden-van-leraren> (bezocht 12 maart 2020).
5. De films hadden dus geluid, wat best bijzonder was, want de meeste Super 8-cartridges werden zonder geluid gemaakt. Het kopen van cartridges met geluid was voor mijn oom een grote investering, maar hij beseftte dat hij die mogelijkheid moest benutten. Het liet ook zien dat hij goed kon sparen. De kosten van de cartridges en het laten ontwikkelen waren geen grap, zeker als je bedenkt dat hij toen ook vader was geworden.
6. Op 31 juli 2002 vloog er een vliegtuig met een kleine honderd studenten van de Nederlandse Antillen naar Nederland. De studenten kwamen aan op Schiphol en het eerste weekend in Nederland verbleven ze in Schiphol Hotel A4. Het was een poging om te acclimatiseren aan Nederland en nog een gezamenlijke activiteit te doen voor ze verdeeld werden en naar hun studiesteden zouden afreizen. Ik was een van die studenten die toen aankwamen. Utrecht was mijn bestemming na dat weekend, terwijl vrienden die ik al kende van de St.-Joseph basisschool en de middelbare school Milton Peters College, naar Groningen, Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Maastricht of elders reisden. De Nederlandse Antillen bestonden op dat moment uit Saba, St. Eustatius, Bonaire, Curaçao en St. Maarten. Acht jaar later zou dat alweer anders zijn met Curaçao en St. Maarten, net als Aruba, aparte landen binnen het koninkrijk, en Bonaire, Saba en St. Eustatius openbare lichamen van Nederland. Het uiteenvallen waar mijn oom voor waarschuwde, zou in 2010 een feit worden.
7. We kwamen aan, een jaar voordat mijn oom terug zou emigreren naar Curaçao. Een poosje werden we opgevangen door hem en zijn familie, totdat we een woning hadden gekregen een stukje verderop. Toen was

dat nog redelijk snel mogelijk, in tegenstelling tot nu. Wij woonden in IJsselstein, een van de steden net buiten Utrecht, maar kwamen wanneer het nodig was de grote stad in. Ik herinner me niet al te veel uit die periode, maar de tram waarmee we via Nieuwegein en Kanaleneiland de stad in reden naar het station wel. Mijn generatie studenten uit de Antillen had het nog redelijk goed met huisvesting. De Stichting Studiecommissie Nederlandse Antillen had een langlopend verbond met de Stichting Studentenhuisvesting Utrecht om Antilliaanse studenten te huisvesten. De plaatselijke introductiecommissie zorgde voor een afspraak om ons in te schrijven bij de gemeente, voor bezoeken aan de woonboulevard voor de inrichting van de kamers en voor kennismakingsactiviteiten met de stad. Zo belandde ik op een kamer op de elfde verdieping aan de Ina Boudier Bakkerlaan met een kamercontract voor onbepaalde tijd, iets wat ongehoord is vandaag de dag.

8. Najiba Abdellaoui was de eerste vrouwelijke winnares van het Nederlands Kampioenschap Poetry Slam in 2008. Dat won ze in Tivoli in Utrecht waarna ze Nederland ging vertegenwoordigen in de Wereldkampioenschap in Parijs in 2009.
9. Vaak wordt vergeten dat ook Siri Venning, toentertijd antropologie student op exchange vanuit Denemarken, en Steffi Weber, toentertijd journalistiek student, werden opgepakt. Zij hadden geen t-shirts aan maar werden opgepakt omdat ze met ons gesignaleerd waren.

Nieuw Perspectief vraagt zich af hoe het nou eigenlijk zit

1. Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Historisch Beeldarchief Migranten (HBM).
2. 'Utrecht is zeer in trek bij de Surinamers', *Utrechtsch Nieuwsblad*, 19 december 1963, 7.
3. 'Protest Surinaamse studenten tegen "uitbuiting van volk"', *Algemeen Dagblad*, 19 augustus 1970.
4. 'We komen strijdbaar terug', *Vrije Stem: onafhankelijk weekblad voor Suriname*, 26 april 1969.
5. Edwin K. Marshall, *Ontstaan en ontwikkeling van het Surinaams nationalisme. Natievorming als opgave* (Delft: Eburon, 2003), 39.
6. 'Surinamers vrezen misbruik onderzoek', *Trouw*, 3 september 1969.
7. 'Dancing moet Surinamers toelaten', *De Volkskrant*, 9 november 1979; 'Jeugdcongresaffaire: studenten boos op regering van suriname', *Trouw*, 22 mei 1965.
8. 'Oud-koloniale wijze', *De Waarheid*, 28 augustus 1969; 'Studenten protesteren tegen Haags proces', *Vrije Stem: onafhankelijk weekblad voor Suriname*, 20 februari 1970.
9. bell hooks, *Ain't I a Woman? Black Women and Feminism* (Boston: South End Press, 1981).

10. Actiecomité 'Zwarte Piet is Zwart Verdriet' werd in 1994 opgericht en demonstreerde jaarlijks in Amsterdam, zich vooral richtend op een verandering van het feest op scholen, te beginnen in de Amsterdamse Bijlmer. De woorden 'Zwart Verdriet' staan voor de geschiedenis van onderdrukking, racisme, slavernij en kolonialisme die aan de karikatuur Zwarte Piet ten grondslag ligt.
11. Professor Frances Smith Foster gaf bij Nieuw Perspectief een lezing over de getuigenissen van tot slaaf gemaakten, de zogenoemde 'slave narratives'. Foster was gasthoogleraar bij de Universiteit Leiden. Dr. Lucy Kortram vertelde over interetnische relaties op de werkvloer. Dr. Esther Captain, tevens lid van de werkgroep, hield een lezing over de dagboeken van geïnterneerden in de Japanse kampen in Nederlands-Indië. Dr. Ferdinand Derveld nam ons mee in zijn kennis over het nationalisme en de nationale politiek in Suriname. Professor John Brown Childs sprak over gangs, geweld en het bereiken van sociale veranderingen. Hij was gasthoogleraar in Utrecht. Dr. John Schuster vertelde over de manier waarop de Nederlandse overheid zich opstelde als de 'hoeder van de etnische samenstelling van de Nederlandse bevolking' middels een selectief vreemdelingenbeleid. Cultuurhistoricus Nancy Jouwe, ook lid van de werkgroep, introduceerde ons in de geschiedenis van Papoea en de geschonden mensenrechten door Nederland. Surinamist en taalkundige Hein Eersel besprak de taalpolitiek in Suriname als instrument van onderdrukking. Andere sprekers waren professor Philomena Essed, Anil Ramdas, Samuel Mbambo, professor Teun van Dijk, Stephan Sanders, en professor Humprey Lamur.
12. Lulu Helder en Scotty Gravenberch (red.). *Sinterklaasje, kom maar binnen zonder knecht* (Berchem: Uitgeverij Epo, 1998).
13. Interview met Guno Jones, januari 2021, door Lulu Helder.
14. Guno Jones, 'Waar kom je vandaan? Identiteitsvorming van Nederlandse migranten in Suriname en Nederland' (doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Utrecht, 1998).
15. Interview met Maayke Botman, januari 2021, door Lulu Helder.
16. Gloria Jean Watkins, *Feminism: Theory as Liberatory Practice* (oratie Universiteit Utrecht, 15 mei 1992), <https://profs.library.uu.nl/index.php/profrec/getprofdata/2307/9/10/0>.
17. In haar speech 'De Witte Toren van Vrouwenstudies' tijdens de Winteruniversiteit Nijmegen, wees Troetje Loewenthal op het ethnocentrisme binnen vrouwenstudies en de uitsluiting van zwarte vrouwen. Troetje Loewenthal, 'De Witte Toren van Vrouwenstudies', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 5, 1 (1984), 5-17.
18. Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker (red.), *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten- en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam: KIT Publishers, 2001).

19. Interview met Patrick Speel, januari 2021, door Lulu Helder.
20. Richard J. Herrnstein en Charles Murray, *The Bell Curve. Intelligence and Class Structure in American Life* (New York: The Free Press, 1994).
21. Scotty Gravenberch, *De ploegscharen van Deik* (Amsterdam: Uitgeverij Jurgen Maas, 2021).

Redactie en auteurs

Redactie

Nancy Jouwe (1967) is cultuurhistoricus en freelance onderzoeker, publicist, moderator en docent. Zij initieerde het cultureel project *Sporen van slavernij Utrecht* (2010-2012) en maakt deel uit van onderzoeksproject *Mapping Slavery*. Jouwe publiceert over postkoloniale culturele en sociale bewegingen en de Nederlandse slavernijgeschiedenis. Ze was redacteur van *Gendered Empire* (2020) en mederedacteur van *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (2020) en *Slavernij herbezien* (2021). In 2021-2023 is ze fellow bij de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht.

Matthijs Kuipers (1986) is historicus en werkzaam bij de afdeling onderzoek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Hij is vier jaar docent geweest aan de Universiteit Utrecht. Daarvoor was hij onderzoeker aan het Europees Universitair Instituut (EUI) in Florence, waar hij in 2018 promoveerde. Eind 2021 verschijnt van zijn hand bij Amsterdam University Press het boek *A Metropolitan History of the Dutch Empire: Popular Imperialism in the Netherlands, 1860-1940*.

Remco Raben (1962) doceert Aziatische, koloniale en mondiale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht en is bijzonder hoogleraar koloniale en postkoloniale literatuur en cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij heeft gepubliceerd over de vroegmoderne en moderne geschiedenis van de Indische Oceaan, Zuidoost-Azië en in het bijzonder Indonesië. Lopende bezigheden betreffen de koloniale geschiedenis van Nederland, de Indonesische revolutie en de Indonesische kenniscultuur na de onafhankelijkheid.

Auteurs

Esther Captain (1969) is historicus en als senior onderzoeker werkzaam bij het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) in Leiden, waar ze de onderzoekslijn postkoloniaal Nederland ontwikkelt. Daarnaast is ze verbonden aan het onderzoeksprogramma

‘Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië, 1945-1950’. Ze is mede-auteur van *Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht/ Traces of Slavery in Utrecht. A Walking Guide* (2012) en *Oorlogserfgoed overzee. De erfenis van de Tweede Wereldoorlog in Aruba, Curaçao, Indonesië en Suriname* (2010).

Marjet Douze (1949) studeerde MO-geschiedenis en werkte tot haar pensioen in diverse managementfuncties bij Atria, Kennisinstituut voor Emancipatie en Vrouwengeschiedenis. Zij was voorzitter van het Landelijk Comité 100 jaar Vrouwenkiesrecht en maakte in 2019 als gastconservator de tentoonstelling ‘Vrouwen Stemmen’ in het Utrechts Archief. Momenteel is zij webredacteur bij het Utrechts Geveltekenfonds alwaar zij zich tevens inzet voor het realiseren van een gevelsteen ter herinnering aan Pieter Quint Ondaatje.

Caroline Drieënhuizen (1983) is cultuurhistoricus. Ze promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam op een onderzoek naar de Europese koloniale elite van Indonesië en hun verzamelingen. Haar belangstelling ligt bij materiële objecten uit de kolonie, (etnografische) musea, familiegeschiedenissen en (de)kolonisatieprocessen en zij schrijft daar regelmatig over. Daarnaast doceert ze bij de opleiding Cultuurwetenschappen aan de Open Universiteit.

Carl Haarnack (1963) studeerde Politieke Wetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Haarnack is oprichter van Buku – Bibliotheca Surinamica (www.buku.nl). Daarnaast schrijft hij voor het tijdschrift *Parbode* en publiceert hij artikelen over de geschiedenis van Suriname en koloniaal erfgoed. Bij de tentoonstelling ‘Slavernij Verbeeld’ van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam in 2013 trad hij op als gastconservator. In 2019/2020 was Haarnack adviseur van de Grote Suriname Tentoonstelling in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Quinsy Gario is kunstenaar en dichter van Curaçao en St. Maarten. Hij studeerde Theater-, Film- en Televisiewetenschappen, Gender Studies en Postcolonial Studies aan de Universiteit Utrecht en deed de Master Artistic Research aan de KABK in Den Haag. Hij treedt op en toont zijn werk in binnen- en buitenland. Zijn bekendste werk ‘Zwarte Piet Is Racisme’ droeg bij aan de normalisering van verzet tegen Zwarte Piet. Hij stond verkiesbaar voor BIJ1 en won diverse (kunst)prijzen.

Lulu Helder studeerde antropologie aan de Universiteit Utrecht en Howard University en deed de master Educatie in de Mens- en Maatschappijwetenschappen aan de Vrije Universiteit. Ze is docent in Amsterdam en publicist. Zij publiceerde onder meer als coredacteur de kritische bundel *Sinterklaasje, kom maar binnen zonder knecht* (1998). Ze werkt momenteel aan een boek over Surinaamse verpleegsters in Nederland.

Maartje Janse (1976) is universitair hoofddocent Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Zij studeerde cultuurgeschiedenis in Utrecht en doet onderzoek naar de geschiedenis van politieke participatie en protest, in het bijzonder door antislavernijbewegingen in Nederland en daarbuiten. Ze publiceerde daarover onder andere *De afschaffers. Politiek, organisatie en publieke opinie in Nederland, 1840-1880* (Amsterdam 2007).

Matthias Lukkes (1997) is student geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Zijn interesses gaan uit naar Europees kolonialisme en imperialisme in Latijns-Amerika en het Midden-Oosten vanaf de achttiende eeuw. Als stagiair is hij verbonden aan het onderzoeksproject 'Slavernij en de Stad Utrecht'.

Wim Manuhutu (1959) studeerde geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Van 1987 tot 2008 was hij directeur van het Moluks Historisch Museum in Utrecht. Hij is een veelgevraagd adviseur, panelist en moderator rondom koloniaal erfgoed, Indonesië en de Molukken. Hij doceert aan de Vrije Universiteit en Amsterdam University College. Daarnaast werkt hij aan een proefschrift over de culturele betrekkingen tussen Nederland, Suriname en Indonesië.

Myrthe Minnaert (1997) volgt een MA studie Postcolonial Studies aan SOAS in Londen. Ze is politiek actief en zet zich door activisme, kunst en wetenschap in voor een wereld op basis van radicale gelijkwaardigheid. In haar werk daagt ze zichzelf en anderen uit om verder te denken dan een wereld van 'hier en nu' om zo het vacuüm waarin we denken te leven te doorbreken.

David Onnekink (1971) is universitair docent vroegmoderne internationale betrekkingen aan het departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis van de Universiteit Utrecht. In juli 2019 verscheen zijn

nieuwste boek, *The Dutch in the Early Modern World. A History of a Global Power* (met Gijs Rommelse) bij Cambridge University Press. Momenteel werkt hij aan een project (www.bluebelts.nl) over de geschiedenis en de actualiteit van wereldwijde protestantse zending.

Matthias van Rossum (1984) is senior onderzoeker bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Hij schrijft regelmatig over het Nederlands-Aziatische slavernijverleden. In 2020 verschenen vertalingen van slavernijrechtszaken die hij met medeauteurs verzamelde in *Testimonies of Enslavement* (2020). In 2015 verscheen zijn veel aangehaalde publicatie *Kleurrijke tragiek* en hij is mede-redacteur van *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (2020). Hij is vice-voorzitter van het European Labour History Network (ELHN).

Janneke Stegeman (1980) studeerde theologie en promoveerde in 2014 op een onderzoek naar de rol van conflict in de ontwikkeling van religieuze traditie aan de VU in Amsterdam. Van juni 2016 tot september 2017 was ze Theoloog des Vaderlands. In 2017 verscheen *Alles Moet Anders! Bevrijdingstheologie voor Witte Nederlanders*, binnenkort verschijnt haar artikel 'The Bible and the Dutch Empire' in *The Oxford Handbook of Postcolonial Biblical Criticism* onder redactie van R.S. Sugirtharajah. Zij werkt als freelance publiek theoloog.

Alex van Stipriaan (1954) is emeritus hoogleraar Caribische geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Al vier decennia onderzoekt hij de geschiedenis, cultuur en doorwerkingen van de slavernij in Suriname, de Nederlandse Cariben en Nederland. Recent verscheen van zijn hand *Rotterdam in slavernij* (2020). Daarnaast is hij ook maatschappelijk zeer betrokken bij dit thema. Zo was hij mede-oprichter van het nationale slavernijmonument in Amsterdam en is hij nu betrokken bij de oprichting van het nationaal slavernijmuseum.

Ans J. Veltman-van den Bos (1943) is docente Nederlands en filosofie en promoveerde in 2000 op een biografie getiteld *Petronella Moens (1762-1843), De Vriendin van 't Vaderland*. Zij bewerkte tevens primaire teksten van Moens voor DBNL. Met enige regelmaat verschijnen er publicaties en een jaarlijkse nieuwsbrief rond deze blinde schrijfster en opiniemaker. Voor meer informatie zie www.petronella-moens.nl.

Register

- Aardenburg 185
Aardenburg 183, 186, 188
Abbema, Sybrand 84
Abdu'llah, Faisal 262
Ablaing, Johan Daniel d' 91
Aboab, Abraham 122
Aboriginal Art Museum Utrecht 269
Academiegebouw 253
Accra 45
Achter Sint Pieter 29, 250
Ackersdijck, Jan 28, 32, 193-201
ACU 239
Adams, Henry 212, 220
Admiraliteit van Amsterdam 50
Admiraliteit van Zeeland 97
Aelst, Maria van 98
Afrika 14-16, 20, 45, 47, 49, 57, 67, 92, 93, 144, 162, 188, 224, 233, 272
Afriyie, Jerry 269
Agatha, slaafgemaakte 73, 74
Agt, Dries van 257
Ain't I A Woman 248
Akaboa, Eduard van 218, 219
Aktiecomité Surinaamse Arbeiders 247
Alexander, George William 195, 201
Alkmaar 59
Alteratie 116
Amboina (Ambon), stad 104
Ambon 20, 98, 103-108, 111, 218
Amerika 14-16, 19, 20, 27, 31, 45, 51, 57, 65, 67, 74, 78, 126, 162, 179, 183, 184, 223, 224, 233, 250
Amersfoort 104, 131, 218, 229
Amphioensociëteit 89
Amsterdam 10-12, 14, 30, 37, 40, 44, 45, 59, 70, 77, 80, 87, 95, 96, 100, 106, 110, 115-118, 120-125, 133, 134, 144, 149, 164, 168, 195, 197, 203, 217, 218, 223, 230, 235, 237, 240, 241, 248, 266, 270
Ancol 81, 82
Ande, Anderinho 100
Andriessen, Christiaan 223, 224
Angola 48, 126, 218
Angola, Maria Moor van 219
Anjou, Filips van 49
Anna Galley, schip, 67
Anna van Engeland 53
Anti-Fascistisch Congres 229, 230
Antillen 11, 18, 240
Antilliaans Carnaval 235, 237-240, 243
Antwerpen 190, 237
Appiah, Kwame Anthony 250
Arakan 20
Aranda, Samuel 262
Ardinois, Balthasar 62
Arendt, Hannah 254
Arion, Frank Martinus 205
Aruba 240
Asch van Wijck, Hendrick van 42-44, 63, 126
Asch van Wijck, Hubert Matthijs Adriaan Jan van 43
Asch van Wijck, Zeger van 84
Asch van Wyck, van 120
Asch van Wijckskade 43
Asgarali, Johnny 258
Ashanti 15
Assemblée Constituante 185
Atjeh 215
Atlantische Oceaan 12, 20, 49, 52, 67, 78
Atlantische wereld 21, 31, 95, 161, 164, 165, 218, 223
Atta, slaafgemaakte 223
Augustus, slaafgemaakte, 100
Avans, Gina 263
Aveiga, Abraham d' 70
Avontuur, slaafgemaakte 72, 74
A-water Slam 241
Axim 45
Azië 14, 16, 20, 21, 27, 32, 77, 78, 80, 81, 83-85, 87-89, 92, 93, 95, 97-100, 103, 104, 106, 143-149, 161, 163-165, 167, 216, 224, 225, 233
Baay, Reggie 22
Baboen, slaafgemaakte 72
Bakker, Peter 104
Bakkersbrug 106
Bal, Jan Jacobsz 116
Baldwin, James 221

- Banda 20, 78, 97, 106
 Bantaeng 107
 Banten 104
 Barker, Martin 22
 Basten, Marco van 225
 Batavia 16, 17, 20, 28, 45, 78-81, 85,
 87-89, 107-109, 125, 145-150, 222, 229
 Becker, Anthonij 100
 Beecher Stowe, Harriet 208
 Beens, George 16, 27, 103, 107-111
 Beest, Gerard Wernard van 140
 Beets, Nicolaas 24, 28, 29, 32, 182,
 191, 203-209, 212, 220, 262
 Belten, Pieter 118
 Bély, Lucien 53, 54
 Bengalen 81, 87
 Benthem, Aelbert van 97
 Berbice 17, 18, 126, 131, 134, 223
 Bergendahl, Anna Amalia 193
 Berghuis, W.H. 133
 Bers, Maria Margaretha 99
 Bers, Philip 99
 Bibliotheek Utrecht 266
 Bigi Smas 267
*Bijdragen tot de kennis der Nederland-
 sche en vreemde koloniën* 24,
 198-200
 Bijlert, Jan van 262
 Bilderdijk, Willem 203, 208
 Bisdom, Adriaan 81
 Black Lives Matter 23, 262, 266
 Blakely, Allison 234
 Bleyestein 107
 Bloemaert, Abraham 217, 218
 Blokland 119
 Blydenbergh, Gerard 43, 45, 63
 Blydenbergh, Gerard Drijver 45
 Blydenbergh, Gerard Willem 45
 Boelecomba (Bulukumba) 107
 Boerman, Tessa 234
 Bögen, Johan Augustus van 68
 Bolenstein 139
 Bone 88, 107-109, 165
 Bongaard, Jan Jakob 210
 Bonthain (Bantaeng) 107
 Booth 121
 Boothstraat 205, 206
 Boreel, Anna-Maria 165
 Boreel, Catharina 165
 Boreel, Willem 165
 Bosch, Bernardus 187
 Bosman, Willem 9, 15, 54
 Both, Pieter 103
 Botman, Maayke 251-253
 Boudaen Courten, Gideon 84-87, 92
 Boudaen Courten, Isabella
 Johanna 85
 Boudaen Courten, Johan 85
 Brandes, Jan 79
 Brasa Dei (Brasa Dey) 258, 261, 268
 Brazilië 18, 45, 122, 126
 Breda 107
 Breedstraat, Maarssen 122
 Breugel, Anna Maria van 44
 Breukelen 115
 British and Foreign Anti-Slavery
 Society (BFASS) 195, 199
 Brooklyn 248
 Brown, Stanley 272
 Brugge 104
 Bruinsberg, plantage 68
 Bruna, Dick 221
 Buchel, Aernout van 97
 Buena Vista 235
 Buenos Aires 52
 Bulukumba 107
 burgemeester 11, 14, 15, 26, 31, 38, 39,
 41-43, 63, 67, 70, 73, 78, 88, 92, 97,
 126, 139, 222, 225, 228, 267
 Buurkerk 150, 219
 Buys, Willem 50, 51
 Cádiz 48
Caleidoscopische visies 253
 Calicoilan (Kayankullam) 100
Caliste 155, 158, 168
Camera Obscura 205, 207
 Camphuis, Antje (Antonia Elisa-
 beth) 189, 190
 Canden, slaafgemaakte 95, 100
 Cantzlaar, Gilles 131
 Capadose, Abraham 191
 Capellen, Godert van der 220
 Captain, Esther 13, 218, 222
 Caraboe 45
 Caraïben, Caribisch gebied 11, 15,
 48, 50, 65, 78, 92, 144, 263
 Caraïbisch Carnaval 29
 Caraïbische Zee 126
 Casco 261

- Castro, Andrea de 218
 Castro, Dom Miguel de 215, 216
 Catharijnegasthuis 140
 Catharijnesingel 209
 Celebes (Sulawesi) 107, 110, 222
 Centraal Museum 11, 29, 30, 262, 266, 268, 269
 Cesar, slaafgemaakte 73
 Ceylon (Sri Lanka) 79, 81, 83, 87-89, 93, 96
 Chaillet, François-Louis 166
 Chambrier, Philippe de 167
 Changaren, slaafgemaakte 95
 Charrière, Charles-Emmanuel de 163
 Charrière, Isabelle de, zie Belle van Zuylen
 Chatten, slaafgemaakte 99
 Chendamangalam 100
 Chettua (Chettuva) 100
 China 48
 Choddij, slaafgemaakte 99
 ChristenUnie 10
 Clootwijk, Jan Dirk van 222
 Coates, Ta-Nehisi 22
 Cochin 95, 96, 99, 100
 Codfried, Egmond 168
 Coen, Jan Pieterszoon 97, 103, 104, 106, 107
 Coeroemba, slaafgemaakte 100
 Coffy, slaafgemaakte 223
 Colombier 164-165
 Colombo 17, 20, 79, 89, 99, 225, 226
 Comans, Anna Catharina 145
 Commelin, Cornelia 121
 Commelin, Johannes 121
 Commewijne 67, 162
 Communistische Partij Holland 229, 232
 Compagnie de Guinée et de l'Assiente du Royaume de la France 49
 Comvalius, Ernestine 256
 Congo 216
 Corff, Abraham Petrus 135
 Cornelisz, Maria Petronella 99
 Cornelisz, Pieter 99, 100
 Coromandel 84, 98
 Corrivont, Emanuel van 223
 Costa, Isaác da 205
 Cotes, Lettice 165
 Coymans 98
 Coymans, Balthasar 48
 Coymans, Maria 118
 CPN 229, 233
 Cranganoor (Kodungallor) 100
 Croo, A.B.R. du 146
 Croock, Abraham 121
 Culemborg 110
 Cupido, slaafgemaakte 73
 Curaçao 48-53, 126, 235, 236, 272
 Dam, Jacob van 70
 Damme, Helena Wilhelmina ten 90, 91
 Davis, Angela 236
 De Bastaard 235, 241, 242
 De Bilt 220, 221
 Decker Zimmerman, J. 190
De Conversione Indiorum et Gentilium 179
 De Eenzaamheid, plantage 44, 45
 Defoe, Daniel 54
 De Heuvel, plantage 134
De jonge Sofia 187
 Deken, Aagje 169
 Delft 77, 247
De Menschenvriend 184
 Demerara 17, 18, 44, 126, 127, 130, 131, 134, 135, 138, 207, 223
De Nachtwacht 254
De Negerhut 208
 Den Haag 11, 51, 127, 190, 195, 197, 215, 247
 DENK 10
 Denktank Sociale Cohesie Overvecht 259
 De Paarl, plantage 134
De Ploegscharen van Deik 254
De post van den Neder-Rhyn 226
De slavernij in Suriname 209
De Tribune 229, 230, 232, 233
 Deul, Antoin 270
 Deutz 98
 Deutz, Willem Gideon 133, 134
 De Vergulde Rhee, schip 161
De Vriendin van 't Vaderland 183, 187
De Waarheid 225
 Diana, slaafgemaakte 72
 Dibi, Bouchra 270
 Diemen, Antonio van 98
 Diepenveen, Kees 270

- Dijk, Suzan van 169
 Dijk, Teun van 250
 Domburch, Diederik van 81
 domkapittel 39, 87, 92
 Domplein 173
 Doorn 91
 Dordrecht 173, 176-179, 190, 243
 Dorpskerk, Maarssen 121
 Drieharingstraat 104, 106, 218
 Driesveld, plantage 126
 Drift 16, 53, 89, 92, 210, 222
 Dumion, Susannah,
 slaafgemaakte 217
 DuPeyrou, Jean Benjamin 166
 DuPeyrou, Pierre-Alexandre 164,
 166, 167

 East India Company 41, 161, 167
 Ee, Huybert van 135
 Eem 60
 Eemvaart 60, 61, 63
Eerkrans voor Aardenburg 186
 Effendi, Roestam 221, 229, 231-234
 Elisabethstraat 104
 Elmina 15-17, 54
 Emanuels, Lydia 259
 Engeland 47, 49, 50-54, 56, 89, 183,
 194, 195, 199, 201, 203, 209, 222, 234
 Enkhuizen 77
 Esajas, Mitchell 261
 Esajas, Willy 261
 Essed, Philomena 22, 248, 250
 Essequibo 17, 18, 44, 45, 126, 127, 130,
 131, 134, 135, 138, 223
 Esthersrust, plantage 125
 Europa, slaafgemaakte 73
 Eva, slaafgemaakte 72
 Ewijck, Floris Petrus van 72
 Exel, Cornelis van 121
 Exel, Maria van 121
 Exspeel, Johannes 100
 Eyck, Hendrik Maurits van 44, 70
 Eze, Emmanuel Chukwudi 250

 Falck, Amalia Constantia 80
 Falck, Frans Willem 83
 Falck, Iman Willem 81, 83, 93
 Falck, Maria Anna 80
 Falck, Otto Wilhelm 81
 Falck, Otto Willem 62, 83

 Fani-Kayode, Rotimi 262
 Februarij, slaafgemaakte 99
 Felleman, Samuel 70
 Feministisch Verzet 261, 269
 Fida 45
 Filips v van Spanje 53
 Filips v van Spanje 49
 FNV 239, 266
 Focke, Hendrik Charles 220
 Forster, Jaffar 248
 Fortuna, slaafgemaakte 72
 Frank, Fiona 266
 Frankrijk 47, 49-51, 99, 155, 158, 159,
 229, 247
 Frederik Hendrik, prins van
 Oranje 119
 Fretis, Laurens de 218
 Friesland 185, 218
 Frijkenius, Simon Hendrik 84
 Fry, Elizabeth 195, 196
 F.W. Hudig & Zoon 125

 Ganzenmarkt 70, 74
 Gario, Jörgen 241
 Gario, Quinsy 237, 269
 Geelvinck, Lieve 165
 Gelderland 218
 Genootschap tot bevordering van de
 vrij-verklaaring der slaven 198
 Genova Maria, schip 67
 Georgia, plantage 130
 Gerbner, Katharine 21, 178
Geschiedenis van Suriname 210
Gids slavernijverleden Nederland 13,
 218
 Gilroy, Paul 11, 22, 248
Giovanni's Room 221
 Gobius, Jacob Frederik 67
 Goor, Cornelis van 162
 Goor, Maria Jacoba van 162
 Goosen, plantage 25, 150
 Gooyer, Rijk de 225
 Gordon, Dexter 221
 Gosenson, Pieter Adriaan 95
 Göttingen 245
 Gouda 161, 163
 Goudenhoef 116
 Goudestein 117, 118, 120, 124
 Goudkust 48
 Gravenberch, Scotty 249-251, 254

- Grenada 167
 Groenekan 87
 GroenLinks 10
 Groen van Prinsterer, Guil-
 laume 195, 200, 212
 Groningen 195, 218
 Groot-Brittannië 24
 Groot, Ferdinand de 84
 Groot, Hugo de 174-176
 Groot Vroetseijn 104
 Grote Alliantie 47, 49, 50
 Grothe, Willem Eliza 72
 Gruyter, Bartholomeus de 98
 Gruyter, Pieter de 98
 Guerra del Asiento 52
 Guinea 45, 155
 Gurney, Joseph John 195
 Gurney, Samuel 195
 Guyana 44, 126, 131, 223

 Haagen, Joris van der 140
 Haastrecht 81
 Haghen, Andries van der 104
 Haghen, Steven van der 27, 97,
 103-107, 111
 Haïti 160, 185
 Hakman, Arie 66
 Hall, Catherine 11, 24
 Hamburg 122
 Hamburgerbrug 223
 Hamel, Hendrick 45
 Hanegem, Willem van 225
 Hangest d'Yvoy, Anna Magdalena,
 barones van 131
 Hangest d'Yvoy, Cornelia Maria
 van 25, 131
 Hardenbergh, Catharina van 120
 Hardenbroek 87, 120
 Harlequin, slaafgemaakte 129
 Harlingen 58
 Harscamp, Everhard van 63, 69, 70
 Hartelust, schip 107
 Hasselaer, Catharina 165
 Hasselaer, Susanna 165
 Hatta, Mohammad 232
 Hatterman, Nola 262
 Haverstraat 221
 Heath, Raziya 262
 Heeckeren van Brandsenburg,
 Walraven Robbert baron van 139

 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 250
 Heijer, Henk den 49
 Heinsius, Anthonie 50, 51
 Helder, André 245, 247
 Helder, Lulu 251
 Hendrix, Jimmy 236
 Henghel, Daniël van den 84
 Hengst, Cornelis van 143, 144, 148
 Hengst, Hendrik Wolter van 144
 Hengst, van 150
 Heren Zeventien 106
 Herrero, Manuel 49
 Herrnstein, Richard 253
 Heuvel, Jan Cornelis van den 134, 138
 Heuvel, Pieter Willem van den 44
 Hikayat Tanah Hitu 104
 Hildebrand 205, 207
 Hitu 97, 104, 107
 Hoeufft, Anna Maria 85
 Hoeufft, Constantia 87
 Hoeufft, Diederik 161
 Hoeufft, Gideon 85
 Hoëvell, Wolter Robert baron
 van 24, 204, 212
 Hoesant 122
 Holland 50, 51, 77, 115, 174, 177, 226,
 232, 233
 Hollandse Kerk, Batavia 147
 Holstein 99
 Hondius 115, 120
 Hondius, Dienke 217
 Hondius, Jodocus 120, 121
 Hondius, Johannes 121
 Hondius, Lucas 121
 Honthorst, Gerrit 140
 Hoogenheim, Wolfert Simon
 van 223
 Hoogt, 't 251
 hooks, bell 248, 250, 252, 253
 Hoonhout, Bram 135
 Hoorn 59, 77
 Hoornbeeck 28, 173, 174, 178-182
 Hora Siccama, J. 198
 Ho Suie Sang, Martin 251
 Houtman, Frederik de 106, 108
 Howard University 249
 Hoytema, W.J. van 198
 Hudig 127
 Hudson, Henry 120
 Hudson Bay 120

- Hudson River 120
 Huis ten Bosch 118
 Huydecoper 98, 116, 117, 120, 121
 Huydecoper, Jan Jacobsz 116
 Huydecoper, Jan Elias 164
 Huydecoper, Joan 117-121

 IJsak, slaafgemaakte 129
 Imhoff, barones van 80
 India 18, 20, 84, 85, 88, 95, 96, 99, 100, 101, 225, 227
 Indische Oceaan 12, 31, 96, 217
 Indonesië 25, 215, 229, 232, 233
 Indonesische archipel 16-18, 31, 80, 84, 87, 88, 96, 103, 110, 111, 215, 217, 219, 221, 222
 Isaaksz, Isaak 100

 Jaarbeurs 257, 258
 Jaarbeursplein 23, 262
 Jacobijnenstraat 91
 Jacobikerk 103, 107, 150, 221
 Jakarta 145
 Jan Jacobsz Bal 116
 Jansbrug 106
 Jansdam 53
 Janse, Maartje 24
 Janskerk 17, 119
 Janskerkhof 14, 16, 27, 45, 53, 62, 73, 74, 85, 125, 128, 130, 131, 218, 238
 Jan, slaafgemaakte 129
 Jansveld 235
 Januarij, slaafgemaakte 99
 Jan van Biesing, slaafgemaakte 145, 148, 149
 Jan van Makassar, slaafgemaakte 45
 Japan 84, 85, 90
 Java 81, 87, 96, 104, 107, 125, 147
 Jeugdbrigade Utrecht 256
 Jeugdfront 257
 Johan en Margaretha, plantage 25
 Johannescentrum 259
 Jolicoeur, slaafgemaakte 129
 Joncheere, Jacob de 227
 Jones, Guno 250, 251
 Jonge Pedro, schip 67
 Jonkheere, Jacob de 63, 70
 Jouwe, Nancy 253
 Jouwe, Nicolaas 255
 Jupiter, slaafgemaakte 72

 Kaap de Goede Hoop 17, 45, 84, 90-92, 148
 Kaapstad 20, 45
 Kaarsenhout, Patricia 262
 Kalka, Ronald 261
 Kallij, slaafgemaakte 95
 Kals, Jan Willems 203
 Kant, Immanuel 250
 Karel I 49
 Karel III van Spanje 50
 Karel van Oostenrijk 49, 50
 Karpata, slaafgemaakte 126
 Kasteel van Verre 105
 Kayankullam 100
 Kellen, slaafgemaakte 99, 100
 Kensmil, Iris 262
 Kenswil, Rudolphine 245-247
 Kerala 84, 88, 99
 Ketikoti 11, 29, 241, 259, 263, 265-268, 270, 272
 Ketwich, Abraham van 138
 Ketwich & Voombergh 138
 Khoe-San 90
 Kibra Hacha 221, 239, 267
 Kivit, Jan de 69
 Klaas, slaafgemaakte 25
 Klein Blankenburg 16, 110, 111
 Klomp, Anke 251
 Klooster, Willem 49
 Knip/Kenepa, plantage 126
 Kodungallor 100
 Koenjapen, slaafgemaakte 95
 Koffie, slaafgemaakte 72, 74
 Kolfin, Elmer 217
 Kol, Jan 70
 Kom, Anton de 21, 210, 221, 229-235, 247, 249, 252
 Koopman, Balthasar 190
 Korenmarkt 223
 Korte Breedstraat 91
 Kosmopolis Utrecht 13, 218, 259, 270
 Kromme Nieuwegracht 16, 27, 47, 57, 58, 62, 74, 125, 153, 209, 220, 224
 Kruseman, A.C. 208
 Kubaard 183
 Kuiper 147
 Kuitenbrouwer, Maarten 24

 Lacle, Paola 243
 Lamur, Humphrey 253, 254

- Landelijk Overleg van Surinaamse Organisaties in Nederland (LO-SON) 256, 258
- Lange Lauwerstraat 219
- Lange Nieuwstraat 226
- Lantrok, Maurits 100
- La Singularité, plantage 128, 129
- Lausanne 155
- Lauwersteegje 143
- La Volonté Divine, plantage 135
- Leeuw, Daniël Cornelis de 42, 44, 45
- Legêne, Susan 21
- Leiden 12, 87, 161, 163, 195, 228, 245-247
- Leitimor 104
- Le Resouvenir, plantage 127
- Lespaul, Pieter Anthony 121
- Lettres écrites de Lausanne* 155
- Levant 163
- Libanon, plantage 166
- Liebeherr, Bogislaus Fredericus von 225, 227
- Liedjes van Matthias Claudius* 208
- Liesbeekrivier 90
- Liesbeth van Tonkin, slaafgemaakte 45
- Limetz 247
- Lockhorst 120
- Lockhorst, Isabella Agneta 164
- Lodewijk XIV 49
- Lombok, 12, 103
- Londen 50, 58, 89, 155, 222
- Lons, Hendrik 147, 148
- Lons, Willem Hendrik 147
- Loten 17, 87
- Loten, Arnout 88, 222, 227
- Loten, Joan Gideon 81, 87-89, 93, 107, 108, 110, 165, 219, 222
- Loten, Joseph 87
- Louis Hartlooper Complex 265
- Lucasbolwerk 18, 33, 40, 57, 63-66, 73, 134, 135
- Lucas, Leroy 9, 29, 265-272
- Lucas, Willem 100
- Lucretia van Batavia, slaafgemaakte 145, 148, 149
- Luna, slaafgemaakte 73
- Maanen, Felix van 197
- Maarssen 115-118, 121-125
- Maarsseveen 116, 119, 120
- Maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing der Slavernij (MBAS) 182, 200, 204, 205, 208
- Maatschappij tot Nut van 't Algemeen 186
- Machado, Jacob Hiskia 62, 123
- Macnack, Natalja 29, 261, 265-272
- Madelon, slaafgemaakte 72
- Made, Stephanie van der 104
- Maduro, Emy 217
- Maetsuyker, Joan 103
- Magelhaensche Compagnie 117
- Makandra 256
- Makassar 16, 87, 88, 107, 108, 219, 222, 227
- Malabar 84, 88, 99, 100
- Malakka 20
- Malattij, slaafgemaakte 99
- Maleprade, Maria Elizabeth de 223
- Mansvelt, Jan Jacob van 69
- Mansvelt, van 17
- Mardika 106
- Ma Retraite, plantage 128, 129
- Mariaplaats 85, 241, 258
- Martens 17
- Martini 129
- Martinique 159, 160
- Martinus, Rudsell 235-239
- Matapicccakreek 150
- Maurits, prins van Oranje 38, 175, 176
- Maze 14, 30, 40
- Mbembe, Achille 11
- McQueen, Steve 262
- Meerzorg, plantage 131, 139
- Mees, Willem Cornelis 196-198
- Meinertzhagen, Johan Werner 58-60, 63, 83
- Meulenbelt, Anja 261
- Meuron, Charles Daniel de 167
- Mey, François de 73
- Mey, Jan Gysberto de 69, 70
- Mey, slaafgemaakte 129
- Middelburg 11, 12, 58, 77, 85, 127, 133, 215, 218
- Middelburgsche Commerciale Compagnie 20, 61, 78
- Middendorp, Frederik 62
- Minangkabau 232
- Minrebroederstraat 45, 143-145, 149, 150

- MOED 262
 Moens, Adriana 190
 Moens, Petronella 28, 32, 169, 183-191
 Moens, Petrus 186
 Mok 230
 Molukken 96, 97, 104, 106, 107
 Moluks Historisch Museum 269
 Montesquieu, Charles-Louis baron de 158
 Montfoort 119
 Moors, Cervina van, slaafgemaakte 219
 Moskou 90
 Mourée 45
 Muelen, Joseph Elias van der 63
 Muelen, van der 120
 Muelen, Willem van der 98
 Muiden 60, 116
 Multatuli 205
 Murray, Charles 253
 Museum Catharijneconvent 140
Muzen-almanak 191

 Nahuys, Rudolph Hendrik 72
 Namibië 250
 Napoleon 185, 190
 Nationaal Archief 223
 Nelson, Oliver 221
 Nepveu 17, 125
 Nepveu, Jean 128
 Nepveu, Laurens Jan 128, 129
 Nepveu, Laurens Johannes 128
 Neuchâtel 153, 164-168
 Neude 175, 176, 239
 Neuengamme 232
 New York 162, 248
 Nieuw Amsterdam 17
 Nieuwegracht 16, 43, 110, 139, 140, 190
 Nieuwe Kasteel van Antwerpen 70
 Nieuwenhuyzen, Jan 186
 Nieuw Nederland 162
 Nieuw Perspectief 29, 245, 250-254
 Nieuwstraat 89
 Nigeria 126
 Nijkerk 131
 Nijmegen 59, 241
 NIMETO 235, 236
 NINSEE 268, 270
 Nooitmeer, Linda 261, 268
 Noord-Amerika 162
 Noord-Holland 177
 Nooyt Gedagt, plantage 134, 138
 Notos, Soula 251
 Nowhere 241
 NSB 229
 Nussbaum, Felicity 158
 N.V.-Huis 229, 230, 235, 255

 Oase 261, 267, 271
 Oldenbarnevelt, Johan van 175, 176
 Olleij, slaafgemaakte 99
 Ondaatje, Pieter Quint 89, 215, 225-229, 234
 Onrust 147
 Onverwagt, slaafgemaakte 99
 Oortman, Andries 62
 Oost-Friesland 81
 Oostindie, Gert 217
 Oostwaard 121
 Op Buuren 115
 Osuna, graaf van 55
 Oude Compagnie 104
 Oudegracht 16, 106, 110, 111, 143, 190, 195, 218, 221, 223, 229, 235, 255
 Oude Kerkhof 190
 Oudwijk 256
 Overstraten, Adriana van 183, 184
 Overvecht 256, 260

 Pagez, Henri 62
 Papoea 221, 255, 257
 Paramaribo 128, 166
 Parijs 58, 153
 Pauw, Dionisius 125, 127
 Pegida 270
 Peixotto, Abraham 123
 Pengel, Jopie 245
 Perhimpunan Indonesia (PI) 232
 Pericarivier 151
 Perponcher Sedlnitzky, Cornelis de 164
 Perponcher Sedlnitzky, Willem de 164
 Persepolis 221
 Perzië 84
 Pestors, Willem Nicolaas 226
 Petersen, Onno 237, 240
 Phaeton, slaafgemaakte 73
 Pinas, Marcel 11
 PKI 232
 Planteau, Johanna C. 131

- Plet, Peggy 251
 Plompetorengracht 43, 47, 74
 Poelwijk, plantage 151
 Poetry Circle Nowhere 241
 Poeze, Harry 217
 Polen 90
 Ponte, Mark 217
 Portugal 122
 Post, Elisabeth Maria 18, 183, 188
 Post, Evert 18, 67
 Post, Gerrit 67
 Post, Hermannus Hillebertus 18
 Pourtalès, de 167
 Prattenburg 43, 126
 Prattenburg, schip 44
 Predikherenkerkhof 85, 91
 Pretant, slaafgemaakte 129
 Princes, slaafgemaakte 72
 Pro Patria et Libertate 227
 Provinciale Staten 129, 144
 Pruisen 165
 Puerto Rico 51
 PVDA 266, 270

 Queljo, Laurens 218

 Raad van Indië 106
 Raalte, Celestine 267
 Rach, Johannes 28, 81, 82
 Ram 120
 Ramdas, Anil 250, 251
 Rammelman Elsevier 131
 Raynal, Guillaume-Thomas 158
 Reael, Laurens 97, 103
 Reede, Frederik Ch.R. van 164
 Reede tot Drakenstein, Hendrik
 Adriaan van 219
 Reede van Oudtshoorn, Pieter van 84
 Reede van Renswoude, Frederik
 Adriaan van 47
Reinhardt, of natuur en godsdienst 18,
 188
 Rembrandt 217
 Réveil 191, 195, 197, 203, 205, 208,
 209, 212
 Reynst, Gerard 97
Rhapsodiën of het leven van
 Altamont 164
 Rheenen 44
 Ridderschapsstraat 47

 Riemsdijk, Jeremias van 81, 82
 Rijk, J.C. 198
 Rijksmuseum 12
 Rollins, Sonny 221
 Romondt, Adriaan van 92, 137
 Romondt, Maria Johanna van 18
 Roosmale, Margaretha 128
 Rossum, Matthias van 22
 Rothberg, Michael 11
 Rotterdam 10-12, 14, 29, 30, 37, 40,
 77, 95, 133, 144, 195, 197, 203, 240
 Rotterdam Ladies Antislavery
 Committee 197
 Rouen 145
 Rousseau, Jean-Jacques 158, 164, 167
 Roy, Marcus de 218
 Rueb, A.S. 198-200
 Rutgers, Wim 207
 Ruyter, Michiel de 29, 120

 Saint-Domingue 185
 Salawatta, Ourika Jacoba
 Elisabeth 221
 Salentein 131
 Sandbostel 232
 Saratje, slaafgemaakte 128
 Sarcerius, Dirck 84
 Savannah Bay 265
 Schas, Daniël François 125
 Scheffer, Ary 262
 Schermer, Jacobus 91
Schets van een plan tot aankoop van
 plantaadjes in Suriname 210
 Schoonheid, slaafgemaakte 73
 Schoonoord 91
 Schreuder, Esther 217
 Schupstoel 104
 Schusler, Jan Wilhelm 223
 Schwartz, Thérèse 262
 Scoble, John 195
 Sedney, Jules 247
 Semarang 87
 Sevilla 48
 Shell 235
 Sibilla van Batavia, slaafgemaak-
 te 28, 143, 145, 148-151, 219, 233
 Sichterman 17
 Sillida 20, 78
 Simons van de Wouwer, Cornelis 81
 Sinabo, plantage 210

- Sinterklaas 243, 245, 246, 269
Sinterklaasje, kom maar binnen zonder knecht 250
 Sint-Eustatius 50, 52, 200
 Sint-Jan 92
 Siteur, Ron 234
 Sitie, slaafgemaakte 88, 93, 165, 215, 219, 222, 233
 Siti van Batavia, zie Sibilla van Batavia
 Sjahrir, Soetan 232
 Slaveneiland 79
 Slavenkust 48
 Smissaert 17
 Smitten, Clara ter 147
 Sociëteit van Suriname 14, 68, 120, 126, 164
 Soestdijk, plantage 131
 Soestduinen 257
 Solms, Johan Albert graaf van 119
 Solte-Gresser, Christiane 168
 South Sea Company 41, 52, 54, 161
 Spaans-Amerika 47-50, 52, 54
 Spaanse Successieoorlog 47, 49, 50, 52, 54
 Spall, Jan Lambertus van 84, 95, 98-101
 Spall, Pieter van 100
 Spanert, Andries Nicolaas 25
 Spanje 47, 49, 50, 52, 53, 173, 175, 176, 178
 Specx, Jacques 98
 Speel, Patrick 251, 253, 254
 Sri Lanka 18, 96, 99, 221, 225
 Stadhuisbrug 52
 Stad Rotterdam 61
 Stadsschouwburg 63, 265
 Staël, Germaine de 158
 Staten-Generaal 14, 27, 30, 40, 52, 77, 85, 91, 96, 97
 Staten Island (Stateneiland) 162
 Staten van Holland 17, 175
 Staten van Utrecht 14, 17, 27, 30, 40, 57-61, 63, 64, 67, 77, 85, 91, 96, 119, 120, 126, 129, 130, 176, 229
 Sterrenbos 227
 Stettin 90
 Stichting Opleiding Leraren (SOL) 236
 Stichting Studiecommissie Nederlandse Antillen 239
 Stittelaar, Jan Willem 221
 Storm van 's Gravesande, Laurens 130
 Strafford, graaf van 51
 Strick van Linschoten, Johan Hendrik 63, 70
 Stuurman, Siep 156
 Suikerhuis 33, 63-67, 73, 74, 134, 135
Suite de Trois Femmes 155, 158, 169
 Sulawesi 27, 107, 222
 Sumatra 232
 Surat 84, 85
 Surckestein, Maria van 104
 Surendonck, Jacob van 50
 Surinaamse Arbeider en Werker Organisatie (SAWO) 258
 Surinaamse Studenten Vereniging 245
 Suriname 11, 15-19, 40, 43, 44, 57, 65, 68-70, 72, 78, 125, 126, 128, 129, 131, 134, 139, 150, 151, 161, 165-167, 198, 203, 209, 210, 215, 220, 223, 229, 230, 232, 245, 247, 248, 251, 258, 263, 265, 267
 Swellengrebel 17, 90-92
 Swellengrebel, Claudia Constantia 92
 Swellengrebel, Hendrik 17, 45, 84, 89-91
 Swellengrebel, Hendrik Jr. 91, 92
 Swellengrebel, Johannes Balthasar 90
 Swellengrebel, Johannes Willem 89, 92
 Swellengrebel, Willem Maurits 45
 Swift, Jonathan 54
 Synode van Dordrecht 173-178
 Sypesteyn, Willem van 97
 Taack, Anna Gilliana van 138
 Taets van Amerongen 120
 Taets van Amerongen, Joost 121
 Tak, Jan 218
 Tamen 119
 Tamil Nadu 84
 Tarouca, graaf van 53
 Teenstra, Marten Douwes 193, 204
 Teijlingen, Margaretha Elisabeth van 151
 Teijlingen van Hilvarenbeek, jonkheer Hilvaart Theodorus van 150
 Ter Meerbrug 115
 Ternate 104
 Tevij, slaafgemaakte 95

- The Bell Curve* 253
 The Colonial Legacy 11
 Thiel, Aletta Augustina 99
 Thiel, Hans Casper 99, 100
 Tidore 98
 Tijgerberg 90
 Tijgersgracht, Batavia 81
 Tilon, Nadia 256
 Tivoli 221, 235, 238
 Tjon A Fong, Carry-Ann 267
 Tobago 167
 Toevlucht, plantage 131
 Tollens, Hendrik 208
 Tori Oso 11, 29, 259, 265, 267, 269
 Touzani, Achmed 258
 Trinidad 167
 Trip 98
Trois Femmes 155, 157, 158, 164, 168
 Tromp, Maarten 120
 Tropenmuseum 12
 Trotz, Christiaan Hendrik 130
 Trotz, George Hendrik 130
 Tula, slaafgemaakte 126, 272
 Tulbagh, Ryk 84, 90
 Tuyll van Serooskerken, Annabetje (Anna Elisabeth Christina) van 164
 Tuyll van Serooskerken, Diederik Jacob van 161
 Tuyll van Serooskerken, Dittie van 166
 Tuyll van Serooskerken, Isabella van, zie Zuylen, Belle van
 Tuyll van Serooskerken, Jacoba Elisabeth van 220
 Tuyll van Serooskerken, Johanna Maria van 164, 165
 Tuyll van Serooskerken, Reinout van 161
 Tuyll van Serooskerken, van 17, 120
 Tuyll van Serooskerken, Godard van 62, 69
 Twaalfjarig Bestand 175
 Tweede Kamer 120, 139, 209, 210
 Uithoorn 119
Uncle Tom's Cabin 208, 210
 Unie van Utrecht 11
 universiteit 9, 11, 16, 18, 22, 31, 33, 45, 83, 87, 93, 121, 122, 130, 153, 173, 182, 193, 205, 212, 241, 247-249, 251, 252, 266
 U Slam 241
 Usselincx, Willem 174, 175
 Utrecht Bekent Kleur 270
 Utrecht, hospitaal 19
 Utrecht in Actie 269
 Utrecht, plantage 44, 45, 67-73
 Utrecht, schip 126
 Utrecht, slaafgemaakte 95, 101, 126
 Utrechts Archief 64, 126
 Utrechtsche Geoctroyeerde Compagnie (Provinciale) 15, 26, 28, 30, 40, 44, 45, 57-69, 73, 74, 83, 123, 162, 219
 Utrechtse Poort, Batavia 28
 Utrechtse School 218
 Utrechtse Sociëteit 69, 70, 72, 73
 Uytrecht, van 126
 Valckenier, Adriaan 81
 Van Speelklok tot Pierement 219
 Vecht 27, 60, 107, 115, 116, 118, 120, 123-125
 Vechtenstein 120, 121
 Vechoever 123
 Vega, Judith 168
 Vegt, Annemieke van der 234
 Vegt en Rust 123
 Velthuysen 121
 Venetiaan, Ronald 245, 247
 Verdion, Godard 145
 Verdion, Govert 145
 Verdion, Sara Sibilla 28, 62, 143-150, 219
 Verenigde Oost-Indische Compagnie, zie VOC
 Vereniging Oud Utrecht 13
 Vergès, Françoise 11
 Verschuer, van 120
 Versnel, Hans 225
 Versnel-Schmitz, Machteld 225
 Vicq, Jacoba Helena de 163
 Vicq, René de 162
 Vierde Engels-Nederlandse Oorlog 128, 135
 Visscher, Gerardus Bernardus 84
 Visser, Hans 13, 222
 Vlaanderen 87
 Vlaer & Kol 70

- Vloten, Dirk Wernard van 27, 62, 67, 125, 133-141
 Vloten, Willem van 134, 137
 VOC 12, 14, 15, 17, 20-22, 27, 29-32, 37, 40, 41, 44-46, 77-81, 83-93, 95-101, 103, 104, 106-108, 110, 111, 117, 118, 120, 121, 125, 126, 145-148, 161-165, 167, 168, 174, 175, 177, 215, 216, 220, 222, 225
 Voetius, Gisbertus 28, 173, 174, 177, 180-182
 Voices of Fashion 30, 268, 269
 Vollenhoven 220
 Voombergh, Dirk Jan 139
 Voordeelig en Voorsigtig 92, 138
 Voorhoeve, Paul Eric 245, 246
 Voorst, Ida van 218
 Voorst, Jan van 15, 16
 Voorst, van 17
 Vredenburg 104
 Vrede van Utrecht 11, 26, 47-50, 52-56
 Vreede, G.W. 197, 198
 Vreedestein, plantage 44
 Vreelandt, Gerard Johan 81
 vroedschap 14, 15, 18, 26, 27, 31, 37-46, 63, 69, 70, 73, 78, 85, 88, 92, 98, 117, 121-123, 137, 148, 226, 227
 Vrije Vloer 269
 Vroetsteech (Drieharingstraat) 104, 106
 Vrouwenvakschool Alida de Jong 241

 Waaldijk, Berteke 252
 Waeij, Jeremias van 62
 Wageningen 247
Wandelgids sporen van slavernij in Utrecht 13, 222
 Warnsinck Bz., W.H. 190
 Washington, D.C. 249
 Watkins, Gloria Jean 252
 Weede, van 120
 Weesbrug 223
 Weidner, Christiaan Willem 25, 150
 Weindl, Andrea 53
 Wekker, Gloria 11, 22, 241, 253, 261
 West-Afrika 18, 104, 183
 West-Indische Compagnie, zie WIC
 West-Java 81
 Westreenen, Gerrit van 83
 Westreenen, van 17
 West-Sumatra 20, 78, 232
What is Left Unseen 262
 WIC 12, 14, 15, 17, 20, 27, 30, 31, 37, 40, 41, 43-51, 78, 80, 84, 120, 126, 161, 163, 168, 174, 176, 180, 215, 220
 Wicky van Corrivont, Lizette van 220, 223, 224
 Wicky, Louis van 224
Wien Neêrlands Bloed 208
 Wijck, Hendrick van 84
 Wijck, Jacob van 44
 Wijck, van 17, 120
 Wijngaarden, Adriaan van 64, 65
Wij slaven van Suriname 21, 210, 230
 Wilberforce, William 24, 208
 Willem II, koning 197
 Willem III, stadhouder 50
 Willem IV, stadhouder 88
 Wittevrouwenpoort 64
 Wittevrouwensingel 25
 Wolbers, Julien 28, 203-205, 209-212, 220
 Wolff, Betje 169, 183

 Ximenes, Samuel 69, 70

 Zandweg-Oostwaard 121
 Zandwijken, Mercedes 11, 259
 Zeefuik, Simone 268
 Zeeland 59, 77, 86, 96
 Zuid-Afrika 17, 18, 90
 Zuid-Amerika 125, 188, 221
 Zuidelijke Nederlanden 116
 Zuiderzee 60, 116
 Zuid-Holland 174
 Zuid-India 84, 95, 100, 225
 Zuidoost-Azië 88
 Zuid-Sulawesi 16, 87, 88, 103, 108, 165
 Zuilen 116, 261
 Zuilenstraat 110
 Zuylen, Belle van 18, 28, 62, 72, 141, 153-156, 158-169, 252
 Zuylen, Slot 17, 153
Zwart Belicht 234
 Zwarte Piet 241, 242, 248, 261, 270
 Zwarte Piet Is Racisme 29, 235, 242, 243
 Zwarte Piet is Zwart Verdriet 248
 Zwitserland 153, 164, 167, 177
 Zwolle 59, 195